

МИХАЙЛО АНДРУСЯК
народився 1955 року у Вербівцях
на Покутті. Проживає і працює
в Коломиї.
Його художньо-документальна
повість «БРАТИ ГРОМУ»
є своєрідним літописом героїчно-
трагічного періоду українських
національно-визвольних
змагань під проводом ОУН.

БРАТИ ГРОМУ

МИХАЙЛО
АНДРУСЯК

МИХАЙЛО АНДРУСЯК

БРАТИ ГРОМУ

СЛАВА УКРАЇНІ!

ЗА УКРАЇНУ ЗА ВОЛЮ ЗА НАРОД

300 ПІД КРУТАМИ
БЕЗЛІЧ В БОРО

ПІД БАЗАРОМ 359
- ТІБІ ОУН-УПА

ГЕРОЯМ

СЛАВА!

Шановний читачу!

Ти перечитаєш сторінки повісті-літопису Михайла Андрусика «Брати грому». Повісті про звичайних людей, українців, волею долі яким судилося стати легендарними борцями із звироднілим окупантом, витерпіти тортури в більшовицьких катівнях, пройти безоднями задротованих вмістилищ неволі і залишитися людьми, справжніми українцями. Літопису героїчно-трагічного періоду української історії — від польсько-німецько-більшовицької займанщини до днів проголошення і становлення Незалежності.

Географія подій, відображених у художньо-документальному творі, обширна — Коломийська округа, що займала половину сьогоднішньої Івано-Франківської області, та прилеглі до неї терени, а також закрижанілі паралелі «гулагів»...

Головні герої повісті. Сотенний Кривоніс — Мирослав Симчич, шість років воював в УПА проти німецьких, мадярських та більшовицьких загарбників, 11775 днів і ночей провів у комуністичних концтаборах і в'язницях: Політвиховник УПА Теодор — Василь Блясецький, чотири роки в підпіллі ОУН і лавах УПА, 10 років на каторзі і все життя — під чужим іменем. Підпільниця Христя — Дарія Кошак, боролася з ворогом словом, відтак довга неволя, втрата друзів, близьких, рідних... Юний повстанець Жук — Юрій Паєвський у сімнадцять років засуджений на довгий термін... Бог зберіг їх, щоб із перших уст ми могли пізнавати власну правдиву історію.

Герої повісті прийдуть до тебе, читачу, не тільки в слові, але й у світлинах, яких представлено в книзі понад тисячу. Вчитайся, друже, в слова спогадів, вдивися в очі ровесників і задумайся над українською історією. Твоєю історією, читачу!

Михайло Андрусяк

*Всім, хто здобував і утверджував
Україну, присвячую.*

Автор

Брати грому

Художньо-документальна повість

*Знайте, що такої героїчної доби
взагалі не знає історія людства.
В тінь пішли прославлені досі Тер-
мопілі... На героїзмі УПА і визвольно-
революційного підпілля будуть ви-
ховуватися нові українські покоління.
Боєць УПА і український революціо-
нер заступить місце мужнього
спартанця в історії людства.*

*Генерал Тарас Чупринка
(Роман Шухевич)*

Видавничо-поліграфічне товариство «Вік»
Коломия 2005

ББК 84УКР6
А66

У книзі використано ілюстрації Ніла Хасевича, світлини з «Яворівського» архіву УПА, а також з домашніх фотоархівів Дарії Кошак, Мирослава і Раїси Симчичів, Івана Романюка, Миколи Савчука, Василя й Анастасії Ткачуків, Євгена Іваничука, Василя Гуменюка, Івана Підлисецького, Дмитра Ємчури, Павла Дроб'яка, Михайла Томашука, Петра Дем'янюка, Василя Симолюка, Ігоря Кічака, Василя Левицького, Петра Арсенича, Мирослави Кочержук, Марії Бойко, Зеновії Гоянюк, Лідії Біль, Петра Підлетейчука, Юрія Паєвського, Богдана Купчинського, родини Андрусяків та інших.

ISBN 966-550-139-9

© Михайло Андрусяк, 2005
© Любов Ободянська, передмова, 2005
© ВПТ «Вік», 2005

«МИ ПОВЕРТАЄМОСЯ ЗНОВ»

*Ми повертаємося знов
До ґрунту, до джерел, до корня
Збудити плодоносну кров,
Зрости у високості горні.*

Евген Маланюк

Є книги, про які писати особливо тяжко: чи то з огляду на виняткове ставлення до автора, чи то через надто близькі проблеми, порушені в них. Такими для мене стали події 40-50-х років — українські національно-визвольні змагання під проводом ОУН-УПА проти фашистського і комуністичного злочинства. Про них вже є чимало літератури, як наукової, так і художньої. Систематизація матеріалів розпочалася ще в 40-і роки, бо саме на них припадає початок друку текстів у заснованих Проводом УПА підпільних періодичних виданнях. Найактивнішим був період 50-х років у діаспорі, коли нарівні із публікаціями художніх текстів, основне призначення чого — показати існування українського руху Опору, оскільки уряд СРСР будь-яку інформацію про це замовчував, видавалися бібліографічні твори. Серед тодішніх дослідників варто згадати Юрія Русова, Дмитра Донцова, Петра Полтаву, Василя Барку, Святослава Гординського та інших. За роки Української незалежності слідом за художніми творами на цю тему Р. Андріяшика, Б. Бойка, Р. Іванчука, О. Лупія, Р. Федоріва, Б. Харчука про український резистанс з'явилось чимало наукових розвідок (З. Гузар, Г. Гордасевич, М. Ільницький, П. Драгомирецький, Ф. Погребенник, Т. Салига).

Свій погляд на людину у вихорі «генерального катастрофізму», на події національно-визвольних змагань 40-50-х років висловив письменник Михайло Андрусак у

художньо-документальній повісті «Брати грому». Таке жанрове спрямування твориться за законами життєвої правди художньо... Оскільки ж письменник зображує дійсних людей і справжні події, то типізація характерів і обставин своєрідна: він не використовує засобів художнього домислу, а лише відбирає характерні, визначальні сторони відтвореної дійсності. Своєю ж етичною і емоційною природою, глибокою мірою щирості, безпосередності й внутрішньої необхідності слова цей твір — багатоголоса, багатоактна словідь, бо зіткана з багатьох доль, хоча головним наратором тут і виступає Мирослав Симчич. Оповідаючи про боротьбу УПА і поневіряння побратимів у неволі, Симчич оповідає про долю свого народу. Згадується Шевченкове: «...історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини». Звичайно, Михайло Андрусак не перший у висвітленні даної теми як, до речі, не першою є для нього дана книжка: читач уже знає його «Студені милі», «Ув'язнену скрипку», «Грані болю», «Криваві роси 40-х». Але щоразу, торкаючись знову і знову близької йому проблеми, письменник це робить інакше, ніж інші, плекає свій світ із зовнішнього хаосу і будує його на позитивних принципах віри, надії, любові.

Відомо, що і написання історії УПА, і створення її літературного літопису пов'язані з величезними труднощами, оскільки УПА — це армія безіменних, бо кожен від Головного Командира до простого стрільця, закритий для посторонніх, навіть для приятелів, псевдонімом, прибраним іменем. «Розкриття псевдо зволене тільки після смерті даного революціонера і то лише тоді, коли це не може стягнути репресій на його рідню, ні пошкодити справі»¹.

Михайло Андрусак у своєму дослідженні відкриває сотні імен, прізвищ учасників українського руху Опору, а це нині, в часи нашої незалежності, особливо важливо,

¹ Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942—1952. — Львів: Просвіта, 1991. — С. 10.

бо відходять у вічність вояки УПА, молодше покоління все менше знає про ті героїчно-трагічні події, тому така книжка мусила бути написана. Скільки болю, трагізму і водночас гордості знаходимо в ось цих рядках: «Ціле життя прожив під чужим прізвиськом, у чужих краях. Часто мені снилося рідне покутське село, родичі, друзі-ровесники... Але дорога до них мені, гнаному і безправному, була назавжди заказана. Назвавшись енкаведистам у далекому сорок шостому Малковичем, я й прожив ціле життя як Василь Малкович з Березова. Сьогодні заявляю всім, і друзям, і ворогам, що я — політвиховник Української Повстанської Армії друг Теодор — Василь Блясецький із Хлібичина на Снятинщині — вижив, друзям на радість і ворогам на зло!».

Цей твір полонить читача логікою переконань героїв, їхньою цілеспрямованою поведінкою. Письменник, шукаючи людського еталону серед кривавої маси тіл і душ, постійно фіксує, затримує читацьку увагу на шляхетних рисах людської натури: величі, великій офірності, де збирається і виходить у світ велетенська енергія життя, що дає силу протистояти більшовицьким катам, жертвувати собою задля України. Адже кожен із повстанців САМ обирає свій шлях, внутрішньо переживаючи «кінцесвітнє». Межові обставини, страх перед смертю, що є «найбільшим страхом», велика ймовірність втрат створюють кризові умови вибору, але тим величнішим є рішення кожного з героїв твору — залишитися чи стати борцем за Україну.

Із сторінок «Братів грому», із спогадів очевидців постає узагальнений образ тих, хто боровся, страждав, вмирав і переміг московсько-більшовицьких катів, які з вересня 1939 року перенесли на західноукраїнські землі ленінський «експеримент побудови соціалізму». Ліквідація всіх ознак громадянського суспільства, зокрема, політичних партій та культурно-освітніх організацій, масові репресії та депортації, дискредитація УПА шляхом організації бандитських загонів, створення агентурної мережі з місцевого населення, ліквідація гре-

ко-католицької церкви — такий далеко не повний перелік результатів цього «експерименту». Ніхто ніколи не буде знати, скільки політв'язнів було вбито, заморено голодом, замордовано у спецтаборах особливого призначення, «психушках», виправно-трудовах таборах. Відомо, що у Гітлера, який скопіював структуру ленінсько-сталінських політізоляторів, було 28 концтаборів, у Сталіна — 162.¹ Кожен табір мав свої «лаґпункти», колони (Інталаґ, Берлаґ, Воркутлаґ, Колімлаґ...). Про самовідданих, одержимих героїв гулагівських повстань, що відбувалися у таборах особливих призначень протягом 1950—1954 рр., також ідеться у повісті Михайла Андрусика. Як і про жінок-патріоток, які боролися поруч із чоловіками. Як і про тих мужніх людей інших національностей, які були в лавах УПА, хоча більшовицькі історики зображали її як однорідну етнічну групу лише з українців-західняків.

У творі «Брати грому» наявне постійне протистояння і протиборство двох світів — власне українського і другого, ворожого йому, що уособлює радянську тоталітарну систему, а тому він злий, пекельний, протилежний життю. Ще одна перехресна точка світів — стихія землі. Для українського типу мислення притаманна конструктивна функція стихії землі, що втілена в образі схрону, криївки. Це наявно упродовж всієї повісті. На перший погляд, перебування у схові, у землі, мінімальний життєвий простір, ніби обмежує людину, котра в ній сидить, але і залишає шлях вгору, або до ще більшого заглиблення. Для українця в даному випадку це продовження звичайного земного світу, але в концентрованих дозах, криївка для нього — це келія для вдосконалення духу. Хоч і під землею, але не могила, а живий світ, омийтий підземними водами, зігрітий людським подихом...

Для автора образ криївки, схрону набуває символічного значення, своєрідного вмістилища української

¹ Див.: Літопис Нескороної України. Кн. 1. — Львів, Просвіта, 1993.

життєвої енергії, опозиції до більшовицького режиму, та виростає до ознаки нової України з оновленими в криївках людьми.

Книжка Михайла Андрусика — це правдива розповідь про те, як жили і вмирали за незалежність України герої без почестей і відзнак. Його художньо-документальна повість змушує кожного українця збагнути та усвідомити свій історичний обов'язок перед рідним народом, бо відродження нашої всеукраїнської духовності залежить нині від кожного з нас.

*Любов Ободянська,
доцент Прикарпатського університету ім. В. Стефаника*

ЗА Українську
ЗА Самостійну

№ 49

Соборну Державу

СИН БОЇВ

ЧАСТИНА ПЕРША

*Я з тої раси, що карка не гне,
Глядить життю і смерті в очі сміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.*

Іван Франко

*Я син хребтів гірських,
Моє життя — неспокій.
Я син боїв і злив,
Душа — то світ широкий!*

*Я син гранітних скель.
Не взяв їх жоден ворог.
Я син Карпат вершин —
Свободи вільний подих!..*

Ігор Трач

КРОКИ ПІЗНАННЯ

*Ми йдемо, молоді мільйони,
ми здолаєм, нам скориться світ,
отаманів чекають колони
вже готові у поле, в похід.*

Ю. Боршош-Кум'ятський

Тіло моє існувало поза свідомістю. Втиснуте у військовий однострій, окутане густим чорним димом, лежало воно посеред палахкітливої кімнати. Пажерливі язики полум'я отруйно шипіли довкіл. Проте йому, бездиханному, було байдужісінько і до вогню, і до куль, що дзигкотіли поруч. З небесної високості я відсторонено споглядав власне тіло, розпластане хрестом посеред смолоскипу хати. Ось-ось воно спалахне факелом...

На білий світ я, Мирослав Симчич, син Василя, з'явився студеного січневого дня 1923 року в засипаній снігом рубленій гуцульській хаті у Вижньому Березові. Чим, гадаю, потішив своїх маму й батька.

Отож, за вікном віхолов трагічний для Галичини двадцять третій. Керівники українського уряду, митрополит Андрей Шептицький докладають надлюдських зусиль, щоб урятувати ЗУНР. Проте невдачі переслідують на кожному кроці. Відмовляє в підтримці папа Римський Пій XI. До Парижа з'їжджаються послы Франції, Англії, Італії, Японії, щоб вирішити долю Галичини. До думки самих галичан-українців ніхто й не думає дослухатися. За Польщею визнають протекторат над Галичиною на двадцять п'ять років...

Проте мені, кількамісячному, було тоді байдужісінько до отих буремних подій. Безжурно подрімував я собі в яворовій колісці під різьбленим сволоком. Завивання вітру губилося в маминій колісковій. Відтоді, либонь, і залюбився в пісню. Співаю й досі.

Тато й мама мої — нащадки карпатських опришків. Майже до самої Першої світової війни Карпатами погу-

лювали ще невеликі опришківські ватаги. Обидва діди мої — Михайло Голинський — старший брат команданта Гуцульського куреня УГА, розстріляного більшовиками 1941 року в Дем'янових Лазах Гриця Голинського, та Микола Симчич — опришкували. Діда Миколу вбили в перестрілці австрійські жандарми. Дід Михайло мусив рятуватися після розгрому опришківської ватаги втечею за океан. Першу світову перебув у Штатах, у Карпати повернувся, коли в них не було вже ні Австро-Угорщини, ані опришків. Діди-побратими домовилися пошлюбити своїх дітей, оскільки мали сина й доньку. Волі батьківській не смів перечити ніхто, тому й побралися мої мама й тато, хоча й не кохали одне одного.

Упродовж перших років мого безтурботного існування на землі грішній нічого вартого уваги зі мною не трапилося. А ось на шостому році!.. На шостому батьки віддали мене до трикласової «Рідної школи». Я пішов до першого класу аж на третє село, що мало назву Нижній Березів, бо в моєму селі та сусідньому Середньому Березові були на той час тільки державні польські школи. Родичі мої, незважаючи на невисоку освіту, були достатньо свідомі, щоб віддати свого первістка саме до «Рідної школи», де селянських дітей в умовах окупаційної Польщі виховували на справжніх українців.

У свої шість років я уже був грамотний! Читати мене навчила бабуня Юлія з родини Пригородських. Тато її був дяком у Нижньому Березові й залишив доньці чималу бібліотеку. Щонеділі бабуня, обійшовши худобу, вмощувалася на печі й читала мені книжечки. Дивосвіт художнього слова зачаровував мене неймовірно. Я хутенько опанував книжкову грамоту. Невдовзі бабусина бібліотека видалася для допитливого хлопчини біднуватою. Подався до дядка, який замінив мого прадіда по його смерті. Дяк виявився людиною освіченою і щирою, охоче позичав мені книжки. Приходжу одного недільного ранку до дядка по книжечку, а в нього сидить якийсь газда. Дяк вручає мені чергову книжчину й каже чоловікові, що з мене виросте або велика людина, або страшний опришок.

Щоденно дріботів я маленькими ногами чотири кілометри до школи й назад. Був то нелегкий шлях. Дибав у

кожушині, підперезаній очкурком, а вітер то сипне в очі колючого снігу, то жбурне мною в корчі. Західні карпатські вітри — то вам не жарти. Серед своїх друзів-школярів я найменший і наймолодший, хлопці були старші на два роки за мене. Проте вчився добре, ні в навчанні, ні у витівках не відставав.

У другому класі ми стали вивчати історію України. Уроки з історії читала Володимира Пригородська, яку любовно звали в селі Дзюнею. Уроки вчительки закарбувалися в пам'яті на всеньке життя. Вона влила в мою чисту дитячу душу гарячий патріотизм і щиру любов до України. Розбурхана мудрими й палкими словами дитяча уява кидала мене в гущу історичних подій. З княжими полками я ходив у далекі походи, боронив Русь-Україну від зажерливих зайд... Але найбільше козакував. Мене, вдатного козарлюгу, знав чи не всенький світ: любили друзі й боялися вороги. Добрі й розумні вчительчині очі, її запальні, проникливі слова надихали березівських «козаків» на нові й нові подвиги. За Україну я, семирічний, ладен був помирати безліч разів. Мої дитячі груденята розпирала гордість від того, що я — українець! Відчуття те не покидало мене ні на мить. Ніколи. З ним переберуся і в краці світи.

Тринадцятою з'явилася на світ Божий 1907 року Володимира Пригородська в родині управителя сільської школи в Ілинцях. Брати Олекса й Володимир — старшини УСС — наклали головами в часи Першої світової. В Тараса відібрали життя «визволителі» в тридцять дев'ятому. Сестри поневірялися світами. Старшу Євгенію навіки поглинула сибірська стужа. Володимира закінчила вчительську семінарію в Коломиї. Гартувала тіло й дух в «Пласті». Стала курінною цієї молодіжної організації. 1928 року вступила до Української Військової Організації. Багато пережила мужня жінка. Арешт чоловіка Миколи Пригородського гестапівцями в сорок другому. Повторний арешт через кілька років більшовиками. Пограбування енкаведистами помешкання. Нелегка дорога з двома маленькими діточками до Архангельська на висилку. Неймовірно тяжке повернення після довгорічних по-

невірянь сибірами до Коломиї. І боротьба, боротьба, боротьба... За зброю їй слугувало повсякчасно гостре слово.

Історія й література були моїми улюбленими предметами в школі. Своїми уроками Володимира Пригородська виховала березівських хлопчаків на справжніх людей, для яких такі високі поняття, як мужність, чесність, сила духу, воля, боротьба стали не пустопорожніми словами. Багато випусників школи завдячують їй тим, що з гідністю пройшли нелегкі життєві випробовування і героїчно прийняли смерть. Більше таких вчителів у своєму житті я не зустрічав. Доземний поклін Вам, Вчителько, від усіх учнів.

До школи ходив разом з моїм односельцем Миколою Симчичем. Він замешкував аж під Баньками. Дорогою до нас долучались у Середньому Березові Дмитро Клим'юк, Славко Сулятицький, Анна Бростурняк, Микола Геник, брати Дмитро і Гриць Геники, Василь і Анна Томичі, Юлія Томич... Гамірливою ватагою прошкували ми втоптаними пішниками, полохаючи лісове птаство. Правда, взимку доводилося пробиватися через високі сніги битою дорогою, бо стежки робилися непрохідними через замети. У кожного за спиною підгицувала дерев'яна скринька — «тарабоня». У ній із зошитами й книжками сусідили хліб, сало, яйця, кукурудзяний малай, корж — нехитрий учнівський полуденок. «Тарабоня» була зручна, у ній не м'ялися зошити й книжки. Слугувала вона надійною зброєю і в запеклих бійках з польськими ровесниками. Поруч із нашою школою було ще дві: «Польська повшехна» — загальна державна школа, в якій навчали українською й польською мовами, та польська в Сокольні, лише для поляків. З учнями останньої ми часто сходилися врукопашну — згадували козаччину. Отоді й додавалися виготовлені дбайливими батьківськими руками «тарабоні».

Свідоміші громадяни Нижнього Березова зорганізували 1926 року в селі «Рідну школу». Найактивнішими були Іван Стронецький, Іван Кузич, Славко та Юліан Геники, Микола Пригородський, Микола Арсенич, Василь Геник. Завдяки їхнім старанням та допоміжності інших селян діти з Нижнього Березова та довколишніх сіл змогли че-

рез рік розпочати навчання в українській школі. Польська шовіністична влада дуже противилася тому, учнів виганяли з Народного дому, де проводилися заняття. Але внаслідок наполегливості і самовідданості засновників школи та вчителів навчання продовжувалося в хаті Івана Кузича. Згодом Іван Стронецький домігся таки у Варшаві дозволу на відкриття в селі «Рідної школи» ім. Юрія Федьковича. Вчителювали в школі Гафійка Луцаківна з недалекого Печеніжина, Володимира Пригородська, Марія Гоянюк, Олена Березовська, Готта Луцак, Марія Войноровська.

За навчання платили заможніші батьки, збирали кошти з різдвяних колядок, вистав, концертів. «Рідна школа» проіснувала до приходу радянської влади. З її стін вийшло чимало видатних людей.

Галицькі міста й села накрила мутна хвиля полонізації. За час мого навчання «Рідну школу» в Нижньому Березові польська влада забороняла кільканадцять разів. Повсюдно зростав спротив шовіністам. Ми, учні, зятато воювали з польськими ровесниками, українські та польські школи в Нижньому Березові мали різні графіки, щоб ми якомога менше зустрічалися, бо кожна стріча школяриків переростала в запеклу бійку.

Якось зробили ми на поляків-однолітків засідку за цвинтарним муром. Вони йшли галасливою юрбою. Ватагував солтисів синок Стасик. Хлопчакі голосно нахвалялися провчити «хлопське бидло». Наша з'ява була така несподівана, що паничі поприростали до зеленого моругу дорогими чоботятами. Розпочалася рукопашна. Я помчав в атаку з ручкою, яку використав замість списа, й поранив Стасикові брову. На біду, перо виявилосся заржавілим. Солтисів син потрапив до лікарні. Батькові моєму «геройський» синів вчинок коштував шістьдесят злотих — три центнери пшениці. Про те, як тато «нагородив» мене, розповідати не хочеться. Зі школи мене вигнали, і з учня третього класу я враз перетворився на пастушка. Дві корови, кінь, отарка овець... Мої батьки мали шмат неугіддя, на тому пасовиську і випасав свій гурт.

Загалом наша родина мала десять моргів поля. Орної землі заледве вистачало на власні потреби. Аби обробити

її, спрягалися з сусідом, він також мав одну коняку. Наша родина, як і більшість горян, жила зі скотарства. Худобу ввели на продаж до Яблунова.

Пастухування перервав колишній командант Гуцульського куреня УГА Гриць Голинський, який доводився мені стрійком. Січовий стрілець своїм авторитетом зумів поновити малого вигнанця в школі. Правда, я й надалі не збирався давати спуску пихатим польським паничам. Проте в бійках остерігався, аби не покалічити котрогось із них. Відповідна частина тіла ще довго пам'ятала тверду татову руку.

Гриць Голинський народився 9 березня 1895 року у Вижньому Березові. Після Коломийської гімназії закінчив старшинську школу в австро-угорській армії. Від 1914 року — старшина УСС. У липні 1917 підпоручник Голинський призначений командиром Гуцульської сотні, яка веде бої з військами Керенського. Через рік сотня побувала й на Наддніпрянщині, де поручника Голинського австрійці ледь не розстріляли за відмову проводити каральні операції проти селян. У жовтні 1918 року сотню передислокували до Чернівців.

У бою з поляками за Львів Голинський поранений. Лікуватись не мав часу, бо вже наприкінці листопада організовує в Коломиї Гуцульський курінь, який воює в складі бригади УСС, а з початку 1919 року — в УГА.

Під Одесою хворий на тиф Гриць Голинський потрапив до російського полону, звідки, одужавши, втік. Закінчив філософський факультет Українського Вільного університету в Празі і 1927 року повернувся в рідні Карпати. Постійно переслідується польською владою, потрапляє перед Другою світовою війною до Берези Картузької.

Після приходу перших совітів Гриць Голинський працює у Микуличині надлісничим. А в березні сорок першого колишнього командира куреня заарештовують енкаведисти, щоби через три місяці розстріляти в Дем'янових Лазах.

У Вижньому Березові замешкувало й кілька жидівських родин. Частенько, пригадую, стара шкапа тягала селом деренчливий віз — це міняйло пропонував різні дрібнички за старе ганчір'я. Корчми в селі не було. Поляки

чомусь не селилися у Вижньому Березові, мабуть, усе-таки побоювалися нащадків березівської шляхти. У селі діяла потужна українська «Кооператива», читальня «Просвіти». На практиці втілювався клич «Свій до свого по своє». Жидівські гендлярі не витримали конкуренції з «Кооперативою» і поступово повийжджали з села. Залишився тільки Гершко. Але він працював на землі. Бідолашного трудягу вивезли німецькі окупанти в сорок першому, більше про нього в селі не чули.

Культурним життям у Березові заправляв учитель Михайло Кузенко. Цей невтомний чоловік, родом із сусідніх Рунгурів, провадив велику й потрібну справу: керував хором, ставив вистави, писав сценарії до українських свят... «Безталанну», «Сватання на Гончарівці», «Назара Стодолю» знали чи не напам'ять і дорослі, і малі.

Чомусь так повелося, що товаришував я з хлопцями, старшими за себе. Мій близький приятель Василь Бодруг переважав мене у віці на кілька років. З розумним і допитливим юнаком легко працювалося в читальні «Просвіти». Василь свого часу зблизився з Петром Королюком, який довший час побув у Франції і набрався там, як Сірко бліх, комуністичних ідей. Тим заразився й мій старший приятель. Розпочав і мене підготовувати французько-російською більшовицькою мішаниною. Проте я відхрещувався від чужих ідей. Натомість переконував Василя в протилежному. Переконати допомогли самі червонозоряні носії облудних ідей, що пригуркотіли в наші гори на танках «золотого вересня» тридцять дев'ятого.

Непогамовна юнацька цікавість погнала нас пішо з Березова аж до Коломиї. Страх, як кортіло глянути на «визволителів». Зустрілися з кількома солдатами, що снували між танками побіля ринку. Національності їхньої ми з Василем визначити не могли. Були русяві, були чорняві, одні очі мали кольору неба, інші зирили на нас вуглинками з вузеньких прорізів на плоскому обличчі. Бесідували поміж собою трохи зрозумілою нам мовою. Закіптюжені, погано зодягнені, брудні солдати частенько посилали один другого в одне і те ж місце, не забуваючи при цьому згадати маму. Либонь, матерів вони вельми «шанували»...

Загалом вояки «найбагатшої й наймогутнішої» держави в світі справили на нас доволі-таки гнітюче враження. Але все та ж цікавість змусила нас слово за словом розговоритися з гамірливими пришельцями. Балакаємо про життя. Цікавимось, як у них і що в них. Відповіді стандартні. «У нас всьо єсть» або «у нас всево очень много». Як селянин, запитую, чи родить у їх краях картопля. «Аякже, ще й яка!» «А з чим їсте її, з маслом?» Солдат покліпав-покліпав та й швиденько випалив: «А вона в нас відразу з маслом родиться!» Дотумкали ми з Василем з тих коротеньких бесід, що бідачиськи-солдати за велике благо суху картоплю мають. Яке ще там масло... А ще докумекали своїми незабур'яненими мізками, що бояться казати правду солдати країни рад. Ой, бояться. Жахливий тридцять сьомий ще довго наганятиме і їм ляку, і дітям їхнім...

Від того дня Василь Бодруг став переконаним антибільшовиком.

Я провчився кілька місяців у шостому класі, як раптово помер батько. Застудився, дістав запалення легенів. За кілька днів я став напівсиротою. А за два роки мама віддалася за старого сільського парубка Скльського. З часом у них знайшлася дочка. Вітчим ставився до мене добре, лише не схвалював мого навчання. В його розумінні я мусив стати господарем. «З науки хліба не їстимеш», — казав.

Тридцять дев'ятого пішов я до вечірньої школи в Середньому Березові. Стояла посеред села, де нині церква. Директорував у школі Іван Кузич з Нижнього Березова. Школою опікувався за перших більшовиків і за німців. Других більшовиків уже не дочікувався, емігрував на Захід. На чужині й помер. В еміграції Кузич написав книжку «Березівське боярство на тлі історії України». Вчителювали в школі здебільшого прислані зі Східної України педагоги, вчителям-галичанам совіти не вельми довіряли. Української літератури нас навчала Ганна Зубкова, математики — Опарена, суспільні дисципліни читала Соколянська. Вони добре ладили з учнями. Гуцульські діти відповідали педагогам взаємністю. Учителі мешкали неподалік школи. За німецької окупації в Березові

вчителювала якийсь час Галина Грабець, рятувалася в гірському селі від переслідування нацистів. Одного разу вчительку провідав чоловік. Мені пощастило побачити його, правда, мимохідь. Тоді я не знав, що енергійний чорнявий молодик — легендарний полковник Батько.

Полковник Батько — Омелян Грабець народився 1 серпня 1911 року в Новому Селі на Любачівщині. В Перемишлянській гімназії став членом УВО, а також був одним із провідників «Пласту». Незабаром вступає до ОУН і отримує псевдо Вовк. У тридцять п'ятому — в'язень Берези Картузької, де важко травмований.

Грабець очолював у Львові Українське студентське спортивне товариство, тримав в обороні українські установи Львова від польських шовіністичних банд. Перед Другою світовою війною потрапив до сумнозвісних «Бригідок».

З вибухом війни Грабець займає відповідальні пости в ОУН: член Головного військового штабу ОУН, командир Головного військового осередку... Якийсь час за дорученням проводу навіть був комендантом Рівного, де успішно влаштував втечу із концтаборів радянських військовополонених. За таку діяльність німці, звичайно, по голові не гладили, тому змушений був зійти в підпілля. Зібрав добре вишколений і озброєний загін і воює з німцями на Вінничині.

Восени 1943 року полковник Батько призначений командиром групи «УПА-Південь», яка зводить переможні бої з німецькими окупантами на Рівненщині, Вінничині, Тернопіллі. Бездоганне володіння німецькою мовою допомагає Грабцеві виходити зі скрутних ситуацій.

Свій останній бій мужній повстанський командир мав з енкаведистами 10 червня 1944 року біля Микулинець Літинського району Вінничини. Даючи змогу друзям відійти, поливав більшовиків скорострільним вогнем до останнього набою.

Побратимам по зброї полковник Батько запам'ятався високим, струнким, кучерявим брюнетом з гарними вусами, з проникливим поглядом усміхнених очей, завжди акуратний, в добре припасованому старшинському одно-

строї. На грудях незмінний автомат ППШ, парабелум і гранати-«лимонки» на офіцерському поясі...

Перші совіти великих змін у наші села не принесли. Щоправда, у багатьох змінилася про них думка, коли ближче зіткнулися з тими нечупарами. Сусід-пенсіонер передплачував до приходу більшовиків газету «Народна справа». Читали її недільними вечорами гуртом. Писалося про голод в Україні. Справжній жах наводили світлини живих кістяків. На мене дуже вплинуло почуте, що матері їли з голоду власних дітей. Багато хто намагався не вірити газетним публікаціям. Чимало наших людей перебувало під час Першої світової війни в російському полоні на Східній Україні, вони захоплено розповідали про багаті чорноземи в Україні. «Не можуть там люди голодувати, куме. Тим паче помирати з голоду. Це щось не те, бігме, не те». Хто міг собі тоді уявити, що в таких багатих краях працьовитих людей можна довести до людодства. Нам, європейцям, важко було зрозуміти азійську натуру москалів, які ще від часів синовбивці Івана Грозного з людьми не рахувалися. Людина в них — ніщо.

У тридцять дев'ятому головою сільради призначили комуніста Петра Королюка. На сільському вічі новоспечений вїт проголосив: «Товариші! Нарешті наступив час, якого ми з нетерпінням очікували понад двадцять років. Бідноту! Тебе не будуть більше куркулі годувати гнилим салом». Більшовики порозганяли українські товариства, заборонили «Кооперативу». Біда наступила чорна. Селяни гірко сміялися: «Добре казав Королюк, нема більше гнилого сала. Ніякого немає».

Королюк «розкуркулив» до цурки двох заможних господарів — Миколу Варварекового у Вижньому Березові та Дмитра Голинського в Середньому Березові. Поцупив собі багато газдівського майна. Товаришам перепала лише маленька дещниця. Вони не забарилися продати його вищим партійним керівникам, і голову з ганьбою витурили з посади. Люди його відцуралися, і більшовики не прихистили. З приходом німців невдаха-голова щез із села. Але ще до того вїтівське крісло посів Антон Вайнер, теж комуніст, колишній стрілець ЧУГА. Людиною виявився совісною і доброю, завчасу повідомляв людей про вивезення

на Сибір. З району дали йому наказ подати для вивезення в Сибір двадцять «куркульських» родин. Відмовив, що в селі немає куркулів, село бідне. Відповідь з району не забарилася: «Єслі нет, нада сделать».

Заможніші газди стали сушити сухарі. Загроза вивезення на Сибір повисла над кожним працюючим селянином. Бідніші також дриготіли в постійному страхові. Організували цілодобову охорону села. При з'яві більшовиків вартові чимдуж гамселили на сполох у дзвінку рейку. Сигнал передавався далі, як за часів татарських людоловів. Селяни хутко рятувалися від зажерливих енкаведистів утечею в ліси.

Проте пощастило не всім. Більшовики нагрянули зненацька посеред глупої ночі. Кілька родин із Середнього Березова попрощалося з рідними Карпатами, їх чекали холодні сибіри. Ні благання, ні сльози дітей анічогісінько не допомагали.

Сорокового року оунівці здійснили в Середньому Березові атентат на більшовицьких верховодів. Авто з енкаведистами, що потрапило до засідки, розбили вщент. Підпільники відбулись одним поранилим, енкаведистська куля зачепила Мирослава Сулятицького. Після цього москалі вже остерігалися потикатись в село.

Культурне життя в підбільшовицьких селах захиріло геть. Нова влада пробувала силою організувати в клубах вистави чи концерти, але потуги більшовиків зводилися нанівець. Сільські читальні перестали функціонувати. Пришельці розігнали, як націоналістичний, лещетарський клуб. Ним керував досі Макойда.

У сімнадцять років я вступив до юнацької сітки ОУН. Декалог українського націоналіста став відтоді дороговказом на все життя. До організації залучив мене шкільний приятель Михайло Негрич, який доводився небожем районному провідникові Дмитрові Негричу, що мав сільське прізвисько Бурків. Втім, про керівника організації я тоді нічогісінько не знав. Згодом до нас долучився Василь Семенів, з яким уже я провів підготовчу роботу. Поза своєю трійкою ми з Василем нікого не знали. Займалися здебільшого розповсюдженням літератури серед людей. Через наші руки пройшло немало брошур

про ОУН. Я багато читав про УВО, ОУН, знав провідників цих організацій. Закарбувалася в пам'яті невеличка книжечка, де йшлося про чистку в лавах ОУН. Зміст її вразив надзвичайно. Ніяк не міг зрозуміти, кому потрібні міжусобиці й чвари.

Перше відповідальне практичне завдання, як член ОУН, я отримав під час навчання в архітектурному технікумі в Коломиї. Треба було розжитися набірною касою — свинцевими літерами для підпільної друкарні. На той час я вже був провідником юнацької сітки ОУН промислової школи, розміщеної неподалік технікуму. В ній готували ковалів, столярів, теслів, електриків, годинників, токарів... Юнацьку організацію в школі я створив за наказом Славка Іванишина. «Трійками» були охоплені всі відділи, в деяких було навіть по кілька «звен».

Нам вдалося зійтися з молодим працівником друкарні. Від хлопця детально довідався про всі ходи-виходи, знав, де і в чому шрифти. Операцію проговорили в деталях, власноруч виготовили ключ за зліпком. На справу вибралися трохи за північ. Задвірками, оминаючи німецькі патрулі, пробралися до друкарні. Через якусь мить уже були в її темній утробі. Касу відшукали відразу ж, гарячково нагребли повнісінькі валізи свинцевих літер. Гнані страхом, повитягували важкезні пакунки на вулицю. Аж там виявилось, що не можемо такий тягар нести. І сьогодні дивуюсь, як ми їх тоді дотягли. На випадок зустрічі з німцями в мене за поясом стримів дев'ятиміліметровий американський наган. Хоч і з єдиним набоем, зброя додавала нашій компанії впевненості. Правда, з гітлерівцями ми тієї ночі не зіткнулися, хоча до моєї квартири приволіклись аж над ранок. Замешкував я в родині коломийських поляків. Люди були непогані, за помешкання брали харчами, бо грошей у мене не було.

Бойове хрещення разом зі мною пройшли Петро Туліка з Верб'яжа біля Коломиї, Юрко Голинський та Іван Масевич із Вербівців на Городенківщині. Імені четвертого хлопця вже не згадаю. Про виконання наказу доповів своєму провідникові Іванишину. Наступного дня до моєї квартири пригуркотів возом сорокарічний селянин, назвав кличку. Без зайвих розмов хутко повантажили

валізі. Підпільник притрусив багаж конюшиною, кивнув на прощання головою і вийкнув на пару гнідих.

Фашисти, що припхалися на зміну більшовикам, як-що чимось і відрізнялися від попередніх окупантів, то тільки не ставленням до українців. Кого не встигли знищити совіти, домордовували гітлерівці. Своє справжнє коричневе нутро нацисти показали після проголошення у Львові 30 червня 1941 року Української Самостійної Соборної Держави. Криваві репресії заповнили західні терени. Гестапо вдень і вночі виловлювало членів Організації Українських Націоналістів. За кожного вбитого німецького солдата десяткували цілі села. Гестапівці по-слуговувалися списками членів ОУН, які їм передали агенти НКВД та польської дифензиви. Тому винищували найсвідоміших українців. Гинув цвіт української нації. Так було завжди. Так було і в лиховісні часи нацистського засилля.

Студентом архітектурного технікуму в Коломиї я став з легкої руки Івана Кузича, директора Березівської вечірньої школи. За фахом математик, директор зорганізував усіх учителів на підготовку найкращих учнів. Німецьку й латинську мови викладав чудовий педагог Юліан Ковалів. Багато допомагала сільським школярам учителька зі Східної України Катерина Воробйова. Навчала дітей і за німців. За других більшовиків зустрів Воробйову в Стопчатові, що неподалік Яблунова. Вчителювала там. Була одружена, мала двійко дітей. Мене впізнала, хоча був в уніформі, зі зброєю і значно доросліший. Подальшої долі вчительки не знаю. До технікуму вступили і Василь Геник, Петро Геник, Марія Косович. Декілька моїх краян стали студентами технічної школи у Львові, де директорував колишній сотник Калина.

Про технікум у мене залишилися щонайкращі споми-ни. Зорганізував навчальний заклад і керував ним інженер Фляк. Директор зі всіх сил відстоював перед німецькою владою своїх вихованців, жодного учня не віддав до «баудінсту». Фляк счолював ще і сусідню промислову школу. Якийсь час викладав у нас креслення, аж поки його не замінив на викладацькій роботі інженер Кішакевич, високий, стрункий чоловік. Директор Фляк був

надзвичайним педантом. Зодягався в чорний костюм і білу сорочку, носив краватку. Завжди свіжий, виголений, підтягнутий. Мав вигляд бравого генерала.

Малювання викладав відомий маляр Кейван, високого зросту, худорлявий. Предмет свій знав досконало, на тему мистецтва міг говорити годинами. Якось дав учням намалювати портрет. Я від старання аж упрів. А він подивився уважно на роботу й каже: «Непогано. Але ти зробив трафарет, а не портрет. Бачиш, ззаду повітря немає».

Було Іванові Кейванові років за тридцять. Син столяра з Карлова на Снятинщині закінчив Коломийську гімназію. Подальшу освіту здобував у Краківській та Варшавській академіях мистецтв. У тридцятих роках талановитий художник розробив проекти грошей для майбутньої Української держави. У її побудову свято вірив, за це двічі відсидів у львівських «Бригідках». За Польщі встиг побувати й у варшавській, і в коломийській в'язницях. Перші совіти змушували автора портретів Василя Стефаника, Марка Черемшини, Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка малювати портрети «вождів». Проте навіть виконаний портрет Сталіна рятував мало. Випускника двох академій, знавця десятка іноземних мов енкаведистські неuki піддавали принизливій процедурі. Мусив щопонеділка відмічатися в районному НКВД у Снятині. Останні два тижні перебування «визволителів» у рідних краях мусив переховуватися, бо смерть ходила за ним назирці. Прийшлим «рятівникам Європи» також не до шмиги була Кейванова мистецька діяльність, гестапівці запроторили маляра до в'язниці в Коломії. Якось викрутився. Вчителював у технікумі та гімназії. У березні 1944 року Іван Кейван разом з дружиною Марією подався на Захід. До 1947 року перебував у таборах для переміщених осіб у Німеччині, опісля з родиною виїхав до Канади. Мешкали в Едмонтоні. 17 вересня 1991 року Іван Кейван помер. По ньому залишилася багата творча спадщина і добра пам'ять людей.

Хімії нас навчав Міхняк, спокійний, добродушний чоловік. Антон Гошуватюк викладав математику, частенько заводив зі мною, мов з дорослим, розмови. Вельми дивувався його той факт, що хвалені «доблесні вояки фюрера»,

під чийм чоботом стогнала вся Європа, втікають, мов останні ганчірники, від засмальцьованих більшовиків. Обидва не емігрували. З приходом других совітів працювали в школі. У Міхняка квартирували дві дівчини з мого села, вони приносили з багатой вчительової бібліотеки книжки. Таким чином, перебуваючи в УПА, я прочитав епопею Богдана Лепкого «Мазепа». Якимось дивом учитель зумів те багатство зберегти. Щосуботи передавав дівчатам по книжці для мене. Ризикував неймовірно. За твори Лепкого міг загриміти до Сибіру на довгі роки.

Технічний рисунок у технікумі викладав Дорош. Значно пізніше я довідався, що скромний учитель був районним провідником ОУН.

Найвизначнішою постаттю в технікумі був, безперечно, Микола Матіїв-Мельник. Відомий письменник, старшина УСС і УГА. Поводив себе як справжній військовий, дисципліну серед нас тримав залізно. Лінєвим учням постійно твердив: «Я калік з-під своїх рук у світ випускати не буду зі школи. Прийшов до науки — вчися. Батьки на тебе витрачають гроші, дають тобі торбу з хлібом, аби ти вчився, щоб були з тебе люди, а ти... Або вчися, або йди додому й крути бикам хвости». Викладав українську мову й літературу, німецьку. Предмети його учні слухали уважніше, аніж казання священика в церкві. Ерудицію Матіїв-Мельник мав надзвичайну. Кажали, що навчався в трьох університетах — Львівському, Чернівецькому, Віденському. Студіював філософію і музику. Перед тим закінчив Коломийську гімназію. Матіїв-Мельник чудово співав, віртуозно грав на скрипці, вміло керував хором. Без запинки відповідав нам, учням, на кожне запитання з будь-якого предмету, відповіді давав глибокі й вичерпні. Невисокий на зріст, колишній січовий стрілець впливав на нас магічно. На його уроках навіть найвертлявіший учень дихав через раз. У бездонних учительових очах, здавалося, захоується увесь світ, всі його незбагненні таємниці та знання.

Перед приходом других совітів сорок четвертого року письменникові з дружиною та двома дітьми вдається виїхати до Австрії. Влітку 1947 вони перебираються до

США. Через три місяці трапилося непоправне. Микола Матіїв-Мельник у п'ятдесятисемирічному віці помирає.

З Миколою Матіївим-Мельником у мене стався один конфуз. Але про все за порядком. Мельниківська ОУН оголосила набір до дивізії СС «Галичина». Бандерівці не вступали до дивізії. З нашого технікуму директор Фляк також не віддав жодного учня. Але, тим не менше, хлопців до дивізії в Коломиї було набрано. Влаштували навіть бал на честь «дивізійників». Чомусь так трапилося, що на бал запросили мене та Василя Геніка. В технікумі навчалось лише троє дівчат. Запам'яталися Марія Косович з Нижнього Березова та Параска Грицюк з Вікна, що на Городенківщині. Тому на бал запросили дівчат з кравецької школи, гімназії, торговельної школи. Бал видався просто казковим. Постійно грав оркестр, молодь кружляла в танці, вчителі сиділи й спостерігали. Я не пропустив жодного танцю, немов відчував, що незабаром буде не до гулянь. Бал відшумів. А вранці — до школи.

Перший урок мав Матіїв-Мельник. Викликає мене першого. Ми саме вивчали відмінювання іменників у німецькій мові. «*Das Substantiv hat drei Deklinatione — die starke Deklination, die schwache Deklination, die weibliche Deklination. Die starke Deklination hat...*»

«Іменник має три відміни — сильну, слабку і жіночу. Сильна відміна має...» — випалив я скоромовкою. А ось, що «*hat*», тобто має, та сильна відміна, я геть чисто забув. Стояв, мов зварений рак, перед учителем і вишукував очима дірки в підлозі. Такого зі мною в технікумі ще не траплялося.

Ну «*hat*», а далі що? — Мельник.

Я застидався ще більше, ніколи ніхто мене не габав за навчання. Не було причини.

Учитель суворо так подивився на мене й каже: «Ти, Грицю! Ти дурний, як каламар. Я бачив, учора ти добре дівкою обертав у танці. Сьогодні відповідаєш, як би-с босий по стерні йшов. Сідай. Ти не знаєш, двійка тобі!»

Епізод цей залишив у пам'яті глибоку зарубку. Більше я не ходив на чужі бали.

Котрийсь учень, здається, Василь Неміш із Чернятина біля Городенки, захотів підмогти Мельникові харча-

ми. Але вручати масло «панові професорові» посоромився, щоб той не розтлумачив якомсь не так. Тихенько заховав невеликий пакунок до вчительової теки з підручниками й зошитами. Він того не завважив, пішов собі з повною текою додому. Стояла спека, масло розтопилося, заплямило все, що було в теці з паперів, та ще й штани вчителеві. Наступного дня Матіїв-Мельник переступив поріг класу грозовий. Як розмахнув текою, то промаслені папірці лишень зашурхотіли над нашими пониклими головами. Лаяв нас, на чому світ стоїть. «Маю одні штани, і ті запламив!» Такого лютого ми його ні до, ні після того трафунку не бачили.

Наприкінці сорок третього навчання в технікумі довелось перервати. Я потрапив у Карпати до табору Української Народної Самооборони, що незабаром переросла в Галичині в Українську Повстанську Армію.

Зелено-золотою крисаною ліс тягнувся до сонця, що покликувало вечір із-за гори. Осінь вляглася в стоги запашного сіна. Чарівного жовтневого вечора я, Кривоніс, правцював до куреня Липея. Табір на суміжжі Космача й Микуличина зустрів вилиском ватр і збудженим гамором. Стрільці торжествували першу перемогу над німцями.

Організація куреня розпочалася в червні сорок третього. Космацькі хати підперли небеса запашними димами. П'яний від росів ранок зеленим пошумом листя вітав прибульців у військовій формі, зі зброєю через плече. Станичний славного гуцульського села Солідний з-під долоні видивлявся на вояків, що саме перекрочили змійкуватий струмок. Оперед прошкував Богун, за ним — Меч, Шабля, Буревій, Чумак. За декілька днів метикуватий станичний давав притулок у рідному селі ще десяткові бойовиків ОУН, яких припровадив у гори роївовий Скуба. Хлопцям руки свербіли стати до змагу з ворогом, тому часу не галяли надаремно. Хутко зорганізувалася чота, командиром став Богун. Охитники жваво зголошувалися до невеликого табору Української Народної Самооборони. Гірські села відряджали найкращих легінів.

Новостворений відділ передислокувався в микуличинський ліс і став зародком першого табору старшинської школи «Чорні чорти». З усіх усюд сюди стікалися

скеровані підпіллям ОУН новобранці. Невдовзі було сформовано три сотні. Липей — Ілько Рачок із Закарпаття очолив сотню вишкільників, він же став командиром куреня. Козак привів «будівельну» сотню з Товмаччини. Його стрільці мали вже добрий вишкіл, тому займалися облаштуванням табору. Звідси й назва сотні. Ще була сотня з кримських татар, калмиків та представників багатьох кавказьких народів, що повтікали від німців. Командував нею високий стрункий чорнявий красень з блискучими очима. Псевдо кавказця вже не згадаю. До формування куреня доклали рук Солідний, станичний Вижнього Березова Голуб, станичний Микуличина Гонта. Душею і рушієм усіх справ був районний провідник ОУН Орел.

Розпочався інтенсивний вишкіл. Німцям, вочевидь, була не до шмиги бурхлива діяльність оунівців у гірському таборі. Одного дня стійкові заалармували: з трьох напрямків — від Микуличина, Космача й Вижнього Березова — на табір сунула німецька навала. Курінний Липей чітко віддавав накази. Сотня Козака організовано зайняла оборону з космацького боку. Вишкільна сотня готова була зустріти вогнем німців, які рухалися до табору з Микуличина. Курсанти з бойових позицій спокійно спостерігали за метушливими постатями в мишачих уніформах. З ворогом зустрічалися чоло до чола не вперше. Не минуло й трьох тижнів, як рій Чумака з чоти Скуби здійснив вдалу операцію. Раптовим наскоком стрільці розгромили мадярський гарнізон у Татарові. Без жертв, осідлавши плечі трофейною зброєю, окрилені перемогою, українські вояки поверталися до табору.

Першим пішов у наступ відділ німців із космацького напрямку. Прожерливі дула автоматів у руках чужинецьких вояків вишукували собі здобич у густих чагарях. Після гаркавих слів команди довгі черги розшматували прозору гірську тишу. Стрільці міцно стискали у руках розбезпечену зброю, але сотенний Козак команди стріляти не подавав. Волів підпустити німців ближче. За помахом правиці сотенного на атакуючих вдарив шквал вогню. Пригощення фашистам прийшлося не до смаку. Вбиті навічно залишилися в неприступних для ворога Кар-

патах. Живі сірими зайцями рятувалися від свинцевої смерті поміж смерековими стовбурами. У величезній паніці, втратили ж бо командира батальйону, недобиті німецькі вояки втікали на Космач. Повстанці переслідували їх недовго. До табору вже підсувався ворог з микуличинського напрямку.

Сотня Козака знову зайняла оборону. Липей тим часом приймає дотепне й відчайдушне рішення. Маскує свою сотню в густому лісі і пропускає німців до табору. Німаки тирлувалися, мов жебраки по рукодавщину. Як тільки останній ворожий солдат проминув повстанську засідку, сотенний дає команду: «Вогонь!» Заскочені зненацька з тилу німці заметалися, наче дідьки в пеклі. Затиснутим між двома сотнями, їм не залишалось нічого іншого, як виносити ноги. Втекти вдалося небагатьом. Повстанські кулі наздоганяли найпрудкіших. Багато вояків «доблесного фюрера» Адольфа Шікльґрубера знайшли того дня свою безславну кончину в українських Карпатах.

Третій відділ німців, що хутко виступав із Вижнього Березова, ще поспішніше завернув геть на Космач. Почували себе, мабуть, не найзатишніше в безпосередній близькості від повстанців. Смерть одноплемінників не надихала чужоземних солдатів на подвиг. Хоча переслідувати їх уже ніхто не збирався. Стрільці були втомлені боєм.

Вишкільний табір повернувся до звичного ритму життя. Щоденно старшинська школа поповнювалася курсантами. Приходили хлопці навіть з віддалених районів. Напружене навчання проводилося цілодобово. Особливо виснажували нічні заняття.

Розмірений ритм життя старшинської школи перервався наприкінці жовтня 1943 року. Німці мали добрячий храп на повстанців і не збиралися так просто спускати їм з рук ганебний розгром у лісі між Космачем і Микуличином. Величезною силою з чотирьох керунків посунули на вишкільний табір. Напхом напхані озброєними вояками вантажівки гуркотіли гірськими дорогами з Космача, Вижнього Березова, Микуличина і Жаб'я. Намагалися взяти повстанців у смертельне кільце.

Курінний Липей швидко зорієнтувався в загрозовій ситуації. За його наказом стрільці без зайвої метушні по-

кинули табір. Німці знайшли повстанське пристанище: порожнє і безлюдне. Курінь відмарширував на Волову біля Кривого Поля. Ішли знаними тільки повстанським зв'язковим пішниками. Дві доби таборували в лісі, опісля подалися на Космач. У присілку Завоєли біля підніжжя гори Грегит заквартирували в хатах. Стрільці відпочивали. Командири про щось радились. За три дні оголосили наказ: відібраним стрільцям направитися додому. Були то здебільшого молоденькі хлопці, безвусі юнаки, що могли не витримати великих фізичних навантажень. Провідники не бажали губити молодий цвіт, адже з озлобленими невдачами німцями ставало не до забави. Вони споряджали в гори каральні експедиції. З нацистами треба було воювати, мусилося здійснювати виснажливі переходи горами, постійно маневрувати, відриватися від ворога або ж наздоганяти його. Молоді, недостатньо вишколені хлопці хоч і мали юнацький запал, до тяжкої військової справи поки що не надавались. За рік-два з них будуть добрячі вояки. Але мусять ще гартувати тіло й дух.

Відсіяні хлопці невеликими групами відправлялися зв'язками в рідні терени. Ті, що залишилися, відмарширували на Вижній Березів. Заквартирували під горою Ріг на західній околиці села. За три дні переполовинений курінь поминув Середній Березів і подався на Чорний Потік. У селі відбувся остаточний розподіл стрільців. Основний відділ на чолі з Козаком, бо Липея перевели кудись на Львівщину (загинув там 1944 року), подався в Чорний ліс. Чота Скуби завершила на Космач. З неї Скуба організував сотню і вишколив її до весни сорок четвертого року. До групи Скуби потрапив і я. Правда, довго в ній не пробув. Районний провідник Орел і командир Скуба скерували мене до Коломиї для розвідувальної роботи і зв'язку. Адже я володів трохи німецькою і був учнем технікуму. Поновився в технікумі, щоб окупаційна німецька влада нічого не запідозрила. Технікум служив мені надійним прикриттям від всюдисущого гестапо.

Перед приходом Червоної армії, на початку березня 1944 року, студентам випускних груп порадили податися до Львова для складання випускних іспитів. Більшовиків там іще не було. Багато випускників скористалося тією

порадою. Мені ж стелилася інша дорога. За наказом районного провідника теренової сітки ОУН Орла відбув до УПА.

З Орлом ми законтактували ще напередодні Різдва сорок третього. Я тоді навіть не здогадувався про його підпільну діяльність. Він же про мене знав геть усе. Підійшов біля церкви після служби Божої й каже, що організації потрібні фінанси. Гроші можна заколядувати. Оскільки я співав у церковному хорі, то мусив організувати і хор колядників. Один гурт не справиться, бо у Вижньому Березові було на той час понад тисячу дворів. Тому вирішили створити два хори. Першим керував Михайло Кузенко із Рунгурів. Після закінчення вчительської семінарії він учителював у нашому селі, а також вів два сільські хори. Справу свою знав бездоганно.

Наказ провідника треба виконувати. Того ж вечора я пішов по сусідах. Невдовзі набрав близько сорока хлопців, дівчат, молодих чоловіків і жінок. Репетиції проводили у великій сільській хаті. За місяць освоїли вісім колядок. Колядували не вельми фахово, зате дуже голосно. Було чути аж на віддалені кутки села. Особливо старався один височенький чоловік. Голос мав, як у молодого тура. Наш хор заколядував більше, аніж «професіонали». Організація отримала такі потрібні гроші.

Районний провідник Орел — Михайло Васкул з Вижнього Березова загинув геройськи в лютому п'ятдесятого року в лісі Тирсянка.

*Другові Провідни Рєв:
С. Бандері -
— Польський - Галіцкій
автор*

Провідник ОУН Степан Бандера. Ніл Хасевич, Волинь, 1948.

Мирослав Симчич. Коломия, 1943.

Христя – Кошак-Свистельницька
Дарія (4. VII.1926 р. н.), Косів,
працівник окружного проводу
пропаганди ОУН. Косів, 19.I.1944.

Жук – Паєвський Юрій, повстанець
50-х. 22.VII.1957.

Теодор, Матвій – Блясецький Василь,
політвиховник куреня Книша.

Члени молодіжного спортивного товариства «Сокіл». Керівник – Андрусяк Василь (повітовий провідник ОУН Чорний). Снятин, 1938.

8-й гімназійний клас. 3-й ряд знизу (від ліва до права) Ірина Лепкалюк, Ольга Пелипейко, Марія Яремин, Надія Водоставська. Коломия, 1943.

Повстанці. Сидить Колюк – Клим'юк Петро (1912 р. н.), стрілець сотні Гамалії, замордований енкаведистами.

Михайло Богомол (1890-1941),
розстріляний більшовиками. 1939.

Левко Бачинський (14.VII.1872-
19.VI.1930), с. Серафинці
(Городенківщина), віце-президент
Української Національної Ради.

Від ліва до права:
Парасюк Михайло (с. Тулуків),
Прокопів Ярослав (с. Ліски),
Маршалюк Павло (с. Перерів),
невідомий,
Ставничий Андрій (Коломия),
Мегера Ярослав (Коломия),
Гнатюк Осип (с. Тулуків),
Шурак Іван (Коломия),
Демидюк Петро (с. Виноград);
сидить: Вонсуль Іван (Коломия).
Коломия, 1936.

Жіночий хор, яким керувала п. Анна Когут. Косів, 1943.

Родина Білінчуків: Дмитро (праворуч) і брат Онуфрій, батько (вгорі праворуч) з братами і їхніми дружинами.

Калина – Куничич Дмитро (1912-50), (сидить), стрілець сотні Мороза, останній станичний Середнього Березова.

1-й гімназійний клас з професором Довгаником.
Друга праворуч – Дарія Кошак. Косів, 1939.

Косівські лещетарі – члени ОУН.
1939.

Степан Дутчак (1919-45). Втік з
німецького полону, воював у сотні
Мороза.

Сивенький – Брустурняк Антон (1920-44), стрілець сотні Мороза.

Туршуг – Лазарович Іван (1923 р. н.), розвідник в курені Різуна, відтак воював у курені Скуби.

Косівська молодь. 2-й ліворуч Степан Стринадюк, знищений більшовиками 1940 року.

Хлопці зі Старих Кутів, замордовані 1940 року в станіславській в'язниці:
Андрій Гринюк, Володимир Герцюк, Іван Кузменюк, Мирослав Павлюк,
Михайло Цикаляк, Володимир Челига, Іван Кузменюк, М. Касюк.

Грімкий – Ігнатюк Іван (1905-45),
стрілець кущової боївки.

Ясен – Скільський Василь
(1914-1946), стрілець сотні Мороза.

Беркут – Малкович Дмитро (1909 р. н.),
в УПА з 1942 року. Політреферент
повітового проводу. Помер в Сибіру.

Славута – Геник Григорій (1919-44),
стрілець сотні Мороза.

Косівські «каменярі» з керівником Михайлом Горбовим. 1939.

Медвідь – Мілевський Іван (1911-45),
стрілець сотні Мороза.

Антон Бойко (1904-44), член ОУН з
1939 року, очолював Службу безпеки
старшинської школи, провідник ра-
йонної СБ, загинув від руки зрадника.

2-й гімназійний клас з професором Іваном Довгаником. Косів, 1938.

Орел – Шкрібляк Федір (с. Яворів) з дружиною і дітьми. Розстріляний в грудні 1946-го в станіславській в'язниці.

Вербівські підпільники (від ліва до права): Ярослав Гайдичук, Ганна Гайдичук, Іван Гайдичук, Катерина Остафійчук.

Сидять: Мельничук Петро (3-й від ліва), Тулівський Степан (4-й від ліва).

Петро Гринюк (1916-86),
надрайонний господарчий референт,
член ОУН з 1939 року.

Вишня, Зена – Михнюк Олена
(1926-50), районний провідник
Українського Червоного Хреста.

Підпільники. Село Корнич (Коломийщина). Сидить Пан – Пустовар Микола.

Діоген, Іскра – Ковалюк Василь (1914 – серпень 1947), член Косівського надрайонного проводу ОУН.

Стефа, Марта – Костюк (Процак) Стефанія (1925 р. н.), розвідниця крайового проводу ОУН, член Косівського надрайонного проводу, член ОУН з 1942 року.

Хмара, Леся – Лепкалюк Ірина (1924-47), окружний референт пропаганди, член ОУН з 1942 року.

Степан Сулятицький (1895-1978), с. Нижній Березів, поручник УГА, командант Карпатської Січі в 1938-39 роках.

Лашівка – Гринюк (Каплич) Євгенія (1925-61), районний провідник ОУН Косівщини, член ОУН з 1943 року.

Іван Мартинюк (1928 – 7 липня 1947), заступник провідника ОУН Косова.

Річка – Киселюк (Юсипчук) Ольга (1928 р. н.), в підпіллі ОУН з 1944 року. Після таборів проживає у Косові.

Рись – Шкондеюк Дмитро (1919 – 1 листопада 1944), чотовий сотні Святослава, рідний брат сотенного. Загинув в бою, прикриваючи відхід сотні.

Вчителька Галина Грабець з хором у Березові. 1943.

Квітка - Скільська Люба.

Лопух – Клим'юк Іван (1915-45),
стрілець сотні Недобитого.

Микола Порчук (1920-40), активний член товариства «Каменярі» в Косові, спортсмен, заарештований більшовиками і знищений.

Чайка – Павлій (Срібняк) Марія (1916-46), розвідниця Косівського районного проводу ОУН, розстріляна в станіславській в'язниці.

Сірко – Шведюк Іван (1898-1950) – районний провідник ОУН Косівщини, загинув в бою у рідному селі Город.

Кум – Ходан Михайло (1918-45), стрілець кущової боївки Грома – Михлюка Михайла.

Хруц – Іванюк Микола (1898-1946), працівник районної референтури пропаганди, політвиховник УПА, референт СБ.

Михайло Фокшей (1924 р. н.), стрілець сотні Недобитого, з 1946-го в неволі, похоронений в Косові, член ОУН з 1943 року.

Микола Кошак (1921-41), активіст товариства «Каменярі», заарештований і знищений більшовиками.

Боярин – Волощук Юрко (1922 – жовтень 1945), стрілець боївки в Косові, загинув в бою.

Михайло Кошак (1898-1949),
станичний Косова.

Сигота – Матійчак Микола (1922-48)
стрілець боївки СБ Косівського
району, член ОУН з 1943 року.

Федір Копильчук (1920 р. н.),
с. Яворів, загинув в бою з
більшовиками.

Іван Копильчук (1918 р. н.), с. Яворів
на Косівщині, загинув в бою з
більшовиками.

Василь Копильчук (1921 р. н.), Петро Копильчук (праворуч) (1917 р. н.), с. Яворів, загинули в бою з більшовиками.

Грім – Михлюк Михайло (1908 – 21 квітня 1948), командир кущової боївки, 1944 року зумів втекти під час розстрілу від більшовиків, загинув в бою.

Ірина – Кабин (Лаврук) Оксана (1923 р. н.), господарчий референт Кутського району, член ОУН з 1944 року.

Гонта – Острук Іван (1924-50), стрілець кущової боївки Відважного.

Ворон – Андріїв Василь (1925 р. н.),
с. Мишин, підрайонний провідник
ОУН, зв'язковий районного проводу
ОУН.

Василь Лукинюк (ліворуч), с. Бабин,
заарештований і розстріляний
більшовиками 1941 року,
член ОУН з 1934-го.

Тихий – Фокшей Антон (1926 – літо
1944), стрілець сотні Недобитого,
загинув в бою з німецькими
окупантами, член ОУН з 1943 року.

Крига – Лелет Іван (1913-50),
провідник бойвки СБ Косівського
району, загинув в бою біля озера
Лебедин.

Оля – Ковалюк (Тарновська) Ольга (1924 р. н.), працівниця окружного осередку пропаганди Коломиїщини. Після таборів проживає в Борщеві Тернопільської області.

Уляна – Водоставська Надія (1924 – жовтень 1946), закінчила Коломиїську гімназію, організаційний референт Коломиїської округи, загинула в селі Кийданч біля Коломиї від руки зрадника Самбірського – Сенюка Миколи, член ОУН з 1942 року.

Олекса Витошук (1923-46), закінчив Коломиїську гімназію, в підпіллі з 1944-го, член ОУН з 1942 року.

Волошка – Пеца-Довбуш Ганна (1923-1944), зв'язкова ОУН.

Ярема – Бержук Іван (1922-48), с. Спас, надрайонний референт пропаганди Коломиїщини, загинув в бою у Вербіжі біля Коломиї через зраду Олесья.

Віра – Тарновецька Ганна (1919 – осінь 1948), член Косівського районного проводу ОУН, загинула в бою з більшовиками.

Святослав – Шкондеук Іван (1917 – 11 жовтня 1945), сотенний УПА.

Грім – Кіяшук Федір (1913-1945), чотовий, сотенний УПА, загинув в бою з військами МГБ.

Марія Кошак (1917 – лютий 1945), член Українського Червоного Хреста, загинула, захищаючи шпиталь з пораненими повстанцями у Космачі.

Лис – Тарновецький Володимир (1926-47), стрілець боївки СБ Кутського району, загинув в бою з більшовиками.

Річка – Тарновецька Марія (1929-46), зв'язкова Косівського районного проводу ОУН.

Хмара – Сальваровська Ліда (1922-45), провідник ОУН Кутського району, хвору на тиф замордували енкаведисти у Вишниці, член ОУН з 1943 року.

Олесь – Сорохан Михайло (1924 – 25 квітня 1945), стрілець районної боївки СБ Херсона, загинув в бою з більшовиками.

Веселка – Кошак (Данилів) Тереза (1925 р. н.), с. Кальна Долинського району, провідник Юнацтва ОУН, районний референт пропаганди, член ОУН з 1943 року.

Бистрий – Петричук Дмитро (1916 – 28 червня 1952), з 1943-го в Українській Народній Самообороні, старший вістун в сотні Цигана, у складі сотні Хмари здійснив 1949 року рейд до Румунії, нагороджений медаллю «За боротьбу в особливо важких умовах», загинув у рідному селі Бабин.

Скоба – Балагурак Дмитро (1924-53),
чотовий сотні Вихора, хорунжий, член
надрайонного проводу ОУН
Косівщини, розстріляний у Києві.

Дмитро Мартинюк (1907-40),
районний провідник ОУН Косівщини,
розстріляний більшовиками.

Володимир – Ганцяк Василь (1914 –
24 вересня 1949), станичний села
Микитинці на Косівщині, член ОУН з
1942 року.

Кіт – Матійчак Дмитро (1916 – грудень
1952), стрілець сотні Підгірського,
працював у Косівській районній сітці
ОУН, загинув разом із дружиною.

Дмитро Кулешір, с. Старі Кути,
заарештований і розстріляний
більшовиками 1941 року.

Яструб - Тодорів Василь (1921 р.н.),
с. Товмачик, стрілець районної
боївки СБ Залізняка.

Василь Іванюк (1920-41), с. Бабин,
розстріляний більшовиками, член
ОУН з 1937 року.

Іван Павлюк (1924-46), стрілець сотні
Скуби, загинув в с. Бистрець
Жаб'ївського району.

Галина – Лукань Калина (1925-50),
с. Кобаки, секретар районного
проводу ОУН Косівщини, загинула в
бою з більшовиками.

Сизий – Радиш Степан
(28.VI.1924-27.X.1946), с. Рожнів,
член окружного осередку
пропаганди, загинув у с. Спас.

Микола Петричук (1913 р. н.),
с. Бабин, стрілець сотні Греца.

Параска Сумарук, с. Бабин.

Петро Петричук (1924 р. н.),
с. Бабин, стрілець сотні Цигана.

Лот – Палійчук Василь (1924 – 20
травня 1950), с. Бабин, стрілець
боївки.

Ілля Столящук (ліворуч) з приятелем, с. Снідавка, стрілець УПА, загинув на
Великдень 1945-го.

Параска Рабинюк (1923-45),
с. Вербовець, зв'язкова, розстріляна
більшовиками.

Мороз - Балагурак Микола (1921 -
осінь 1945), станичний Косова,
загинув в бою, член ОУН з 1942 року.

Дарія, Вірна – Луканюк Анна, с. Кути.

Галя – Марія Лепкалюк (1921-94).

Ілля Савчук (1913-19.І.1946),
с. Пістинь, стрілець кущової боївки
Явора.

Петро Біленчук (1918 р. н.),
с. Уторопи, член проводу ОУН в 1943
році, подальша доля невідома.

Остап Романів (1924-85), стрілець
сотні Недобитого.

Листюк – Чоборяк Іван (1926 р. н.),
с. Тюдів, стрілець УПА.

Орися Лепкалюк (1923 р. н.).

Хмара – Білінчук Дмитро.

Бас – Ковалюк Михайло (1919 – січень 1945), кущовий господарчий.

Іван Мартинюк
(23 червня 1928 – 7 липня 1947).

Юнаки з Корнича (Коломийщина).

Хміль – Романчич Василь.

Микола Симолюк (1923 р. н.), с. Спас.

Славуґа – Пеца Михайло
(1923-14.X.1946), с. Тишківці,
чотовий УПА.

Анна Андрусяк, с. Старий Косів.

Від ліва до права: Олена Кисілевська (Колянківська), Марія Лагола,
о. Витвицький Павло. 1939.

Харжевська Дарія (лів.),
Біль (Гоянюк) Лідія. Коломия, 1941.

Михайло Масевич (1926 р. н.),
с. Вербівці, стрілець сотні Орлика.

Ірина Вінтоняк (ліворуч), Ольга Пелипейко. Косів 1939.

Чорний – Бицкало Дмитро,
с. Котиківка (Городенка), стрілець
сотні Білого, загинув 1.XI.1947.

Підпільниця ОУН.

Нечай – Масевич Іван (1924-47),
с. Вербівці (Городенківщина),
стрілець кущової боївки.

Паливода Левко (1920-42), заарештований гестапо 5.II.1942. Помер у в'язниці в Коломиї. Член ОУН.

Оунівці 1930-х: Михайло Гайдичук (ліворуч), Прокіп Голинський, Михайло Остафійчук. Село Вербівці, 1938.

Майбутні вояки УПА із Вербівців, (від ліва до права): Іван Масевич, Юрко Голинський, Олексій Павлюк, Іван Юрчук.

Юрій Голинський (1924-54), с. Вербівці (Городенківщина).

Члени похідних груп ОУН. Львів, 14.X.1942.

Тур – Неміш Дмитро
(1916-13.XII.1945), с. Чернятин
(Городенківщина),
районний провідник ОУН,
член ОУН з 1938 року.

Майбутні провідники ОУН
Городенківщини: Гроза – Ярема Іван
(1920-45) (ліворуч); Проць, Богун –
Гайдичук Михайло (1914-49); Чумак –
Андрусяк Іван (1921-44), с. Вербівці.

Богдан – Павлюк Микола (1921-46), с. Тростянка, окружний референт
пропаганди Коломийщини.

Ратай – Морозевич Юліан,
с. Чернятин.

Юрій Іванюк (1913-41),
с. Стопчатів (Косівщина).

Орбець Оля (лів.), Харжевська Дарія, Рудницька Володимира.
Коломия, 1941.

Оборонці рідного краю. Село Вербівці (Городенківщина). Сидять від ліва до права, перший ряд: Паньків Іван, с. Михайла; Масевич Михайло, с. Івана; Остафійчук Михайло, с. Юрія; Масевич Іван, с. Ілька; другий ряд: Остафійчук Степан, с. Олексія; Остафійчук Іван, с. Миколи; Яремчук Михайло, с. Михайла; Драгомаца Михайло, с. Антона; Осадчук Іван, с. Юрія; Марчук Михайло, с. Дмитра; Перегінчук Данило, с. Степана; Голинський Іван, с. Олексія; третій ряд: Семенчук Іван, с. Дмитра; Малярчук Михайло, с. Івана; Чернецький Дмитро; Остафійчук Іван, с. Андрія; Гайдичук Михайло, с. Дмитра; Книгницький Северин, с. Тимофія; Голинський Прокіп, с. Івана; Ярема Іван, с. Миколи; Андрусяк Іван, с. Михайла; Мартинюк Микола, с. Семена; четвертий ряд: Масевич Степан, с. Миколи; Остафійчук Ярослав, с. Юрія; Семенчук Михайло, с. Івана; Андрусяк Іван, с. Олексія; Масевич Ілько, с. Миколи; Андрусяк Василь, с. Олексія; Ярема Микола, с. Михайла; Григорчук Степан, с. Михайла; Остафійчук Микола, с. Івана; Малярчук Петро, с. Миколи; Ключівський Іван, с. Миколи; Головяцький Михайло, с. Петра; Масевич Іван, с. Ілька; Паньків Михайло, с. Андрія; Дронюк Петро, с. Миколи; Стефанюк Михайло, с. Семена; Масевич Іван, с. Михайла; Павлюк Михайло, с. Юрія; Гайдичук Михайло, с. Василя; Остафійчук Михайло, с. Івана; п'ятий ряд: Драгомаца Михайло, с. Петра; Ярема Юрко, с. Василя; Остафійчук Михайло, с. Івана; Бойко Михайло, с. Івана; Ключівський Іван, с. Миколи; Семенчук Микола, с. Михайла; Голинський Юрко, с. Дмитра; Драгомаца Іван, с. Петра; Малярчук Федір, с. Миколи; Стефанюк Петро, с. Івана; Стефанюк Іван, с. Дмитра; Малярчук Василь, с. Михайла; Павлюк Олексій, с. Олексія; Стефанюк Прокіп, с. Івана; Малярчук Іван, с. Василя; Андрусяк Микола, с. Михайла; Погрібний Іван, с. Василя.

Підпільники 1940-х. Від ліва до права (стоять): Василь Липчук (1922 р. н.), Микола Табачнюк (1924 р. н.), Степан Липчук (1921 р. н.), Корній – Шинкарук Степан (1920 р. н.), Василь Шинкарук (1923 р. н.), Василь Коваленко (1923 р. н.); стоять: Микола Шведюк (1920 р. н.), Федір Поливкан (1920 р. н.), Євген Бісовський (1920 р. н.), Остап – Шведюк Дмитро (1923 р. н.), Дмитро Івасюк (1923 р. н.). Село Торговиця (Городенківщина), 1943.

Яремчук Іван, с. Вербівці.

Вояки УГА. Гамалія – Скригунець Василь з братами.

Буревій – Близнюк Михайло
(1917-1944), стрілець кущової боївки
Відважного, загинув в бою з
більшовиками.

Федір Андрусяк (1924 р.н.),
с. Вербівці, вивезений до Німеччини
1942-го, проживає в Австралії.

Народні вчителі. Село Вербівці, 1930-і.

Учні Коломийської гімназії з професорами Кузьмою і Лушпинською,
2-й клас. Коломия, 1942.

Весілля у Вербівцях (Городенківщина).

«Дитинство моє
босоноге».
Дмитро
Павличко.

Атаманюк Микола (1909-26.VI.1941),
с. Мишин (Коломийщина), діяч ОУН,
розстріляний більшовиками у Львові.

Друзі-гімназисти. Стоїть праворуч
Василь Гамула, сидить Дмитро
Павличко. Коломия, 1943.

Учні Коломийської гімназії, 4-й клас. Коломия, 1942.

Гімназійні друзі (від ліва до права):
Роман Прибитківський, м. Сянок;
Василь Гамула, м. Городенка; Іван
Романюк, с. Котиківка. Коломия, 1942.

Роман Качорівський із сестрою
Марійкою і приятелем Богданом.
Ворохта, 1939.

Учні Коломийської гімназії, 5-й клас. Коломия, 1942.

Коломийські гімназисти (від ліва до права): Ярослав Сорохтей, невідомий, невідомий, Василь Заліщук, Роман Прибитківський, Григорій Гуменюк, Іван Романюк, Михайло Білий, невідомий, Іван Грицюк, Дмитро Павличко, невідомий, Роман Ніцович. Коломия, 1942.

Родина Качорівських біля хати.
Городенка, квітень 1939-го.

Роман і Марія Качорівські. 1942.

Гімназійний гурт – майбутнє юнацтво ОУН. Село Княздвір, 1942.

Рибак – Качорівський Роман (1922-48), окружний референт пропаганди Коломийщини.

Лєся – Лепкалюк Ірина (1924 – 3.VII.1947) (ліворуч); Скала – Пелипейко Ольга (1923-63). Коломия, 1942.

Роман і Марійка Качорівські біля батьківської хати в Городенці.

Вояки УГА з Городенківщини. 1921.

Коломийські гімназисти на прогулянці в Карпатах. 1943.

Родина Качорівських.

Марійка і Ромчик Качорівські. 1930.

Марія Гуменюк (1925-52), станична
рідного села Яворова на Косівщині.

Стріла – Гретчук Іван
(1926 – 22 липня 1945),
стрілець сотні Недобитого.

ДІЯ ШКОЛИ ЛІТИНГ БЕСЧЕЙНІГ, ДАСС
 ...

Jaschan Jaroslaw
 Ярослав Ярославич

geboren am **21. Sept. 1929**
 народився 21-го вересня 1929

in **Szerafynki**

wohnhaft **Kolomea**
 мешкає в Коломиї

Schüler (-in) der **3 (dritten) Kl.** 1st. kl.
 учень (учениця) 3-го класу

Kolomea vom **11. Sept. 1943**

Korobus S.

SCHULEITER
 ДИРЕКТОР

Jaschan Jaroslaw.
 Підписаний учнем - Ярославом Ясханом

Beglaubigt für die Zeit bis:
 Підписаний до:

31. September 31. вересня 1943	31. Oktober 31. жовтня 1943	31. November 31. листопада 1943
<i>Korobus S.</i>		

Beglaubigt für die Zeit bis:
 Підписаний до:

31. Dezember 31. грудня 1943	31. Januar 31. січня 1944	28(29). Februar 28(29) лютого 1944
<i>Korobus S.</i>		
31. März 31. березня 1944	30. April 30. квітня 1944	31. Mai 31. травня 1944
<i>Korobus S.</i>		
30. Juni 30. червня 1944	31. Juli 31. липня 1944	31. August 31. серпня 1944
<i>Korobus S.</i>		

Dieser Ausweis ist gültig nur mit zeitlich richtiger
 Beglaubigung.

Ця вказка важна тільки до речення потвердження.

STAMP

Stempel der Schule — Підписав

**SCHÜLER-AUSWEIS
 УЧНІВСЬКА ВИКАЗКА**

Nr. 690

SCHULJAHR 1943/44
 ШКОЛЬНИЙ РІК

Посвідчення учня-гімназиста.

Добрянський Лев, четар УГА, з колишніми гімназистами.

Зібрання ОУН Коломийщини. Сидять: Мундзьо – Роман Сельський, Чумак – Мельничук Василь. Коломия, 1941.

На стійці Дмитро Хома, с. Чернятин. Городенка, липень 1941-го.

Володимир Вережак, с. Котиківка,
розстріляний німцями 1942-го,
член ОУН.

Тарас Білик, розстріляний
більшовиками 1941 року.

У читальні «Просвіти». У білій сорочці – Жибчин Роман. Городенка.

Весілля в Котиківці. Початок ХХ століття.

Махно, Кіт – Котик Степан,
с. Котиківка, командир сотні,
загинув 1945-го.

Алярм – Жибчин Роман, бургомістр
Городенки, почесний стрілець сотні
Орлика, загинув 1945-го в Космачі.

Богун – Іванишин Степан.

Петро Шлемкович, поручник УГА,
лікар, м. Городенка.

Хата родини Качорівських в Городенці.

Гурт друзів. Стоїть праворуч Роман Качорівський.

Підпільники: 4-й ліворуч – Василь Батура, с. Котиківка, загинув 1945-го на Львівщині.

Поручник Петро Васкул
з дружиною.

Вояки сотні Петра Васкула (від ліва до
права): Михайло Воробець, с. Городниця;
Михайло Сворак, с. Чернятин; Дмитро Хома,
с. Чернятин; сидить Дмитро Чернелицький,
с. Чернелиця. Городенка, 1941.

Родина Вишневських: праворуч стоїть Степан, 2-й ліворуч стоїть Микола.

Крилатий – Антонюк Василь
(1924-45), с. Корнич, провідник СБ
Коршівського району.

Дарка - Гуцуляк Марія, с. Воскресінці.

Члени товариства «Луг» села Рашків на Городенківщині. 1937.

Родина Вережаків. Сидить в кріслі Володимир Вережак (1913-42).

Від ліва до права: Митар – Лівий
Володимир, Грубий – Оленюк Ілько,
Пан – Пустовар Микола.

Петро Павличко, с. Стопчатів
(Косівщина), 1944-го розстріляний
німцями в Коломиї, член ОУН.

Молоді повстанці (від ліва до права):
Михайло Бойко (1925-45), с. Вербівці,
стрілець УПА; Соловій – Ярема Юрій
(1925-44), с. Вербівці, стрілець УПА;
Нечай – Голов'яцький Михайло (1923-44),
с. Вербівці, стрілець УПА.

Грізний – Курганевич Іван
(1911-24.X.1949), с. Серафинці
(Городенківщина), заступник
кущового керівника.

Космацькі повстанці (від ліва до права): Шугай – Баб'як Василь (1923-16.IV.1949), чотовий, політвиховник сотні Білого, надрайонний провідник пропаганди Городенківщини.

Ворон – Гонтуляк Михайло, загинув 1950-го в Стопчатові;

Коник – Сіреджук Василь, ройовий сотні Скуби, загинув 1945-го в Космачі;

Грегит – Ліндюк Лук'ян, загинув 1950-го в Космачі;

Федір Кіращук; Василь Бойчук, помер 1994-го;

Дмитро Бойчук (1923-43), загинув у бою з німцями;

- ◀ Крайові провідники ОУН (від ліва до права): Митар, Йордан – Лівий Володимир (1919-5.XII.1948), крайовий референт СБ Карпатського краю в 1945-48 роках; Роберт – Мельник Ярослав (1920-30.X.1946), с. Бережниця Калуського району, крайовий провідник ОУН Карпатського краю в 1945-46 роках, нагороджений Бронзовим та Золотим Хрестом заслуги, загинув в бою разом із дружиною Антоніною Король; Байда – Мокрій Роман, народився в Тулукові (Снятинщина), обласний провідник ОУН Станіславщини від жовтня 1943 до травня 1944, загинув 5.V.1944.

Фестини в Корничі. 1942.

На символічній могилі борцям за волю України: Володимир Сидорук, Ярослав Туркула, Лис – Оленюк Михайло (1911-42), Зеновія Гоянюк, Марія Горбачевська. Коломия, 1941.

Котиківські підпільники. Праворуч: Могильний – Вишневський Микола (1924-47), господарчий надрайонний референт; посередині: Богун – Іванишин Степан (1924-44), заступник окружного провідника ОУН Коломийщини; 2-й ліворуч: Степан Бицкало (1925-92).

Анна Оленюк (1888-1972):
з невісткою Параскою. Семипалатинська обл., с. Покровка. 1940.

Арсен, Крилатий – Антонюк Василь
(1924-45), с. Корнич, член надрайонного провуду ОУН Коломийщини.

Юнаки Коломийщини відходять до УПА. 13.V.1944.

Сорока – Ярема Микола (1924-45)
(ліворуч); Михайло Семенчук
(1922-44). Село Вербівці
(Городенківщина).

Луг – Угорський Ілля (1924 р. н.),
с. Корнич, член ОУН з 1942 року;
Тихий – Григорчук Михайло
(праворуч) (1923-45), член ОУН з
1943 року.

Завтра відійдемо до УПА. Корнич, 12.VII.1943.

В лави дружно ставаймо. Корнич, 1942.

Брати: Володимир, Мирон,
Ярослав Василичи. Село Вікно
(Городенківщина), 1932.

На вакаціях (від ліва до права):
Ярослав, Мирон, Володимир Василичи.
Село Вікно, 1939.

Друзі-повстанці (від ліва до права): Сорока – Ярема Микола (1924- 45), с. Вербівці, стрілець боївки; Байда – Ключівський Іван (1924-47), с. Вербівці, стрілець боївки; Мороз – Остафійчук Микола (1925-16.IV.1949), с. Вербівці, кущовий керівник.

Ганна і Петро Томашуки, с. Баня-Березів. В їхній хаті до 1950 року знаходилася партизанська криївка.

Ольга Оробець, в'язень німецьких концтаборів, член ОУН.

Іжак – Легуневич Дмитро, ройовий в сотнях Скуби і Мороза, останній станичний Баня-Березова, загинув 17.V. 1950.

Лідія Біль (Гоянюк), в'язень німецьких концтаборів, член ОУН.

Степан - Харкевич Мирослав (посередині) з групою курсантів старшинської школи. Ліворуч від нього: Грубий - Оленюк Ілько, праворуч: Збік - Микитюк Зеновій; 3-й від ліва: Терен - Ілюк Михайло; 2-й від права у 2-му ряду: Шипайло Євген. Коломия, 1941.

Іван Майданський
(2.IV.1914-20.I.1945), Печеніжин,
член ОУН з 1940-го, повшаний після
тортур більшовиками в Коломиї.

Степан Григорчук (1922-43),
с. Корнич, розстріляний німцями,
член ОУН.

Директор школи Олекса Василик з учнями і синами. Село Вікно, 1932.

Старшинська школа ОУН в Коломиї. 1941. 4-й праворуч – Антонюк Ілько, с. Корнич.

Липка – Романиця (Ткачук) Марія, дружина сотенного Буревія.

Артур, Улас, Буревій – Романиця Михайло, (1920-10.V.1948) с. Тишківці (Городенківщина), чотовий сотні Орлика, сотенний.

Старшинська школа ОУН. Коломия, 1941.

Круг – Пригородський Михайло,
с. Нижній Березів, окружний
провідник молодіжної організації
ОУН Коломийщини, розстріляний
більшовиками 1941-го.

Кремінь – Томащук Микола
(1911-43), с. Баня-Березів, один з
організаторів ОУН в Березовах,
перший станичний Баня-Березова,
загинув від німців.

Потіха – Лучко Петро (1923-48),
с. Нижній Вербіж.

Марія Горбачевська, в'язень
німецьких концтаборів, член ОУН.

Сільський хор. Вгорі 2-й ліворуч: Лис – Рибчук Прокіп, ординарець сотенного
Спартана. Печеніжин, 1934.

Косак Олекса, член ОУН,
розстріляний гестапо в Старій
Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Сидорук Володимир, член ОУН,
розстріляний гестапо в Старій
Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Григорович Дмитро, член ОУН,
розстріляний гестапо в Старій
Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Парасюк Михайло, член ОУН,
розстріляний гестапо в Старій
Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Куцовий відділ УНС у Вижньому Березові. 1942.

Дарина Харжевська, в'язень німецьких концтаборів, член ОУН.

Тулівський Степан, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Коломийські спортсмени. 1-й – Марко Сенітович (1923-40), с. Баня-Березів, розстріляний більшовиками.

Сливка Юрій, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Лицьовський Богдан, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Ірина Яремчук, в'язень німецьких концтаборів, член ОУН.

Сорук Микола, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Володимира і Микола Пригородські. Село Ілинці, 17.IV.1933.

Бистрий – Лазарович Микола,
станичний Баня-Березова, загинув
1946-го.

о. Витвицький Павло, член ОУН,
розстріляний гестапо в Старій
Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Члени товариства «Луг». Село Вікно (Городенківщина), 1937.

Отець Зенон Шухевич з дружиною Емілією і дочкою Ольгою серед учасників народної самодіяльності. Тишківці, 1929.

Вуйцьо, Мундзьо – Сельський Роман, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Тихович Володимир, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Від ліва до права - сидять: Вуйко - Сидорук Володимир, Горбачевська Марія, Ковалюк Анна, Оробець Оля, Лівий Володимир; стоять: Оріся - Гоянюк Зеновія, Галовський Роман, Туркула Ярослав, Сухолотюк Омелян, Байда - Мокрій Роман, Лис - Оленюк Михайло, перевізник з Корнича. Залуче, 1941.

Три друзі (від ліва до права):
Михайло Дмитерко, Василь Пеца,
Дмитро Петруняк.

Скиба – Пеца Василь,
(24.XII.1924-21.IX.1947) с. Тишківці,
чотовий сотні, станичний.

Отець Клецан, розстріляний більшовиками у червні 1941-го між селами Виноград і Остапківці біля Гвіздця.

Гонта – Томич Василь, с. Вижній Березів, командир боївки в Микуличині, загинув 1945-го.

А що там, попереду? Михайло Пеца (крайній ліворуч), Василь Пеца (сидить посередині). Село Тишківці.

Зірка – Пеца-Довбуш Василина,
(1926-23.VII.1945) с. Тишківці
(Городенківщина), станична.

Іван Пеца (1914-40), с. Тишківці,
студент духовної семінарії,
розстріляний комуністами.

З гімназії – до УПА: лежать Євген Іваничук (праворуч), Микола Гуцул;
сидять і стоять Сабат, Томенко, Бойків, Жибчин, Миронюк, Пантелюк,
Сенюк, Палій. Коломия, 21.VI.1942.

Драмгурток у Вербівцях. Керівник – Василина Ощипко.

Тарас, Крук, Борис – Скіцько Андрій (1926-48), с. Тишківці, стрілець УПА, керівник кушової боївки.

Підпільники (від ліва до права): Анна Білик, Василь Скіцько (1922 р. н.), Дмитро Григорчук (1922 р. н.), Анна Бандурка. Село Тишківці (Городенківщина).

Михайло Голинський
(2.I.1890-1.XII.1973), с. Вербівці,
старшина УГА, ад'ютант генерала
Тарнавського, всесвітньо відомий
оперний співак.

Вихор – Харук Микола (1915-53),
с. Старі Кути, чотовий сотні Недобитого,
сотенний УПА, надрайонний провідник
ОУН Косівщини.

Лобода – Малкович Михайло (праворуч) (1924-45) з приятелем. Львів, 1943.

Лобода – Малкович Михайло (3-й праворуч) з членами юнацької сітки ОУН.
Вижній Березів, 1942.

Орел – Васкул Михайло (1913-50),
с. Вижній Березів, районний
провідник ОУН.

Лобода – Малкович Михайло,
чотовий УПА.

«Рідна школа». Серед учнів майбутні діячі ОУН і командири УПА: Кривоніс – Симчич Мирослав; Крук – Генрик Кость; Віктор – Генрик Дмитро; Петро, Кривоніс – Сулятицький Мирослав; Ярий... Село Нижній Березів, 7.III.1930.

Грубий – Оленюк Ілько (1918 – листопад 1944-го), с. Корнич.

Михайло Григорчук (1925-47), с. Корнич.

Українки, розстріляні більшовиками
1941-го (від ліва до права):
Ірина Карачевська (1916 р. н.),
Ганна Мисевич (1916 р. н.),
Любов Жолкевич.

Пантелеймон Василевський.

Петро, Кривоніс – Сулятицький Мирослав (1921-49), с. Середній Березів,
окружний провідник СБ Буковини; Анна Сулятицька (1923 р. н.), сестра,
відбула 25 років каторги.

Палій – Матейко Семен, с. Поточище
(Городенківщина), політвиховник,
сотенний УПА, провідник ОУН.

Пан – Пустовар Микола, с. Корнич,
член окружного провуду ОУН.

Петро Васкул, поручник УСС-УГА.

Вершники. Ярослав, Мирон,
Володимир Василичи. Село Вікно
(Городенківщина).

Полонені старшини УГА в Тухолі. 1921 рік.

Артим – Скульський Іван
(1922-18.1.1947), Жаб'є, надрайонний
провідник ОУН Косівщини.

Брати-повстанці. Володимир,
Ярослав, Мирон Василичи. Село
Вікно (Городенківщина).

Хвильовий – Карпенюк Федір (1927-3.X.1949), с. Великий Ключів, стрілець сотні Цигана, стрілець боївки СБ, загинув в бою з більшовиками.

Борис – Григорій Легкий (21.VI.1922-20.X.1950), окружний провідник ОУН Коломиїщини.

Зот – Хасевич Ніл, с. Дюксин Рівненської області, член ОУН, випускник Варшавської Академії мистецтв, в УПА від 1942 року, автор листівок, карикатур, бєфонів, загинув у бою з більшовиками у березні 1952 року.

Січові стрільці і вояки УГА із Вербівців Городенківського району (від ліва до права). 1-й ряд: Іван Остафійчук, Олексій Марчук, Михайло Погрібний, Михайло Павлюк; 2-й ряд: Микола Остафійчук, Микола Стефанюк, Іван Малярчук, Іван Масевич, Михайло Лалак, Микола Голинський; 3-й ряд: Дмитро Семенюк, Ілько Масевич, Михайло Андрусак, Федір Юрчук, невід., невід., Антон Драгомаца, Іван Масевич, Федір Лалак, Дмитро Малярчук; 4-й ряд: Юрій Остафійчук, Іван Стефанюк, Михайло Совінський, Михайло Ярема, Михайло Яремчук, Василь Остафійчук, Микола Масевич.

Степан Маланюк (8.I.1897-1.III.1946), с. Білий Камінь на Золочівщині, народний вчитель у Вербівцях (1921-33), вчитель кількох шкіл в Коломиї, викладач педучилища, заарештований і знищений комуністичною владою.

Українці в польському війську. П'ятий від права – Микола Левко (1901-1944), с. Вербівці.

Розбійник – Кушманюк Микола (1924-15.VI.1952), с. Нижній Березів, районний референт СБ.

Хмара – Василек Михайло (1921-24.X.1949), с. Вікно, кущовий керівник.

Танасій Стефурак (1924 р. н.),
с. Великий Ключів, стрілець сотні
«Чорні чорти» (1943), господарчий
референт, член ОУН від 1941 року,
проживає в США.

Голуб – Дронюк Василь (1923-
26.II.1951), с. Великий Ключів,
стрілець сотні «Чорні чорти» (1943),
охоронник надрайонного проводу СБ,
загинув у с. Стопчатів на Косівщині.

Михайло, Дем'ян, Максим, Григор – Арсенич Микола (праворуч)
(27.IX.1910-23.I.1947), с. Нижній Березів, шеф Служби безпеки ОУН;
Михайло Арсенич (ліворуч), загинув в бою з більшовиками.

Гамалія – Скригунець Василь (1893-15.V.1948), с. Стопчатів, старшина Гуцульського куреня УГА, сотенний УПА.

Лук – Пригородський Бореслав (1925-1948), с. Нижній Березів, стрілець сотні Мороза.

Яр, Ярій - Дронюк Юрій (1919-51), станичний с. Великий Ключів, кущовий провідник; Яриха - Дронюк Ганна (1922-51). Подружжя загинуло в криївці у Великому Ключеві.

Учні «Рідної школи» у Нижньому Березові. 1930-і.

Тичина, Бандура – Ужитчак Василь (ліворуч), (1927 р. н.), с. Великий Ключів, стрілець сотні Цигана, член боївки ОУН.

Сатурський Степан, член ОУН, розстріляний гестапо в Старій Ягольниці біля Чорткова 27.XI.1942.

Студенти Українського вільного університету в Празі (від ліва до права):
М. Урбанович, С. Ільницький, Р. Данилович, Г. Дрогомирецький, Д. Негрич,
Г. Голинський, С. Сулятицький.

Терен – Ілюк Михайло, член
окружного проводу Коломийщини,
вбитий гестапо в Городенці.
Городенка, 11. V.1943.

Нестор Харжевський, м. Коломия
заарештований комуністами в 1940
році за приналежність до ОУН,
розстріляний 1941-го.

Іван Кузич (1898-1977),
просвітницько-громадський діяч.
Нижній Березів, 1937.

Зубрик – Арсенич Антін
(1905-28.I.1945), с. Нижній Березів,
стрілець сотні Мороза.

Аскольд – Заячківський Іван
(1919-1946), с. Тишківці, хорунжий
УПА, надрайонний провідник СБ.

Микола Пригородський (1908-15.VII.1978),
с. Нижній Березів, просвітянин,
в'язень більшовицьких концтаборів.

Олена Бабинська з братами. Село
Тишківці (Городенківщина).

Василь Парашук (1924-1946),
с. Тишківці, стрілець УПА.

Ганна Тришкалюк (1926-1945),
с. Тишківці, зв'язкова ОУН.

Дмитро Петруняк (1921-1944),
с. Тишківці, станичний, стрілець.

Владика Миколай Чарнецький
(14.XII.1884-2.IV.1959), с. Семаківці
(Городенківщина), політв'язень,
миротворець і добротинець.

Одарка – Угорська (Григорчук)
Параска (1928 р. н.), с. Корнич,
станична, член ОУН з 1943-го.

Михайло Сойчук (1922-1944),
с. Тишківці, стрілець, член ОУН з
1942 року.

Граб – Григорчук Дмитро
(1922-20.XI.1947), с. Тишківці,
стрілець кушової бойвки.

Семен Богдан
(1896-1947), с. Бережанка
Подільської губернії
(Хмельниччина),
старшина армії УНР, один
з організаторів фабрики
«Гуцульське мистецтво»,
1940 року заарештований
і засуджений, помер у
Республіці Комі.

Нечай – Васкул Микола,
с. Баня-Березів,
боївар. 1939.

Ганна Бернадська (1924-47) –
стрілець сотні Вихора.

Арсен – Пасічняк Іван (1924 – 18 січня
1950), районний референт СБ.

ГАРТУЄТЬСЯ НЕ ТІЛЬКИ СТАЛЬ

*Не хочемо ні слави, ні заплати,
Заплатою нам розкіш боротьби,
Солодше нам у бою умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.*

Олесь Бабій

З юних літ я мав псевдо Кривоніс. Не змінював його, більшовикам про мене і так було відомо. В сотню подався разом із Петром Геником із Середнього Березова. На Текучу із Вижнього Березова нас провела Анна Урбанович. Звідти зв'язкова допровадила на Акрешору. А там уже до Космача рукою подати.

День, якого очікував з нетерпінням, настав. Я — в УПА. Табір розташовано в Завоєлах. На південний захід від Космача височить гора Грегіт, під нею й облюбували місце повстанські командири. Партизанське пристанище мало вигляд тимчасового, повстанці не збиралися відсиджуватись у лісах. Підніжжям гори снував озброєний люд в уніформах усіх держав — мадярській, радянській, німецькій, польській, румунській, італійській, чеській... Остання нагадувала американську, у них солдатська форма відрізнялася від генеральської лише погонями. Один матеріал, однаковий покрій.

Прийняв нас сотенний Скуба. Високий, стрункий, енергійний старшина. Після короткої бесіди мене із Петром приділили до чоти Маніва. Чотовий не поступався Скубі зростом, але був кремений і чорнявий. Нам дали повечеряти, звели з ройовим. Ним виявився Ложка, середнього зросту чорнявий буковинець.

1968 року над Ложкою відбувся в Космачі «відкритий» судовий процес. Хтось доніс владі, що рій Ложки ліквідував свого часу більшовицький десант. Тоді партизани захопили й роззброїли чималу групу совітських розвідників. До Космача позганяли людей чи не з цілого Косівського району. Ложку змусили привселюдно покая-

тися. Колишній ройовий дав себе обдурити, бо надіявся, що його помилують за осуд націоналізму. Назвав себе і друзів злочинцями. Але його там-таки, в Космачі, засудили до найвищої міри. Невдовзі й розстріляли.

Спали стрільці в блаженських колибах, накритих гілками смереки. Біля колиб цілу ніч горіли ватри. Військова муштра давалася легко. Фізичних труднощів я не боявся, бо призвичаєний до них змалечку. Військові знання молоді стрільці вбирали, мов губка воду. За якийсь тиждень я вже розбирав, чистив, складав кулемети різних систем. Поступово оволодів усіма наявними в таборі видами зброї. Сотня мала на озброєнні австрійські кріси системи Манліхера, німецькі кулемети Шварцльозе та МГ-42, російські гвинтівки Мосіна, німецькі карабіни «маузер», радянські автомати ППШ і кулемети «максим». Була зброя чеська, польська, мадярська... Навіть японський карабін звідкілясь затесався. Калібр 7,65 міліметра. Була й сотня набоїв до нього. Короткий, делікатний, з гладенькою кольбою, цівка ствола з нержавійки. Кожен вид зброї характеризував державу-виготовлювача. Німецький «маузер», хоча й був трохи примхливий, служив довго, бо виготовлений з доброї сталі. Російські карабіни були невибагливі й надійні в бою, не боялися ні морозу, ані води, проте стволи швидко розкалібровувалися, втрачали прицільність і далекобійність. Ствол японського карабіна сяяв, мов щойно з заводу, не брала його жодна корозія. Новеньким виглядав навіть після тривалої стрільби й фінський автомат ППД, що відрізнявся від радянського ППШ обрізаною разом з кожухом цівкою. У ППШ кожух дещо виступав перед цівкою.

У таборі я зустрів односельця Василя Малковича. Псевдо мав Держак. Якось за дорученням командира провадив горами двох захоплених партизанами більшовицьких диверсантів. «Держав» їх неблизькою дорогою добре, тому й псевдо Василеві дісталось відповідне — Держак. Пізніше Малкович командував у моїй чоті роєм. Помалу роззнайомився зі стрільцями. Були хлопці з усіх усюд — і з польових районів, і з сусідніх областей, навіть з Волині. Випадкових людей не було. Вояки, як на

підбір. Адже всі мали стати підстаршинами й старшинами УПА.

Сигнал чергового по табору «Рання зоря!» піднімав молодих стрільців на ноги. Молились, одягались, чистили взуття, приводили в порядок одяг. «Збірка на молитву!» «Отченаш» проводив черговий. «Збірка на ранній огляд!» Бунчужний перевіряє стрільців. Частенько навідувався сотенний. Рій за роєм, чоту за чотою, командири оглядають кожного стрільця. Тому черевик зашити, в того щось із обмундируванням... Після команди «Розхід!» снідали й приступали до занять.

Теоретичні заняття, скажімо, «Польова служба», сотня проводила в повному складі. Сотенний Скуба вів «Польову службу», «Сторожову службу», «Внутрішню службу». Мав вроджений талант педагога. Суть справи викладав просто й дохідливо. Заняття проводилися просто неба, таблицю чіпали на смереку. Стрільці всідалися будь-де: на пеньок, камінь, «фашиння» — смерекове гілляччя. Папір, олівці вишкільники мали. Теренова організація забезпечувала всім необхідним для навчання. Скуба відзначався акуратністю й педантичністю. Над ліктем на лівому рукаві бездоганно випрасуваної гімнастерки мав відзнаку сотенного — латинську літеру «V». Курінний носив дві літери «VV», чотовий нашивав на рукав три поперечні стрічки, ройовий — дві, старший стрілець — одну стрічку.

Скубу любили й шанували всі стрільці за простоту й душевність, хоча був дуже суворий і вимогливий. Щирий, не ставив себе в побуті над стрільцями. На кожному кроці показував, що стрілець вартісніший за нього. І то не була гра чи поза, то був спосіб життя справжнього вояка. Військову справу Скуба знав досконало, того ж вимагав від підлеглих. Чотові його сотні також були добрими військовиками й самостійно проводили заняття зі стрільцями.

Від ройового до командира куреня за короткий термін піднявся Скуба. І то не було його межею. Кожен підстаршина, старшина УПА мав значний запас у своїй військовій підготовці, міг завжди підмінити вищого командира. Повстанська армія підготувала добрий провід.

Практика боїв з численними ворогами показала, що підготовку вояки УПА здобули ґрунтовну. Повстанці перемогали не числом, а вмінням. Як рідкісний виняток, можу назвати лише сотенного Цигана, через бездарні дії якого загинули стрільці. В Акрешорі зробив невміло засідку й загубив у бою з більшовиками двадцять сім стрільців. Хоча все мало статися навпаки, якби сотенний грамотно розставив стрільців. Більшовики після вдалого для себе бою безкарно повтікали. Цигана я бачив ще задовго до того фатального бою. Розмовляв з ним. Циган — Федір Децько з вигляду мав років двадцять сім, носив німецьку форму. Чорнявий, середнього зросту, кмітливий і освічений. Було вельми дивно, що він так некомпетентно повів себе в тому бою. Сотенному приписували ледь не зраду. Значно пізніше мені стало відомо, що боєм керував котрийсь із чотових. Циган на той час кудись відлучився з сотні. Після розгрому сотні його перевели в теренову організацію, здається, на Снятинщину, там він, кажуть, і загинув.

Функції коменданта табору виконує все той же невтормий сотенний Скуба. Козак у таборі бував рідко. Він став командиром загону напровесні, коли на Жаб'ївщині організували свої сотні Недобитий, Боевір і Перебийніс. Харчувалися ми доволі-таки посередньо, бо була воєнна скрута. З Городенки вдалось якимось чином привезти багато цукру. На сніданок і вечерю стрільці отримували по дві солодкі грудки до чаю та ячмінної кави. М'яса було доволі, хліба й картоплі — бідненько. Кожне село мало станицю. Станичні безперервно забезпечували УПА продуктами. Селяни ділились останнім, кожна ж родина мала в сотнях рідних. У «партизанку» йшли хлопці з усіх теренів. Хліб умудрялися привозити з рівнинних польових районів. Обози скрадалися поміж численні німецькі, мадярські, більшовицькі залоги. Нерідко гинули і їздові, і стрільці охорони. Але хліб усе-таки надходив у гори. У Космачі спорудили велику піч для випікання хліба. Їжу стрільцям готували в містких казанах, у яких на полонині пастухи роблять будз. Кожен носив у наплечнику їдунку. Там же було все найнеобхідніше — ложка, бритва, зубна щітка... На кухню по їжу йшли чотою, роєм. Їли в

колибах, де жили. Не один поки донесе до колиби, то й з'їсть дорогою. На брак апетиту ніхто не скаржився. Кришка їдунки слугувала повстанцеві за горня.

Зброю стрільцям видавали кому яку. Мені дісталася довжелезна «трюхлінійка». Освоїли кулемети. Було їх багато — радянські, німецькі, мадярські, чеські, навіть французький. Потрапив до нас, вочевидь, через Румунію, мав дуже малу скорострільність. На відміну від нього, німецький МГ-42 перерізав півметровий стовбур, як пилою. Правда, для «партизанки» цей скоростріл не дуже придавався, бо «з'їдав» швидко набої.

З приходом зими чота Маніва перебралася до заможного космацького господаря Василя Сіреджука. Спали у великій хаті під бляхою. Вишкіл проводить Манів, майбутній командир куреня. Займаємося щоденно, окрім днів, коли стояли в бойовій поготівлі. Навколо ворог — німці, мадяри.

Мадярські вояки заповзялися грабувати карпатські села. Забирали в людей худобу, одержу, продукти... Поводили себе, як справжнісінькі наїзники, мусилося давати їм відсіч. Якось на Жаб'ївщині мадярський відділ після грабунків гнав у свою дивізію зо п'ять десятків голів худоби. Сотня Недобитого перехопила грабінників і відбила награвоване. Мародери порозбігалися стрімголов хто куди. Люди тим часом позабирали своє добро, худобу. Наступного дня з розташування мадярської дивізії виступив добре озброєний батальйон — загарбники мали твердий намір покарати повстанців. Сотенний Недобитий чудово знав, з ким має справу, тому не дримав після дрібної перемоги. Не дармували й стрільці його сотні, зробивши на гостей засідку. Та не там, де окупанти грабували мирний люд, а кілометрів з десять ближче до розташування дивізії, ледь не під самим носом у мадярських генералів. Мадяри аж ніяк не сподівалися на зустріч у тому місці. Заскоченим зненацька воякам не залишилося нічого іншого, як накивати п'ятами після короткого, але гарячого бою. На бойовищі залишилися вбиті, благали допомоги поранені. Понад сто мадярських солдатів потрапило в полон. Пораненим партизани надали допомогу, вбитих похоронили самі полонені. Карати їх ніхто не збирався, і вони

потроху оговтувалися. Мадярських полонених «переобмундирували» в гуцульську ношу, яку оперативно пристарали підпільники з теренової сітки ОУН. Треба було бачити тих горе-вояків у ношених-переношених різноколірних гачах та потертих постолах. Декотрим довелося позувати навіть розпаровані постолы.

Роззброєних мадярів стрільці великодушно нагодували й відвели в безпечне місце. Стрільці поводитися з полоненими досить миролюбно. Тим часом підспіла ще сотня Боевіра чи Перебийноса. Недобитий очікував більшої мадярської навали. Хлопці-очевидці розповідали, що повстанці підготувалися ґрунтовно, запаслися набоями. Стрільці двох сотень зайняли дуже вигідне становище, надійно укріпилися. Настрій у вояків після двох перемог піднесений і бойовий. Серед них не було навіть жодного пораненого.

Мадяри не змусили себе довго очікувати. Проте здивували повстанців досі неймовірно жорстокі наїзники. Вовк перекинувся в овечку. Замість великої оружно́ї сили до повстанської засідки тріскотів і чмихав на крутиших підйомах мотоцикл. Над мотоциклістами високо здіймалося блискуче дре́вко, на його кінці карпатський вітерець незлобливо тріпошив полотнище білого прапора. В мотоциклі їхали на мирні переговори мадярські старшини. Справа повернулася таким несподіваним боком, що обидва сотенні навіть розгубилися. Одна річ — стріляти в загарбника, що пре на тебе зі зброєю, а зовсім інша — вести з ним перетрактації. Хто візьме на себе відпові́дальність проводити від імені української сторони переговори з ворогом? Повноваження такі міг дати лише вищий провід. Тому Недобитий не пішов на переговори. Надрайонний провідник ОУН — ним тоді був, здається, Курява — теж не мав на те відповідних повноважень. Окружного провідника ОУН Сталя поблизу не було. Мадярів ввічливо попросили зачекати. Тим часом хутко зв'язалися з окружним проводом ОУН. Рішення прийняли таке: оскільки бойові дії відбуваються на терені Жаб'ївщини, то й переговори провести районного масштабу, локальні. Кому ж піти на переговори з мадярськими парламентами? У терені на той час перебував пол-

ковник Кропива — Теодор Стефанович. Випусник Віденської військової академії, кавалерист. Вирішили делегувати на переговори саме його, оскільки мадярську сторону представляв старшина у ранзі полковника.

Цікаві деталі про полковника Кропиву розповів мені старий член ОУН і мій табірний приятель Пантелеймон Василевський.

Народився Теодор Стефанович 1885 року в Кутах над бурхливим Черемошем в родині греко-католицького священника. Змалечку Дорко ріс допитливим, здібним і дотепним, любив музику і співи, займався спортом. Батьківською стежею юнак не пішов, бо найбільшою його мрією було здобувати волю Україні. Саме ця благородна мрія привела красеня-легіня до кавалерійської школи та військової академії в столиці Австро-Угорської імперії, які він закінчив з відзнакою задовго до Першої світової війни.

Чин полковника УГА Стефанович отримав 1919 року. Після польського полону працював лісничим в Карпатах. За перших совітів та німецької окупації активно працював в оунівському підпіллі. Завдячуючи відмінному володінню німецькою мовою й дипломатичному хисту, врятував життя багатьом країнам. Карпатська земля горіла під ногами німецько-мадярських окупантів. Українські повстанці не давали спуску ворогові ні вдень, ні вночі. Досвідчений військовик розробляв для бойовиків статuti та інструкції, давав цінні поради з тактики ведення партизанських боїв. У сорок четвертому він, уже як полковник Кропива, очолив старшинську школу в Карпатах.

Виявляється, Панько Василевський юнаком знав легендарного українського борця Івана Піддубного, який часто заходив до них у місті Єйську в гості. Знаменитий «чемпіон чемпіонів» розповів якось за «юшкою» про своє знайомство у Відні з курсантом військової школи Тодосем Стефановичем із Гуцульщини. Захоплювався його знаннями історії України, чудовим голосом та неабиякими фізичною силою і спритністю. Вони тоді міцно заприятелювали. Дорко часто твердив, що мусить добре опанувати військову науку, аби здобути волю неньці Україні.

Влітку сорок п'ятого хворий на тиф полковник Кропива потрапив до лап енкаведистів, у сорок шостому його розстріляли у львівській в'язниці.

Отож на переговори від відділів УПА на території Жаб'ївського району подався полковник Кропива. З ним відправився почет із кількох старшин УПА. Чотовий Шугай був серед вибраних. Він і розповів мені опісля про перебіг переговорів. Шугай, колишній учень Коломийської гімназії, непогано знав німецьку мову. Оскільки полковники спілкувалися поміж собою німецькою, то він усе чудово зрозумів. У процесі розмови малярський полковник, чимось не вельми задоволений, підвищив трохи тон. А Кропива йому мовить спокійненько: «Коли син батька не слухається, то батько спускає йому штанята й різкою шмагає нижче спини. Тоді той уже пам'ятає батьківську науку». Малярський достойник відразу ж зрозумів свою роль «сина».

Вимоги українська сторона поставила конкретні. Малярські вояки більше не чіпають мирного населення, нічого не забирають у горян і не піднімають зброї супроти повстанців. Інакше не забариться відплатна дія. Маляри мусять оплатити витрати українським воякам за ті дні, впродовж яких вони вичікували малярських солдатів у засідках, повернути всі вистріляні повстанцями набої. Налічили таку кількість набоїв, що вистачить на все малярське військо, ще й на німецьке зостанеться. А також малярська сторона передає українській велику кількість харчів і стрілецької зброї. Тільки після цього повстанці повернуть полонених. Діватися малярським командирам було нікуди, погодилися, поскрипівши від безсилої люті зубами, на проголошені полковником Кропивою вимоги.

Малярський полковник по рації зв'язався зі своїм штабом. У якомусь часі з дивізії пригуркотіли вантажівки з продуктами, зброєю, набоями. Стрільці привели полонених солдатів. Полковник глянув почервонілими очима на своїх «бравих» вояків у сірачинах, з яких вилазили голі плечі, і відвів погляд. Зморшкуватими щокми старого вояка горошинами покотилися сльози. Такого сорому полковник, мабуть, ще не переживав у своєму довгому вояцькому житті. Солдати тільки носами по-

шморгували і місили блаженськими постоломи сніг. Полковник не зронив більше ні слова. Мадяри забралися собі поспіхом геть. Більше з ними на тому терені не було жодного конфлікту. Вийшло, як у тому прислів'ї: «Прости мене, моя мила, що ти мене била».

Командир чоти Манів добре давав собі раду з півсотнею курсантів. Майбутні підстаршини з великою повагою ставилися до свого енергійного, з доброю виправкою командира. Військовик він був чудовий. Одним з перших у сорок третьому організував побіля Космача відділ УНС. Вся сотня Скуби продовжувала квартирувати у лісі. Чота ж Маніва — на Буківці, плоскогір'я між Космачем і Брустурами. Чотою легше було протриматись. Меншу кількість стрільців простіше прогостувати і вишколити. Чота постійно перебувала у повній бойовій готовності. Довкіл нишпорили німецькі й мадярські відділи. Час від часу вишкільники зводили з ними бої, правда, у випадку крайньої необхідності.

З Манівим у таборі знаходилась його дружина. Ділила з чоловіком злигодні повстанського життя. Якось жінка необережно повелася зі зброєю. Самовистріл забрав життя в подруги командира. Чотовий ходив пригнічений смертю дружини, хоча намагався не показувати на людях свого горя. Бадьорився, як міг.

Підстаршинський вишкіл близився до кінця. Думаю, що займалися ми за програмою, розробленою полковником Кропивою. Але то лише мої здогадки. Ні про місце знаходження, ні про дії військового штабу ніхто з нас, простих стрільців-курсантів, нічого, звичайно, відати не міг. Ми не знали навіть точного місця постою тих чот, які полишили, відокремившись від сотні Скуби. Конспірація. Основне наше завдання на той час було — вишкіл. Місце постою для чоти вибирали непримітне, зручне для швидкого й скритого відходу. Враховували те, що ворог безжально карав господарів, які давали прихисток повстанцям. Бої зводили поза населеними пунктами, бо німці вбивали селян, палили й плюндрували їхні господарки. Ворога вдавалося виявити в горах здалеку, навіть без далековида. Як мадяри, так і німці пересувалися ве-

рвечкою, стрілецьким рядом. Горами в воєнній обстановці маршовими колонами ніхто не ходив.

Карпатами нікало багато німецьких топографічних груп. Складали для чогось карти нашого краю. Одна з таких груп нарвалася на повстанців. Того дня чотовий відіслав мене в якійсь справі в Космач до станичного Солідного. Дорогою натрапив на кількох стрільців з іншої чоти сотні Скуби. Кудись прямували в своїй потребі. Якийсь час нам було по дорозі. Я приєднався до озброєних хлопців. В гурті дорога коротша. На німців напоролися якось зненацька. Недовго роздумуючи, сипнули по них свинцем. Кілька ворогів попадали поранені. Решта відразу ж здійняли догори руки. Як знавець німецької, я допитав їх. Пояснили, що вони топографи. Навіть ескізи карт на підтвердження показали. Солдатів ми роззброїли і відпустили. Чисельно переважали нас чи не втрое.

Дисципліна на вишколі була залізна. Без команди чи дозволу командира стрілець не мав права відлучатися нікуди ні на крок. Порушників практично не було, бо всі потрапили на вишкіл добровільно й свідомо дотримувались жорсткого розпорядку. Кожен готував себе до змагу в різношерстим ворогом. Окремі незначні проступки, звичайно, були. Адже всі ми живі люди, до того ж — молоді, що не скуштували ще багатьох принад життя. Втомлений стрілець, бувало, задрімає на стійці. Кара не забариться. У повному викладі, з важким наплечником, вистояти дві години. Суворо, але справедливо. Війна ж. Отримували курсанти і наряди поза чергою...

Великдень 1944 відсвяткували ще у підстаршинській школі. З Космача нанесли нам у табір пахучих пасок, інших великодніх свячених страв. Від їхнього запаху в згоджених стрільців паморочилося в голові. До церкви ми не йшли і до села не потикалися. На долах зібралось повно малярських і німецьких військ. Розслаблюватись не було права. Великдень відсвяткували, не розлучаючись зі зброєю. Вели безперервне спостереження за ворогом.

По святах повідомили про старшинську школу. Назвали ймовірних кандидатів. Опріч мене, на старшинський вишкіл мали відбутися Шугай та буковинець Левко.

Невдовзі зв'язковий припровадив нашу трійку до нового табору — гуцульської хати під горою Буківець. На обійсті тіснилося кілька стодол, шоп. У них могло вільно розміститися сорок стрільців. Спали в хаті, стодолі, на горинці.

В УПА на теренах Коломийщини й Буковини гостро відчувався брак старшин. Повстанська армія поповнювалася все новими й новими відділами. Молодих стрільців мустилося вишколювати. Старі старшини, попри свій досвід і гарт, вже не могли справлятися з таким огромом військової праці. Доконче потрібна була поміч. Тому окружний провід ОУН прийняв рішення заснувати старшинську школу «Грегит». Набирали хлопців з відповідною освітою, аби змогли опанувати складну військову науку. Щоб освоїти в артилерії, скажімо, балістику, треба добре знати тригонометрію. Без середньої освіти не справитися. Проте до освіти потрібен і відповідний характер. Адже курс військового училища необхідно було пройти за кілька місяців. Тому кандидатів на старшин підбирали вкрай ретельно. Відбирав їх районний провідник Орел. Кожному давав коротку, але змістовну характеристику.

Комендант старшинської школи — полковник Кропива. Старого вояка дуже любили як стрільці-курсанти, так і старшини-викладачі. Організатор надзвичайний. Виступав на відкритті вишколу, не втримався і зронив скупу сльозу. Я, молодий і гарячий, ніяк не міг збагнути, як це такий муровий вояк, загартований у боях і потертий життям, може впадати в розчулення. Зрозумів це аж тепер, на схилі літ. Кропива був нам і за батька, і за командира, і навчителем. Викладав у школі кавалерію. Грунтовності його знань міг позаздрити будь-який університетський професор. З його лекцій ми добре засвоїли, як годувати коня, чистити, кувати, сідлати, управляти ним у бою... Ніколи не підозрював, що полковник може бути таким вправним ковалем. Брав звичайнісінького гуцульського коника з розбитими, зарослими копитами й наочно демонстрував, як його відмочити, відчистити, підкувати. Під його вмілими руками кінь перетворювався на справжнісінького красеня. Сільським ковалям було далеко до полковника. Ще й нині пам'ятаю його науку.

Кропива разом із ординарцем Василем Якібчуком квартирували у просторій коморі. Від полковника ні на крок не відходив великий чорний пес. Були в таборі й дівчата — друкарка та кухарка. Остання запам'яталася добре, бо щодня зустрічалися на кухні. Ганна Братівник із Шешорів господинею була доброю. Про гарненьку, завжди привітну кухарочку хлопці навіть склали пісню. Співали її гуртом на мотив «Циганочко смаглява».

*Сидів я у кухні за кухарським столом,
Моргав на кухарку юнацьким оком.
Кухарочко смаглявая, кухарочко ж моя,
Щира і вірна у тебе душа.
Кухарко ж смаглява, кухарко ж моя,
Дай мені другеє горня молока.
Кухарочко смаглявая, кухарочко ж моя,
Щира і вірна у тебе душа.
Кухарка смаглява дала молока,
Аж тут її схопив Кропива за рукав.
Кухарочко смаглявая, кухарочко ж моя,
Ох тепер буде із нами біда.
Аж тут цей Кропива усіх штрафовав,
Три дні снідання без хліба давав.
Кухарочко смаглявая, кухарочко ж моя,
Ох яка тяжка доля вояка.*

Моторну кухарку в таборі любили й поважали. Навіть капітан Гачіч допомагав Анничці ліпити вареники. Робив те вельми майстерно. Сьогодні Ганна Василящук (Братівник) відома загалові як знаменита ткаля. Її високохудожні мистецькі вироби десятки літ зачаровують людей. Проте рідко хто знає, що мужня підпільниця із гірського села виростила з двотижневого віку донечку районного пропагандиста Лебеда — Михайла Ткачука, односельця. Її, народжену в криївці в урочищі Козарки біля Прокурави Емілією Ткачук, принесла до хати Братівників дружина станичного Шешорів Назара — Миколи Угринюка. Має нині жінка дві доньки, дві Марічки. Одну, прихищену нею буремного сорок сьомого, і другу, народжену трохи пізніше. Обидві їй однаково рідні.

Продукти для вишкільного табору заготовляв Штинь. Кульгав на одну ногу. І курсанти, і старшини харчувалися з одного казана. Привілеїв інструктори не мали жодних.

Викладачами старшинської школи були й колишні офіцери Червоної армії. Один з них, поручник Омельченко, викладав тактику. Матеріал подавав дуже доступно. Після його занять я бачив усе як на долоні. Дуже був добросовісний, ще й енергії мав на трьох. У Карпати Омельченко прибув разом з двома дітьми й дружиною. Вона послужила повстанцям добру службу.

Через якийсь час старшинську школу «Грегіт» із Буківця перевели на Снідавку. Там розміщувався штаб, довкола по хатах розмістилися стрільці. Настало якесь свято. Перед стрільцями, й жителями села виступали провідники, викладачі старшинської школи. Вчителька з Дніпропетровська, дружина Омельченка, впізнала свого земляка Степового, що саме виступав на святковому дійстві. Знала його раніше як офіцера МГБ. Провідники подякували пильній жінці й веліли нікому більше не розповідати про агента. Інформацію вчительки перевірили аж тоді, коли налагодився стійкий зв'язок з Дніпропетровськом. Служба безпеки вияснила, що свого часу Степовий і Лісовий з Чернігівщини були закинуті в УПА для розвідницької діяльності. Згідно з легендою, вчителі-втікачі не ладили з радянською владою, тому й повтікали в Карпати.

Чекістів допитали. Загнані на слизьке, розвідники в усьому щиросердно зізналися. Козак запропонував їм, як українцям, насправді послужити Україні, народ якої кривавиться за свою волю. Командир тактичного відтинку повідомив їм попередньо, що вони вільні в своєму виборі. У разі відмови можуть повертатися додому — шкоди ж повстанцям не заподіяли жодної. До надумання дав розвідникам два дні. Проте за кілька годин обидва погодилися на службу в УПА. Заявили, що від цього дня живуть і працюють для України, і слова свого дотримали.

«Учителів», як колишніх офіцерів, що зналися на військовій справі, залучили до викладацької праці в старшинській школі. Степовий викладав топографію, Лісовий — польову службу, зброєзнавство, ще якийсь

предмет. Учителі з них були лепські. Обидва високого зросту. Степовий білявий, огрядний. Лісовий — стрункий, чорний, з твердим густим волоссям. Справжні козаки. Мали чин поручників. Імен наддніпрянців не знаю, на жаль, бо військовий час вимагав суворої конспірації. Степовий у старшинській школі виконував обов'язки заступника коменданта.

І Степовий, і Лісовий стали невдовзі командирами куренів. Лісовий командував куренем «Карпатський», помер від тифу в березні 1945 року в Баня-Березові тодішнього Яблунівського району. Степовий зібрав три сотні з Жаб'ївського району в курінь «Перемога». Загинув в бою біля села Яворова на Косівщині.

Колоритною фігурою в старшинській школі був серб Гачіч. Кадровий офіцер, син міністра, мабуть, внутрішніх справ Югославії, потрапив до фашистського полону. В концтаборі здружився з полоненими українцями-оунівцями. Підготували втечу й успішно її здійснили. Група з п'ятох утікачів прибилася на Косівщину, карпатські ліси стали їм прихистком. Капітан Гачіч викладав у школі артилерію. Українською мовою оволодів доволі швидко, викладач з нього був неабиякий.

У мене з капітаном Гачічем трапився інцидент. У таборі виставляли цілодобові стійки на чотири боки. Вночі на зручніших для ворога підступах стійки підсилювали. Вони поділялися на слухові й бойові. У випадку загрози при наближенні чужих стійковий умовними сигналами давав знати на вартівню. Там постійно сидів чуйковий. Жоден звук не проходив повз його нашорошені вуха: шелест листя, тріск гілки, крик пугача.

Стою на бойовій стійці. Капітан Гачіч кудись відлучився з табору. Вечірня темрява й злива наче змовились — накрили гори водночас. Темно, хоч око виколи. Коли це чую, хтось чалапає плаєм. Підпускаю близько, щоб не втік, а тоді: «Стой! Хто йде?» «Капітан Гачіч», — відповідає з ледь помітним акцентом. Капітана-то я впізнав, але мушу за статутом запитати кличку. Називає, проте стару, ще вчорашню. Я йому: «Руки вгору!» Підняв мовчки. «Кругом!» Повернувся, знову ж таки беззвучно. «Долів!» Капітан покійно розлігся в калабані. Мало то-

го, що лежить у баюрі, ще й зверху дощ періщить, як праником. Викликаю чергового з вартівні, бо не маю права покидати стійку. Той поки почув умовний сигнал у шумі дощу, поки причвалав, то Гачіч вимок, мов конопляний сніп. Хоч тіпай. Розлютився на мене невимовно. Проте совість моя чиста, бо діяв за статутом. Викладач ніяк не міг пробачити мені нічного «вимочування». Як я не старався, як не зубрив його предмет, жодної «п'ятірки» капітан мені не поставив.

Заняття в школі тривали по дванадцять-чотирнадцять годин на добу. Часто були й нічні заняття. Теорію курсанти закріплювали в боях з німцями й мадярами. Розвідка донесла, що на околиці Космача з жаб'ївського боку з'явився підрозділ німецьких солдатів. На ліквідацію ворожої розвідгрупи відправили рій стрільців. Повстанці, що знали в тій місцевості кожен камінь, оперативно оточили німців. Втративши командира й кількох солдатів, німецькі розвідники здалися. Їх допитали, забрали зброю і радіопередавач. В якомусь часі переляканих вояків відпустили до своїх. Відходили повільно, збентежені й сторожкі. Не могли, либонь, повірити, що грізні в бою повстанці отак просто дарують їм життя.

На схід від Снідавки, на дорозі, що веде з Косова на Жаб'є, старшинська школа в повному складі влаштувала засідку на велику мадярську частину, яка відступала під натиском Червоної армії. Керував операцією поручник Степовий. Він щасливо розставив курсантів вздовж високого узбіччя кривулястої дороги. Позицію для повстанців досвідчений командир вибрав напрочуд вдалу. Довжелезний вуж мадярської валки повільно повз на захід. Стрільці налічили понад двісті ворожих вояків. Вгодовані коні натужно тягли вісім повнющих возів з нагробованим добром та військовою амуніцією. Ми пропустили мадярів до своєї чолової стійки. На команду Степового «Вогонь!» повстанці гримнули водночас із сорока стволів. Курсанти били з крісів, старшини з автоматів. Три повстанські кулемети також мали роботу. Я стріляв із «дехтяра». Мій односелець і друг Михайло Малкович — Лобода строчив із чеського кулемета. Орлик з Кут поливав мадярів свинцем із їхнього вітчизняного скоростріла.

Заскочені зненацька вояки заметушилися в розпачі, мов вовки в кошарі. Та справу вони мали не з ягнятами. Гори трупів навернули солдатів до рятівної думки — здатися. Покидали зброю й поздіймали над гарячими головами руки. Стріл припинився. Беззбройних ніхто не чіпав. Трофеї повстанці здобули знамениті. З тріумфом поверталися курсанти до табору на повнісіньких усякого добра возах. Вдалий, без жертв, бій вселив у всіх тверду віру в перемогу. Роззброєних і нажаханих мадярських солдатів відпустили.

Мені дістався від молодшого мадярського старшини пістолет. Зброєю він виявився нікудишньою, хіба що горобців лякати, тому я його комусь подарував, коли розжився в більшовицьких диверсантів на надійніший «ТТ». Це був мій перший справжній бій з ворогом. За нього отримав подяку від окружного провідника. Шкільні командири хвалили мене за той бій. Не відав тоді, скільки тих боїв з окупантами ще попереду.

Чотири місяці пролетіли, як один день. За напруженим навчанням та дрібними сутичками з німцями й мадярами курсанти незчулися, як підійшли шкільні жнива — іспити. За короткий період освоїли курс середнього військового училища. Іспити складали перед поважною комісією зі старшин-інструкторів. Предметів було понад півтора десятка: зв'язок, топографія, артилерія, впоряд, кавалерія, тактика, пропаганда, сторожова, польова, внутрішня служби... Зброєзнавство викладав старшина-буковинець. Він мені запам'ятався мало, бо зброю на той час я вже знав досконало.

Усі іспити склав на «відмінно», лише з артилерії маю «четвірку». Сидить уся комісія. Високий, стрункий, у німецькій уніформі капітан Гачіч звівся на ноги. «Друже Кривоносе, ви заслуговуєте на вищу оцінку», — аж почервонів довгообразим смуглявим видом. «Вам видніше», — відповідаю. Поставив усе-таки Гачіч мені «п'ятірку».

Капітан Гачіч дався чути через двадцять з чимось років. А тієї пізньої осені сорок четвертого він зібрав групу із сімнадцятьох своїх краян — дезертирів із угорської армії — і повів на Югославію. Не знаю, як їм повелося, бо про Гачіча більше нічого не чув. Аж 1968 року мені чита-

ють на слідстві характеристику капітана Гачіча на курсанта Кривоноса. Знайшли все-таки в Югославії колишнього викладача старшинської школи. Характеристику дав об'єктивну: справний курсант, добре оволодів теорією і практикою... На допиті прокурор перечитував капітанову характеристику й косився на мене: «Ух, бандюга!»

У старшинській школі кожен викладач, кожен курсант були особистостями. Кого тільки не було серед нас — і поети, і художники, і співаки...

Добрим поетом був Говерла. Народився й виріс на Закарпатті. Служив у чехословацькій армії офіцером. До старшинської школи «Грегіт» попросився, щоб освоїти військову термінологію українською мовою. Пройшов увесь курс, хоча добре знався на військовій справі. Друзі любили Говерлу за чуйність, частенько просили прочитати щось з віршів. Згодом Говерла повернувся на Закарпаття, щоб продовжити боротьбу в рідних краях.

Став районним провідником Жаб'ївщини випускник старшинської школи Тріска — Дмитро Гурей. Свого часу він закінчив Коломийську гімназію, а після вишколу потрапив до якоїсь сотні УПА. Ми випадково зустрілися на полонині Мунчела, що на суміжжі Косівщини й Жаб'ївщини.

З Тигром — Степаном Кочержуком із села Лючки — ми зналися ще від студентських часів. Хлопець навчався у Львові в технічному училищі. Доля звела нас знову в старшинській школі. Після вишколу Тигра відправили чотивим до сотні Палія, яку пізніше прийняв Гонта. Під час тотальних облав 1945-го сотня розпалася. Тигр переховувався довгий час в рідному селі, а 1946-го потрапив до Березівської сотні. Виконував господарські функції. Після мого арешту зимував у криївці з невеликою групою в Лючках.

Командиром першої чоти Березівської сотні став після старшинського вишколу Крук із Шешорів. Низький, сухорлявий, чорноволосий хлопець називався, здається, Василем. Влітку сорок п'ятого енергійний і грамотний Крук відійшов до сотні Спартана. Приятель мій Лобода після вишколу командував чотою в сотні Палія, відтак Гонти. Мав риси, які не так уже й часто вживаються в

одній людині. Вроджена інтелігентність і відчайдушна сміливість. Інтелектуал з твердим характером. Після весняних облав сорок п'ятого сотня була добряче пошарпана. У квітні 1945 року Лобода збирав стрільців, наново формував сотню. Невеличка група — курінний Манів, лікарка з Косова Галя, стрілець Березівської сотні Жубер і Лобода прямували з Акрешори на Космач. На узбіччі лісу їх зненацька заскочили енкаведисти. Поранена в око Галя потрапила до рук більшовиків. Манів якимось дивом врятувався від свинцевого граду. Жубер і Лобода геройськи загинули. Лободу вцілило розривною кулею в голову. Я був на похороні друга.

Підгірський — Костянтин Приймак — мій одноліток з Молодятина після Коломийської гімназії навчався в університеті у Відні. Війна перервала студії. Потрапив на примусові роботи до Німеччини, звідки втік. Організував у рідному Молодятині боївку УНС, яка громить і німців з мадярами, і більшовицьких диверсантів. Довго заліковує рани у Рунгурах та Лючках. Військовий провід призначає Підгірського чотовим у курені «Перемога», яким командує Недобитий. Грамотний, відважний і дотепний командир користується авторитетом у повстанців. Високого, стрункого, зі світлими кучерями чотового поважають стрільці і старшини.

У вересні сорок п'ятого Підгірський приймає сотню в Чабана у курені Скуби, а в жовтні після загибелі сотенного Мороза йому довіряють Березівську сотню. Початок сорок шостого виявився трагічним для сотні. Її розбивають великі сили більшовиків на Купах біля гори Цапул. Навесні того ж року Підгірського провід УПА переводить на Буковину й доручає військовий вишкіл молодих стрільців. До рідних країв повертається через рік. Влітку сорок сьомого енкаведисти напали на криївку на Костричі біля села Криве Поле, де перебував Підгірський з друзями. В нерівному бою повстанці героїчно загинули. Відчленовані енкаведистами голови двадцятичотирирічного сотенного та невідомого повстанця більшовицькі нелюди примусили закопати кривопільця Івана Портяка.

Ще під час старшинського вишколу став командиром сотні курсант Скиба — Іван Павлюк. Уродженець Про-

курави, хлопець закінчив Коломийську гімназію. До табору школи «Грегит» Скиба прибув із Сичем, який зі зброєю втік з «есесів», та районним провідником юнацької сітки Круком.

Тижнів за два до кінця вишколу Скиба отримав наказ організувати сотню на Жаб'ївщині. На іспити здібний курсант прийшов, сформувавши кістяк сотні. Зі Скибою я зустрівся сорок четвертого на підході до Космача, повертаючись із Буковинського рейду. Сотня Скиби входила до куреня Степового, під час весняних облав 1945 була розбита. Молодий сотенний загинув 2 серпня 1945 року біля села Голови.

З Костем Геником із Нижнього Березова нас зблизила «Рідна школа» в його селі. Кость був на два класи старший. Після семикласівки довший час не вчився, бо не мав змоги. За більшовиків закінчив вечірню школу, а за німецької окупації навчався в Станіславі в якомусь закладі. Німці заарештували його там за приналежність до ОУН і під посиленою охороною доставили до Нижнього Березова, щоб показав, де закопана зброя. Авто з солдатами привезло Геника майже до самої батьківської хати. Німці залишилися біля машини. Один автоматник повів його на місце, де мала би бути закопана зброя. Легінь довго «шукав» на березі Лючки, а «знайшовши», почав копати. Робив це дуже повільно й довго. Тим часом уважно спостерігав краєм ока за своїм охоронцем. Німець тупцював, тупцював по піску, а тоді присів. Йому добряче знудилося, захотілося курити. Закинув зброю на плече й став прикурювати. Кость тільки цього й чекав — трах німака лопатою по голові, а сам коміть-голов у мутну воду. Саме надійшов високий вал, бо у верхів'ях випали раптові зливи. Таке в Карпатах трапляється часто. Плавав, як риба. Поки гітлерівці біля авта спохопилися, втікач уже переплив річку. Кулі заспівали над головою, але рідний ліс захистив від чужинецького свинцю. Німцям залишалося лишень забрати вбитого й повертатися до Станіслава за покарою від зверхників.

Всю німецьку окупацію оунівець Крук перебув у бойовому підпіллі. Досвід мав, бо встиг повоювати на Закарпатській Україні. Німці нищпорили за небезпечним

«злочинцем» і вдень, і вночі, проте марно. Крук став боївкарем СБ, з відкриттям старшинської школи попросився на вишкіл. Після навчання організував сотню, сам вишколив молодих стрільців. Опісля командував сотнею і заступав курінного Степового. Під час облав курінь Степового був розбитий, у бою загинув командир куреня. Та Крукові вдалося вижити. Навесні сорок шостого провідав мене в урочищі Верхові між Середнім і Нижнім Березовами, де я відлежувався в чагарях хворий на тиф. З ним прийшло декілька хлопців. Ми досхоchu погмоніли по-дружньому. На той час Крук обіймав пост заступника окружного провідника Служби безпеки. Не стало славного боївкаря восени п'ятдесятого року. Разом з Круком в урочищі «Петричила» між Шешорами та Прокуравою загинули друзі Карпо, Пструг та Голуб.

Із Шугаєм — Василем Баб'яком, моїм ровесником із Космача, нас звела старшинська школа «Грегіт». Ділили порівну гаразди й незгоди. Після вишколу Шугай командував на Буковині чотою в сотні Криги, а пізніше в сотні Хмари. Невисокий, худорлявий, енергійний, він встигав скрізь. Василь закінчив п'ять чи шість класів гімназії. З Буковини Шугай згодом перейшов у Галичину. В серпні 1946 року ми мали двотижневий вишкіл політвиховників. То був радше перевишкіл, бо програму політвиховників пройшли ще в старшинській школі. Навчання відбувалося під горою Пожеретул над Космачем. Після перевишколу Шугай потрапив до сотні Білого політвиховником, а в квітні 1948 року провід призначив його надрайонним референтом пропаганди на терені Городенщини. 16 квітня 1949 року Шугай з друзями Буруном, Морозом, Березою-Степаном і Чорнотою прийняв бій проти тридцятьох більшовиків на полі між селами Вербівці й Торговиця, там була криївка повстанців. У нерівному бою всі загинули по-геройськи.

«БУДУ ГІДНИМ...»

*Хто за Вітчизну меч підняв,
той сліз не мав,
той не ридав покірно...*

Марко Боєслав

Іспити складено. Чудовий недільний день. У старшинській школі «Грегіт» випускне свято. На торжество теренові провідники ОУН, які постійно опікувалися школою, запросили кількох священиків, вищих провідників. Зібрався люд з довколишніх сіл. Кільканадцять тисяч святково зодягнених горян заповнили величезну долину. По Службі Божій розпочалася врочиста церемонія. Кожен випускник підходив до престолу й складав присягу на вірність Україні. Знаю її й нині, як «Отченаш».

«Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто клянуся своєю честю і совістю перед Святою Землею Українською, Великим Народом Українським, перед пролітою кров'ю усіх найкращих синів України та перед найвищим політичним Проводом Народу Українського:

Боротися, за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. В цій боротьбі не пожалію ні крові, ні життя і буду битися до останнього віддиху й остаточної перемоги над усіма ворогами України.

Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української.

Буду чесним, дисциплінованим і революційно-пильним воїном.

Буду виконувати всі накази зверхників.

Суворо зберігатиму військову і державну таємницю.

Буду гідним побратимом у бою і в бойовому житті всім своїм товаришам по зброї.

Коли я порушу або відступлю від цієї присяги, то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спаде на мене зневага Українського Народу».

Клятву таку порушити міг тільки малодушний. Після присяги нам вручили дипломи про закінчення старшинського вишколу. В дипломі зазначувалася посада, яку може обіймати його власник: ройовий, чотовий, політвиховник, бунчужний. Крук і Скиба отримали право командувати сотнями. Ступенів-звань випускникам не давали, їх командування присвоювало нам пізніше.

Диплом нагадував свідоцтво про середню освіту, надрукований був на «цикльостилі». Акуратно виписані оцінки за кожен предмет, внизу підпис і штамп: число «578». Диплом я носив у кишені з рік, відтак віддав на збереження мамі. Вона зберігала вдома всі мої шкільні й інші документи. Мама склала всі ті папери акуратненько в череп'яний горщик, ретельно засмолила. Тихцем закопала під мостом, щоб не знайшли більшовики. Адаже облави й розшуки проводилися ледь не щодня, москалі перевертали все догори дном, переривали в хаті й поза хатою. Горщик пролежав у землі, здавалося б, у безпечному місці, кілька років. Але надійшла велика повінь, забрала міст, вимила й горщик, і документи пропали. Я не мав жодного підтвердження про освіту. Атестат за середню школу здобув повторно аж після звільнення 1963 року з таборів. Склав у вечірній школі екстерном іспити за десятий клас, довчився рік в одинадцятому й отримав атестат. До того часу не мав навіть свідоцтва про початкову освіту.

Свято вдалося на славу. Настрій у випускників піднесений. Лагідне сонечко благословляло кожного в нележку ратну дорогу. На поляні накрили довжелезний святковий стіл. Спиртного, звичайно, не було. Повсідалися викладачі на чолі з полковником Кропивою, курсанти. Зійшлося багато гостей з терену. Відразу ж після свята кожен випускник отримав скерування на подальшу службу.

Вишкіл у старшинській школі «Грегіт» закінчився 20 серпня 1944 року. Десь у тому часі розпочався загальний наступ Червоної армії в Карпатах, відомий під ко-

довою назвою «Жаркий август». Німці, що вже трохи присмирніли й менше шарпали нас, відступали. Сотня Скуби була добре вишколена й готова до переходу фронту, що обзивався артилерійськими громами зовсім поруч. Скуба і Недобитий зі своїми сотнями перші перейшли фронт. Опісля в більшовицьке запілля прорвалися курені Степового, Лісового, Буковинський. Сотні Скуби і Недобитого якийсь час рейдували Снятинщиною і Горденківщиною. На Дністрі, неподалік села Поточище, звели великий переможний бій з енкаведистами, звідти рівнинними районами повернулися в Карпати. У Березовах на той час формувалися сотні. Манів став сотенним, а Скубу призначили командиром куреня.

Але я в тих подіях участі не брав. Наступного після випуску дня старшинська школа «Грегіт» у повному складі відмарширувала зі Снідавки Косівського району на Жаб'ївщину, в село Голови. А вже там кожного випускника скерували до якоїсь конкретної сотні УПА.

Мені дорога стелилася на сусідню Буковину. Напередодні нам пояснили, що край цей в організаційному плані стоїть слабенько. На Буковині до того часу діяв, і доволі успішно, курінь Лугового. Сотник Луговий — Василь Шумка, за фахом учитель, до створення куреня командував сотнею. Буковинський курінь змушений був улітку 1944 року воювати на два фронти. З одного боку тиснули німецькі та мадярські війська, з другого підходили вже частини Червоної армії. Курінь, що перебував у червні в Долішньому Шепоті, зріс чисельно за рахунок кількох сотень стрільців-галичан. Повстанці героїчно боролись як з коричневим, так і з червоним окупантом. Запеклі бої на Путильщині тривали до кінця літа. А тоді дві сотні Буковинського куреня через Кирлибабу подалися на Словаччину. Провадив їх мельниківець Луговий.

Ранньої осені сорок четвертого в лісах Вижниччини та Путильщини знову розпочалося формування Буковинського куреня. Деяких його організаторів я знав особисто. Часто зустрічався з господарським провідником Весною — Михайлом Тодорюком. Повстанські справи зводили мене і з надрайонним провідником Черемшиною — Миколою Кричуном. Ці та інші провідники ОУН, а та

кож обласний військовик Федір — Мирослав Гайдук, і доклали зусиль до створення куреня. Кістяком куреня послужила сотня Криги — Олекси Додяка. Крига був досвідченим підпільником і загартованим бійцем. Чотирьох підібрав у сотню теж несогірших. Першою чотою командував Наливайко. Високий, худорлявий, з широким відкритим чолом. Носив німецьку уніформу. Прізвище чотового, здається, Труфин. Друга чота дісталася Березі — Василеві Монахові з села Глибока. Запам'ятався Береза років на п'ять старшим за мене. Високий, стрункий блондин з подовгуватим обличчям. Розумний і відважний чотовий загинув у бою в листопаді 1944 року. Командиром третьої чоти перебував якийсь час випускник старшинської школи «Грегіт» Сокіл — Микола Григорчук. Опісля його замінив буковинець Хміль. Четверту чоту очолював теж випускник нашої школи, мій приятель, Шугай — Василь Баб'як. Чумак, що перейшов з Галичини із сотні Боевіра або Недобитого, прийняв п'яту чоту. З ним на Буковину із сотні Скуби перейшов і Ложка — Іван Шутак. Сотня Криги вишкіл проходила оподаль від села Константина, що в Путильському районі Буковини. На озброєнні стрільці мали з десятків ручних кулеметів, двадцять автоматів, чотири міномети п'ятдесят п'ятого калібру, гвинтівки.

Почалось активне формування сотень. Провід ОУН скеровував на Буковину старшинські кадри з Галичини. Функції політвиховників мали виконувати на Чернівецьчині закарпатець Говерла та Ярошенко з Городенківщини. Сокіл, Левко і я, Кривоніс, мали займатися військовою справою. Наша п'ятірка направлялась до помочі сотенному Кризі.

Надрайонний провідник Черемшина провів активно мобілізацію новобранців до УПА в гірських районах Буковини. Хлопців зібралось на кілька куренів, тисячі три, либонь. Але озброїти могли тоді лише дві сотні. Наступного дня сотенний зібрав мене, Левка і Ярошенка в своєму штабі й запропонував визначитись поміж собою, хто займатиметься вишколом новобранців. Адже нас він ще не знав. Обидва хлопці в один голос запропонували мене. Того ж дня я був призначений вишкільником. Але

перед тим, як вишколювати, треба було відібрати хлопців. Не гаючи часу, розпочав відбір. Приступає до мене кандидат в УПА, а я цікавлюся в нього елементарними на перший погляд речами. «Парубочив?» — «Так» — «За дівчат бився з хлопцями?» — «Аякже». Або: «Ру мунам терпів?» — «Не дуже». «В криміналі сидів?» — «Три місяці»... Таких охитників я брав до сотні. Бо ці люди здатні на вчинок. А якщо хлопець щось мимрить нерозбірливе, такий собі стулько, ні риба ні м'ясо, то таких відправляв додому. З м'якотілого і м'якодухого бійця не вийде. Якщо він боявся всіх і всього, то й у «партизанці» страждатиме на «заячу хворобу». Тим більше, на моє переконання, слабакам давати в руки зброю не можна, бо вони злобліві й мстиві. Намагався вибрати хлопців дужих тілом і твердих духом. Випробування їх чекали в повстанській армії ой які серйозні. Майже в жодному з підібраних молодих вояків не розчарувався в процесі подальшого вишколу. Завданням моїм, як вишкільника, було спрямувати буйну енергію кожного в потрібне річце, об'єднати їх спільною ідеєю боротьби за Україну. Тоді таке військо непереможне.

Відкрив для себе різницю між хлопцями-буковинцями і моїми рідними березунами. Краєни мої горді, сміливі, мужні, запальні аж до гарячкості. Справжні нащадки української шляхти. Буковинські ж юнаки постали переді мною сумирними, боязкими й затурканими румунськими окупантами. Під час вишколу нам доводилося інколи рейдувати. Заходили в буковинські села. Курсанти віталися: «Слава Україні!» На що селяни-буковинці відповідали: «Слава вашій Україні!» Це свідчило про їхню низьку національну свідомість. Роки, проведені під жорстокою румунською окупацією, давалися взнаки. Проте заради справедливості відмічу, що молоді буковинці були добрі, простодушні, тямковиті, покладисті й неймовірно слухняні. В скорому часі з них виходили справжні патріоти-бійці. Я полюбив буковинців всією душею. Часто згадую своїх підопічних.

Німці відступали. Більшовики провели наприкінці серпня 1944 загальну офензиву і більше не проявляли особливої активності. Час видався більш-менш спокій-

ний. Ми ефективно використовували його для вишколу молодого поповнення. Велику допомогу надавав Весна. Худорлявий, середнього зросту, енергійний господарчий провідник доставляв у курінь харчі, одяг, зброю... Все необхідне. Відзначався високим інтелектом і обов'язковістю. Не підвів жодного разу. Все в нього завжди виходило. Із хазяйновитим буковинцем ми зустрічалися ледь не щодня. І хоча Весна був значно старшим за мене, ми міцно заприятелювали. Інколи ходили разом в терен по зброю, набої, продукти, одяг. Востаннє стрінулися влітку сорок сьомого.

Зрідка вишкіл навідував обласний військовик Федір. Розумний і освічений, він швидким поглядом встигав побачити все і всіх. Ходив в акуратному цивільному костюмі, чорне волосся завжди коротко пострижене. Одного разу Федір пробув у таборі понад тиждень. Либонь, відпочивав серед своїх. Буковина вже була майже цілком під більшовиком, окрім гірських районів. Ми часто розмовляли про військові справи. Федір виглядав трохи старшим за мене. Якимось із сотенними Боевіром і Недобитим вони навідалися до табору. Я саме проводив теоретичні заняття. Всі три дали мені, як викладачеві, високу оцінку: викладає доступно, просто, проте трохи різкуватий у ставленні до стрільців. Але часу на сюсюкання тоді не було. У грудні 1945 року військовий референт Чернівецького обласного проводу ОУН Федір потрапив до рук енкаведистів.

За півтора місяці хлопці освоїли ази військової науки. З молодих стрільців сформували дві повноцінні сотні. В глухій гірській терени більшовики практично не потикалися. Зробили кілька спроб напасти на табори повстанців, але, діставши добрячого відкоша, поверталися в доли. Правда, з власними втратами вони не вельми рахувалися. До кінця осені повстанці мали відносний спокій. Пізня осінь 1944 року видалася морозяна, але безсніжна. Стояло «голомороззя», як у нас називають. Повстанські відділи могли вільно маневрувати горами, бо не було снігів. У Карпатах це має велике значення. Словом, ситуація була сприятлива для різностороннього вишколу стрільців.

Курсанти жили в тимчасових колибах. Господарчий провідник Весна зібрав гурт теслярів. Зрізали кілька грубезних смерек, обдерли зі стовбурів кору. Тим лубом і накрили колиби в два шари, щоб не протікали. Нам чудово спалося в імпровізованих казармах. Годували стрільців несогірше. Прислужився цьому знову ж таки Весна. Був талановитим організатором і дбайливим господарем. Нічого й ніколи не забував, враховував усе до найменших дрібничок. Збір зброї для повстанців задовго до вишколу також організував усе той же невтомний господарчий. За його мудрою порадою зброя і набої були замагазиновані в кількох надійних місцях. До одного сховку ми ходили разом із Весною. Чого там тільки не було! Матінко рідна! Навіть французький легкий кулемет. До складу в ліс нас привели зв'язкові теренової сітки. Стрільці забрали зі сховища зброю й набої. Більше до того місця не поверталися.

Табір цілодобово охороняли самі курсанти. Іноді функції вартових виконували стрільці сотні Криги. Квартирували на сусідній полонині. Правда, стрільці часто-густо мали різні важливі завдання. Нерідко охороняли підпільників, які транспортували повстанцям в ліс продукти, одягу, взуття, інші необхідні воякам речі.

Знання, набуті в старшинській школі, дозволяли мені вишколювати молодих стрільців. Тим більше, що при мені були шкільні конспекти. Всі дисципліни я подавав у скороченому й спрощеному викладі. Враховував рівень підготовки сільських хлопців, що значно відрізнявся від рівня курсантів старшинської школи. До старшинського вишколу підбиралися середньошкільники. Хлопців же з три-семикласовою освітою не навчиш, звичайно, вчислювати синус альфа, як вести артилерійський вогонь по закритих невидимих цілях. Зрештою, в тому й не було жодної потреби. Стрелець повинен уміти самостійно здійснити марш за азимутом, вночі йти за компасом, розбиратися в тактиці бою, досконало знати зброю... Головне моє завдання — спростити освоєний у старшинській школі матеріал і дохідливо викласти його стрільцям. Що я й робив повсякденно. Багато уваги надавав навчання практично володіти зброєю. Стрелець мусив уміти приці-

льно стріляти з будь-якого виду зброї. Спочатку навчав молодих хлопців прицілюватися з кріса без замка. А вже потім вони стріляли по мішенях. Хоча набої треба було щадити. Викладав своїм підопічним польову й внутрішню служби, топографію в скороченому вигляді, зв'язок... Розрахунок був такий, що вчорашні хлібороби, скотарі, лісоруби в недалекому майбутньому мали б стати підстаршинами в сотнях УПА. Інтенсивно велася розбудова великої повстанської армії. Всі надіялися на удар між Заходом і Сходом, і тоді УПА мала сказати своє вагоме слово. Жоден наїзник не смітиме почуватися господарем в Україні. Армії ж потрібні були висококваліфіковані кадри. Тому всі свої знання й душу я вкладав у військовий вишкіл молодих стрільців.

Під час вишколу на власній шкурі переконався, наскільки важка й виснажлива праця педагога-вишкільника. Згадувалася чомусь косовиця. Ми з вітчимом косили трави від сходу до заходу сонця. Але після багатьох годин мозоління з косою на літній спеці я ще мав стільки сили й енергії, щоб уночі піти на репетицію до читальні. Тут же, після занять, падав на хвойну підстилку цілком виснажений, навіть вечеряти не хотілося. Учительський хліб дуже важкий. Проте можу з певністю сказати, що не пропустив жодного курсанта, який не за своїв би матеріалу. Стрільці теж стоїчно витримували навантаження. Часто були ще й нічні практичні заняття. Не всі могли витримати, кількох курсантів довелося відрахувати за станом здоров'я. Нічні переходи й марші служили справжнім випробуванням, добрим фізичним гартом для молодих вояків.

Пригадується випадок із власного курсантського життя. Маю завдання пройти за азимутом чималу відстань. Темінь, хоч в обличчя бий. Швидше намацую звиклими змалечку до гористої місцевості ногами звивисті гірські пішники, аніж бачу їх. Стежки петляють туди-сюди, а я мушу прямкувати за стрілкою компаса. Дорогу час від часу «переходять» то гостробокий камінь, то підступний пень. Приемності моему напруженому тілові зустрічі ті приносять мало. Та до болю фізичного я вже давно звик.

Каміння під ногами траплялося частіше й частіше. Але я простував за незворушною світло-зеленкуватою стрілкою. Раптом відчув під ногою порожнечу. Ще не встигла спрацювати думка, як тіло моє вже стрімко летіло вниз. До тьми прийшов на дні глибоченького обривистого яру. Простісінько наді мною завис круглий, мов полонинський сир, місяць. Видивлявся з небесної верхотури, що воно там борсається поміж каменюччям у сирому проваллі. Повільно обмацав себе згори донизу. Руки-ноги, слава Богу, цілі. Ребра теж не поламані. Та й усе інше на місці. Правда, голову повернути не можу. Скрутив, либонь, в'язи. Але то байка. З гіркою бідою видряпався з нічної пастки. Допомогли фізичний гарт і місяць, що сумлінно освічував мій шлях.

Крім переходів і маршів, часто практикували з курсантами «нічні бої». Вчилися також воювати не тільки в лісі й горах, але й у відкритому полі, вести вуличні бої в місті. Кожен з нас — і командири, і курсанти — підпорядковувалися одній меті, великій і світлій: побудова Української Самостійної Соборної Держави. Обмундировані курсанти були не Бог зна як, багато носило ще домашню одєжину. Постачання обмундируванням, зброєю, набоями в повстанській армії здійснюється, здебільшого, за принципом Петлюри: склади й бази на тій стороні, у ворога — здобувай! Тому вояки УПА й носили обмундирування солдатів усіх воюючих тоді держав. Те саме було й зі зброєю. Повстанські сотні на озброєнні мали різнокаліберну зброю всіх задіяних у Другій світовій війні армій.

В процесі вишколу намагались уникати боїв із ворогами. Провід не хотів губити невишколених і необстріляних юнаків. Правда, не завжди виходило, як хотілося. Довкола голодними шакалами нишпорили німці й мадяри, озлоблені вояки більшими й меншими відділами відступали через Карпати на Захід. Карпатські ліси вже тріщали від твердої ходи більшовицького «ведмедя», повстанцям дедалі частіше доводилося воювати на два фронти.

Прибігає якомсь гонець з галицької сторони, повідомляє, що неподалік села Голови в лісі парашутувала вночі диверсійна група більшовиків. Мусимо її зліквідувати

ми, бо на терені нема жодної сотні. Є сотенний Недобитий зі штабом, але їх лише п'ятеро — сам сотенний, котрийсь чотовий, політвиховник і два стрільці охорони. Наш вишкільний табір дислокувався на горі Біла Кобила, на південний захід від Чорного мосту, що біля Головів. Дві старі, шипітські, чоти сотні Криги пішли рейдом по Буковині, в таборі зосталася тільки вишкільна група. Крига без зайвих роздумів віддає наказ вести курсантів на ліквідацію розвідгрупи. Короткі збори і чота вирушила. Я відібрав п'ятдесят проворніших стрільців, бо не знав достеменно, скільки більшовиків приземлилося. Нашвидкуруч перевірів у стрільців зброю і набої. Командую відмарш.

Зв'язковий трапився, на щастя, тямущий. Знаними лише йому пішниками хутко провів нашу чоту до приблизного місця висадки десанту. Ліс доволі величенький. Мусимо охопити обширну площу. Розсосереджую стрільців, інтервал між кожним метрів десять. Починаємо обережно прочісувати густий ліс. З верхівки горба опускаємося донизу. Я собі міркував, що диверсанти не дислокуватимуться біля села, а запхаються вглиб лісу. Так само, мабуть, розмірковував і досвідчений командир десантників. Тому вони замаскувалися під самісіньким селом. Там ми їх і виявили. Тихесенько взяти табір більшовиків у щільне кільце. Диверсанти відчули присутність повстанців надто пізно. Втікати вже було нікуди. На наш вогонь відповіли залпом, аж гори застогнали. Але молоді стрільці надійно були захищені від куль товстими стовбурами смерек. Однак, стрільця Калину все-таки поранило в шию. Я щадив необстріляних хлопців. Тому кільце навколо ворога стискали дуже обережно, проте невпинно. Коли перстень навколо більшовиків звужився, пропоную їм здатися. У відповідь на голову попалося віття, збите автоматними й кулеметними чергами. Лунко бабахнули гранати.

Проте після запеклого півторагодинного бою пришестьці все-таки здалися, діватися їм було нікуди. Склали зброю й збилися в гурт під сухою смерекою. Я перелічив живих. Сімнадцять вояків. Поміж диверсантів виявився один українець Микола, актор якогось київського театру.

Гарний, стрункий хлопець із розумними очима. Ще був білорус, фельдшер. Командував розвідгрупою міцний чолов'яга в ранзі підполковника.

Полонених згодом відконвоювали в село Голови. Там ними заопікувалися працівники Служби безпеки. Українець і білорус, насильно мобілізовані до Червоної армії, тут таки в лісі зголосилися воювати в УПА. Обидва хлопці потрапили до сотні Криги. Десантники були обмундировані в добротні військові однострої, у кожного найновіша автоматична зброя. П'ять їхніх офіцерів мали бороди. Не знаю, чи більшовики готували їх таким чином для дій на терені УПА, а чи вони були червоними партизанами. Їхня подальша доля мені невідома. Свое завдання ми з курсантами виконали. Розбили й захопили більшовицький десант. Подальшу роботу проводила вже контррозвідка. У диверсантів розжилися добрими автоматами й пістолетами. Прихопили й кілька новісіньких ручних кулеметів. Воювали десантовані завзято й грамотно. Лише понісши великі втрати й вистрілявши всі набої, здалися. Проте й стрільці наші свій перший бій провели достойно. Не спасували перед професійними горлорізами. Віра в свою правоту добавляла сил. А ще рідна земля допомагала. Із захопленими диверсантами обійшлись по-лицарськи. Забандажували поранених. В селі всіх нагодували. Фельдшер-білорус надав необхідну допомогу пораненому Калині. Забігши наперед, скажу, що його привезли на коні до табору. Завдяки піклуванню друзів, Калина вижив. Свого часу він втік із Червоної армії. Якимось чином потрапив на вишкіл. Вояк з хлопця був хоч куди.

Окремо хочеться сказати про командира групи. Підполковник виглядав, та так воно й було, загартованим вояком. Поводив себе гідно, не проявляв жодних ознак страху. Зрештою, в диверсійній групі не виявилось жодного боягуза. Обходилися ми з ними, як солдат із солдатом. Поцікавився в підполковника метою «відвідин» нашого краю. Відповів сухо й лаконічно: «Прибули на розробку УПА». Що малося на оці під словом «розробка», я не допитувався, то вже не мій клопіт. Тому дав офіцерові спокій, втім, і так усе зрозуміло, прибули вони до нас у

Карпати не з калачами. Диверсантів передали повстанським контррозвідникам. Самі поспішили, щоб втрапити до табору за днини. Червонясте сонце закочувалося за колиби, коли втомлені стрільці входили до табору.

Не встигли поміж стрільців трохи влягтися пристрас-ті від першого успішного бою з більшовицьким десантом, як молодих курсантів уже чекало наступне бойове випробування. Розвідка донесла: в нашому напрямку рухається великий відділ гітлерівців. Вони зривають за собою всі мости, грабують селян. Мусимо гідно зустріти «гос-тей». Часу на підготовку операції було достатньо. А тут ще й повернулася з теренів одна чота сотні Криги. Командир наказує мені організувати засідку на німців і розбити їх.

Місце для засідки вибираємо кілометрів за тридцять від вишкільного табору, на південний схід від гори Біла Кобила. Дислокація наша дуже вигідна. Кожен повстанець — стріляюча фортеця. Підпускаємо обтяжену на-грабованим добром німецьку колону якомога ближче, а тоді... Наче предковічні гори обрушилися на голови за-хланних наїзників. Повстанські залпи десятками косили німецьких вояків, багато з яких навіки залишилися в українських Карпатах. Решта пожбурляли зброю й по-здіймали догори руки. Були й проворніші, що зуміли тихцем без зброї дременути вниз. Ніхто їх не збирався переслідувати. Трофеї повстанці здобули того дня баг-аті. Окрім величезної кількості стрілецької автоматич-ної зброї й набоїв, захопили кілька вантажівок із мінами й вибухівкою. Справжнім подарунком для стрільців ви-явилася одна з машин, кузов якої був запакований ящи-ками з новісінькими добротними німецькими черевиками. Взуття повстанці мусили цінити особливо. У горах воно швидко зношувалося, а босоніж не повоюєш. Знайшлося й чимало харчів, одяжі. Трофеї стрільці забрали до та-бору, частину мін заховали неподалік в лісі. Обладнали для цього імпровізовані криївки-магазини. Мін у німців відбили величезну кількість. Кожна важила кілограмів шість. Такий собі величенький металевий таріль з руч-кою. Роззброєних німців відпустили на всі чотири боки. Не тягатися ж з ними горами. Беззубий вовк, до того ж

ще й добряче відлупцьований, не страшний. Деякі стрільці «помінялися» з німецькими солдатами мундирами й взувачкою. Вбитих німців похоронили побіля дороги.

На вишкільний табір, що розташовувався поміж Буковиною й Галичиною, сунула більшовицька навала. Важкий і затяжний бій зав'язався на полонині Плев'є. Три доби відбивали повстанці шалені атаки червоних. Численний відділ більшовиків оточив наше становище зусібіч. Після кількох напористих атак стало зрозуміло, що справу маємо з неабиякими вояками. Поведінка солдатів засвідчувала, що повоювали вони не один рік. На смертельному бойовиську почувалися, як на хлібному полі. Тільки жниво у них криваве. Я оцінив вміння чужих солдатів воювати. Противник вельми достойний. Підрятовувало нас те, що стрільці вже були добре вишколені й обстріляні. Та й диспозиція в нас була вигідна для оборони. Стрільці зброю мали добру, набоїв вистачало. Окрім трьох буковинських сотень, у бою брала участь і сотня Палія з галицького боку, що саме поверталась з якогось далекого рейду.

Воювали обидві сторони завзято. Боєм керував курінний Крига. Мені дісталася чота Дорошенка. Він чомусь поводив себе не дуже впевнено, тому Крига й доручив команду над його стрільцями мені. Курсанти довели своє право називатися вояками УПА. В запеклому бою супроти обстріляних, звиклих до крові й смертей солдатів, жоден стрілець не оглянувся назад. Червоноармійці також трималися стійко, не те що енкаведисти, які, «геройствували» воюючи десятеро проти одного. В ході бою неодноразово спливала в голові думка, що, можливо, проти нас воюють і червоноармійці-українці. Більшовицькі комісари були мастаками стравлювати поміж собою земляків. Але закони війни безжалісні й жорстокі, не вб'єш ти, уб'ють тебе. Ніхто з нас не мав права бодай на хвилину слабкість, мусилося стояти на смерть. Тим паче, що з боку нападників до наших вух долітало п'яне російське матюччя. Аж смородом віддавало від нього в зелених горах.

Кремлівські верховоди не шкодували «гвардійських ста грамів» для солдатів, яких гнали на непотрібну ніко-

му смерть. І сьогодні не знаю, хто воював проти нас. Який відділ?

Куля скосила повстанського кулеметника. Молодий стрілець лежав, облитий кров'ю. Кілька разів намагався повзти до своїх, але то йому не вдалося. До нього підбралася по-пластунськи тоненька, як стеблина, дівчина-санітарка. Якось закинула пораненого собі на спину, щоб відтягти в безпечне місце. Трохи піднялася, бо хлопець був надто важкий для неї. Довга черга з кулемета кинула обох під великий камінь. Валун враз закривавів на тлі зелених смерічок. Загинули обое. Ми втратили тоді дванадцять стрільців. Підраховувати втрати більшовиків ніхто не збирався, не до того тоді було. Широка полонина густо вкрита трупами солдатів. За що вони гинули, в ім'я чого? Більшовицькі командири гнали, мов на бойню, нові й нові підвідділи. Робилося моторошно від величезної кількості трупів. На третю добу безперервних боїв повстанські командири зійшлися на думці, що мусимо прориватись — стрільці виснажені, набої закінчуються.

Повстанські сотні сконцентрувалися в одному місці. Стрільці, мов зведений курок. Команда курінного — і відчайдушний кидок на більшовицькі позиції. Шквал вогню. Крики, лемент, рукопашна січа... І ось вороже кільце розірвано.

Висотані боями, заморені безсонням, зголоджені стрільці не давали себе підганяти. Відступ сотням забезпечувала кулеметним вогнем одна чота. Опісля, коли закінчувалися набої, її змінювала інша. Відтак у бій вступала наступна... Сотні організовано відірвалися від розлюченого жертвами й невдачею противника.

Постріли поступово вщухли. Шум погоні загубився в жебонінні гірських потічків. На стрільців кам'яною брилою навалився тягар втоми. Нестерпно допікав голод. За три доби гарячих боїв кожен остерігався, якби ворог не нагодував свинцевим горохом, про їжу тоді не думалося. Тепер же, здавалося, з'їв би й коня з копитами. Нервова напруга спала. Кожен молодий, здоровий, слава Богу... Одним словом, голодні були, як вовки взимку.

Лісовий пішник привів повстанський відділ до якогось невеличкого села. Окутане густим світанковим туманом, воно вигулькнуло з лісу якось зненацька.

Заходимо на просторе обійстя з великою рубленою хатою, багатьма господарськими забудовами. Думаю собі, що господар заможний, нагодує стрільців. А привів я дві чоти — Дорошенкову й буковинську.

З хати виходить чоловік років за п'ятдесят. Вступаю з господарем у переговори, пропоную різні варіанти. Можемо купити в нього харчів за румунські леї, які ще тоді ходили на Буковині, можемо продукти позичити в нього. Дамо розписку, і станичний йому все поверне. Такий був порядок в УПА. А можемо й виміняти щось їстівне на нові німецькі черевики. В моєму наплечнику лежали добрячі бергшуге — альпіністські черевики, яким зносу немає. Взуття таке у воєнні часи складало цілий маєток. Але вуйко затявся, мов бик перед різнею, не дає ні крихтини. Викручується вужем. Здав, мовляв, уже все станичному, нічого вдома нема. «Гей, що за біда, — думаю собі. — Не загинули від куль, то повмираємо з голоду. Аж смішно». Але й не до сміху, бо кишки в утробі сваряться поміж собою. Поживи просять. «Ти командир, чоловіче, мізкуй, як стрільців нагодувати», — проштрикує мене наскрізь. Застосовую всі свої дипломатичні здібності. Пропоную чоловікові зайти до господи, там поговоримо. На порозі обертаюсь і кліпаю своїм хлопцям.

Голодний вояк завжди винахідливий. Повсідалися з газдою в хаті на лаві, застеленій писаною веретою, балакаємо про те, про се. Невдовзі стрільці викликають мене на подвір'я. Доповідають, що знайшли багато харчів, є сушена баранина, бринза, борошно, картопля... Знайшовся й величезний котел, в яких горяни готують будз. У нещасті — щастя, ще й зварити є в чому. Не довго вагаючись, дозволив хлопцям чимскоріше готувати сніданок, а сам повернувся до хати. За розмовою не так було чутно воркотіння в порожньому животі. Через якийсь час тонко рипнули сінешні двері і на порозі постав стрілець з повною їдункою. А поперед нього до хати ввірвався смачнючий запах, аж у голові запаморочилося. Страва парує на столі. Ложка й автомат у повстанця завжди при

собі. Припрошую й господаря. Спочатку трохи віднікувавсь для порядку. Але відтак його дерев'яна ложка тільки замелькала. Їдунку удвох спорожнили миттєво. Страва господареві припала до смаку. Не знав, скупердяга, що приготовлена з його продуктів...

Проте трапеза наша мала свої наслідки й продовження. Через два місяці викликають мене до окружного провідника Сталя. Причину не повідомляють. Прибути і край. На той час я перебував уже в Березівській сотні. Беру з собою одного стрільця й поспішаю до Космача, зголошую окружному провідникові свій прихід. Він квартирував на присілку Ставник, у хаті Кирила Линдюка, що був головою сільради. Не дуже привітним голосом пропонує сісти. А тоді крижаним тоном каже, що мене звинувачують у грабунку. Я завмер. В УПА за грабунок, крадіжку — розстріл. Агій, що за напасть на мою голову! А Сталь переповідає мені історію двомісячної давності. Не пам'ятаю, як я виправдовувавсь, але провідник терпляче вислухав мої слова. А вже тоді наказує черговому привести чоловіка. Поріг переступає недавній мій знайомий з гірського сільця.

— Впізнаєш? — хмурить густі брови Сталь.

— Впізнаю, — видихаю з похолоднілих грудей.

— А ви його впізнаєте?

— Аякже, — показує з-під коротких вусів прокурені зуби дядько.

— Ось і добре, що впізналися.

Я завовтузився на мультій лаві в очікуванні неприємностей. Чекати довго не довелося.

— То що мемо робити? — проткнув мене поглядом провідник.

— Друже провіднику, дозвольте розповісти, — змушую себе вирятовуватись.

Розповідаю окружному все, як на духу. І про бій, і про подальший прорив, і про «торгівлю» з господарем... Нічого не втаїв. Насамкінець прошу, щоб дозволив задати чоловікові кілька запитань. Сталь кивком голови дав згоду. Приступаю ближче до селянина.

— Коли ми прийшли до вашої хати, що я просив?

— Просили нагодувати стрільців.

— А ви що відповіли?
— Сказав, що не маю чим.
— Я просив вас продати харчів. А ви що?..
— Відмовив, бо нічого не маю.
— Я пропонував обміняти продукти на німецькі черевки, цілком нові...
— Я сказав, що всі продукти здав станичному, і більше не маю.
— Друже провіднику, яким чином міг я щось узяти в цього чоловіка, якщо в нього нічого не було? — хвацько повертаюсь на лівому обцасі до окружного провідника і виструнчуюсь.

Сталь зміряв швидким поглядом мене, перевів погляд на скаржника, повернувся до чергового. «Виведіть його і дайте п'ять буків на задницю, — вказав міцною правицею на позивача, — хай не очорнює УПА!»

Після пам'ятного сніданку подалися вглиб Буковини. Третього дня пов'язалися з керівниками теренової сітки. Розвідка в них була поставлена відмінно, буковинські оунівці допомогли швидко злучитися ще з двома групами, які після прориву з оточення подалися в різні боки. Разом повернулися до вишкільного табору, оскільки розвідка доповіла, що більшовики вибралися з терену.

Із вишколених стрільців сформували дві сотні, ще й доукомплектували сотню Криги, з тими хлопцями вже можна було воювати. Пізньої осені сорок четвертого з галицьких теренів на Буковину прийшли сотенні Перебийніс і Боевір. Ведення партизанської війни потребувало знання командирами терену, людей, звичайв... Тому вищий провід відрядив сотенних-буковинців у рідні краї. Боевір — Роман Дубик до війни вчителював у Чернівцях. Командиром був рішучим і грамотним, мужнім і сміливим. Загинув наприкінці березня 1945-го на Жаб'ївщині. Чотовим у сотні Боевіра був Ніколай Реутов, колишній офіцер Червоної армії. Чорнявий, високий киргиз із Уралу здезертирував із армії з чималим гуртом солдатів. В УПА мав псевдо Коля, Птах, носив німецьку уніформу. Розмовляв суржигом, проте вояк був справний.

У колибу до мене прибіг вистовий — викликає курінний Крига. Зголошую командирові куреня свій прихід.

Крига мовчки простягає клаптик жовтуватого паперу: «Друже курінний Криго, прошу відрядити чотоного Кривоноса до Березівської сотні Карпатського куреня». Внизу підпис командира тактичного відтинку Козака, поруч — печатка. Печатки вмiло виготовляв станичний Космача Солідний, добрий дереворитник. Він розробляв також оригінали бефонів, що вручалися людям за внесені на потреби УПА гроші. Записку я пробіг очима й утішився в душі. Крига довго вмовляв мене залишитися в його курені, обіцяв усе владнати з командуванням. Він був до мене дуже добрий за час мого побуту на Буковині, опікувався мною, мов рідним. Цей немолодий, як на мене, чоловік був взірцем людини, вояка, господаря, командира. Але все-таки, попри мої любов і повагу до Криги, я вирішив перейти в галицькі терени. Рідні краї кликали.

З Буковини зв'язковий перепровадив мене через Черемош на Жаб'ївщину. Запам'ятався Чорний міст і кілька хатин оддалік. Там вгадувалося село Голови. У ті часи повстанці могли ще вільно ходити вдень, енкаведисти не особливо полюбляли потикатися в гори. Озброєний я був автоматом ППШ, мав пістолет, кілька гранат, у наплечнику чимало набоїв. Зв'язковий теж добре озброєний. Могли собі дати раду зі взводом енкаведистів. Справу свою хлопець знав бездоганно. На терені орієнтувався, як у власній хаті. Далі інший, але знову ж таки скупий на слова, зв'язковий припровадив мене на Писаний Камінь, а там — на Снідавку, звідтіля на Космач. Зв'язкові змінювалися в кожному селі. Від повстанської столиці до Березівської сотні добрався вже сам. Знав ж бо у тих теренах кожен плай, кожную стежину з дитинства. Рідні краї!

«Ми смілі воїни суворі»

*Ми смілі воїни суворі,
Наш батько гнів, а мати — месть.
Брати ми грому і просторів.
Борці за волю, славу й честь.*

*Марш тактичного відтинку УПА
«Чорний ліс»*

Березівська сотня на той час дислокувалась у Вижньому Березові на Аршиці.

Невдовзі я вже зголошувався до сотенного Мороза. Зустрів командир сотні, мов рідного сина. Мороз опікувався мною й Михайлом Малковичем ще від часу нашого старшинського вишколу. Допомагав одягом, взуттям, роздобув у бою два німецькі мундири й прислав нам по зв'язку у вишкільний табір. Готував собі надійні кадри ще задовго до формування сотні. Мороз детально розпитував про життя-буття. Правда, багато чого про мене йому було відомо з різних джерел. Сотенний тішився й гордився мною, що було видно з його поведінки.

Тим часом листопад сорок четвертого приніс деякі зміни на залишену Буковину. Командиром Буковинського куреня провід ОУН призначив Перебийноса — Назарія Данилюка, який до війни працював адвокатом у Чернівцях. Повернувся на Буковину з галицької сторони разом з дружиною, що мала фах лікаря. Перебийніс був справжнім інтелігентом і мав твердий характер. Високий, стрункий, чорнявий сотенний запам'ятався стрільцям в Галичині своєю цілеспрямованістю. Німецька форма підкреслювала бездоганну виправку. Навесні 1944 року між Кривим Полем і Ворохтою чота УПА зробила вдалу засідку на велику колону гітлерівців, що відступали перед натиском Червоної армії. Вдарили з усієї наявної зброї по чолі колони. Німці, не відаючи, що повстанців лише жменька, поспішно повернули на Чорногірський хребет, намагалися там прорватися на Закарпаття. Величезний

відділ зосередився під Говерлою. Зненацька снігова лавина засипала чужинецьких вояків. Після того кілька сотень УПА озброїлися й обмундирувалися німецькими трофеями. Вся сотня Перебийноса зодяглася тоді в німецьку уніформу.

Крига залишився командувати своєю старою сотнею. Забігаючи трохи вперед, скажу, що всередині лютого 1945 року сотня Криги вела тяжкий бій з прикордонниками. Славний сотенний був тяжко поранений, без свідомості потрапив до рук більшовиків. Його дружину Оксану, розвідницю УПА, більшовицькі опричники схопили ще в грудні сорок четвертого.

Керівником буковинського окружного проводу ОУН 1945 року став Сталь — Василь Савчак із Ямниці біля Станіслава. Він дещо реорганізував Буковинський курінь. Обстановка на Буковині, як і в Галичині, склалася така, що неможливо було утримувати великий повстанський відділ. Окружний провід влітку сорок п'ятого розформував курінь, розчленувавши його на невеликі мобільні підвідділи-боївки.

У серпні 1944 року на Коломийщину, в Ключівський ліс, прибули провідники Мороз — Дмитро Негрич, Книш — Дмитро Григорович, Гамалія — Петро Скригунець. Метою зустрічі було створення куреня. До новоствореного куреня ввійшли сотні Мороза й Гамалії, трохи згодом — Спартана. Командиром куреня став Книш. Тут же, в Ключівському лісі, доукомплектувалися Березівська сотня Мороза та сотня важких кулеметів Гамалії.

Сотні затаборували поміж Березовами, Нижнім і Середнім. Через місяць сотня Мороза вела переможний бій з енкаведистами. Зазнавши великих втрат, більшовики поспішно повтікали до райцентру Яблунова. У повстанців теж не обійшлося без жертв — загинули Микола Урбанович, Дмитро Генік, Наддніпрянець, а також сотенний Чорноморець із сином Остапом.

З часом сотня Гамалії передислокувалася до Космача, де продовжила вишкіл стрільців. Морозова сотня зайнялася вишколом біля Вижнього Березова. Був великий вплив охитників до УПА. На той час я і підоспів до Березівської сотні, яка згодом увійшла до новоствореного

куруня під командою Лісового, що отримав назву «Карпатський». Курінь Книша називався «Гуцульський».

Мороз доручив мені знайому вже справу — вишкіл новобранців. Березівська сотня жваво поповнювалася свіжими силами. Молодь треба було вчити воювати. Чим я, власне, й зайнявся. Сотня затаборувала в невеликому ліску. Стрільці спали просто неба на смерековому гіллі. Майстровитіші обладнували собі якийсь простий дах над головою. Постійного житла не споруджували, бо існувала повсякчасна загроза ворожого нападу. Більшовики дедалі більше й більше просочувалися в Карпати.

Сотенний Мороз давав усьому лад у сотні. Високий, кремезний, атлетично збудований брюнет з орлиним носом встигав скрізь. Таких дужаків у нас називають «відземками». Швидким пронизливим поглядом Мороз бачив усе довкіл і кожного зокрема. Був природженим революціонером. Носив пошитий з малярського сукна мундир старшини УПА.

Напуцовані чоботи віддзеркалювали довкілля. Озброєний автоматом ППС з відкидним прикладом, що їх носили офіцери Червоної армії, пістолетом Макарова, гранатами. Відзнаку командира сотні Мороз майже ніколи не носив. Не любив парадності й показовості. Завжди був самим собою, людиною справи.

Звечора ми з ним коротко обговорили вишкіл стрільців, а зранечку я вже зайнявся підготовкою. Березівські легіні — бійці від народження. Але одна річ — парубочькі бійки, інша — війна з озброєним ворогом. Без вишколу багато не навоюєш.

Поляна заповнена статними сільськими парубками. Рідко хто в мундирі, майже всі в сардаках, кожухах. У кожного за плечима величезна торба з усякою всячиною. Там і змінна одежина, і хліб-сало, яблука... Тата й мами лишень бракує. Речі здебільшого потрібні, звичайно, але не в такій кількості, партизанові повна торба ні до чого. В бою й сліпий ворог вцілить у вояка з таким «горбом». Подивився я на тих хлопців, подивився... й приступив до справи. Насамперед вибрав собі кількох дужчих і проворніших помічників. Коротко ознайомив хлопців з азами внутрішньої служби. Треба було нагально навчити їх і

польової служби, бо більшовики чимраз частіше навідувалися в гори. Всіх нас очікували запеклі бої з наїзником.

Учив новоспечених стрільців наступати, відступати, робити засідку, аби вони в першому бою не розбіглися, як зайці поза межі. Спочатку новачки засвоїли все теоретично. А вже після того приступили до практики. Перед практичним заняттям товкмачу хлопцям, що треба позбутися зайвого майна, з ним неможливо буде воювати. Пропоную залишити в наплечниках по дві пари білизни, кусневі хліба й щось до хліба. Вивільнитися місце для набоїв, адже кожен стрілець постійно мусить носити двісті п'ятдесят набоїв для власного кріса чи автомата, а також бодай сотню набоїв для ройового кулемета. Кулеметна ланка сама не може забезпечити скоростріл набоями. В бою він їх «їсть» будь здоров. Потрібен також стрільцеві якийсь плащ, щоб захиститися від дощу й вітру. Все решта — зайве. Тому прошу непотрібні речі повідносити додому. Щодня відпускати з кожного роя двох стрільців. Хлопці підкреслено уважно вислухали мої повчання. Мовчки Perezирнулися поміж собою. З виразу їхніх облич зрозумів, що, як мовить поляк, ти собі мув, а я собі здрув. Говори, мовляв, як маєш здорові груди.

Оголошую збірку на невеликій галявині. Детально розповідаю, як наступати. «Клином» уперед, «сходами» вліво, «сходами» вправо. Розтлумачив також усе доступно про відступ. Перевіряю, чи засвоїли стрільці викладене. На словах засвоїли. Що ж, гаразд. А тепер слухай ввідну. Ворог окопався на вершечку гори, треба його звідту вибити. «Рій за роєм, короткими кидками, вперед!» Один рій наступає, два підтримують його вогнем. І так по чергово. Подолали мої стрільці таким чином кілометрів два під доволі-таки прикрий горб. Хлопці соплять, як ковальські міхи, — даються знаки торби за плечима. Відразу ж ставлю наступне завдання. «Ворог відступив до сусіднього села Текучої. Не дати йому відірватися. Вперед!» Вгору стрільці зі своєю поклажею ще так-сяк дряпалися, при падінні повні наплечники тиснули на плечі й особливо не заважали. Тепер мусилося бігти вниз зі стрімкого горба. Даю команду «Долів!» Стрільці стрімголов мчать вділ, залягають. Повні мішки летять через голови і

волочать стрільців донизу ще метрів зо два. Нарешті стрільці вниз. Дихають, як загнані коні, піт заливає очі. Не дозволяю відразу напитися води, щоб не попростуджувався. Оголошую збірку. До табору новобранці повертаються стрілецьким рядом. У таборі знову: «Збірка в три лави!» Пояснюю молодим воякам, що це було найпростіше й найлегше випробування для них. Попереду справи значно важчі й складніші. Ненав'язливо цікавлюся їхньою думкою щодо повних наплечників. «А най їх шляк графить!» — в один голос хлопці.

Вишкіл давався важко. Горді, самолюбиві, дещо самовпевнені, забіякуваті, гострі на язик легіні мали свою осібну «єдино правильну» думку на будь-яку справу. Жодних авторитетів для них не існувало. Із цих складних індивідуальностей треба було створити єдиний організм — бойовий відділ. Справа не з найлегших. Але крапля камінь точить. Поморочивсь я добряче з буйним парубоцтвом, проте за три тижні з них уже були непогані стрільці. А відваги й запалу березунам не позичати.

Нагода показати себе в бою молодим стрільцям випала дуже швидко. Під час невеликого рейду нашу сотню обскочили енкаведисти в селі Трачі, що на схід від Яблунова. Стрільці поводили себе в бою так, наче досі тільки тим і займалися, що воювали. За короткий час вдалося здисциплінувати норовистих березівських легінів. У нетривалому, але гарячому нічному бою розбили москалів. З оточення вийшли на село Спас. Дорогою довелося форсувати річку Пістиньку. Перебрехали її по груди в студенючій воді. Морози вже тиснули добрячі. Забрели в Спаський ліс. Стало трусити дрібним сніжком, у лісі незатишно й холодно. У зв'язку з цим запав у пам'ять такий епізод. У Трачі чота квартирувала в сільського священика. Підтягнуті, дотепні стрільці припали до душі синові священика. Хлопець попросився в мою чоту, я його взяв. Але після нічного бою, а особливо після «купелі» в крижаній воді Пістиньки, священицьке чадо попросилося назад додому, до теплої хати. Я відпустив, бо що з ним було діяти. Проте хлопець послужив мені добру службу. Він знав мого приятеля Мирослава Біланюка з Коломиї, з яким ми вчилися в технікумі.

Мирослав переховувався від більшовиків на власну руку. Хотів потрапити в партизани. Та без зв'язків то було нелегкою справою. Отож я попросив хлопця привести Мирослава до мене. Що він і виконав. Біланюк був добрим, твердим воїном. Та, на жаль, на початку сорок п'ятого його смертельно поранили більшовики під час бою в Шепоті. Пораненого відправили до партизанського шпиталю в Космачі, що розміщувався на колишній дачі Філарета Колесси. По сьогоднішній день не можу знайти слідів друга Дороша. Розшукує брата й сестра. У всіх знайомих і друзів Дорош залишив по собі найкращу пам'ять і як воїн, і як людина.

Бій у Трачі послужив добрим бойовим хрещенням для необстріляних молодих стрільців Березівської сотні. Зі Спаського лісу перейшли на Космач. Невдовзі після нічного бою курінь «Карпатський» під орудою поручника Лісового відправився в рейд на Заболотівщину й Снятинщину. До куреня на той час входили сотні Мороза й Гонти, сотня Спартана долучилася пізніше. За одну ніч повстанці охопили весь терен. Кожна чота, навіть кожен рій мали своє завдання. Малі підвідділи діяли самостійно. Завдання моєї чоти — зірвати міст через Прут у Снятині. До третьої чоти, якою мені випало командувати, ввійшла значна частина вишколених мною в Березові стрільців.

Командири роїв у мене були хоробрі. Лобода командував першим роєм, Держакові дістався другий, Богун став командиром третього рою. Чота мала трьох мінерів-самоуків. Тяжковиті сільські хлопці розмінували тридцятикілометрове німецьке мінне поле, практику пройшли добру. Взятися за цю смертельно ризиковану справу спонукала біда. На полишених німецьких мінах часто підривалися люди з довоколишніх сіл. Отож мінерів для нашої сотні підготувало саме життя. Мін у сотні було вдосталь.

Курінь заквартирував у Тучапах на Заболотівщині. Стрільці добре відпочили й відігралися за день. Сотенні конкретизували кожній чоті бойове завдання. Місцеві боївкарі привели чоту аж до самого мосту. Пробиралися полями, лівим берегом Пруту. Зв'язковий пошепки повідомив, що міст уже зовсім близько. Однак ми його не бачили в густій темряві. По-пластунськи дісталися до де-

рев'яної споруди через швидкоплинну річку. Міст охороняла численна більшовицька залога. Близька присутність ворога вгадувалась. Мінери зі знанням справи підготували міни, я розмістив стрільців по бойових становищах. Освітлювальні ракети з шипінням розшматували напружену тишу ночі. Стрільці дружно гримнули з усієї наявної зброї по більшовицькій залозі. Ефект раптовості вдався, москалі порозбігалися, мов миші з комори. Здається, ні разу й не вистрелили. Давали драпака, аж підошви губили. Стрімким кидком стрільці захопили міст. Я наказав одному роеві закріпитися на правому березі й охороняти звідтіля підступи до мосту. Два рої зайнялися мостом на лівому березі. Стрільці-мінери позакладали міни. Неголосний вибух жбурнув у нічне небо разом з полум'ям вирвані з мосту колоди й дошки. На голови посипалися тріски.

Середина мосту зруйнована. Але по обидва боки міст і далі стояв на міцних опорах-биках, наче недобитий звір, вищирив до зірок роззявлену пащеку. Полатати такий міст — день праці. Я був крайньо не задоволений несподіваним вислідом. Підійшов до мосту, погунав ногою по дерев'яному настилу. Дошки й колоди аж дзвелять, такі сухі. Не зволікаючи, даю команду назбирати якомога більше дрібних трісок. Розпалюємо ватри по обидва боки мосту. Незабаром тріскотливий вогонь накидається на сухе поліняччя. Невдовзі всенький міст горить, аж готить. Стрільці тим часом короткими чергами зі скорострелів прострілюють підходи до мосту. Так, на всякий випадок, бо більшовики й носа не потикали до палахкітливого мосту. Над ранок із пінистого плеса гірської річки стриміли тільки закіптюжені опори. Тепер наказ виконано, можна повертатися до сотні.

Рій Лободи з правого берега перебрів Прут і долучився до чоти. За кілька годин швидкого переходу ми знову були в Тучапах. Правда, в саме село не заходили, щоб не накликати на селян біду. Більшовики за просто могли відігратися на беззахисних людях, це вони вміли. Тому стрільці заквартирували в густих лозах у лузі над Прутом. Сільські хати неподалік тяглися до прозорих небес сизими димами. Все було б гаразд, якби не про-

моклі в студеній воді хлопці з рою Лободи. Пилипівка хоча була й безсніжна, проте морози давалися взнаки, хлопці дрібно цокотіли зубами в промерзлих лозах. Я ламав собі голову, як їх врятувати від простуди. Порятунком прийшов з несподіваного боку. Одна чота, вже й не згадаю з котрої сотні, захопила спиртзавод у Залуччі. На Космач погуркотіли вози з повними бочками спирту для партизанських шпиталів. Проте стрільці не обділили й себе, в багатьох булькало у флягах. Вони й поділилися з роєм Лободи «ліками». Я дозволив стрільцям зігрітися таким чином, щоб врятувати їхнє здоров'я. Вживання спиртного в УПА було пресуворо заборонено, проте я свідомо пішов на порушення. Ризик мій виправдався, жоден стрілець не захворів на простуду. Увесь день ми пересиділи в лозах, а вночі організовано зайшли в село, повечеряли гарячою стравою. Тієї ж ночі курінь вирушив у рейд на Буковину.

Курінний Лісовий дав наказ «Збірка до відмаршу!» Останні настанови, і довгий стрілецький ряд беззвучно спрямувався на південь, на буковинську сторону. Розвідники ще за днини обстежили терен, в УПА справа ця була поставлена добре. Повстанські стежі в цивільній одежі, а часто-густо й у жіночій вбері, проникали, мов вода, куди тільки була потреба. Зв'язкові, мурові хлопці, дорогу знали, як свої п'ять пальців, відділи рухалися впевнено, без жодних ускладнень. Напрямо пересування, маршрут, а також бойове завдання були детально розроблені старшинами в штабі куреня. Курінний Лісовий офіцером виявився кваліфікованим, військову справу знав бездоганно. Орієнтувався в усіх, без винятку, картах, чи то німецьких, чи мадярських, а чи румунських або польських. Про російські й не було мови...

Березівська сотня йшла першою, відразу ж за зв'язківцями. Сотенний, чи інший вищий командир, завжди перебував під час маршу на тому місці, звідки можна якнайкраще бачити увесь відділ і оперативно керувати ним. На чолі відділу командир іде лише за якихось екстремальних умов, адже на повстанців на кожному кроці чигає смертельна небезпека. Повсюдно можна сподівати-

ся ворожих засідок. А смерть командира нерідко призводить до загибелі цілого відділу.

Прут стрільці вброд легко форсували. А ось бурхливий Черемош долався важче. Брили по шию в швидкій крижаній воді, що аж кості стискала. Грілися звичним способом — легким бігом.

На тому березі Черемошу вже чекала буковинська боївка. Зв'язок з буковинським підпіллям був постійний. Далі сотні рухалися по зв'язку. В першому ж буковинському селі нашттовхнулися на гарнізон стрибків. Але ще перед тим наші стежі захопили на підході до села озброєного заіржавілою російською гвинтівкою стрибка. Він і розповів усе детально про гарнізон. Тому зі стрибками справилися без жодного пострілу — оточили й захопили, мов овечок у кошарі. Роззброїли тих горе-вояків і після короткої виховної бесіди розпустили по домівках. Розбігалися, наче лошаки-однорічки.

Після вечері продовжили марш на південний схід. Село від села, район від району — курінь опинився аж під Бессарабією. Дорогою громили гарнізони стрибків і енкаведистів, що почувалися доволі вільно на Буковині. Місцеві підпільники безперерійно забезпечували повстанські відділи надійним зв'язком, розвідінформацією. Час від часу сотні наші залучалися на просьбу буковинців до виловлення ворожої агентури. За три тижні рейдування Буковиною повстанці добряче залили знахабнілим більшовикам сала за шкуру.

З-під Бессарабії взяли круто в гори. Невтомні зв'язкові провадили галицькі сотні буковинськими Карпатами. Напередодні під час нічного переходу партизанські відділи несподівано нашттовхнулися на сильну більшовицьку засідку. Точніше, на енкаведистів наткнулася сотня Гонти, що йшла попереду. Зав'язався гарячий бій, відгомін якого долетів до нас. Я зі своєю чотою поспішив на виручку, просто на місиво голосних вистрілів. Ніч сповила терен густою темрявою, розібратися в бойовій обстановці було важко. Орієнтувалися тільки на постріли. Трапилося так, що в тій метушні мої стрільці вдарили по своїх. Неподалік, як виявилось, був курінний Лісовий. Він розпізнав усе-таки в шумовиську бою мій го-

лос і кричить: «Кривоносе, ти що робиш? Своїх б'єш!» Гучний голос курінного перебив гук пострілів. Вогонь припинився враз. На щастя, ніхто тоді не постраждав.

Гонта — Микола Шкарупа сотню прийняв у Палія, коли того перевели на Буковину. Колишній офіцер Червоної армії, народився на Чернігівщині. Здібного, ерудованого й вишколеного старшину стрільці сотні полюбili якось одразу. Після такого чудового у всіх відношеннях командира, яким був Палій, це щось та й значило. На вигляд Гонті було років тридцять п'ять. Середнього зросту, чорнобривий, сивина легенько припорошила голову. Був гарною людиною і справжнім козаком. Напористий, ніколи не відступав перед ворогом, не пасував перед жодними труднощами. Сотня Гонта отримала чимало славних перемог над ворогом. Лиха доля не пощадила сотенного чернігівця. Захворів на тиф, що безжалісно косив повстанців. Лежав у Вишньому Березові під горою Ротундул, що з-під неї витікає річечка Лунга. Господарі трапилися добрі, душевні. Чоловік — зукраїнізований поляк, дружина — українка. Ці чуйні люди багато допомагали повстанцям. Хата їхня забігла в ліс над самим яром, що було вельми зручно для партизанів. Під час масових облав хворих виносили з хати і надійно ховали в яру. Гонта уже майже видужав, потроху вставав навіть. Але підступна хвороба знову звалила твердого козака. Сотенний лежав у тяжкій гарячці, як налетіла зграя енкаведистів. Неприємного Гонту змотували і відвезли до Станіслава. Там слідство, суд. Двадцять років каторги. Запроторили до табору в Інті. Схопили сотенного в лютому 1945. А вже через рік Миколи Шкарупи не стало.

У Вишницькому районі Чернівецької області сотні наші довго не затримувалися. Стрільці перебрали Черемош і опинилися на галицькому боці.

У горах Жаб'ївщини повстанські відділи проводили загальний наступ на прикордонні застави. Розроблено було детальний план нападу на гарнізон у Буркуті, на Попі Івані та на інші. Сотня Мороза отримала від курінного Лісового наказ направити дві чоти на Буркут. Моя чота разом із сотнею Дорошенка мала організувати засідку біля Дземброні. Дорошенкова сотня була свіжа,

стрільці ще не обстріляні. Тому курінний і вирішив підкріпити її моєю чотою, стрільці якої пройшли вже вогонь і воду. У верхів'ях Черемоша повстанські сотні оточили значні сили ворога. На допомогу їм у будь-яку хвилину могло поспішити підкріплення знизу. Ми мусимо не допустити більшовикам підмогу. Сотня зайняла становище вздовж Черемошу. Мою чоту сотенний Мороз за домовленістю із Дорошенком розмістив у резерві в лісі, метрів за сто п'ятдесят від річки. Сотня зайняла зарінок, розтягнувшись метрів на чотириста. Кожен стрілець вимостив собі з каміння становище. Лежать, чекають. Очікуємо більшовицької підмоги й ми. Проте в якомусь часі дивлюсь, а сотня Дорошенка знімається з позиції і вицофується геть. Мені ж не поступає жодної команди. Без наказу не рухаємося нікуди. Думаю собі, що сотня передислоковується на вигідніше становище. Бо це було не найкраще. Місце низьке, незахищене. Ворог міг запросто перебрести Черемош, зайти з тилу і вдарити згори.

Кожна хвилина очікування тягнеться роки. Небавом доноситься потужний гул машин. Дорога кривуляє поміж горами. Але я на слух визначив, що авто десь за кілометр від нашого місця. Вони цю відстань подолають швидше, аніж мої стрільці сто п'ятдесят метрів. А ще ж треба розгорнутися до бою. Для цього немає ні часу, ані відповідного місця. Два студебекери із солдатами прогукотіли перед нашими очима на Буркут.

Через якийсь час до чотири приходять сотенний Мороз і повідомляє, що Дорошенко пропав кудись разом із сотнею. Що робити? Такий сором! Як показатися на очі друзям, курінному? Пропоную сотенному залишити в засідці лише мою чоту. У верхах бої ще точитимуться довго. Мусимо розгромити на підступах ворожу підмогу. Мороз погодився.

Місце для засідки вибрали вигідне, стрільці зачаїлися на своїх становищах. Терпляче прочекали ніч і до полудня наступного дня. Холод давався знати, але ватри не розпалювали, зігрівали себе надією. Нарешті гудуть машини, два студебекери і панцирка. З вантажівками стрільці впоралися швидко. За якусь годину на гірській дорозі залишилися скелети машин і трупи більшовиків.

Проте панцирка безугавно поливала повстанців вогнем із кулемета. Наші ж кулі відлітають від броні, мов горох, тільки іскри пирскають навсебіч. Все-таки стрільці щось у ній пошкодили, бо з місця не рушала. Башта крутилася на всі боки і посипала повстанців градом куль. Набоїв більшовики не шкодували, либонь, мали вдосталь. У нас загинув Меч — Степан Бодруг із Вижнього Березова.

Підібратися до броньованого чудовиська вдень — значить, загубити ще кількох стрільців. Вирішуємо чекати ночі. І ось вечорові сутінки накрили гори. Нижче за течією через Черемош перекинута висока лавка, перебираємося по ній на протилежний берег. Стрільці потихо підлізли під панцирку. Гупаємо кольбами в броньовані стінки. Мовчання. Кричимо: «Вилазьте! Здавайтеся!» Жодної відповіді. Напригинці обходжу машину довкола. Стоїть над самим обривом на дерев'яній кашиці, якою укріплювали береги бурхливої річки. Спробувати перекинути? Стрільці дружно взялися за один бік бронемашини. «Гей-руп!». Тільки кавкнуло. Вода під кашицею глибока.

Повечеряли в недалекому хутірці. Місяць з вершечка найвищої смереки освітлював чоті дорогу до Буркута. Там повстанські сотні зводили бої з більшовиками, і ми поспішали на поміч друзям.

Сотня Дорошенка входила до складу куреня «Перемога», яким командував Степовий. Командиром сотні Дорошенко пробув кілька місяців. На початку 1945-го він здався більшовицькій владі, у Жаб'єму, звідки родом, повидавав багато людей. Тому підпільники засудили зрадника до кари смерті, вирок було виконано.

До куреня «Перемога» входила й сотня Хмари — Дмитра Білінчука. З ним ми заізналися ще сорок третього року. Хмара прибув до табору Липея перед останнім наступом німців на пристанище повстанців. З собою привів з десятків озброєних молодців. Після передислокації куреня Липея в Чорний ліс Хмара повернувся в рідну Жаб'ївщину, там зібрав сотню. Отоді я й почув про славного сотенного.

Родину Білінчуків — батька, маму, сестру і брата — перші совіти вивезли до Сибіру. Втекти вдалося лише Дмитрові. Отож партизанів ще від сорокового року. Пе-

рші совіти, німці, мадяри, румуни, другі совіти... З усіма воював мужній і відважний одчайдух Дмитро з-під Кринти, бо народився й виріс на Кринті під Магурою. Бог щедро нагородив легіня вродою і розумом. Умів швидко зорієнтуватись в складній ситуації і з честю виходив з будь-якої скрути. 1943 року гірського месника захопили в хаті німці. Дмитро застрелив коменданта поліції, кількох солдатів і вирвався з оточеної хати. Білінчук «опришкучав» на Жаб'ївщині й Косівщині. Повітовим провідником ОУН на той час був Курява — Василь Федюк з Кийданча біля Коломиї. Їхні стежки-дороги нерідко схрещувалися, під впливом розважливого провідника Дмитро став справжнім українським революціонером.

Молодший брат Василь зумів якимось дивом утекти з далеких сибірів. Наприкінці сорок четвертого втікач об'явився в Карпатах. Псевдо йому дали Сибіряк. Василя я побачив уперше сорок шостого. Міцнішого легіня, мабуть, не було в Карпатах від часів Олекси Довбуша. З вісімнадцятикілограмового ручного кулемета стріляв, як з легенького кріса. Скоростріла й набої носив собі сам, обходився без амуніційного. Мало того, окрім кулемета й наплечника з набоями, завдавав собі на плече важкений мішок з продуктами. При цьому крокував так, наче йшов голіруч.

У Жаб'єму народився чотовий сотні Гонти Заведія. Хлопець танцював в ансамблі Чуперчука, відомого балетмейстера. Ансамбль усім складом зголосився до Палієвої сотні, яку згодом перебрав Гонта. Заведія виправдовував своє псевдо. Мов заведений, танцював з колегами для стрільців і селян. Невисокий, чорнявий, неймовірно рухливий танцюрист своїми невтомністю й кмітливістю зажив великої популярності серед повстанців. Після розпаду сотні Заведія перейшов у теренову сітку, а загинув з друзями геройською смертю 1955 року.

Заведія свого часу розповів цікаву історію. Брати Білінчуки якомсь погиркались поміж собою. Дмитро, на правах старшого, хляснув Василя по щоці. Далі між ними відбулася така розмова.

— Дми'! Ти б'єш? — Василь.

— А ти що собі думав! — старший брат.

— Ти знаєш, Дмитре, якби я був такий, як ти, то я б з тобою поступив інакше. — По цих словах схопив старшого брата могутньою п'ятірнею за перехрещені на грудях паски і підніс на витягнуту руку. — Але я не такий дурень, як ти, — і легенько поставив Дмитра на землю, не завдавши шкоди.

Василеві повстанські кравці пошили мундир із сукна захисного кольору. Бо жоден із готових на велетня не натягувався. Чоботи носив також відповідні — сорок сьомого розміру.

У п'ятдесятих роках зрадник Кіров масово здавав москалям повстанців. Не обминула лиха доля й братів Білінчуків. Більшовики панічно боялися нелюдської Василевої сили, тому живим його брати не відважились, посікли кулеметними чергами із засідки. Навіть до мертвого довго боялися наближатись. Трапилася ця трагічна подія 1952 року. Хмару вороги захопили живим і розстріляли 1953-го.

Різдво сорок п'ятого курінь Лісового святкував у гостинній Білоберезці, що на березі швидкоплинного Черемошу.

Через довгих п'ятдесят років я зустрів у Кутах жінку, яка дівчиною брала участь в організації святкування Різдва Христового в Білоберезці. Гостював саме в Андрія Стефуранчиного, з яким зацікавився свого часу в дванадцятій камері станіславської в'язниці. Андрій брат Петро — відомий діяч ОУН, у повоєнні роки провадив велику політичну роботу в Франції. Андрій вивчився на агронома, був добрим спортсменом-марафонцем. З «дванадцятки» агроном-марафонець потрапив простісінько до студеного Сибіру. Одним із співкамерників наших був Михайло Мамчук. Через Михайла й запросив мене Андрій у гості. В його хаті й упізнала мене колишня молода підпільниця.

Організований надрайонним проводом Косівщини Святвечір у Білоберезці був дуже врочистий, посправжньому святковий. Привітати стрільців прибули керівники теренової організації ОУН. За святковим столом всілася добра компанія: надрайонний провідник, здається Курява, надрайонний провідник УЧХ Тамара з

Кутів. Загинула через два роки. Подруга Хмара — висока, струнка чорнобривка. А також дівчина, яка призналася до мене через піввіку у Кутах. Наш курінь репрезентували Лісовий, Мороз, Гонта, Лобода і я.

Білоберезка витяглася вздовж невисокого берега Черемошу. Проте кілька хат розкидано по довколишніх горбах. Саме в одній із таких віддалених хат ми й зібралися для святкування. Поки командири й стрільці вечеряли, озброєні стійкові пильно охороняли село. Вони часто змінювалися, тому всі стрільці мали змогу посмакувати святвечірніми стравами, понасолоджуватись, бодай коротко, домашнім затишком. В УПА панував суворий порядок стосовно безпеки. Стійкового біля хати виставляли навіть тоді, коли в село приходили вдвох. Один залишався на чатах, другий заходив до хати.

Вечеря тривала близько двох годин. Часи були непевні, не для тривалих посиденьок за святковим столом. Спиртного ніхто й не нюхав. Слово мали надрайонний провідник, Хмара, Лісовий. Колядували багато й задушечно. Східняки Лісовий і Гонта перейняли від стрільців чимало галицьких колядок. Різдвяні свята сорок п'ятого провели за святковими столами і з колядою. Більшовики в село не потикалися. Дві повстанські сотні становили грізну силу й служили пострахом для енкаведистів. Цілу ніч зачудовані гори слухали повстанські колядки.

*Нова радість стала, вже УПА повстала,
До УПА іде весь нарід доборотись права.
По всій Україні вороги панують,
Нашу неньку Україну усюди плюндрують.
Вже УПА повстала з синів України
І не зроблять воріженьки з наших сіл руїни.
Не сумуй, народе, клянемося нині,
Що здобудем тобі волю і славу Вкраїні!*

*Гей, в Україні
вже дзвонять мечі,
Нумо, до зброї
ставаймо мерціў!*

*Христос нам поможе —
катів переможемо
І воля настане!*

Відразу по Різдві курінь відійшов на Космач. Стрільці крокували свіжі й бадьорі. Дійшли до Шепота. Розвідка доповіла, що з Жаб'єго рухається великий прикордонний відділ. Стрільці замаскувалися на окраїні лісу, звідти спостерігали, як більшовики заходили в село. Солдатів було понад триста. Більшовицький відділ ламав усі плани. Командири мали намір заквартирувати в Шепоті, дати стрільцям змогу перепочити, щоб набратися сил для нелегкого маршу засніженими Карпатами. Та що вдієш? Повстанські сотні зачаїлися в чагарниках побіля села. Стрільці ловили дрижаків цілий день. Тим часом курінний і сотенні командири ухвалили заатакувати москалів у селі. Вночі повстанці потихеньку оточили більшовиків. Сил вистачало, бо дорогою до наших двох сотень долучилася Спартанова.

Спартан — Михайло Москалюк особистістю був неординарною. Народився й виріс в Іванівцях, що між Коломиєю і Надвірною. Дуже впливовий і авторитетний серед повстанців. Стрільці хилилися до сотенного, мов до батька. Твердість і жорсткість якимось дивовижним чином поєднувалися в ньому з добротою і чуйністю. Військову справу знав так, наче успадкував її від діда-прадіда. Відмінний тактик. У спілкуванні впадали у вічі його ерудованість і душевність. Спартан постійно самовдосконалювався. Десь у бою втратив око, отож мав скляне. Проте читав так багато, немов був триокий. Захисного кольору мундир, перешитий з німецької уніформи, підкреслював високий зріст і струнку поставу. Рішучий і надзвичайно сміливий, Спартан дуже дорожив стрільцями, ніколи намарне не ризикував ними. Поруч із сотенним повсякчасно перебував Юрчик, мав десь дванадцять років.

Про славного сотенного і своє нетривале перебування в його сотні написав відомий поет Дмитро Павличко.

СПАРТАН

Стоять у лісі хлопці Спартана.
Рої і чоти. Сотня. Ніч ясна.
Блискоче зброя в золоті зорі.
Стоять стрільці дорослі й школярі,
Ровесники мої й мої брати;
Іде Спартан. Тремти, душе, тремти!
В поставі — сила, партизанський сприт,
На оці — стрічки чорний оксамит,
Як адмірала Нельсона лице —
На лівім оці чорне кружальце.
Він підійшов. Я начебто підріс,
Я хочу стати вищим за мій кріс,
Стаю навшпиньки, пнуся догори,
А він питає: "Звідки, бахури?
Стопчатівські? А скільки ж тобі літ?"
Шістнадцять! — я спалив себе в одвіт.
Він обійшов та обдивився нас,
І, як молитву, прошептав наказ:
"Рій, здати зброю! Діти, марш домів!
Можливо, хтось мене не зрозумів?
До школи йдіть, беріться до книжок,
А ми без вас одбудем цей торжок,
Поборемось ще трохи з москалем,
А потім, як належить, помрем!
Та з вас уже не вийме сатана
Те, що були ви в сотні Спартана;
Колись, при синьо-жовтій коругві
Ще стрінемось — і ви, і ми — живі!"
Мовчали ми. Стояли. Аніруш.
Він сам здіймав із нас тягар оруж,
Брав з наших рук з набоями ташки....
"Тепер додому, діти, навпрошки!"
І я побіг, обравши свій маршрут,
У Саджавці я перескочив Прут,
Пройшов попід верхами Ключеві,
І вийшов у Стопчатові з трави.
Мене мій батько, плачучи, зустрів,
А мати — як ведеться в матерів —
Молилася всю ніч біля вікна
За мене і за сотню Спартана.

1991 р.

Стрільці зручно повмощувалися на позиціях. На зорі пролунала довгоочікувана команда «Вогонь!» У Карпати посилали найвідбірніші прикордонні війська — винищувати українських повстанців, воювати з вишколеними й добре озброєними відділами було нелегко. З першими повстанськими залпами солдати панічно повисакаували з хат. Не особливо розібравшись, зосліпу кинулися в контратаку. То була більшовицька метода — виривати перемогу за рахунок великих втрат, будь-якою ціною. Москалі ступали по власних трупах. Звідусіль чулося їхнє перелякано-дике уракання. Стрільці відбили першу бездумну контратаку. Прикордонники відразу ж кинулися в другу, відтак у третю...

Цілий день вогонь їхніх скажених контратак стрільці трьох сотень гасили залпами з усіх стволів. Після полудня більшовики відстрілювалися вже з-за гори трупів своїх вояків. Убитих і тяжко пораниених солдатів вони стягували під нашим прицільним обстрілом до дерев'яних колиб і там спалювали їх. Чорний дим бухкав під небеса. Але ще вище сягав жахливий крик припечених вогнем тяжкопораниених. Для чого вони те робили? Мабуть, щоб повстанці не полічили їхніх втрат.

Сонце хилилося на захід, як більшовики стрімголов кинулися в чергову смертельну контратаку. На становищі котроїсь сотні невеликому підвідділові вдалося прорватись. Курінний Лісовий з невідомої мені причини перебував на той час у Космачі, обов'язки його виконував сотенний Мороз. Під час того прориву Мороза поранило розривною кулею в праве плече, розстрощило ключицю. Я зі своєю чотою був поруч. Сотенний передає мені команду куренем, а сам відбуває на перев'язку. Я зняв зі своєї чоти два рої і швидко залатав прорив. Проте невелика група прикордонників усе-таки встигла вирватись із повстанського кільця. Втікачі давали драла, аж курилося за ними. Знімаю з сотні Спартана два рої й кидаюся з ними в погоню. Солдати бігли догори широкою просікою між двома темними стінами лісу. З переляку, либонь, забули все, що їх навчали на військовому вишколі. На білому сніговому тлі чорні похапливі постаті були чудовими мішенями...

Бій тим часом не вщухав. Уже й ранні зимові сутінки охопили землю, а над головою все ще тонко пофівкували кулі. Повернувся сотенний Мороз. Мав щільно забандажоване праве плече. З його приходом ми розпочали неухильно стискати кільце навколо більшовиків. Вони пострілювали чимраз рідше, мабуть, закінчувалися набої. Довкілля охопила темнюща ніч, яку краяли тільки спахи пострілів з обох боків.

Сотенний Мороз дає команду вицофуватись із села. Не хотів наражати на невиправдану небезпеку людей. Нагорі зробили збірку, і незабаром стрільці вже марширували на Космач. На котромусь із присілків долучився курінний Лісовий. Сотенного Мороза, що втратив багато крові, він відправив на лікування до шпиталю. Командування над сотнею прийняв Юрко, з ним ми зустрілися вперше.

Середнього зросту, шатен, Юрко справляв доволі приємне враження. Розумний і врівноважений, новий командир Березівської сотні з вигляду був років на десять старший за мене. Відчувалося, що пройшов добру життєву школу. Із сотенним повели бесіду про поповнення запасу набоїв для сотні, адже стрільці мали по якомусь десяткові набоїв. Боєприпаси були замагазиновані у Вижньому Березові. Я підібрав групу легких на ногу стрільців, що добре знали терен, і відправив по набої в своє рідне село. То був наш перший діловий контакт із сотенним Юрком.

«ТВЕРДІ, МІЦНІ, НЕЗЛАМНІ...»

*Хлюпни нам, море, свіжі лави,
О земле, велетнів роди!*

Павло Тичина

Сотні надійшла команда передислокуватись у Березів. Тогочасно в Космачі квартирувало багато повстанських сотень. Було надто тісно, відчувався брак харчів. Ми збиралися трохи відпочити після затяжного рейду Буковиною, хотіли дати стрільцям змогу після гарячих боїв привести в порядок взуття, обмундирування. Але не так сталося. Надвечір наступного дня до мене прибіг зв'язковий із запискою від сотенного Юрка. Наказ — негайно з'явитися до штабу. Командир сотні наказав чотивим підняти до бойової готовності стрільців. Сотня виступає в село Рушір.

Із першими сумерками, бо більшовицькі винюхувачі також не дримали, сотня потихо здійснюлася з місця. Темрява оповила гори, як стрільці вступили в Нижній Березів. Зв'язкові з Лючі, сусіднього села, повели навпрошки через вкриті лісом гори на Рушір. Невдовзі вся сотня безшумно вишикувалася на дорозі, що вела з Яблунова на Космач, кілометрів за три від Рушора. Нею швидко піднялися до присілка, там розглянулися в пошуках зручного для засідки місця. Моя чота рухалася в авангарді. Сотенний Юрко також ішов попереду. Командиром Березівської сотні він пробув лише кілька днів, тому ще не встиг познайомитися зі стрільцями. Терену не знав, бо родом з інших місць. Перед цим Юрко воював у рівнинному Чорному лісі, тому не вельми знав тактику ведення бою в гірських умовах. Проте командир він був грамотний. Як більшість мужніх і впевнених у собі людей, сотенний не хворів на амбітність. Звернені до мене слова бувалого командира спочатку крайньо вразили, а відтак викликали повагу до цього розумного чоловіка.

«Слухай, друже Кривоносе, — сказав він, — ти знаєш стрільців, орієнтуєшся на терені, вмієш воювати в горах. Тому передаю тобі керівництво цією операцією. Наказ мусимо виконати». А наказ сотня мала простий — не допустити енкаведистів у Космач, стояти на смерть.

У Космачі розпочалися широкомасштабні бої. Більшовики за будь-яку ціну намагалися захопити «повстанську столицю». На початку січня сорок п'ятого на велике гірське село з Жаб'єго, Микуличина, Коломиї посунули великі «часті» червонопогонників.

Щоб не постраждали мирні люди, повстанські командири вивели сотні із села і замаскувалися в лісі. Сотенні в далековиди спостерігали, як москалі без жодного пострілу тріумфально займали неприступне для них досі село. Та недовго раділи окупанти — кілька куренів УПА розпочали наступ. Розгорівся запеклий бій, три доби минули в безперервних атаках і контратаках. Енкаведисти зрозуміли, що потрапили в пастку, попросили підмогу з обласного центру. Розвідка УПА перехопила їхню радіограму про допомогу. Командири куренів не підганяли подій, не гнали стрільців у бездумну атаку на очевидну смерть. Адже наступальний бій — це завжди великі втрати в живій силі для тих, хто наступає. А людей в УПА берегли завжди. Повстанці свідомо затягували час, щоб більшовики вичерпали запас амуніції.

Перед початком бою енкаведисти зайняли церкву посеред села. З її вершечка спостерігали за довкіллям. А на одній з бань розмістили кулемет «максим», згори поливали смертоносним вогнем відкриту місцину. Розрахунок більшовиків був, очевидно, такий, що повстанці, як християни, не відважаться стріляти по церкві. Проте партизани розмірковували по-своєму: храм Божий відбудувати можна, вбитих же стрільців ніхто не поверне їхнім близьким. Тому сотенний Білий віддає наказ зняти з церкви ворожий кулемет. У його сотні був мінометник-снайпер. З важкої зброї цілив, як з кіса. В повітрі зафуркотіла міна, і з «максимом» та його обслугою було покінчено. Стрільці без жодних втрат зайняли місцину побіля церкви.

Поки основні повстанські сили зводили запеклі бої в Космачі, кілька сотень стало заставами на підступах до

села. Підмога енкаведистам, найімовірніше, прибуде зі сторони Яблунова. Тут найзручніший під'їзд у гори. Шосейку з Яблунова до Космача випало оберігати Березівській сотні.

Засідку влаштували кілометрів три-чотири за Рушором в напрямку Космача. Двісті п'ятнадцять стрільців (така на той час була чисельність сотні) треба було замаскувати так, щоб ворог не виявив жодного й навіть не запідозрив нічого. Місцина відповідна знайшлася. Гори там брали дорогу в підкову. Мені подумалося, що сам Господь створив наші гори, щоб нищити в них непроханих зайд. Дві чоти розмістилися на крутому правому схилі. Бронебійну чоту Лиска я висунув у чоло. Чотовий Лисок – Антон Геник з Нижнього Березова стріляв з протипанцирної рушниці. Моя, третя, чота зачалася на лівому схилі. Дві кулеметні ланки з першої й другої чот розмістилися за поворотом. Вони мали перепинити ворогам шлях до відступу і водночас прикрити наші тили. Москалів, мабуть, припреться величезна зграя, можуть оточити становище сотні. Цього в жодному разі допускати не можна, партизанська тактика вимагає, щоб перед наступом, влаштуванням засідок завчасу вибиралися шляхи відступу. Командири, які оволоділи цією наукою, ніколи не втрачали людей.

Сотенний Юрко вибрав собі позицію на високому правому березі між двома чотами. У дії мої він не втручався. Чотового на своє місце я залишив надійного, Лободу. Часу на підготовку було предостатньо, тому стрільці замаскувалися дуже ретельно. Невисокий чагарник у рідкому буковому лісі надійно оберігав стрільців від стороннього ока. Трохи складніше було замаскуватися на відкритому безлісому місці. Тут вирятував глибокий сніг, в який стрільці позаривалися з головою. Я пройшовся дорогою. Ніщо не видавало присутності обабіч гостинця цілої озброєної сотні. В лісі тихо й морозяно. Дорога зяяла щербиною розібраного напередодні дерев'яного моста через потік.

Сонце піднялося над застуденим лісом на дві кочерги, як знизу почувся натужний гул багатьох автомашин. Перший студебекер зупинився на самому краєчку обірва-

ної проваллям мосту кам'яної дороги. За нею завмерли ще дві вантажівки. Четвертою закрипіла гальмами чорна блискуча «емка» з командирами, за нею скупчилося ще кільканадцять вантажівок. Я налічив понад півтора десятка напханих солдатами студебекерів. Авта помістилися щільно у нашій «підкові», на що й був розрахунок.

З легковика ніхто не виходив. Про людину, яка командувала цією каральною експедицією, я довідався аж під час слідства. Ніколай Дергачов, уродженець Москви, працівник внутрішніх військ. До війни служив в охороні Кремля. З фінської війни повернувся героєм Радянського Союзу, брав участь у депортації кримських татар, інгушів, чеченців. Після Кавказу його дивізію перекинули в Карпати для винищення українського національно-визвольного руху. Тут наш герой і знайшов свій безславний кінець. Що заслужив, те й отримав. Дергачова першопочатково похоронили в середмісті Коломиї. Проте реакція простих коломиян на могилу нищителя українства дещо відрізнялася від запланованої більшовицькою владою, тому могилу кудись перенесли.

До легковика попідбігали командири в довгих кожах. Після короткого інструктажу розійшлися до своїх автомобілів. Відразу ж після цього від колони відділився рій червонопогонних солдатів — розвідка. Крокували собі вільно, жваво про щось перемовлялись. Нерозбезпечені автомати на плечах. Почувалися господарями. Нашої присутності гості явно не відчували.

Розвідників повстанці пропустили, хай собі йдуть. Розвідка бадьоро порипіла підошвами кирзаків за поворот. Невдовзі з кузовів стали вистрибувати життерадісні солдати. Хвацько закидали за плече новенькі автомати, гелготіли собі весело, підбадьорювали один одного штурханамі. Близької смерті ніхто з них не відчував. Їхні вгодовані поличчя гармоніювали з червоними погонами й петлицями і різко вирізнялися на тлі засніжених карпатських схилів.

Стали шикуватися в колони для відмаршу на Космач. Дорідні вояки нагадували чимось зграю пацюків з червоними очима, мабуть, своєю жадобою крові. Команда «Вогонь!» захопила чужаків зненацька. Здавалося, самі

гори посунули на напасників. Не було чути ні поодиноких вистрілів, ні черг — лише суцільний шквал. Зимова гроза! Карпати вивергали розплавлений свинець. Сплюндровані гори сердились. Двадцять два кулемети, «бронебійка», міномет, десятки автоматів, десятизарядка, карабіни — це вам не жарти. Гуло, як у пеклі. Одну за одною чота Лиска запалила вантажівки. З легковика стрільці зробили друшляк.

Червонопогонники безладною гурмою кинулися в прорив уперед. Наткнулися на щільний вогонь, Вдовенко — Микола Лазарович зустрів їх прицільними чергами з мадярського кулемета. Нажаханою отарою кинулися назад, але даремно. Гепалися долів, де хто стояв. Гарячково відстрілювалися з-за тіл вбитих товаришів. Звичайно, заганяти до товарняка беззбройних татарських жінок і дітей куди приємніше. Але не все в середу Петра. Стрільці стріляли завзято. Злості додавало те, що в довгому очікуванні ворога, промерзли до кісток.

Уперше цей бій описав з моїх слів Пантелеймон Василевський. Після публікації матеріалу в кількох газетах до Василевського зателефонував учасник розгромного бою. Врятуватися тоді вдалося небагатьом. Він розповів багато цікавих деталей. Большевиків загинуло триста сімдесят вояків, п'ятдесят замерзло і п'ятдесят солдатів померло від тяжких ран у шпиталях. Ніколай Дергачов — не полковник, а генерал, його за якусь провину понизили були в званні до полковника. Але через три місяці служака вже знову носив генеральські погони. Чимало розповів щасливець і про дивізію, якою командував генерал Дергачов. Дивізія була сформована для вивезення з рідних країв представників нацменшин. Служили в ній тільки колишні вихованці дитячих будинків, справжнісінькі яничари. До фронту цю дивізію й близько не підпускали, «воювали» браві вояки в основному з мирним населенням. Ні імені, ні адреси незнайомиць не назвав. Мотивував це тим, що сини його служать у російській армії. Проте виявив готовність зустрітися з Василевським.

Впродовж бою я перебував на правому схилі, звідки чудово обсервовувалось усе поле бою. До дороги було якихось тридцять метрів. Стрільці кидали в скопище

червонопогонників ручні гранати. Лівий схил був положіший і довший. Десь через сорок хвилин бою розривна куля влучила мені в праву руку, перебивши кістку вище ліктя. Про рану я нікому не признавався. Міцно перетягнув рукав кожуха на кисті, щоб кров не стікала, і згараючу біль не відчував. Ніхто б і не здогадався про рану, якби не прикрій випадок. Через кілька годин бою я опинився за невеличким горбком, переходячи від чоти до чоти. В очах померкло, дерева заволокло туманом, постріли кудись віддалилися. Я впав без свідомості — далася все-таки взнаки втрата крові. Хлопці допомогли підвестися. Котрийсь додивився, що крові повен рукав. Я попередив, аби тримали язик за зубами. Стрільці роздягли мене, витрясли з рукава загуслу кров, забандажували нашвидкуруч рану й дали знати сотенному Юркові про поранення. Командир сотні глянув на мене, блідого, й наказав відразу ж відійти на лікування.

Бій вщух. Сотня вицофувалась із позицій. Два стрільці попід руки повели мене на Акрешору. Довелося дряпатись доволі таки крутим схилом, проте далі, до сусіднього села Текучої йшли битою дорогою. В селі напився студениці з колодязя і трохи полегшало. Натомість відчув нестерпний біль у пораненій руці. З гіркою бідою додибали до Вижнього Березова. На моє щастя, в селі перебувала дружина крайового провідника СБ Митаря — добра лікарка. Митар — Володимир Лівий родом з Дрогобиччини. Його дружина Дарія Цимбаліста часто перебувала в наших краях, до неї й припровадив мене районний провідник ОУН Орел. Лікарка дбайливо перев'язала руку, наклала дві шини. Попередньо рану продезинфікувала. На вході куля зробила маленьку дірочку, на виході була велика рвана рана. Ще й кістку зачепило добряче. Допомогу мені надавали в хаті Негрича. Брат господаря головував у сільраді. Тому хата вважалася надійною. Хотіли мене відправити до шпиталю в Космач, та я відмовився, бо там було багато тяжко поранених повстанців. Я ніяк не можу дивитися на чужі страждання. Краще перебуду по хатах. Курінний Лісовий виділив із сотні Гонти, що саме повернулася з операції в Микуличині, фельдшера. Ми перейшли до сусідніх Лючок, де було відносно спокійно.

Березівська сотня втрат у бою зазнала невеликих, проте однаково тяжких. Загинули Сірко — Василь Вівчарук з Баня-Березова та Явір — Микола Скільський з Середнього Березова, який закінчив у сорок третьому Коломийську гімназію. А ще поліг хлопець з Стопчатова, стрілець третьої чоти. Свою чоту перед боєм я розташував на найвідповідальнішому й найнебезпечнішому місці. Ніколи не шукав собі легкого життя. До того привчав і стрільців. Так було і в цьому бою.

Учасницею славного бою була й уродженка Середнього Березова Люба Скільська. Сімнадцятирічною вступила дівчина 1942 року до ОУН, сумлінно виконувала доручення провідника Кривоноса — Сулятицького Мирослава. До Березівської сотні Люба прийшла, повернувшись із Львівської хімічної школи, куди вступила сорок третього року. Виконувала в сотні функції зв'язкової, опісля розвідниці і санітарки. Квітка, таке їй дали псевдо, брала участь у багатьох боях Морозової сотні.

У серпні 1945 року Квітку схопили більшовики і запроторили до в'язниці НКВД у Яблунові. Молода повстанка мужньо витримала тортури і якимось чудом втекла з катівні, щоби продовжити боротьбу. Але через два роки знову втрапила бузувірам до рук. 1947 року родина Скільських опинилася в Сибіру. Любу з батьками перевезли з Омська в радгосп Тамбовку Саргатського району. Жили в голоді й холоді, масово помирили дорослі й діти. Тому Люба вирішила втекти. Але піймали й дали три роки, які відкаралась тяжко в колонії у Омську. Після звільнення повернули в Тамбовку до батьків. У п'ятдесят шостому вийшла заміж за Сулятицького Андрія, який під псевдо Чіп воював кулеметником у сотні Недобитого.

Від більшовицької навали постраждала вся родина Скільських. Брат Василь — Ясень загинув в бою листопадового ранку сорок п'ятого. Тіло стрільця знайшли аж навесні 1946 року під снігом в потічку, похоронили в Середньому Березові. П'ятдесятого року засудили на двадцять п'ять років сестру Марію Урбанович, відбувала в Іркутську, Магадані, Омську. Повернувшись із заслання, родина Скільських змушена була жити в чужих людей, оскільки їхню господарку було розграбовано більшовиками.

Сьогодні Сулятицька (Скільська) Люба проживає в Коломиї, бере активну участь в громадській праці, проводить патріотично-виховну роботу серед учнівської молоді.

З фельдшером і двома стрільцями ми ходили від села до села поміж більшовицькі облави. У лісі не було умов для перев'язок. Єдиним лікувальним засобом у нас на той час був реваноль — жовта дезинфікуюча рідина. Правда, ефекту від того «лікування» не було жодного. Під час бою незабандажована рана глибоко промерзла, тому рука геть почорніла. Почалася гангрена. Хірурги в один голос радили ампутувати руку вище ліктя, бо гангрена поширяться аж до плеча, а там — смерть. Особливо переконував мене лікар-буковинець, що був найкращим хірургом у загоні. Медик мислив чисто лікарськими категоріями і щиро хотів врятувати мені життя. Я подякував хірургові за турботу. Що ж до ампутації, то заявив однозначно, що руку втяти не дам, бо як воювати однорукому партизанові. І в мирний час без руки не солодко, а під час війни... Кому я такий потрібен? Якщо вмирати, то з двома руками. А якщо й на тому світі доведеться воювати з ворогом?! Дозволяв собі навіть піджартовувати над самим собою, хоча ситуація була не з найприємніших.

Путню пораду дав мені в Акрешорі один господар. Добрий чоловік глянув на мою чорну, як обгоріла гілляка, руку й каже: «Синку, не слухай тих докторів, а візьми з жолоба з-перед корови трину, запар її й промивай рану. Меш мати здорову руку». Послухав я старого чоловіка, і невдовзі гангрена відступила. У сні є різне зілля. Воно треться, коли корова їсть сіно, і осідає на дні жолоба. Пилок з того різнозілля має чудові лікувальні властивості. Щоденні припарки й врятували мені руку, а можливо, й життя. Рука стухла й поступово набрала природнього кольору.

Я зі своєю групою постійно підтримував зв'язок з тереновою розвідкою. Тому ситуацію знали в кожному селі. Часто зустрічались із сільськими боївкарями або станичним того чи іншого села. На початок березня рана трохи затяглася. Із сукровицею з неї виділялися дрібненькі кісточки. Фельдшер із Середнього Березова, якого по-сільському звали Рудий Штефурьчиків, вставляв час від часу в рану марлеві тампони, щоб вона не заживала зверху. Інакше

всередині залишився б гній. До війни ескулап мій був ветеринаром, проте й людей лікував добре. Йому та чоловікові з Акрешори завдячую тим, що маю руку.

Рушірський бій відбувся 15 січня 1945 року, а десятого березня нашу групку знайшов сотенний Мороз. Командир уже поправився від тяжкої рани. Того ж таки дня з Морозом прибули в розташування сотні. Наступного дня до табору прийшов курінний Манів. Оголосив наказ командира загону Козака — звільнити від командування сотнею Юрка. Знову призначити командиром Березівської сотні Мороза, Кривоноса — заступником сотенного. Свою чоту я передав командирові першого рою Лободі.

Сотенний Юрко з молодих хлопців-юнаків зібрав пізніше Дністровську сотню. Кістяком послужила колишня сотня Орлика. Юрко вельми дорожив своїми стрільцями й зумів зберегти сотню чи не до сорок дев'ятого року. І то в якому терені! В польових районах, де найвище дерево — соняшник. 1947-го сотню перекинули на Буковину, де стрільці пережили важкі часи. З командиром Юрком мені доводилося часто контактувати.

У лютому захворів на тиф командир куреня поручник Лісовий. Ройовий Держак перевіз неpritомного курінного до Баня-Березова. Хворого розмістили в криївці станичного Бистрого. Опікувався ним Пугач, колишній студент медицини. Попри всі старання, зберегти життя курінному не вдалося, гарячка спалила Лісового й за три дні він помер. Про покійного знаю, що народився на Чернігівщині, ймення мав Андрій. Похоронили командира куреня «Карпатський» біля церкви в Баня-Березові. Від прощальних сальв журливо зітхнули Карпати. Могила Лісового зберігається й досі.

Влітку 1996 року на могилі курінного Лісового було відправлено поминальну панахиду. Слово мали повстанці, представники влади, громадськості. По святковій церемонії підійшла стара жінка й сказала, що має мою світлину партизанських часів. Як вона зуміла зберегти її? На світліні ми з Буйтуром — Василем Синітовичем та його сестрою Олею. Я щойно став на ноги після тифу, випадково трапився фотограф. Дивлюся на себе, молодого, з піввікової відстані й не впізнаю.

Після похорону Березівська сотня відійшла на Слободу. Сотня Гонти залишилась у Вижньому Березові. Відпочинок тривав коротко. Сотня здійснила перехід у Яремчанський район. Хребтом Рокити перейшли на центральну дорогу, що вела з Коломиї на Ворохту. Хребет спадає на дорогу біля гомінкого Пруту. Там і організували засідку на більшовиків. Трапили в неї дві вантажівки з енкаведистами. За якихось тридцять хвилин із зайдами було покінчено. Операція запам'яталася тим, що вперше в житті попробував совітського хліба. В одній машині стрільці знайшли багато подовгуватих буханок. Наші господині випікали в печах круглий, рум'яний і духмяний хліб. Хліб «цеглинка» сприймався якось не так. Трофейний хліб видався глевкий, кислий, з висівками та ячмінними остюками. Москалі не вельми дбали про шлунки своїх вояків. На Березів поверталися обвішані здобутими кулеметами, автоматами, карабінами. Стрільці поповнили запаси набоїв.

На терені Коломийської округи оперувала і штрафна сотня. Командував нею Святослав. Сотенного знаю лише з розповідей. В сотні відбували покару стрільці, що провинились якимось чином у своїх сотнях. Дисципліна там була вельми сувора. «Штрафники» проходили жорсткий перевишкіл. Через якийсь час вони поверталися до своїх сотень і несли звичну службу. Деякі ставали навіть добрим підстаршинами. Сотня дислокувалася побіля Космача. В часі масових облав навесні сорок п'ятого розпалася. Про Святослава я не мав жодних звісток.

Перша половина березня сорок п'ятого видалася досить теплою. Земля враз скинула із себе зимову вберю. Селяни вже подекуди почали поратися на своїх нивках, готувалися до веснування. Але неждано-негадано повалив сніг, та ще й який. За кілька днів гори вкрила метрова снігова товща. Разом зі снігом на гори впала ще більша біда — масові енкаведистські облоги. В кожному карпатському і підкарпатському селі розташувався більшовицький гарнізон. Повстанців блокувало водночас понад сорок тисяч червонопогонників. «Червона мітла», «чорна рубаша» заповнили весь багатостраждальний край.

Становище повстанських відділів неймовірно ускладнилось. Стрільці вже попереходили на весняну форму обмундирування. Теплі речі залишилися на базах. А тут раптом сніги, студінь. Харчові припаси замагазиновані в лісах. Як до них дістатися, щоб не наслідити в глибокому снігу? Облавники йшли за ногами. Доводилося повсякчасно зводити бої в невідгих для себе умовах. Друга половина березня була надзвичайно несприятливою і важкою. Голод, холод, брак набоїв, постійні напади москалів... До складів амуніції не завжди вдавалося пробитись крізь сніги й облави. Зрідка проривалися в захоплені більшовиками села. Там поповнювали запаси продуктів, амуніції. Кожен бій давався сотні тяжко. За будь-яку ціну намагалися протриматись до ночі. А тоді в темряві відривалися від надоїдливих енкаведистів. Часто-густо з оточення доводилося прориватись врукопашну. По кілька набоїв сотенний наказав берегти на крайній випадок. Сили стрільцям надавала віра в свою правоту. Відстоювали ж бо батьківську землю. Рідні гори додавали повстанцям наснаги. Перший місяць безперервних облав Березівська сотня трималася вкупі. Чотири чоти стійко воювали пліч-о-пліч. Всією сотнею хоч і важко було маневрувати, зате великою силою легше вдавалося прориватись із енкаведистського оточення. Особливо, коли доходило до рукопашного бою. Більшовики панічно боялися великої кількості повстанців.

З настанням тепла, у квітні, сотню розділили. Сотенний Мороз з першою і четвертою чотами залишився в Карпатах. Четверта мала на озброєнні важкі кулемети, з якими не дуже порейдуеш. Березови, Космач, Акрешора — терен бойових дій хот, що залишилися. Я з другою і третьою чотами подався на доли. Аж до Великодніх свят наша група оперувала побіля низинних сіл Марківка, Молодятин, Мишин, Ключів... Заскакували у Вербіж біля самої Коломиї. Вночі поповнювали запаси харчів і набоїв, а вдень вицофували у ліси. Ліс для партизана — найміцніша фортеця. Добу перебували на одному місці, відтак переходили на інше. На жодному постой не затримувалися більше одного дня. Тому вислідити, а тим більше, настигнути наш відділ було непросто. Терен щільно

нашпигований більшовицькими вояками. У кожному селі якщо не батальйон, то бодай рота червонопогонників.

З часом більшовики повважали, що вже придушили повстанський рух і частково зняли більші гарнізони із сіл. Ми скористалися слушною нагодою і знову з'єдналися в сотню.

В урочищі «Пригодище» біля Вижнього Березова до Морозової сотні долучився Залізник — Михайло Гоянюк. То була моя перша стріча з чудовим хлопцем із села Спас. Михайло народився 1920 року. Здобув початкову освіту. Проте рівень мав досить високий, бо енергійно займався самоосвітою. До ОУН вступив ще за Польщі. З приходом «визволителів» зі Сходу відразу ж потрапив до в'язниці. Якимось дивом вирвався з цупких більшовицьких пазурів. Але волею насолоджувався недовго. Фашисти, що прийшли на зміну більшовикам, запроторили юнака за ґрати. Та козак не без долі. Втікає Гоянюк і від коричневих окупантів. Сорок четвертого року потрапляє до УПА. Вишкіл проходить у сотні Спартана. Стає чотовим у цій же сотні і водночас заступником сотенного. Після поранення командира сотні виконує його обов'язок. Довший час перебував і при Березівській сотні. По загибелі сотенного Мороза, очолив її. Проте в скорому часі його замінив Підгірський, що теж в той час не мав сотні.

Залізник користувався величезною повагою серед односельців. Був великим ентузіастом художньої самодіяльності. Тому провід ОУН залучає його до організаційної праці в рідних теренах. Останній бій з більшовиками Залізник прийняв у вересні п'ятдесят першого. З двома друзями-односельцями перебував у криївці на присілку Камарал біля села Пістинь, як нагрянули москалі. Привів їх підлий запроданець. Друзі знищили всі організаційні документи. Самі заподіяли собі смерть, аби не втрапити живими до рук ворога. На місці загибелі героїв височіє хрест. Воздвигнули його жителі Спаса і Пістиня. По Михайлові залишилася вдячна пам'ять краян та дочка Орися. Проживає з матір'ю у Слободі на Коломийщині.

Разом із Михайлом до УПА зголосився і молодший на п'ять років Федір. Псевдо мав Сорокатий. Федір повсяк-

час перебував зі старшим братом. Мав кволе здоров'я. Але хлопець був геройський. Якось 1945 року сотня Залізняка заквартирувала в Космачі. Зненацька налетіли енкаведисти. Сотенний вибіг на вулицю, командував сотнею. Стрільці організовано вицофались із села. Бій не приймали, щоб не нашкودити селянам. Враз виявилось, що в хаті залишилися важливі документи. Треба їх негайно знищити, бо там вже господарювали москалі. На ризиковану операцію першим зголосився брат сотенного. Сорокатий завдання виконав. Але при відступі куля наздогнала хлопця. Стікаючи кров'ю, дострелився.

Найстарший Михайлів брат Василь народився 1918 року. Після Коломийської гімназії вступив до Львівського університету. По закінченні навчання працював на Тернопіллі. Там і одружився. Займав високу посаду в ОУН. Разом з дружиною загинув у криївці.

Микола Гоянюк був моїм ровесником. Коломийську гімназію закінчив з відзнакою у сорок другому. Вступив до Львівського університету. Подальша доля здібного хлопця невідома. Доходили чутки, що воював з німцями, а відтак з більшовиками на Волині.

Була в братів і сестра. Народилася Марійка 1928 року. Закінчила семирічку. До ОУН вступила 1944 року. Вірна виконувала в організації функції зв'язкової, кур'єра. В січні 1947 року Вірна із хлопцями-боївкарями поспішала до села на різдвяну вечерю. Але під Грушевом на Коломийщині друзів чекала більшовицька засідка. Навела енкаведистів зрадниця Ярина. Підпільники героїчно загинули в нерівному бою.

Таку славу родину мав мій партизанський приятель Залізник. Таких чудових дітей виховали Євдокія та Дмитро Гоянюки. В 1946-му їх вивезли на Сибір. Повернулися в рідні краї аж через десять років. Спочивають у рідній землі, яку так самовіддано захищали їхні діти.

У перебігу більшовицьких облав повстанцям часто доводилося змінювати тактику. Біда заставляла повсякчас вигадувати щось нове. Нерідко стрільці заходили в ліс назадгузь, аби залишеними на снігу слідами збити москалів з пантелику. Якийсь час допомагало. Енкаведисти розшукували повстанську сотню у місцях, звідки во-

на давно вибралася. З часом більшовики розгадували маленькі партизанські хитрощі. Зголоднілими хортами накидалися на пошарпані в нерівних сутичках відділи. Повстанці відбивалися стійко. Гарячі бої зводилися з червонопогонниками на Цапупі біля Березова, в Акрешорі, неподалік Ключівського лісу...

Жодного дня не минало без більшого або меншого бою. Не встигали відірватися від ворога в одному місці, як наривалися на засідку десь на окраїні лісу. І знову в розмову вступали автомати. Зброя не витримувала, перегрівалася. А люди мусили триматися. Навколо кожного села на узліссі, в яру чи переліску більшовики влаштовували засідки. Вдень солдати прочісували ліс, а вночі відсиджувалися в засідках. Відрізували повстанців від населених пунктів, від баз продуктів і амуніції. До гірських сіл ми змушені були пробиратися непрохідними нетрями, пущами, бо всі можливі шляхи підходу більшовики заблокували. Мали в цих справах неабиякий досвід. Перевага москалів проявлялася не тільки в живій силі, але й у тому, що вони були на колесах. Автомашинами оперативно перекидали підкріплення в будь-яке місце. За такої ситуації повстанцям не залишалося нічого іншого, як вибрати єдино правильну тактику. Стати для ворога невидимими, мов тіні. Так ми й зробили. Уникали великих боїв. Облави старалися перечекати на окраїні лісу. Життя своїх солдатів більшовицькі командири не цінили ні на гріш. Скосямо одних, командири негайно женуть інших. П'яні солдати бездумно лізли під повстанські кулі. Для нас же кожен стрілець важив багато, життя кожного берегли. Адже з втратою бійців загине вся справа.

У ході безперервних боїв я розробив і спрактикував досить ефективний маневр. Щойно стежі повідомлять про наближення облавників, як ми потихеньку обходимо їх і заходимо в тил. Енкаведисти прочісують усім скопом ліс, стріляють по корчах, метають в яри гранати, а повстанці тихцем за ними, готові будь-якої миті відкрити вогонь. Отак бувало ходимо назирці цілий день. Червонопогонники заглиблюються в ліс, ми не відстаємо. Обрана тактика допомогла зберегти людей.

На терені Коломийщини втрати повстанці понесли відчутні. Розбиті курені Скуби, Недобитого, Книша. Із сотенними цих та інших куренів партизанська доля зводила мене неодноразово. Згадую сотенного Бандуру. Середнього зросту, кремезний, з поголеною головою. Сотня цього розважливого командира входила до куреня Книша. Проіснувала недовго. До цього ж куреня входила і сотня Орлика. Високий, енергійний вояк був першопочатково чотувим у сотні Скуби. З осені 1944 командував сотнею. Чорну шкіряну куртку сотенного стрільця бачили на найприкріших ділянках бою. Без втоми і страху громив загарбників. У курені Книша воювала і сотня Гамалії. Німецьку окупацію колишній четар УСС перебував у підпіллі. Восени сорок четвертого я зустрів сотенного в Космачі. На Завоєлах вишколював свою сотню важких кулеметів. На очі мені Гамалія потрапив в момент, коли навчав молодих стрільців міняти з важким кулеметом позицію в бою. Кулемет «шварцльозе» важить понад тридцять кілограмів. Немолодий сивий чоловік котився по землі з кулеметом, мовби з іграшковим. Я був у захопленні від побаченого. Де він брав сили? Не кожен молодий так зуміє. Після розгрому сотні Гамалія перебував з керівниками терену в Космачі. Які виконував функції, не знаю. Загинув Гамалія 15 травня 1949 року в урочищі «Щербакова Долина» біля Вижнього Березова. Із сотенним полягли вижньоберезівці Грізний — Дмитро Негрич, Зірка — Іван Урбанович, Ганджа — Петро Скільський, а також Стародуб — Микола Арсенич з Нижнього Березова та ще кілька повстанців.

За неповних два місяці безперервних боїв із п'ятнадцяти сотень Коломийської округи боездатними залишилися дві, Морозова і Спартанова. Та й ті в неповному складі. На терені оперували також окремі чоти з інших сотень. Сотенні Вихор і Білий сформували із них дві повноцінні сотні. Людей на терені Коломийської округи УПА втратила багато. Ті, що zostалися, були загартовані, сильні духом і тілом, непереможні вірою в побудову незалежної Української Держави.

Березівська сотня втрачала, здебільшого, стрільців, яких посилали в село по харчі та набої. Нерідко вони

повертались, а сотня вже передислокувалась на інше місце. Шукати її мусилося поміж більшовицькі облави. Тому люди гинули від енкаведистських куль. Стрільці групами й поодинокі долучалися до сотні ще й після облав. До облав сотня Мороза налічувала двісті двадцять вояків, після облав — сто шістдесят. Проте стрільці продовжували зголошуватися до сотні. Приблизно така ж картина і в сотні Спартана. Те, що сотні розбиті, аж ніяк не значило, що всі люди загинули. Стрільці й командири перебули облави в найрізноманітніших місцях. З часом сотні знову почали відновлюватися. Слабодухих, які пішли до більшовиків з повинною, знайшлося небагато. Запроданці ціною зради друзів, ідеї купували собі нікчемне животіння. Хто не став на коліна, зброю не випускав до смерті. В карпатських лісах наново формувалися повстанські сотні.

Цієї весни із сотні відбув командир другої чоти Гонта. Його перевели в котрийсь район провідником СБ. Окружним провідником служби безпеки на той час був Дик — Валько Дмитро, який став зрадником. Дика розсекретили десь через місяць після відходу Гонти із сотні.

Влітку на Коломийщину прибула група з п'яти повстанців із Чорного лісу. Один з них, Левадний, потрапив політвиховником до Березівської сотні. Старшинський вишкіл пройшов, здається, на Магурі. Родом був із Калущини. Юлія, сестра провідника СБ Буковини Славка Сулятицького, ходила до його батьків. Пізніше звідти навідувалася сестра Левадного. Політвиховник приволік із собою повну торбу конспектів. Відзначався ретельністю і вимогливістю. В сорок шостому році потрапив до сотні Спартана. Загинув наприкінці сорокових.

Згодом в Карпати привів Дністровську сотню Юрко. Сформував і вишколив її колишній сотенний Палій — Семен Матейко, старий член ОУН із Городенківщини. При спілкуванні впадали у вічі його скромність та інтелігентність. І командири, і стрільці надзвичайно любили інтелектуального й енергійного сотенного. Мав дар організатора. Тому провід перевів його з УПА в теренову сітку. Всім, хто знав Палія, було невимовно важко розлучатися з талановитим командиром і вірним другом. Боротьба на-

ша повсякчас вимагала більших і менших жертв. Люди жертвували усім особистим, жертвували життям.

Палій — Семен Матейко народився сьомого жовтня 1910 року в Поточищі, що на березі Дністра. Освіту здобув у сільській школі. Займався з батьками Дмитром і Параскою із Никифорукив сільським господарством.

До ОУН Матейко вступив у тридцятих роках. З похідними групами Організації побував на Східній Україні, звідки повернувся до рідного села в сорок третьому. З приходом других совітів зійшов у підпілля. Разом з провідником Орликом займається військовим вишколом сільських хлопців на Чернеличчині. Формують сотню і перебираються в Карпати, де продовжують вишкіл. Орлика призначають командиром сотні, а Палія — політвиховником. Сотня звела багато славних боїв з червоним окупантом. Палій також якийсь час командував сотнею. Загинув 1948 року, перебуваючи членом надрайонного проводу ОУН, за однією версією — у Вишнівці біля Гвіздця, за іншою — в Карпатах.

Батька більшовики вивезли в Сибір, де він і помер.

Під час енкаведистських облав теренові організації понесли відчутні втрати. Поповнювалися вони загартованими й перевіреними вояками УПА. Тому Палій та інші вибрані проводом відправлялися в призначені організації, щоб продовжувати боротьбу не тільки зброєю, але й полум'яним словом. Отож під осінь у наших теренах почала оперувати ще одна сотня, Юркова. Стрільці-покутяни сяяли молодечою силою, вишколені бездоганно. Відчувалася Палієва школа. Хлопці, як на підбір. І вояками стрільці Дністровської сотні виявилися неабиякими. Важку зиму сорок п'ятого-сорок шостого років сотня вистояла. Не знаю достеменно, де вона оперувала, бо пролежав хворий на тиф. Навесні 1946 сотню Юрка у повному складі зустрів у Карпатах.

В часі весняних облав тяжко вразив один прикрий випадок. Зрада. В боях з брунатним та червоним наїзником я сформувався як воїн. Міг стати оружно чола до чола з будь-яким ворогом. Перемогти, або вмерти. Девіз не тільки мій, але й моїх друзів. Нас навчено ставитися з повагою навіть до ворога. Якщо це ворог достойний. Але

мужні й чисті душею люди часто бувають беспорядними, стикаючись із підступом, зрадою... Ми відправили до Мишина групу стрільців на чолі з ройовим Доном. Він був родом з цього рівнинного села. Стрільці мали провести розвідку: чи можливий перехід сотні, кількох чот у польові терени? Дон виявився підлим зрадником. Пізніше керівник СБ Коломийського району розповів, що ройовий більшовицьким агентом не був. Здатися переконав його вдома батько. Дон привів стрільців Козака і Кукурудза до старої криївки, що в переліску між Мишином і Ключевом. Достеменно не знаю, хто саме привів до криївки з повстанцями енкаведистів — сам Дон чи його батько? Більшовики яструбами налетіли на маленьку групу повстанців. Хлопці встигли відправити до Люципера кількох зайд. Дев'ятнадцятилітньому кулеметникові Козакові вибухом міни відірвало ноги, а його амуніційний Кукурудз гранатами й автоматом зумів прочистити собі дорогу поміж енкаведистів і втекти. Він і розповів про зраду ройового. Юда проте недовго вершив свою чорну справу. Служба безпеки оперативно виловила зрадника і зліквідувала.

Висотані безперервними боями й переходами стрільці відпочивали. Приводили в порядок зброю, одяг. Особливо постраждало в снігах взуття. Два тижні потратила сотня на такий «відпочинок». З поповненням запасів амуніції, продуктів було чимало мороки. Багато бункерів із запасами облавники виявили й розграбували. Проте з допомогою теренових організацій ОУН повстанським сотням вдалося хутко набрати боєздатності. Тим часом більшовики проводили селами масову агітацію. Мовляв, «бандити» розбиті, можемо будувати нове щасливе радянське життя. Людей насильно зганяли до читалень, де агітатори забивали їм голови різними нісенітницями.

На прою з наїзником стали всі: чоловіки, безвусі хлопці, жінки і молоді дівчата. За зброю слугували не тільки кріси й скоростріли, але й друкарська машинка, гостре слово... Про героїчно-трагічну боротьбу з ворогом розповіді трьох її учасників. Отож, три оповіді...

І. ХРИСТЯ — ДАРІЯ КОШАК

Їх (українців) патріотизм — чистий від помислів про поневолення інших, вони бажають лише того, щоб їм самим було легше жити на вільному світі.

М. Г. Чернишевський

Літо сорок першого згасало. Більшовики панічно втікали з награваним добром, не гребували нічим, хапали все, що траплялося під руки. Навздогін червоним мародерам і вбивцям лунали прокляття. Не в одній гуцульській хаті — сльози і ридання. Перед втечею забрали з Косова понад три десятки найкращих хлопців. Не обминула лиха доля і нашого Миколу. Братові йшов двадцять перший рік, був добрий і розумний. Тато з вуйком Миколою їздили до Станіслава на розшуки. Серед гори трупів у камерах і на подвір'ї в'язниці годі було когось упізнати після більшовицької масакрації.

До приходу в наш край «визволителів» я закінчила перший клас гімназії, за совітів — сьомий і восьмий класи десятирічки. Отець Могильняк — голова повітової управи — запропонував мені посаду секретарки-друкарки. Обходитися з друкарською машинкою мене навчила пані Славка Гукевич.

У Косові не було ще жодного чужинецького уряду. Лише кілька озброєних мадярських жандармів прогулювалися тихими вуличками гірського містечка. Порядок і спокій у місті забезпечували самі косівчани. До помочі отцеві Могильнякові стали обидва адвокати Біблюки, Небелюк, доктор Войнаровський, пані Стефуракова, Гардецька, кілька колишніх усусусів, мої тато і вуйко Микола. Вночі організовували патрулювання, щоб не було грабежів і безпорядків. Тому жителі Косова могли спати спокійно.

Невдовзі мадяри розпустили українську повітову управу й поставили своїх урядовців. Не було жодних

арештів, якихось утисків. Отець Могильняк став головою делегатури Українського Комітету. Я залишилася в нього секретаркою-машиністкою.

Відчувалося, що в Косові і поза ним керує і дає лад усьому якась невидима сила. Тверда воля і міцна рука були присутні скрізь. До Комітету все частіше заходили впевнені й скромні хлопці: Микола Сорук — високий симпатичний гуцул з Гриняви, як пізніше виявилось — провідник ОУН, Івась Шкондеюк — сотенний УПА, загинув сорок четвертого року в Яворові... Всіх зараз і не згадаю.

З початком 1942 року до Косова прийшли ще одні «визволителі» — німці. Головою делегатури став уже на той час професор Когут. Я продовжувала працювати, оскільки вся наша родина жила на мою зарплатню. Батькові килими, які він ткав усе своє життя, стали нікому не потрібними. Моїм завданням було виписувати для населення виказки-аусвайси. Завдяки Ліді Сальваровській, старшій сестрі моєї подруги Зенки, я стала симпатиком ОУН. Яюсь серед літа в хаті Генці Каплич зібralися згадана вже Ліда, Нуся Павлик, Анна Андрусак, Наталка Коник. Я була наймолодшою в тій дівочій підпільній компанії. Прийшлий Іван Фокшей коротко розповів нам про боротьбу ОУН з німецьким окупантом, роль в ній жіночої сітки Організації, наголошував на необхідності суворой конспірації.

Працюючи в Комітеті, я виписувала потрібним людям виказки, після роботи тихцем друкувала підпільні листівки. Небавом у нас розпочався ідеологічний вишкіл. Проводила його подруга Мотря — Артемізія Галицька. З Мотрею ми зустрілися аж 1965-го в Караганді, де працювали разом чотири роки. Артемізія — дочка священика Георгія з Розтік Вижницького району. Будучи на посту провідника Буковини, Мотря сорок п'ятого року потрапила на енкаведистську засідку. Після короткого бою вистрелила собі в скроню, але куля якимось дивом вийшла над чолом. Від важкої рани надовго втратила зір. Незрячу провідницю судили й відправили до інвалідської колонії в Караганді. Поступово до невилічливої зір повернувся. Після звільнення в п'ятдесят восьмому Мотрю

направили на поселення в Дудінку. Там вийшла заміж за товариша по неволі Василя Одинця. Уродженець Київщини, він свого часу із Зеленого Клину перебрався до Китаю, а вже звідти — в Карпати. Воював з німцями, мадярами, москалями аж до арешту в 1948 році. Отримав двадцять п'ять років більшовицьких концтаборів. Помер сімдесят третього в Караганді. Дружина пережила чоловіка на два роки і теж знайшла вічний спочинок в казахстанській землі.

Для вишколу ми збиралися з якогось невинного приводу щоразу в іншому місці. Після ідеологічного дівчата пройшли санітарний вишкіл. Додому частенько приходила пізно, чим не вельми був задоволений мій тато. А якось вночі він застав свою доню в кімнатині за друкуванням листівок. Спокійно запропонував перейти до покою, звідти менше буде чути стукіт на вулицю. Добрий мій, розумний таточко! Я друкую, а він стереже на вулиці, аби якесь лихе вухо не почуло.

1 листопада 1943 року ми з дівчатами стали членами ОУН. Присягу складали в хаті Наталки Коник на пістолет, який виблискував в полум'ї тріскітливої свічки. З хати виходили дорослими і окриленими. На дорозі завважила озброєних стійкових Петра Гринюка, Романа Вінтоняка, ще кількох статурних хлопців.

Головою Українського Комітету став директор школи Михайло Наняк. Відправив мене на навчання до Львова, а звідти через Комітет мене скерували до учительської семінарії в Бучачі. Через два тижні прийшов наказ повертатися до Косова. Близився фронт, не до науки було.

Наприкінці грудня в Косові на віллі «Ядвіга» організувався юнацький вишкільний табір. До нього скеровували хлопців і дівчат з усієї Станіславщини. Потрапили туди і ми з Іриною Юсипчук. Вишколювали юнацтво прибулі зі Львова інструктори. Наприкінці зими табір розпустили: близився фронт.

У Комітеті метушня. Наняк велів готувати до спалювання документи. Кілька днів у печах горіли папери, а до гір долинав гул канонади. Німці шезали, як весняний сніг з крутосхилів. Повітовий провідник Курява давав настанови стосовно майбутньої підпільної діяльності.

Всі, хто вже скуштував більшовицького «раю», виїжджали на Захід. Поїхав і мій вуйко Микола. Татко бідкався, що цього разу Сибіру не минути.

23 березня возом приїхав припоручник від провідника Куряви і вручив записку з наказом вивезти всю підпільну канцелярію, а це — і друкарська машинка, і ротаційний цикльостиль, і папір... Ми повантажили все і подалися в гори. Подружжя Наняків також вместилося на міцному возі. Звістка, що до Косова в'їхали совітські танки, застала нас в Яворові. Звідти віз погуркотів на Жаб'є.

У гірському містечку підпільників розподілили по квартирах. Мені з Наталкою Пилип'юк випало жити в Краснику у Дмитра Ганчука. Подруга моя мала псевдо Марина, народилася на Східній Україні, де свого часу одружився і осів її батько — колишній січовий стрілець. Рятуючись від німців, Наталка в сорок третьому році прибилася до рідного татового села Рожнева. Двадцятирічна дівчина була начитана, розумна і життєрадісна, ще й підпільницею виявилася неабиякою. До нашого господаря часто навідувався Дмитро Білінчук, який ще з сокового «опришкував» з десятьма хлопцями в горах. Заливав сала за шкуру і німцям, і мадярам. З буйним опришківським ватагом частенько бесідували провідник Курява і місцевий підпільник Федусь Уршеджук, приносили йому літературу, листівки... Незабаром Білінчук став командиром в УПА і очолив повстанську сотню.

У хлібосольній хаті вуйка Ганчука ми з Мариною прожили до половини травня. Кмітливий гуцул мав заховану в пасіці велику бібліотеку. Самоук, він чудово орієнтувався в нашій історії, літературі, надзвичайно грамотно і дотепно аналізував події в світі. Від спілкування з немолодим господарем я діставала велике задоволення, бо сама дуже любила читати. Але прийшов час розставатися, і Швидкий — Федусь Уршеджук повів нас на присілок Волову.

Високо вгорі під полониною в рубленій хатині ми застали нашого майбутнього провідника Тура, його помічника буковинця Богдана. На лаві і столі виблискувала друкарська техніка, чекаючи наших рук. Нам з Мариною пояснили, що праця чекає в окружному осередку пропа-

ганди, друкуватимемо літературу, випускатимемо газету «Повстанець Гуцульщини».

Розпочалися підпільницькі будні. В хаті пописувало лампове радіо. З олівцем у руці ми слухали різномовні передачі, занотовували основні події. Мені дісталися польські програми. Газета наша мала великий заголовок «Повстанець Гуцульщини». Під ним вказувалось, що це орган Організації Українських Націоналістів, Окружного Осередку Пропаганди Коломийщини, далі стояло число. Газета мала вісім сторінок. Першу сторінку займала передовиця, яку редагував провідник-буковинець, мав десь тридцять п'ять років і вищу освіту. Восени сорок четвертого року наш провідник тимчасово заступав окружного провідника Сталю і допустив розстріл Службою безпеки в Красноіллі учительки Костинюкової, дружини командира з Буковини Перебийноса і Романа Присяжнюка з Косова. Цей поступок трактувався як перевищення влади, провідника засудили організаційним судом до розстрілу. Сьогодні ми вже знаємо, що в Службі безпеки вершив свої темні справи зрадник, а гинули чесні, невинні люди...

У газеті завжди були звернення до населення, до стрільців УПА, нариси, оповідання, вірші. Останню сторінку займали новини звідусіль. Газета виходила щотижня без затримок. Підпільники розносили її по всьому обширному терені.

До хатини-редакції часто навідувалися високопоставлені командири УПА і провідники ОУН. Командир загону Козак жваво цікавився пропагандивною роботою осередку, давав матеріали до газети. Відзначався надзвичайною скромністю, приходив без належного командирові його рангу почету, а лише з мовчазним ад'ютантом. Так і загинули обидва в бою з енкаведистами. Окружний провідник Сталь нерідко з'являвся посеред ночі. Сідав в кутку на лавицю і диктував мені матеріали. Я дивувалася обширності його знань і володінню мовою, йому б професорувати... Диктуючи, відкине набік голову, про щось задумається і задрімає. Сиджу мишкою, дихнути не смію, щоб не розбудити втомленого провідника.

Неподалік діють пропагандивні курси, які провадить наш старий знайомий провідник Тур. Дійшла вістка про старшинську школу в Космачі. УПА розбудовується якісно і кількісно, готова до герцю з наїзником.

У Жаб'ї урядують мадяри, що зажили собі слави здирників і мародерів. Тому повстанці з ними особливо не панькаються. В Голови, Красноїлля, Космач мадярські вояки навіть носа не показують. У серпні сотня Недобитого звела переможний бій з німецькою прикордонною заставою на Листуні біля Буркута. Ворога розбили, захопили багато зброї і набоїв, але загинуло троє стрільців, серед них і Антон Фокшей з Косова. Героїв хоронили дуже вчисто в Красноїллі, панахиду відправляв отець Марусяк.

Наприкінці березня сорок четвертого великий німецький відділ особливого призначення намагався верхами перейти на Мадярщину. Хлопці-підпільники направили німецьких вояків на стрімкий перевал через полонину Марішеску. Снігова лавина навечно похоронила добірних солдатів. Опісля німці ще довго безрезультатно шукали горами зниклий відділ. В Красноїллі квартирував провід, діяли майстерні, пекарні, сушарні... Для повстанців шилися однострої, заготовлювалися бандажні матеріали, мазі, пікся хліб, сушилися сухарі, фрукти... У Головах лікували поранених повстанців. У невеликих шпиталиках порядкували доктор Стефурак з дружиною, Поліщук з сестричкою Надею, Дмитро Фокшей із донькою Надійкою... Вишкіл стрільців не припинявся ні на день.

Наступила осінь 1944 року. Побіля Косова точилися бої мадярів з Червоною армією, на лінії Коломия, Делятин, Ворохта — затято захищалися німці.

Осередок пропаганди працював у звичному ритмі, редакція видавала газету. Все частіше совітські «кукурудзяники» скидали над Карпатами парашутистів. Повстанські відділи виловлювали десантників, то були здебільшого хлопці зі Східної України, і припроводжували до табору. Більшість із десантованих вливалася в лави УПА. Невдовзі створився великий відділ зі східняків, який було переправлено на Велику Україну для боротьби з більшовиками.

Наприкінці вересня наша редакція переїхала до хати Вовка в Красноїллі. Одного дня принесли пакет з дописами. Я впізнала почерк професора Когута, який співпрацював з нашою газетою під псевдо Берест. Загинув сорок п'ятого в Яворові під час більшовицької облави. Славний був чоловік. Пані Когутова довгий час керувала в Косові хором. Мабуть, за любов до співів її засудили на двадцять п'ять років. Відбувала в мордовських концтаборах.

У жовтні ми з Мариною попросилися до теренової праці. Марину скерували на Буковину, де вона швидко загинула. Я потрапила до Кутського району організаційним провідником. На терені зустріла свою провідницю Ліду Сальваровську, її молодшу сестру, а мою подругу, Зенку, Марусю Джуранюк. Ми організували по селах гуртки дівчат, де навчали їх доглядати за пораненими, історії України, пояснювали мету нашої боротьби. Сільські люди ставилися до нас дуже прихильно, ділилися одежею, їжею...

Моя родина — тато, мама, брати Богдан і Володимир — замешкала в Бабині в зимарці під Соکیلським. Тато ткав полотно, мама кравцювала, заробляли собі на прожиток. Бідували, бо горяни були бідні. Станичний Ріжна Малого Бомба не дав моїй родині загинути з голоду, передаючи то жменю борошна, то кукурудзи чи повидла...

Горами розпочалися більшовицькі облави. Посеред білої днини з Кут чи Косова на село налітає загін москалів. П'яні солдати заляжуть на котромусь горбі і стріляють з кулеметів і автоматів по всьому живому, що рухається селом. Не щадять ні дітей, ні старих людей... Настріляються досхочу, натероризують село і щезають до заходу сонця. А в селі плачі і сльози — хоронять вбитих. Поступово люди навчилися хоронитись від червоних песиголовців — на всіх підходах до села виставляли варту з калаталами, трубами, щоби повідомляла про нашестя більшовиків. Завважить хтось брудно-зелений енкаведистський шнурок зі сторони Хомирського чи Тюдова і трубить щосили, сигнал біди підхоплюють інші. Вже його чути в Бабині, Ріжні Малому, Ріжні Великому, а там ще далі. Села завмирають. Чисто тобі Батиеві часи...

Зима, окрім більшовицьких вбивць, принесла в гори ще одне лихо — тиф. Страшна хвороба косила малих і старих, селян і повстанців... Часто-густо люди вмирали, бо не було жодної медичної допомоги. Хворих повстанців розмістили в криївках в урочищі «Баба» над Кутами, в густо нашпигованому німецькими мінами лісі. Москалі туди боялися потикатись. Хворих поїли варом із сушець, кому трохи відпускало, доглядав за тяжчими.

Усі теренові працівники одягалися в місцеву ношу, щоби не виділялись і не впадати в око москалям. Перед облавами, щоби не наражати на небезпеку людей, ми перебиралися подалі в гори, куди боягузи-енкаведисти не дуже радо піднімалися. Облавники ідуть низом дорогою, а ми верхом, піднімуться москалі на один горб, а ми — на інший. Люди нам в усьому допомагали, а їх спрямовували в протилежний бік. Зрадників на той час в гірських селах ще не було.

Різдво сорок п'ятого підпільники вирішили відколядувати в Ріжні Великому. Але в село нагрянули енкаведисти і нам довелося спішно переходити на Яворів. Хмара, Зенка, Діброва, Залізник, Чабан і я перебираємося з горба на горб. Дівчата з'їжджають глибоким снігом, притримуючи під колінами свої запаски, а під горб — напригінці бігом. Напередодні мене трясла трохи гарячка, а після чергового горба звалила остаточно. Зомлілу мене друзі принесли до поодинокі хатини під горою, а самі подалися далі, бо в спину дихали більшовики. Господиня хуленько висадила мене на піч, господар ліг на лавицю, їхня донька витяглася на іншій. Господиня ще встигла покропити в хаті чимось смердючим, як у снігах вже гупали чоботиськами захекані москалі. Господиня з порогу замахала на облавників руками. «Тиф, тиф!..» Повискакували, мов ошпарені, довго лаялися люто на обійсті, стріляли для чогось в небо з автоматів, перевернули в коморі, стодолі, стайні все догори дригом і забралися. Майже три тижні пролежала на печі між життям і смертю. Видряпалась якось з Божою поміччю. Господарі зраділи неймовірно, поїли мене, бідолашні, варом, молоком... Ще ослаблю, але живу друзі вивезли мене старою шкапиною в безпечніше місце. На прощання щиро подя-

кувала добрим людям. Хвороба висушила мене на скіпку, зсутулила, сильно допікав кашель.

Одного вечора підпільна потреба пригнала нас із Зенкою до старенької хатини в Яворові. Після вечері господиня вклала Зенку спати на лавицю, а мені безапеляційно велить залазити в напалену піч, висипавши на черинь вузлик збіжжя. Я не довго давала себе вмовляти, бо дуже змерзла і кашляла кров'ю. Жінка вкутала мене по під руки з усіх боків, лише голова стриміла з печі, і поклала поруч горнятко з узваром. Каже, що мушу лежати так доранку, поки піч не вистигне. Спочатку мені було добре, аж поки не почало мене викручувати, кожную кісточку ламало. Прошу зі сльозами, аби мене випустили, проте жінка була невблаганна. З того часу я змогла випростатись, менше кашляла. Через кілька днів ще одна зичлива господиня висадила мене на піч, напоїла гарячим молоком з часником. Чи то народний лік такий помічний, а чи добре, щире ставлення простих селянок, але більше я не хворіла. Як я вам вдячна, дорогі мої гуцулочки. Настраждалися ми, повстанці, але й ви з нами набідувалися. Ніколи не випустили з хати, не нагодувавши і не обігрівши. Шана і дяка вам довічні!

З лютого сорок п'ятого Карпатами лютували енкаведистські «чорна рубаха» і «червона мітла». Розстрільною від села до села, полями, лісами йшли вгодовані, добре озброєні й обмундировані червонопогонні солдати, стріляючи по всьому, що рухалось, хапаючи всіх без розбору. Більшовицька навала не оминула й повстанського табору на «Бабі» над Кутами. Знайшовся підлий зрадник, провів ворогів розмінованою стежкою до партизанського становища. Здебільшого хворі й поранені повстанці відбивалися мужньо, але сили були надто вже нерівні. Багато хлопців полягло. Москалі забрали тяжко поранену Хмару, яка невдовзі померла, Оксану Лаврук з простріленою ногою, ще кількох поранених повстанців.

Перші люті більшовицькі облави я перебула в Бабині в зимарці, де перебивалася вся наша родина. Ніхто нас тоді не видав більшовикам. У тій зимарці мої батьки перебули аж до весни 1946-го, поки оунівський провід не велів батькові повернутися до Косова і зголоситися в

НКВД. Наказ проводу тато виконав. Пройшов дошито, тортури, але твердив, що покидав Косів заради заробітку на протримання сім'ї. Повірили — не повірили, але випустили. У жовтні сорок сьомого батьків вивезли на Сибір.

Смерть ходила назирці за кожним із нас. Загинув підрайоновий тереновий Чорний. Здався більшовикам і став провокатором районний тереновий Острий — Дмитро Кіяшук. У вересні сорок п'ятого прибув з москалями до Бабина на облаву. Боївкарі енкаведистів розбили, а Острого захопили живим. Революційний повстанський суд засудив зрадника до кари смерті. Так само знешкодили провідника СБ Дика, який виявився московським агентом.

На початку травня сорок п'ятого за наказом проводу я прибула до Камерального лісу поблизу Хімчина. Там застала окружний осередок пропаганди (ООП) у повному складі: Лесю — Ірину Лепкалюк, Ксеню — Лїду Німу зі Старих Скоморох біля Галича, Сизого — Степана Радиша з Рожнева, Самбірського — Миколу Сенюка зі Старих Кут. Провідником осередку був Грім — Ярослав Василик з Вікна на Городенківщині, колишній студент медицини у Львові. Була при осередкові невеличка боївка, стрільці якої виконували охоронні та інші функції. Щоправда, ми постійно перебували при якомусь відділі УПА, який коротко перепочивав у нашому терені після боїв. То була котрась із сотень — Скуби, Мороза, Гамалії, Підгірського, Білого...

Осередок пропаганди працював безперервно, за будь-яких обставин. Друкувалися листівки, відозви, газета «За волю», оформленням якої займався дуже здібний хлопець Сизий, випускник Коломийської гімназії. Статті до газети писав Самбірський, проте основну роботу вів провідник Грім. Ми з Ксенею друкували, продовжували робити нотатки з радіопередач... Часто навідувався окружний провідник Борис — Григорій Легкий з Березанщини на Тернопіллі. Невисокий, щуплуватий провідник мав велику силу волі, виділявся акуратністю. Його часто супроводжувала секретарка Соня — Катруся Гоянюк зі Спаса, маленька, щупленька, мовчазна і скромна дівчина. Ми називали її Сонечком, така була осяйна.

Приходили милі дівчата: Вірна зі Снятинщини, Оріся з Городенківщини, Уляна — Надія Водоставська з Коломиї. Ця тендітна дівчина була навдивовиж відважною. Глупої ночі переводила лісами-горами повстанські відділи, окремих підпільників. Бувало, запитуємо, як не збивається з дороги в п'їтьмі, а вона лише посміхається й тихо відмовляє: «А я, дівчатонька, до дерева притулюся, обійму його, а воно мені й підказує, куди далі йти». Отакі були в мене бойові подруги!..

Час від часу в нашому таборі відбувалися конференції-відправи. На них приходили крайові й окружні провідники Роберт, Митар, Залізний, Демон, Рибак, Кіров, Сталь... Останній дуже побивався за своїм ад'ютантом Чигирином — Юзем Гринчуком з Косова, який в Кутському районі потрапив поранений до більшовицьких лап.

Місце постою доводилося часто змінювати, бо лісами блукали більшовицькі вислужники, начебто в пошуках грибів, дров. Переходили здебільшого ночами, втомлювалися неймовірно, несучи нелегку поклажу. Для короткого відпочинку лягали покотом десь у заростях, щільно тулячись одне до одного, щоби зігрітись. Жодного разу хлопці наші навіть легким жартом не дозволяли собі образити дівчат. За роки підпілля не згадаю також, щоби хтось випив чарку.

Світанкову тишу 27 вересня 1945 року розкраяли три рівні автоматні черги. Ми таборували неподалік Хімчина. Невдовзі прибули провідник Борис, політвиховник Левада, Рибак, кілька командирів... Всі були дуже стривожені. Аж в полудень Сизий шепнув, що загинув командир Скуба. При обстрілі військових об'єктів у Коломиї стрілець недобре зарядив міну в ствол, яка розірвалася після вистрілу. Малесенький осколочок потрапив Скубі в сонну артерію. Стрільці понесли пораненого командира в гори. Дорогою, в Кривобродах, він помер. Похоронили Скубу між Кривобродами і Пилипами. До нас донеслися на розвидні прощальні сальви над могилою.

Скуба — Дмитро Гах, уродженець Хриплина, командиром був незвичайним, його, суворого, вимогливого і справедливого повстанці і місцеві жителі просто обож-

нювали, а вороги панічно боялися. Його випадкова загибель — непоправна втрата.

Мені доводилося часто друкувати різні документи для командира Скуби. Щиро він дивувався, що друкую швидко і без похибок, бо умови були не з найкращих — то при полум'ї ватри, то при свічці, або й взагалі при місяці. Якось двадцятип'ятилітній повстанський командир похвалився нам, дівчатам, медальйончиком на ланцюжку, подарованим йому нареченою. Ми знали, що Скуба і Залізний мають наречених — священницьких дочок Лиду і Зенку. Про більше розпитувати тоді було не прийнято. Ще з довоєнної пори дружили Білий і Соня, розквітло кохання між Сталем і Лесею, виникла взаємна симпатія між Борисом і Ксенею... Та й мені дівчата «пришили» нареченого. Часто після боїв і рейдів у нас ставала постоем сотня Підгірського — Костянтина Приймака з Молодятина. Сотенний закінчив Коломийську гімназію, пройшов старшинський вишкіл у Космачі, посилено займався самоосвітою. Стрільці у сотні були здебільшого з Березовів, Мишина, Лючок, Спаса, пройшли добрий вишкіл і були дисципліновані. Сотня часто зводила гарячі бої з енкаведистами. Сам командир був двічі поранений, проте завжди був життєрадісний, вповідав якісь смішні історії, приносив нові пісні. Високого, стрункого, зі світлим кучерявим чубом сотенного мої подруги заочно й «засватали» за мене. За що я дуже сердилася.

Втім, загальна ситуація складалася так, що не до романів було. Краєм скаженіли більшовики, жорстоко карали людей за найменшу допомогу повстанцям, арештовували, піддавали тортурам, пускали з вогнем важкою працею нажиті господарки, вивозили на Сибір, розстрілювали... В селах зорганізували для боротьби з повстанцями стрибків, засиляли в сотні, в організації, боївки провокаторів, різними способами вербували агентів... Щодня серце краями болючі звістки про загибель друзів: той загинув в бою, той потрапив у засідку і дострелився поранений, той підірвався на міні... Лави повстанські рідшали, але рішучість наша боротися за волю України не зменшувалась. Ми були сильні вірою в справедливість нашої боротьби, і зламати нас не могла навіть смерть.

Наш імпровізований табір стояв на височенькому березі дзюркітливого потічка, який Орися назвала Рубіконом, щоправда, Рубікон той нам доводилося переходити часто. Дівчата скористалися коротким затишшям і помилися в потічку, перевдяглися в свіжу білизну. Я саме заходилася пришивати до надто широкої спіднички поясок, як прийшов озброєний десятизарядкою зв'язковий. Забрав пошту і відбув. Сиджу в довженській шинелі і продовжую шити. Кравцювання моє перервав провідник Борис — треба було щось негайно надрукувати. Не встигла я відклацати на машинці й трьох рядків, як неподалік бабахнув вистріл, аж виляск пішов поміж берегами потічка. Тривога! Кожен хапає свої речі і бігом у видолінок. Я вхопила машинку, папір і гайда з усіма. Погоні не було. Стрільці, що повернулися з розвідки, розповіли, що в таборі бушує банда енкаведистів під орудою Гатілова. Хлопці знайшли також тіло зв'язкового, понівечене більшовицькими багнетами. Відійшовши від нас, хлопець напорівся на енкаведистів, яких провадила микитинська дівчина. Вистрілом мужній підпільник встиг повідомити нас про смертельну небезпеку.

За вечерею ми з вдячністю згадували вбитого рятівника, розбирали деталі пригоди. Потроху дійшло й до жартів — молодість брала своє. Найбільше, звичайно, хлопці й дівчата кпили з мене. Адже це мою спідницю «пайдьошники» як трофей несли на патикові через Хімчин. Особливо старався гострий на язик Сизий. Ось такий трагічно-комічний притрафунок. А скільки їх було...

Через кілька днів — сумне прощання з моєю вірною подругою Орисею, яку провід скерував на Городенківщину. На прощання Орися написала кілька віршованих рядків.

*Будьте здорові — як важко прощатись.
Я не прощалась давно.
Може, в ці дні, на тиху щирість багаті, —
Моє єдине добро?*

*Тиха хвилина — краплина у морі,
Море широке, без меж.
Будьте здорові, як стрінемося знову,
Може, весна розцвіте.*

Шурхіт осіннього листя під ногами додавав гіркоти розлуці. Прощалася з подругою, наче з власною молодістю.

Перед святом Святого Миколая Чудотворця ми заквартирували в гостинній хаті Лиска — Івана Гаврилюка, що був станичним у Спасі. Біля нас заклопоталися старенька мати станичного, його сестра Одокія, а ще хлопчина Степанко. Пампушки з гарячим молоком смакували нам надзвичайно, а тепла піч видалася царським ложем після лісових лежанок. Нам з Ксенею і Лесею відвели криївку під старою хатою Миколи Симотюка, в якого було семеро діточок. Найстаршому синові Іванкові виповнилося тоді сімнадцять. Вхід до криївки влаштований під піччу, закривався квадратною кришкою. Широка дошка під стіною слугували нам за столик, над нею поличка — для книжок. Біля столика — невелика лавочка. Спали ми на дерев'яному тапчані. Стіни криївки оббиті струганими дошками. Коли гасили каганчик, то в стелі криївки світилася маленька дірочка-віддушина. Криївку ми зайняли вночі, а під полудне в сусідніх хатах зупинилися гарнізонники, які вешталися нашим подвір'ям туди-сюди. Сусіди у нас з'явилися вельми «приємні».

Господар щоночі приносив щось підхарчуватися і розповідав денні новини. Для маскуванню брав відро, несучи щось худобі, бо над нашими головами тупотіли в старій хаті вівці, кози, кінь. Коли надворі було спокійно, ми виходили на короткий час на поверхню подихати повітрям, вмитися. Господар сторожив тим часом на подвір'ї.

Начальником стрибків у Спасі, за дорученням проводу, став демобілізований з фронту через поранену руку Микола Симотюк, підібрав собі надійних хлопців. Піти в стрибки було наказано і синові нашого господаря Іванкові. Хлопці приносили розвіддані, невсипно стежили за гарнізонниками, повідомляли про засідки, облави, бо в село часто налітали зі своїми горлорізами енкаведистські

верховоди Смолін, Захаров із Коломиї. Смолін не довіряв Миколі Симолюкові, часто погрожував розправою. «Все ви в етом селе бандіти, а ти, Ніколай, очень хітрий бандіт...»

Провідник Грім, Сизий, Самбірський і боївкарі заквартирували в криївці край села у Юрія Сорича, брат якого був у боївці. Криївку викопали в березі за стодолю, заходили до неї з пивниці. Хлопці перебували більше в стодолі, лише при загрозі спускалися в криївку. До них часто навідувався провідник Борис, приходили зв'язкові з терену.

З приходом весни сорок шостого на село налетіли великою силою енкаведисти. Причиною послужив кур'єр, який втрапив до їхніх рук з поштою і літературою. Поза увагою озброєних солдатів у селі не zostалися жодна хага, стодола, забудова, жоден кущик, навіть пенюк. Нишпорили скрізь, кожен клапоть землі протикали металевими щупами, обстукували кожну стіну... Кожна схожа на криївку споруда, хай і порожня, коштувала господарям маетку — палили безжалісно, людей арештовували. Крик, гвалт, стрілянина стояли в селі до ночі. Пошуки припинялися до ранку, біля самісінької нашої хати. Вночі прийшли Лисок і Микола Симолюк. Розповіли невтішні новини. Що робити? Просимо, щоби забрали господаря з дітьми, а нам принесли чисті сорочки й гранати. Готуємося до останнього бою й смерті.

Вночі газда вивів з хати усю живність, лише одне козенятко мекало жалісливо десь під пічкою. На світанку з подвір'я пішли діти з батьками. В свіжих сорочках ми щиро молимося, просимо Бога не за себе, а за невинних людей. Напруга переростає всі межі. Нарешті чуємо гупання кованих обцасів — на подвір'ї, в сінях. Страху немає, думка працює чітко. Перед нами купа паперів для спалення, поруч сірники. Леся стискає в руці розбезпечений пістолет, ми з Ксенею тримаємо по гранаті. Перед очима калейдоскопом мелькнули обличчя рідних. Чоботиська гупають у нас над головами, дріботить копитцями козенятко. Його плаксиве мекання обриває удар чимось важким, супроводжуваний брудною московською лайкою. Наші серця готові розірватися разом з гранатами.

Кроки нагорі віддалилися, затихли зовсім, а в скронях моїх гупало на всі гори: ледве розвела пальці, які стискали гранату.

В якомусь часі над нашими головами почулись дитячі голоси. Значить, тривога минула, енкаведисти забралися. Руки-ноги ослабли, в голові запаморочилось, все тіло якось зів'яло, я кудись попливла...

До тьми нас привів голос господаря. Не витримав бідолашний, відкрив люк криївки і шепоче: «Дівчата, як ви там? Живі? Москалі забралися». Вночі поприходили Микола й Іван, господар з дружиною, радіють за нас, як малі діти. Ми прочитали принесену від наших хлопців пошту, наговорилися й надихалися свіжим повітрям — і знову в криївку. Повітря вистачало години на чотири. Коли від браку кисню гаснув каганець, ми лягали на тапчан і намагались не рухатися, щоби берегти сили. В нашій криївці ніхто не витримував довго, ні Соня, ні Дарка, ані хлопці, а ми якось звикли потроху.

У червні гарнізонники забралися з села і ми більше бували на повітрі. Спочатку хлопці мушили водити нас попід руку, бо виснажені наші тіла могло здути вітерцем. Подруги мої були сині, аж прозорі, та й я не краща. Але молодість взяла своє. Повітря, харчування й добре ставлення до нас господарів додало нам фізичної снаги, а духовної жодній з нас було не позичати. Почувшись на силі, ми змушені були покидати наших щирих і відважних господарів. Сердечно подякували їм і подалися на Ковалівку. Дорогою згадували людей, які ризикуючи життям власним і своїх дітей, півроку давали нам прихисток. Воістину народ наш український незнищенний!

Через багато-багато років, у вікопомному серпні дев'яносто першого, я була в Спасі на посвяченні хреста на місці, де загинуло двоє повстанців. Несподівано зустріла колишнього малого Степанка, тепер вже солідного чоловіка. З його дружиною Параскою побували на місці нашої криївки. Жива ще вісімдесятирічна господиня, яка добре пам'ятає мене з подругами і все, що тоді діялося. Пом'янули ми Лесю і Ксеню, які героїськи загинули, чоловіка старенької, який помер від серцевої хвороби. Немає вже в живих і Миколи Симоцюка, якого люди по-

гано згадують через його командування стрибками. В селі ж бо не знали, що і Микола, й Іванко Симотюки стрибками стали за дорученням провідників Бориса і Грома, що вони багато допомагали повстанцям. Іванко закінчив педагогічний інститут і вчителював ціле життя. Про його підпільну діяльність ніхто й не здогадувався.

Розповіли мені й про героїчну смерть станичного Лиска в 1947 році. Мав криївку в покинутій хаті під лісом. А видала його енкаведистам Ярина — Марія Гоянюк, колишня підпільниця, що стала провокаторкою. На совісті зрадниці і смерть Соні — Катерини Гоянюк, секретарки окружного провідника Бориса. 5 квітня запроданка навела загін енкаведиста Смоліна на хату Соноїної сестри, де заквартирувала підпільниця. Щоби не потрапити до рук московських катів, Соня застрелилася.

При переході на Ковалівку Сизий повідав нам гірку новину — загинув провідник Грім. Пішов із села, щоби приготувати для нашої групи нове місце постою. На зворотній дорозі напоролися з групою стрільців на більшовицьку засідку під Яблуновом у Крушнику. В нерівному довготривалому бою провідник, що прикривав відхід повстанців, був поранений в ноги. Відстрілювався до останку, останній набій залишив для себе. Пізніше в Спасі про останній бій відважного провідника складуть пісню:

*З вітірка на середу сталася новина,
У Крушнику вбили дорогого сина.
Дістав кулі в обі ноги, не міг він втікати.
Крикнув: «Друзі, я ранений, мушу ся стріляти».*

Наша п'ятірка перебралася до Березовів. Дізналися про розгром більшовиками сотень Підгірського і Залізняка. Поручник Сірій — Іван Кулик зі Східної України і сотенний Підгірський продовжують вишкіл молодого поповнення для УПА. Від більшовицьких рук загинула подруга Оксана. Сизий з двома стрільцями подався в Спас, щоби забрати з криївки радіо, машинку, літературу... Мені ж провідник Борис дозволив провідати родину в Косові.

З групою повстанців дісталася Космача. Звідти боївар Сигота — Микола Матійчак з Косова провів мене через Соколівку, Бабин до лісу побіля Косова. Не могла дочекатися вечора, а з настанням темряви потрапила в обійми до рідних. Першим примчав брат Влодко, за ним Богдан, а пізно вночі прийшли батьки. Ми не бачилися півтора року. Жили в старенькій бабиній хатині, бо нашу спалили. Тато пройшов крізь енкаведистські жорна і виглядав нещасним, вся родина бідувала. Якби не запомагали харчами добрі бабинські люди, то не відомо, чи й вижили б. За розмовою час пролетів швидко і ми змушені були розпрощатися. Дорога стелилася почерез Космач знову на Березови.

У Космачі застала незвичну подію — суд над зрадником. Судили Чорного, що приходився братом районному провідникові СБ Кордубові. Суд скрупульозно вивчив усі факти й виніс вирок — смерть. Чорний лежав тим часом зв'язаний під смерекою з вибалушеними від страху очима, ще надіявся, вочевидь, на поміч рідного брата — провідника. Але Кордуб власноручно розстріляв молодшого брата. Через три роки виявилось, що агентом НКВД був самий Кордуб, а Чорний — його зв'язковим. Багато невинної крові було на руках обох запроданців.

У Березові мене чекали подруги Ксеня і Леся, а ще... тяжка звістка — не повернулися зі Спаса Сизий і Самбірський. Сизий разом із Романом — Мироном Василюком, братом покійного провідника Грома, і двома стрільцями перебували коротко в спаській криївці. Перед тим Самбірський з Уляною — Надією Водоставською хоронилися в криївці у Кийданчі, але їх хтось видав більшовикам. Перед загрозою Самбірський Уляну застрелив, сам же залишився живим і став зрадником. Рано-вранці 27 жовтня приведені Самбірським з Коломиї енкаведисти обскочили господарку Юрія Сорича, де була криївка з повстанцями. Довго вмовляли здатися, послали в криївку і самого господаря і його дев'ятирічного сина Іванка. Проте повстанці знищили все, що було в криївці, а самі пострілялися, ніхто не здався ворогові на милість.

Енкаведисти тіла вбитих поклали на подвір'ї, не встигнувши за своїм звичаєм поглумитися над мертвими,

бо була вже ніч і, забравши побитого господаря, поїхали до Коломиї. Вранці більшовики казилися з люті, бо тіла вбитих щезли. Люди вночі встигли похоронити повстанців. Аж через довгих десять років повернувся з московської каторги господар і організував перепоховання чотирьох героїв на цвинтарі біля церкви.

Тим часом Самбірський — Микола Сенюк зі Старих Кутів продовжував вершити свою чорну справу — продавав колишніх друзів. Родину його завернули із Сибіру в село, віддали господарку вивезених на вічні мерзлоти людей. Самому Миколі дозволили закінчити інститут у Львові, по закінченні якого працював викладачем. Ціною підлої зради купив собі волю, освіту, добробут...

З Чорного лісу прибув новий окружний провідник пропаганди Аркадій. Відбулася осіння відправа, на якій, як завжди, побував провідник Буковини Сталь. Готувалися до зими, яка розпочалася сорок шостого року досить рано. Нам з Ксенею велено збиратися на зимівлю на Жаб'ївщину, Леся залишалася в Березовах. Зимову одягу ми мали, тому збори були короткі. Сердечне прощання і група з п'ятнадцяти повстанців відмарширувала на Космач. Окрім нас із Ксенею і кількох стрільців, хлібосольні Березови покидали провідник Сталь зі своїми охоронцями-галичанами, поручник Сірій, поручник Чорногора, провідник Аркадій зі своїм стрільцем Павлом, що говорив львівським діалектом, Іскра, політвиховник Левада.

Ішли верхами під покровом ночі, дні коротали в лісі, ватри не розкладали, бо попід ліси голодною тічнею шастали зграї енкаведистів і їхніх холоуїв стрибків. В села по продукти не заходили, бо сліди на свіжому снігу було видно здалеку. Ми з Ксенею йшли всередині групи, втоптаню хлопцями стежкою, яку вони проторювали почергово, бо снігу випало нівроку, аж по пояс. І сипало ще, морози теж не відставали. Від наших гарячих колін сніг розставав і брався на спідницях ожеледою, від чого вони піднімалися доквіл розпашілих від безперервної ходьби тіл парасолями. Нарешті під ранок ми зупинилися в неглибокому лісовому видолінку й розпалили ба-

гаття. Хлопці понабирали повні їдунки снігу і пили окріп, а ми сушили крижану одержу біля вогню.

Одна з космацьких полонин зустріла нас, зголодженних і виснажених важким переходом, гостинно. Господарі напоїли нас спершу гарячим молоком і лише через кілька годин нагодували бурешинником — смачною паляницею із картоплі і борошна — та будзом. Мене і Ксеню висадили на широку полицю над ватрою, на якій пастухи сушать сир, і ми там добряче відігрілися й висушилися. Після короткого перепочинку — знову в дорогу верхотурами, бо внизу бушували більшовицькі облави.

Незабаром нашу групу радо зустрічав на постої своєї сотні сотенний Вихор. Нас знову нагодували й обігріли. Кравець, що був при сотні, зняв з нас із Ксенею мірку, щоби пошити штани, бо спідниці були дуже непрактичні для переходів зимовими Карпатами. В сотні зустріла земляків-косівчан санітарку Нусю Бернадську і чотового Скобу — Дмитра Балагурака.

Наступного дня наша «березівська» група розділилася. Провідник Сталь зі своїми хлопцями завернув на Буковину, поручник Черногора з кількома стрільцями подався кудись на доли, а ми — на Дземброню. Нас чекав надрайонний провідник Артим. Стріча відбулася в хаті його двоюрідного брата Василя, де він мешкав з мамою, дружиною і дітьми.

Вранці ми вже піднімалися в керунку до Піп Івана, де мали зимувати. Під вечір наша група зупинилася на місці майбутнього постою. Рідколісний схил старого зрубу полого збігав до потічка з прозорою студеницею. Місце досить гарне і, головне, безлюдне. Прибулі Артим, Черемош, Смілий, Заведія, провідник Аркадій, Павло, Іскра, Левада, поручник Сірій, Ксеня, я — Христя і ще два стрільці, взялися за роботу. Чоловіки звалили кілька смерек і заходилися будувати колибу, задня стіна якої знаходилася в землі, а передня виходила до полудня дверми і двома віконцями. Житло наше було добре замасковане деревцями і пеньками. Нам з Ксенею випало готувати вечерю. Куховарили ми постійно, правда, Ксені ця справа вдавалася краще. З мене була гірша куховарка, але поступово з допомогою подруги навчилася. Хлоп-

ці прихвалювали наші страви. Харчів було доволі — м'ясо, картопля, квасоля, борошно пшеничне і кукурудзяне, масло, бринза... Не голодували. Житло в нас вийшло досить затишне. Простора кімната з дощатими стелею і підлогою, двома вікнами і двома дверми нагрівалася від пічки в кутку. І хоч від лютих морозів тріскалися гучно смереки, стужа нам не допікала. Було трохи моторошно від голодного вовчого завивання, але звиклося. Всю задню стіну займали подвійні нари-причі. Ксеня і я спали вгорі біля печі, головами до нас — Іскра і Левада, під нами Сірій і Аркадій, головами до них — Артим і Смілій. Решта хлопців спала на нарах під іншою стіною.

Артим — Іван Скульський народився 1920 року в Жаб'єму. Закінчив гімназію, вчителював у рідному містечку. Сорок четвертого року пройшов старшинський вишкіл, став командиром сотні. Командував відділом УПА недовго, бо наприкінці сорок четвертого провід призначив його повітовим провідником ОУН. Люди дуже поважали розумного, врівноваженого і сміливого провідника, чесність і справедливість при вирішенні будь-яких питань додавали йому неабиякого авторитету серед друзів.

Потяглися звичні для повстанців будні. Хлопці часто ходили на зв'язок в терен, приносили вістки про засідки і облави, засилля більшовиків. До нас ніхто не приходив. З Ксенею в'язали хлопцям шкарпетки, рукавиці, навушники. Намагалися урізноманітнити страви...

Розпочався освітній вишкіл. Такий був наказ проводу — під час зимівлі підвищувати освітній рівень підпільників. Курси вів провідник Аркадій, мав обширні знання з політекономії, історії, географії. Ми старанно конспектували лекції, опісля ще старанніше засвоювали занотоване, бо викладачем Аркадій був суворим і вимогливим. Екзаменувати ж нас мало саме життя. Займалися всі, окрім стійкових, які змінювалися через дві години. Не обходилося й без курйозів. Потішним був стрілець Павло, який не знав військового впорядку і хлопці його вишколювали — праворуч-ліворуч... А загинути погеройськи хлопець зумів...

Грудень пройшов у буденних клопотах. Хлопці час від часу ходили на зв'язок, поверталися завжди без сторонніх. Підійшли Різдвяні свята, проте принесли вони нам смуток і неспокій. Бо на саме Різдво Христове десь поодаль нашої зимівки розгорілася стрілянина. За словами Артима там зимувала боївка Білогруда. Отже хтось таки навів енкаведистів на повстанський постій. Звичайно, ми не могли встигнути через засипані снігами гори на виручку друзям, та й не мали права «засвічувати» себе ворогові. Після того випадку наша група покидала на день колибу, хоронячись в лісових нетрях, щоразу в іншому місці. Обирали таку місцину, щоби обсервувати згори довкілля. Все частіше спостерігали з верхотури, як білосніжні гірські схили розрізали брудно-зелені змії більшовицьких каральних загонів. Кілька разів москалі проходили зовсім близько біля нашої колиби, але не виявили її, бо була майстерно замаскована. Тиждень після чутого нами нетривалого бою знову лунала стрілянина за недалекою горою, значить, більшовики виявили ще якусь повстанську групу. На душі в кожного було щемно.

Між святами ми встигли приготувати для себе запасний постій, замагазинувати там трохи продуктів. Кілька разів дорогу нам переходили вовки, блимаючи голодними очима. Артим показав якось ведмежий барліг, де карпатський вуйко смоктав собі безтурботно лапу всеньку зиму.

Напередодні другого Святого вечора ми приготували вечеру, щоби завтра належно відсвяткувати. Спати повкладались, як звично, одягнені, взуті, готові до будь-яких несподіванок. І вони не забарились... Під досвіток вбігає стійковий і повідомляє, що потоком близиться притишений гамір, вловлюються команди російською мовою. Енкаведисти! За мить вся наша група рухалася в світанкових сутінках в напрямку Дземброні. Глибокими снігами пробивалися без передиху до полудня. Перед гірським селом розділилися на дві групи. Ксеня потрапила до іншої групи.

Дземброня була зовсім близько, як ззаду залунали вистріли, загавкали вівчарки, почулася московська лай-

ка. Ми встигли переметнутися почерез замерзлий потік, кулі вже обпікали і без того розгарячіле тіло. Стрілець Черемош переді мною обхопив обіруч струнку смереку, обвився довкіл неї і повільно присів в закривавлений сніг. Завзято строчив з автомата Левада, даючи нам можливість відірватися від погоні. Ні я, ні Ксеня зброї не мали, хлопці нахвалялися захистити нас у випадку небезпеки. Тому надія залишалася лише на Бога і прудкі ноги. І я бігла, бігла, бігла...

Отямилася розпластана на снігу. Скроню обпекла куля, а вже тоді у вухо затарахкотів автомат. Але хтось гаркнув командно: «Не стрелять! Язык нужен... Твою мать!» Мене так-сяк відтелепали, тісно змотузували руки за спиною і кольбами в плечі погнали на невисокий горб, на якому темніли тіла друзів. Провідник Аркадій лежав спокійний, якийсь зосереджений, мов живий, лише на високому чолі, під самим волоссям, кривавіла невеличка дірочка. Нижче лежала Ксеня з розшматованою розривною кулею лівою щогою. Трохи поодаль — Артим, прострілена голова якого ще кровоточила і парувала. Лець живого, зв'язаного, привели політвиховника Леваду. Куля розтрощила йому автомат в перестрілці. Збоку запримітила розпластані мертві тіла Черемоша і ще одного стрільця. Большевики зносили в одне місце наші сумки з документами, планшети провідників, зброю. Дісталися їм і світлини нашої групи, зроблені нами в святкові дні.

Енкаведисти лютіші за шершнів. Втратили ж бо скільки своїх солдатів, а повстанців знищили і захопили так мало. Більше ніхто з нашої групи їм не дістався, ні живий, ні мертвий. Б'ють нас з Левадою зв'язаних, лають, аж смереки в'януть, повбивали б, мабуть, якби не наказ. Місяць вже козакував на небі, коли нас приволікли до села. Затерплі від мотуззя руки не відчували трісучого морозу. Голову свердлила лише одна думка: «Трапилось найстрашніше — я жива в большевицьких пазурях! Господи, як вмерти?» Заздрила мертвій подрузі Ксені — лежить собі задерев'яніла, ніщо їй не обходить...

Треба ж, щоб таке трапилось! У селі нас привели саме до тієї хати, де ми зустрічалися з провідником Артимом. У ній мешкав з родиною брат вбитого, зв'язковий

повстанців. Василеві дружина і старенька мама не могли втримати сліз, спостерігаючи, як нас із Левадою катували більшовики. Постановила собі не казати ні слова, так само затявся і політвиховник Левада. Вранці нас заштовхали до стодоли, а там лежать тіла наших друзів — без одержі, без чобіт, з піднятими за голови руками, за які їх волокли кіньми в село. Знову катування, знову запитання... «Кто тот? Кто етот? Связи? Клічки?...» Били, ставили до стіни, стріляли, підвішували за руки... Мовчання... Болю не відчувала. Єдине бажання — вмерти, вмерти, вмерти... Господи, допоможи вмерти!...

Не вибивши з нас жодного слова, більшовики через два дні поскидали на сани трупи, зверху нас двое. І мертвих, і живих прив'язали і повезли в Жаб'є. Голодна, напівзамерзла, покалічена я торжествувала маленьку власну перемогу. Витримала, не зламалася, нічого не сказала на тортурах енкаведистам, ніхто через мене не постраждає...

Через десять років у Караганді, куди я прибула до тата на висилку, мене відшукав якийсь чоловік. Я не відразу впізнала Артимового брата, в хаті якого побувала перед зимівлею і з якої мене вивезли в січні сорок сьомого енкаведисти. В той час він перебував уже під арештом в Жаб'єму. Дружина зуміла якось повідомити про нас з Левадою, тому він переживав, щоб не сказали нічого про нього. В процесі слідства зрозумів, що ми мовчали, тому прийшов, бідолашний, подякувати. За що дякувати, Васильку, я дякую Богові, що дав сили витримати. Василь з родиною обійшовся лише висилкою. Розповів, що нас видав Шкрібляк із Дземброні, який на сусідньому версі зимував худобу в зимарці. Вказав енкаведистам потік, яким вони дійшли до нашої колиби. За «працю» більшовики дали гуцулові свічок і сувій полотна, який забрали в когось із порядних гуцулів-газдів. На тому полотні навесні боївка Ваньки — Івана Хімчака й повісила христопродавця. Тутешні люди довго банували за Артимом.

У Жаб'єму розпочалося слідство. Били й ставили запитання, розпитували й знову мордували. Слідчим розповіла, що в повстанці я пішла з власної волі, псевдо моє Христя, звать мене Марійкою і родом я з Вербіжа.

Постійно перебувала в лісі, друкувала на машинці, мене охороняли й приносили харчі, в жодному селі я не була і нікого не знаю. На цьому й стояла, скільки мене не товкли пикаті енкаведисти. Мені доводили, що я з Косова, називали імена, адреси, але я продовжувала віднікуватись. Не «переконав» мене навіть начальник оперативного відділу Яценко, що приїхав зі Станіслава. Кілька разів водили розпізнавати вбитих. До трупів добавився ще наш Павло, який підірвав себе гранатою, але більшовикам не дався. Я його, звичайно, не «впізнала», як і всіх інших моїх друзів. Допити продовжувалися з ще більшою люттю.

Одного дня до в'язниці, яка знаходилась у просторій гуцульській хаті, привели мого батька. Побачив мене, підбіг, приголубив, як умів, почав заспокоювати. Перенапружені нерви мої не витримали і я зайшлася гірким риданням. Якись добрі жаб'ївські жіночки нагодували мене з ложечки кислим молоком. За всі ці дні я й крихтини не з'їла, в роті криваве фалаття, губи — суцільні рани... Сердешні жіночки розчесали мені закипіле кров'ю волосся.

У камері-коморі очікувала несподіванка — потрапила в обійми до підпільної подруги Марти, яку енкаведисти схопили пораненою. У слідчих паперах відтоді мене писали Кошак, але я продовжувала твердити про Вербіж, що й пройшло почерез усі документи.

Через кілька днів Леваду, Марту і мене, туго змотузованих, повезли до Станіслава. На виїзді з містечка я побачила тата. Він поспішав до мене з передачею. Побачив вантажівку і застиг при дорозі. Мій рідний, дорогий таточко! Скільки горя переніс через мене, на Сибір пішов, але ніколи, жодного разу не дорікнув мені ані єдиним словом. Я попробувала трохи підвестися, але енкаведист гупнув кольбою в голову і все попливло — тато, смереки, гори...

У станіславській в'язниці нас розвели по одиночках. Знову розпочалося слідство. Слідчий доброзичливим тоном повідомляє, що я не заарештована, а тільки затримана. Якщо підпишу заяву, що засуджую українських буржуазних націоналістів, які мене обдурили, визнаю

радянську Україну, мене відпускають і навіть скерують на навчання за власним вибором. Те ж саме пропонували і моїм друзям.

Після відмови ми з Мартою потрапили до третьої камери. Обидві ледве ноги переставляли. У Марті кровоточила рана на грудях. Я мала гарячку, через нестерпний біль у вухах оглухла. На допити перестали водити. Медичної допомоги не надавали жодної. Виходжували нас співкамерниці. Марті дівчата промивали рану, мене поїли окропом, прикладали теплі шматини до вух. Тато приносив у передачах нехитрий гуцульський харч. Ми поступово видряпувались з болячок, відновлювали сили.

Наприкінці травня до мене повернувся втрачений від побиття слух. Знову тягають на допити. Вперто твердила, що нікого й нічого не знаю. Тому веліли пояснювати зміст статей, відозв, якими була напхана моя сумка. Пояснювала, за що була безжалісно бита. За «російський імперіалізм» дісталось від здорового гевала так, що вилетіла через дві кімнати в коридор. Звідти вже занесли. Якось слідчий заставив підписати протокол, а я вхопила його й пошматувала. Як волокли мене в камеру, не пам'ятала, але десять діб на холодній долівці мене боліла кожна кісточка. Бити більшовики вміли. До камери повернулася вся в ранах, з гарячкою.

Виявили в камері сексотку — Марту Федориняк з Крилоса. Вхопили продавницю з Мартою, щоби купати в параші, проте на гамір наспів черговий. Нас розселили із камери, проте ми зуміли повідомити заарештованим про сексотів. Їм міняли прізвища, змінювали зовнішність, переганяли з камери в камеру, але ми продовжували виявляти ту нечисть. Багато шкоди чинили вони добрим людям, вилазячи зі шкури на юдиній службі в більшовиків.

8 серпня 1947 року повезли на суд. Романа Вінтоняка засудили на двадцять п'ять років, мене — на 10 років «ісправітельно-трудоих лагерей» і 5 років позбавлення в правах. У в'язниці зустріла Ольгу Грозберг, яка дивом вижила після того, як стріляла в себе останнім набоем. Десять років таборів дали Гені Андрусак — дружині полковника Грегота-Різуна, яка дуже побивалася за півтора-

річним Васильком. Дитину більшовицькі опричники видерли з маминих рук і не зважали ні на сльози, ні на благання. Боялися енкаведистські «герої» навіть маленького сина вбитого ними полковника Різуна. Згорьована мати зуміла з допомогою добрих людей відшукати вкраденого більшовиками сина аж через довгих дванадцять літ...

У жовтні вивезли на висилку мою родину. У лютому сорок восьмого «столипін» з кількома сотнями невільниць, здебільшого волинянок, погуркотів на північ. Дорогою до нас долучили литовок, латишок. Хто не вмер на етапі, доходили на станції Сейді в Республіці Комі, куди нас привезли, мов худобу. В поселенні над Усою зосталося навечно багато українських дівчат. Два роки відбула на Воркуті. Постійно трудилася на «общих» роботах — кайло, лопата, лом, тачка... Лютезні сибірські морози і вітри витискали з нас, нужденних і зголоджених, залишки сил. У кожної тільки душа тепліла. Взимку чистили від снігу залізну дорогу, станції. Сніговії-бурани забезпечували кволих в'язнів цілодобовою працею. Від п'ятдесятиградусних морозів сльози на очах перетворювалися в крижані перла. Вгодовані й добротню одягнені конвоїри гріються біля вогню, а голодні, блаженко одягнені невільниці крижаніють на морозі й вітрі. Ніхто й не думав перейматися здоров'ям невільників, які хворіли й вмирили масово. Вічна мерзлота приймала всіх.

У травні п'ятдесятого невелику групу дівчат етапували до Красноярська. Два місяці добиралися до Дудінки на Таймирському півострові, звідти пішки погнав нас лайливий конвой до Норильська. Тамтешня зона приємно вразила. В бараках чисто, нари застелені білими простирадлами, подушки зверху, не чути лайки, бо дівчата всі свої — «політичні», жодних крадіжок... У попередньому таборі нас утримували разом із побутовиками, то ж ми там надивилися і наслухалися різного. Режим у новому таборі був суворий, в'язні носили номери на одязі, бараки на ніч замикалися, в кутках «красувалися» параші, працювали дуже важко, довбаючи у вічній мерзлоті котловани, але жили ми дружно. Ділилися з подругами останнім, часто співали вечорами, згадували

волю. Дівчата просили розповідати про підпілля. У розмовах переносилася до рідних країв.

Працюємо щодня по дванадцять годин, вихідних майже немає. Бригадують здебільшого росіянки, які потрапили сюди за службу німцям. Зганяють злість на наших дівчатах. Ми відстоювали себе, як могли. Норильськ аж кишів переповненими в'язнями концтаборами. Наш табір налічував понад п'ять тисяч невольниць, на Медвежці було тисяч дванадцять... Після смерті не-люда Сталіна в таборах спалахували страйки, повстання.

Наш табір приєднався до чоловічих. Два тижні ми не виходили на роботу, відмовилися від їжі. Голодування знесило кожну вкрай, але ми не піддавалися на вмовляння табірної адміністрації. Більшовики здалися. Нам дозволили позривати з одержі номери, двері на ніч уже не замикалися, з бараків повиносили параші, щотижня давали вихідні, дозволили частіше листуватися з домашніми.

Через два місяці страйки і повстання розгорілися з новою силою. Влада особливо не церемонилася. На роботу виганяли під дулами автоматів і кулеметів, невольниць обливали водою з пожежних брандсбойтів, кололи багнетами. Було багато поранених і вбитих, особливо серед політкаторжан-чоловіків. Невільники силою волі і згуртованістю вкотре перемогли систему з її кулеметами і танками...

В якомусь часі почали звільнювати «малолітніх», і тих, хто відбув дві третіх терміну. До числа останніх потрапила і я. 9 травня 1955 року конвоїри відвезли партію звільнених до Казахстану. Так я потрапила до Караганди, де мучились у висилці мої батьки. В біді всміхнулося й щастя. Вийшла заміж за колишнього політвиховника сотні Бея на Калущині Михайла Свистельницького, який прибув до Караганди після десяти років неволі в норильських таборах.

До рідного Косова повернулися з чоловіком і двома синами аж у травні 1971 року.

У квітні дев'яносто першого ми похоронили тата, мого доброго, мужнього, розважливого батька. Кілька місяців не дожив старенький до Незалежності України, яку все своє життя хотів бачити вільною й могутньою.

2. Жук — Юрій Паєвський

*Винні не ми, що
з неволі-тюрми
Вийти на волю хотіли.
Винні не ми, що
своїми грудьми
В мури, як молотом били.
Винні не ті, що за нами
пішли
І по дорозі упали.
Наші стяги
Їм як квіти цвіли.
Сонцем цвіли ідеали.
Винен — хто винен,
спізнаєм колись.
Де ми й чого не вгадали.
Лицарів, лицарів шкода
до сліз.
Тих, що у бою упали.*

Олександр Олесь

У травні 1950 року, за розпорядженням окружного провідника ОУН Коломийщини Бориса, мене скерували в районний осередок пропаганди Косівщини. Осередок під керівництвом районного референта пропаганди Лебеда — Михайла Ткачука базувався в лісах довкола Шешор. Коли мене по зв'язках доправили до місця призначення, літній постій осередку був на північно-західному схилі гори Корметури. Крім провідника Лебеда до осередку тоді входили боївкар Кіт, Лебедева дружина пані Емілія і друкарка Дарина.

Відтоді провідник Лебідь став для мене не тільки бойовим командиром і наставником, але й замінив мені, чотирнадцятирічному, рідного батька, який в той час мучився в мордовських концтаборах. Мати ж моя працюва-

ла в підпіллі в надрайонному осередку пропаганди десь під Чорногорою.

Провідник Лебідь користувався шанною й повагою як серед підпільників, так і в населення. Неодноразово доводилося мені бути свідком, як люди просили в нього поради в складних житейських ситуаціях не тільки в його рідних Шешорах, але й довколишніх селах. Допомагав він не тільки добрим словом, але й ділом. Завжди врівноважений, підтягнутий, поголений, в добре підігнаному однострої, напуцтованих чоботях мав вигляд старшини, який щойно вийшов з військової казарми, а не з підпільної криївки. Очевидці розповідають, що перед своєю смертю Лебідь встиг все-таки поголитись.

Досвідчена друкарка і підпільниця зі стажем Дарина швидко навчила мене вміло друкувати на машинці. Членом ОУН Дарина була ще з часів німецької окупації. Встигла попрацювати в багатьох осередках. Невисокого зросту, в чобітках і спортивній спідниці, підперезана ременем з кобурою із незмінним «маузером» калібру 7,65 Дарина навчила мене виготовляти й підпільну літературу. Під керівництвом Кота і Лебеда я потроху освоїв ази партизанської «науки». Переходи, постої в лісах, зустрічі на зв'язках з іншими групами для передачі надрукованих документів і літератури в терен стали для мене звичною підпільною працею. В партизанських буднях пролетіли літо й перші осінні місяці.

Наприкінці жовтня 1950 року, коли ми з Дариною перебували в криївці під горою Брусний, а решта групи будувала в десяти кілометрах зимову криївку, трагічну новину приніс заступник окружного провідника СБ Крук — загинули окружні провідники Буковини і Коломийщини Сталь і Борис, надрайонний провідник Городенківщини Сталевий, в бункері якого мав зимувати Борис. Втрата багатолітніх провідників боляче вдарила по підпіллю обох теренів. По закінченні осінньої відправи на її місці, на горі Кокорі біля Лебедина, з якоїсь причини zostалися лише Сталь і Борис зі своїми охоронцями. Приведені агентом-зрадником Кіровим енкаведисти оточили місце постою і відкрили вогонь. Повстанці прийняли нерівний бій і загинули геройськи. Ми з Дариною чу-

ли відгомін далекого бою, що тривав з ранку до ночі, але не здогадувалися, що він матиме такі трагічні наслідки. Розповідаючи про цю подію, суворий і мужній Крук, якого панічно боялися ще німці, не міг стримати сліз.

На початку листопада весь наш осередок перебрався до нової криївки. А 21 листопада, на свято Архистратига Михаїла, ми востаннє перед зимівкою зустрілися з групою Крука, яка мала бункер десь в наших теренах. Крук хотів мене забрати до себе, бо в них загинув друкар, але Лебідь не відпустив, оскільки я знаю місце зимової криївки осередку, а це було б порушенням порядку. На ті Лебедеві слова Крук аж всміхнувся у вуса: «Як можна уявити, Михайле, що з нашої криївки хтось може здатися ворогові?» Але не наполягав, бо розумів, що Лебідь мене по-батьківськи любить. Ми розійшлися по «домівках», а через тиждень — величезна облава. По нашій криївці погупали сотні чобіт і пішли далі, а криївку Крукової групи обступили відразу, видно, спрацював сексот. Довго відбивалися повстанці, бо схованка була неприступна. Вистрілявши набой, запалили криївку і пострілялись. Із Круком загинули стрільці Голуб, Карпо, Пструг.

Цілу зиму ми з Дариною друкували підпільну літературу. Кіт час від часу підремонтював машинки, які не витримували великого навантаження. Працювали всі дружно, пані Міля диктувала, ми друкували, Кіт з Лебедем зшивали і обрізували готову «продукцію». Лебідь регулярно проводив з нами ідеологічний вишкіл, у криївці було багато книг, шахи, два радіоприймачі. Криївка мала протічну воду і змивну каналізацію. Я побував у багатьох криївках, але такої вигідної і майстерно замаскованої більше не зустрічав. Її не виявили й досі. Лебідь був неперевершеним майстром побудови криївок. Остання його криївка знаходилася в центрі села навпроти сільради у скалі над швидкоплинною Пістинькою. Тільки з допомогою зрадника вдалося більшовикам виявити партизанський пристанівок. Сталася ця трагічна подія 23 січня 1953 року. Живим енкаведистам ніхто не здався. Лебідь застрелив Цвіркуна, дружину Емілію і себе. Але здригнулася рука мужнього повстанця, коли стріляв у вірну подругу життя, матір трьох дітей... Холодніючою

рукою вхопила провідникова подруга бритву, якою той щойно голився, і перерізала собі горло.

З настанням 1951 року наш осередок поповнився двома шешорськими хлопцями. Цвіркун — Андрій Мельничук і Тихий — Василь Крилюк змушені були зійти в підпілля перед загрозою більшовицького арешту. В Лебедевій групі я пробув понад рік. Чого тільки не довелося пережити за той час. Підпільники жили в складних і жорстоких умовах. Конспірація була настільки суворою, що за весь час перебування в осередку я не знав імен найближчих своїх друзів-підпільників, тільки псевдо. Це не було виявом недовіри, бо пережили ми не одну смертельну небезпеку, скільки разів криївка могла стати нашою спільною могилою! Часто ми з Дариною залишалися в сховку на кілька тижнів самі, коли всі інші вирушали в організаційних справах. Спільно ж пережиті труднощі і небезпеки налаштовують на відвертість. Але ми не проявляли зайвої цікавості, бо такий був в Організації порядок. Не просто заборона, а закони підпільної етики виключали непотрібні запитання.

Аж 1993 року, через сорок років після загибелі Лебеда з дружиною і Цвіркуном, я дізнався, що Дарина — Марія Романюк із Турки на Коломийщині, а Кіт — Дмитро Матійчак з Косова. Його брат Микола — Сигота був у боївці СБ Херсона. Дарина з Котом загинули восени 1952 року в криївці в урочищі «Млаки» біля Шешор. Сьогодні на місці їхньої загибелі височіє пам'ятний хрест.

З початком осені п'ятдесят першого мене, вже як досвідченого друкаря-машиніста, перевели в Косівський надрайонний організаційний осередок.

Я тепло попрощався зі своїми бойовими друзями і наставниками, як пізніше виявилось, назавжди.

Весна п'ятдесят другого видалася ранньою і теплою. Карпати якось враз звільнилися від глибоких снігів і повнилися передзвonom талих вод. Гірські села все ще струпилися більшовицькими залогами. Підпільники налагоджували зв'язки з групами, які зимували в інших місцях. Окружний провідник Буковини поручник Недобитий прислав зв'язкового з повідомленням, що має відбутися зустріч з представником окружного проводу Ко-

ломийщини. На зустріч прийшли наша група на чолі з Ненаситцем і група Недобитого. У лісі біля Бабина посеред дня зустрілися з окружним провідником СБ Кировим — невисокого зросту, худорлявим, у стандартній старшинській формі, з автоматом ППШ і двома гранатами на поясі. Супроводжував високопоставленого есбіста незнайомий стрілець. На призначене місце ми прийшли ще вночі. Намету не ставили, бо погода стояла чудова. Дочекалися зустрічі з Кировим і пробули в лісі разом з ним цілий день. Розмови з окружним провідником СБ вели окремо Недобитий, Ненаситець, ще кілька повстанців. Гуртом снідали й обідали. Не знаю про що розмовляли провідники, але для всіх Киров дав інформацію, що МГБ укоренило в лави повстанців провокатора-зрадника, котрий викликає керівників підпільних груп на зв'язки і дає їх чекістам. Робить це дуже хитро й професійно, тому про зрадника треба повідомити всі підпільні групи. Тут же написав на аркуші паперу рядків з двадцять «комунікату» і дає завдання моєму провідникові Ненаситцю документ негайно надрукувати, розмножити й розіслати по всіх можливих зв'язках. Наша друкарська машинка зберігалася в старій зимовій криївці, що в двох кілометрах від місця зустрічі. Поспішаємо з Ненаситцем туди. Стіни й стеля покинутої криївки встигли вже добре зацвісти, покрилися зеленою пліснявкою, вентиляція була нікудишня. Давненько ми її не провідували. Ненаситець аж зімлів, побувши якийсь час під землею. Черкаємо сірником, а він гасне. Через брак кисню і лампа не горітиме, тому друкувати неможливо.

Криївка — плід індивідуально-групового мистецтва. Керував спорудженням провідник, керівник групи. Якщо група-боївка складалася з молодих і дужих хлопців, то захисток будувався далеко в горах, в недоступних для ворога місцях. Він не потребував ретельного маскування. Одна з наших зимових криївок під Чорногорою була лише наполовину в землі, її незмінно охороняли недремні стійкові. На випадок облоги надія була на вірну зброю й прудкі ноги. Якщо криївка споруджувалася для осередку пропаганди чи загальноорганізаційна, де були жінки й старші чоловіки, то мусила знаходитись непода-

лік села. Ставка в цьому випадку робилася на мистецтво маскування. Потайник у Бабині облаштували в ліску. Село має дванадцять присілків. Посеред села височіють дві порослі лісом гори. На одній з них повстанці облюбували бук, що стримів до неба п'ятьма стовбурами. Центральний, найтовстіший стовбур зламався й почав прогнивати. Станичний Бомба видовбав його аж до низу і триметровий порожнистий стовбур служив за оригінальний вхід до криївки, яку викопали під буком. Дупло було вузькувате, тому легко пролазив у нього тільки я. Кременезніші хлопці мусили скидати з себе портупеї, зброю і впихатися з піднятими догори руками. Понад криївку проходила огорожа з колючого дроту, для якої наш бук служив одним із стовпів. Хитромудрий станичний добавив ще кілька дротин, добряче нашпанував їх між стовпцями, і підвісна дорога для мешканців криївки була готова. Стаєш на другу знизу дротину, руками тримаєшся за верхню й пішов собі боком сто п'ятдесят метрів від дороги до криївки. Сніг під огорожею незайманий впродовж всієї зими, нікому і в голову не прийде, що під буком — повстанська схованка. Тим більше, що залазили ми дуже акуратно, жодної коринки не зірвали на букові. Спали ми в підземному нашому пристанівку на двоярусних нарах: з одного боку двоє, з другого — троє, один лягав у проході, що закривався на ніч. Було трохи тіснувато. Мала криївка й інший суттєвий недолік — не було в ній води, бо знаходилася на горбі. Тому ми з осені запасалися водою, кілька бочок якої вистачало на півтора місяця. Криївка була добротро обшита зусібіч дошками. В одній й тій же криївці з причини безпеки не дозволялося зимувати двічі, окрім випадків, коли на зимівлю йшли минулорічною групою. У «бабинській» криївці ми зимували двічі поспіль, хоча з нами не було наступної зими наддніпрянця Миколи з дружиною. Але станичний Бомба поручився за подружжя підпільників. Криївка наша простояла багато років, і відкрилася людям аж наприкінці вісімдесятих, коли впало дерево.

Ми з Ненаситцем повернулися на місце постою і доповіли про все Кірову. Друкувати в лісі було ризиковано, бо машинка голосно клацає. Кіров наказує видруку-

вати «комунікат» вночі, коли повітря в криївці посвіжішає. Так ми й вчинили, але вже зі станичним Бомбою. Вранці ми знову зустрілися з Кіровим, який ночував у Недобитого. Через кілька днів енкаведисти розгромили криївку провідника Буковини.

На місці зустрічі повним складом ми побули ще кілька годин. Кіров забрав усі видрукувані мною папери. Перед тим, як відійти зі своїм мовчазним стрільцем, вкотре закликав присутніх стерегтися й користуватися тільки старими відпрацьованими зв'язками.

Через два дні наші групи розділилися й розійшлися. Мені випало йти з кушовим Кригою і його стрільцем Мироном. Впродовж майже двох місяців ми оперували тереном побіля Шешорів, Брусторів, Яворова, Соколівки, Бабина, Рожнева. За межі Косівського району ні разу не виходили. Довкола нишпорили більшовицькі заго-ни, налітали з облавами на села, прочісували ліси. Але ми мали надійні зв'язки, попутники мої були із Соколівки і терен знали, як власну хату. За зиму я виріс із форми, тому замість військового френча носив спортивну ві-трівку, яка не дуже пасувала до військових штанів і петлюрівки.

Куди подався Кіров з дивакуватим стрільцем, ніхто із нас не знав, не відали ми і його зв'язків, місця по-стою. Аж десь усередині травня окружний есбіст викликає Кригу і Мирона до себе і повідомляє про весняну відправу. Збірки-відправи підпільників відбувалися що-весни й щоосені. Вони проходили зверху донизу — спер-шу окружна, відтак надрайонна, опісля районна... На окружну відправу викликалися лише високі провідники, не нижче надрайонного.

Згодом уточнили, що відправи як такої не буде, на-томість відбудеться зустріч з представником крайового проводу. Про місце і час зустрічі знали лише провідни-ки. Знову посходилися докупи розрізнені групи повстан-ців, 23 червня вирушили до місця призначення. Дорогою провідник повідомив, що зустріч відбудеться в шешорсь-ких лісах, які я знав добре таки.

У лісі провідник уточнив, що зустріч відбудеться на березі озера Лебедин 25 червня о дев'ятій годині вечора.

Порядок в підпіллі існував такий, що на зустріч приходилося завчасу, але зупинялися за кілька кілометрів від умовленого місця, щоби обсервувати терен. Ми посиділи у весняному лісі зо три години. Тиша й краса довкола просто казкові, не вірилося навіть, що десь може чигати смертельна небезпека. З першими вечоровими сутінками почали підходити буковим лісом ближче до озерця. Метрів за триста залягли з наготовленою зброєю. Ліс німував собі мирно. Наш провідник підійшов до визначеного місця, з певним інтервалом стукнув палицею по стовбуру смереки. В короткому часі на умовний сигнал з лісу вийшов на полянку чоловік. У скупому місячному сяйві я впізнав у прищельцеві Кірова, бо знав його вель. и добре. Усе гаразд. Провідники привіталися. На сигнал Ненаситця підходимо до окружного провідника СБ, вітаємось. Кіров веде нас вглиб лісу на старий, порослий кущами зруб. Там уже чекають шість озброєних чоловіків. Жодного з них я не знаю. Ненаситець зголошує згідно статуту окружному проповідникові СБ прибуття групи. Після офіційної частини вітаємося з незнайомцями. До нашої групи входили Крига — кущовий провідник, Мирон — стрілець його боївки, Лис — стрілець іншої боївки, Оріся — моя мама і я — Жук. Командував групою надрайонний господарчий Ненаситець.

Події розгорталися стрімко, не було змоги навіть перекинутися словом-другим із друзями. Встиг лише поцікавитися у Мирона, чи знає когось із людей, що зустріли нас. Той мовчки крутнув заперечливо головою. Вискочив на величезного каменя на полянці й нервово притоптує ногою в чоботі. Щось, либонь, відчував неладне. Таким він і залишився в моїй пам'яті. Незнайомці стоять собі півколом, і ніщо в їхній поведінці підозри не викликає. Зодягнені, як ми, озброєні автоматами, пістолетами, гранатами... Тим часом Кіров офіційним тоном повідомляє, що неподалік на постой представник крайового проводу, який розмовлятиме з нами. Насамперед підуть друг Ненаситець і подруга Оріся. В супроводі Кірова і двох його стрільців названі зникли в нічній темряві. В якомусь часі Кіров повертається з одним стрільцем. Я цікавлюся, про що говоритиму з представником проводу і чому мене

покликано на зустріч, адже я не така велика птиця. Пояснює, що з подругою Орисею в них своя бесіда, а зі мною... «То справа така. Обстановка в підпіллі крайньо напружена, тому провід хоче тебе злегалізувати. Але для цього потрібні гроші, зв'язки, документи... Крайовий провід допоможе тобі в усьому».

Мама моя не займала високих посад у підпіллі, проте проводила велику роботу як публіцист-агітатор. Уже не було серед живих Полтави, Горнового, тому до підпільних часописів писала багато мама. Праці свої підписувала шифром М-35. По суті вона була референтом пропаганди окружного проводу ОУН. Кіров добре знав родину, бо часто гостював у нас. Зимував у дідового брата в Тучапах. Тоді він мав псевдо Клим.

Тим часом Кіров запрошує на розмову з високим провідником Лиса, якого відпровадив мовчазний стрілець, а сам залишається з нами. Невдовзі до нашого гурту приєдналося ще двоє незнайомих стрільців. З нашої групи залишилося троє, Кіров же має п'ятьох стрільців. Через кілька хвилин німого вичікування Кіров велить мені йти з ним. Ми пройшли метрів двісті поміж високими чагарниками і Кіров зупиняється. Мусимо, мовляв, дочекатися умовного сигналу, а тоді вже підемо до намету провідника. Мовчки стоїмо серед суцільної темряви. У Кірова на плечі автомат, у мене — карабін. З цією зброєю — то ціла історія. Ранньою весною Калина напоровся на більшовицьку засідку. З вісьмома кулями в тілі втік від енкаведистів, але втратив зброю. Ненаситець попросив мене, щоби віддав чоловікові свій ППШ. Калина на той час уже трохи поправився від ран, що виявилися, на щастя, легкими. Я віддав автомата, хоч і без великої охоти. Ненаситець витяг з дупла старої верби сім карабінів, які пролежали там вісім років, і один вручив мені. Зброя та була непопулярна серед підпільників, але діватися було нікуди. З довжелезним, облупленим карабіном-п'ятизарядкою я ходив кілька тижнів аж до згаданої зустрічі.

У рідких проблісках місяця Кіров догледів мою страшну зброю й запитує, що то за цяцька така. Я й пояснив йому походження карабіна. Кіров наказує пока-

зати кріса, що я чітко й виконав. Есбіст звернув увагу, що патрон дісланий в патронник, а затвор не зовсім до-тиснутий. Почав мене картати, хоча я й намагався пояс-нити, що то така система. Він повернув патрон у магазин і забезпечив затвор, після цього повернув мені зброю. Ще якийсь час ми перекидалися з Кіровим якимись не-значними словами, аж поки він не відступив від мене на крок і націлив в груди автомата. «Друже Жук, ви за-арештовані!». Я стою й не знаю, що діяти. А він продо-вжує: «Ви пам'ятаєте комунікат, який друкували? Є пі-дозра, що серед нас орудує зрадник. Усі підпільники му-сять пройти перевірку, в тому числі і ви... Не пережи-вайте, я знаю, що за вами вини нема, але перевірку пройти треба. Опір чинити не раджу». Кіров говорив рівним, спокійним голосом, я вини за собою не почував жодної, тому був упевнений, що перевірка хутко закін-читься і все стане на свої місця. За спиною в мене щось зашелестіло, повернутися туди заборонив різкий окрик Кірова: «Не рухатись!» Автоматна цівка застигла на мое-му міжбрів'ї. З куців вискакують двоє, міцно стягують мені руки сирівцем і щезають, мов привиди. В цей мо-мент неподалік зненацька гаркнули автомати. «Лягай!» — валить мене з ніг окрик Кірова. На голову впало кіль-ка зрізаних кулями гіллячок. Кіров упав поруч, не від-водячи від мене автоматного дула. Стрілянина не вщуха-ла кілька хвилин. Я ж лежу більш-менш спокійно, бо цілковито довіряю окружному провідникові СБ. Згадую, що ми знаходимося на терені районного провідника про-паганди Лебеда. Можливо, то його хлопці наткнулися на нашу групу й відкрили вогонь. Ділюся догадкою з Кіро-вим. Той погоджується. Тим більше, що Кіров постійно випитував у мене, як вийти на Лебеда, позаяк я був із його групи й зимував разом з Лебедем. Але я не відкрив есбістові місцезнаходження зимової криївки. Назвав ли-ше ліс, в якому можна зустріти Лебеда. Опісля мене час-то мучили докори совісті, чи не видав я, бувало, Лебеда. Заспокоївся, коли дізнався, що провідник пропаганди Косівського району Лебідь загинув п'ятдесят третього року, тобто через рік після мого арешту, зовсім в іншому терені.

Стрілянина починає поступово віддалятися. Мое чу-тливe вухo вловлює, що група переслідує двох, вирізняю з-поміж пострілів бабахання нагана. Крига мав рідкісного маузера взірця 1918 року з прицільною планкою на вісімсот метрів. Його б я впізнав серед тисячі пострілів. Стріли глухішають, рідшають, аж поки не затихають зо-всім. Тиша й темрява знову оповивають ліс.

До мене почало потроху доходити. Глянув на розпла-станого Кірова, в руках якого дрібно тремтів автомат, і мовив: «Друже провідник, я так розумію, що втрапив до рук більшовиків?» Він глипнув на мене й конвульсивно затряс щелепами: «Та що, що ти?». Не встиг він витис-нути з себе щось розбірливе, як з кущів повибігало кіль-ка гевалів і посторцювали мною під деревом. Кіров ку-дись непомітно щез і більше я його не бачив. Зодягнені в повстанську форму енкаведисти розслабилися, заговори-ли по-російськи. Без зайвих церемоній мене схопили й потягли поволозки аж до автомашин, що стояли замаско-вані при дорозі. Біля студебекерів нічними тарганами снували енкаведисти. Мене ретельно обшукали, зняли з плеча карабін, відчепили пояс з гранатами й пістолетом, на шию накинули ремінний зашморг, підвели до ванта-жівки. Два моцарі схопили за руки й ноги і з розмаху гепнули мною, мов мішком, у кузов студебекера. Там міцно змотузували ноги. Прозвучала команда «В маши-ну!», і по п'ять автоматників усілося вздовж обох бортів. Один намотав собі на руку кінець сирівця, що тісно об-вив мою шию, шарпнув, аж мені забракло повітря. До кузова швиргнули ще чиєсь тіло. Повертаю трохи голо-ву — Ненаситець, теж змотузований і з сирівцем на шиї. Авто вже загарчало мотором, як до кузова вкинули зброю. Скосивши очі, я побачив два автомати й маузер Криги. Значить, його і Мирона вже немає серед живих. Правда, тіл їхніх я не бачив, як і не бачив вже більше нікого з наших живих. Лишень попробував заговорити до Ненаситця, як енкаведист боляче натиснув мені чобот-ськом на обличчя. Розмовляти не було змоги. Пролу-нало ще кілька команд, загавкали собаки, й машини ру-шили лісовою дорогою. Без жодної зупинки доїхали аж до нічного Станіслава.

Пізніше вияснилося, що окружний провідник СБ Кіров, а за сумісництвом — агент НКВД, допоміг більшовикам захопити дванадцять груп підпільників з нашого терену. То ж наша група приєдналася до одинадцяти попередніх, що вже місяць мучилися в станіславській в'язниці.

У Станіславі нас вкинули до в'язничних підвалів. Там побачив маму, коли нас вели конвоїри лунким коридором. Мамі веліли притиснутися до стіни, але вона встигла повернути до мене голову, і ми мовчки обмінялися поглядами. Перенічкували з Ненаситцем в одній камері, а вранці нас повезли до Києва. Заштовхали у «столипін» і везли обох у порожньому купе аж до самої столиці. У Києві більшовики організували нам пишну церемонію-зустріч, ну просто цирк влаштували. Вагон загнали в якийсь тупик. Ми босі, лише в сорочках, штани без ременів і гудзиків, проте на руках наручники, а на шиї ремінні петлі. Так і виводять з вагона. Став я на сходинку, а зійти не можу, бо штани сповзають, руки закайдановані, а охоронець ще й за ремінь сіпає. Тому мусили мене солдати зносити на руках.

Метрів за сто стоїть «воронок». По всім здоровених червонопогонників з автоматами вишикувалися вузьким коридором і поїдають нас поглядами, у двох величезні вівчарки рвуться з повідків. Такої «честі» ми з Ненаситцем аж ніяк не сподівалися. Йду червонопогонною алеєю і міркую собі, що з автоматом в руках я б сам відпровадив всю цю ораву куди треба, а вони розігрують комедію. Для кого? Навіщо? Вперше в житті чую: «Шаг влево, шаг вправо — считается побегом. Конвой применяет оружие». Понад двадцять здорованив з автоматами й собаками супроводжують знесиленого шістнадцятирічного хлопчачка в наручниках і з петлею на шиї... Кому потрібен цей фарс? Старший конвою передав папку з моєю «справою» офіцерові біля «воронка». Невдовзі авто пригуркотіло нас на вулицю Короленка, де під тридцять третім числом містилася центральна в'язниця МГБ.

Розпочалося затяжне слідство з допитами вночі і вдень. Бити не били, проте морили голодом і спрагою, сліпили очі яскравими лампами. В камері-одиначці я від-

сидів майже рік. Постійно задавався питанням, чому мене залишили живим. Адже була команда всіх рядових підпільників-повстанців вбивати на місці, живими брати лише провідників або ж тих, хто знав цінну для більшовиків інформацію. Я ж рядовіший від рядового, проте був друкарем окружного осередку пропаганди. Через мої руки проходила не тільки пропагандистська публіцистика, але й багато організаційних документів. Осередки, де були друкарські машинки, охоронялися підпільниками вельми пильно. Друкарі живими в руки більшовикам практично не потрапляли, воліли заповідати собі власноруч смерть, аніж терпіти тортури у катівнях. В силу своїх функціональних обов'язків я знав більше, ніж, скажімо, районний провідник.

Мені довелося навіть друкувати спогади Недобитого. Поручник Недобитий — Юліан Матвіїв з 1945 року командував Гуцульським куренем «Перемога».

...Між верхніми течіями Чорного й Білого Черемошів простягаються Чивчинські полонини, на яких ростуть реліктові рослини, є невеликі запаси марганцю. Німецькі окупанти надумали розробляти ті поклади. Розбили там табір військовополонених, який охороняв міцний гарнізон силою понад двісті стволів. Добутий марганець возами звозили аж до Вижниці, де вантажили у вагони для відправки до Німеччини. Провід ОУН прийняв рішення вигнати німців з Карпатських полонин. Справу цю доручили куреневі Недобитого. Гать Шибене на Черемоші німці перетворили в справжню фортецю. Казарми для особового складу розмістили за гаттю, обплутали колючим дротом, оточили окопами, дзотами. Курінь Недобитого заатакував німецький гарнізон несподівано, на світанку, проте німці вчинили скажений опір. Недобитий повів справу так, що після втрати близько двох десятків вояків німці змушені були викинути білий прапор. У повстанців тоді загинуло лише кілька стрільців. Умову німцям поставили жорстку: здати зброю і пішки вибиратися геть. Що вони й зробили, похоронивши попередньо своїх вбитих. Із середини літа сорок четвертого в тих краях не з'явилося більше жодного німецького солдата. Німці залишили по собі зо три десятки наложниць-

єврейок. Після звільнення полонянок постало питання, що з ними робити. Вирішили перепровадити нещасних дівчат до Румунії, позаяк кордон був недалеко...

...У високогірному селі Гриняві розгорівся гарячий бій повстанців з енкаведистами, який тривав два дні. Кулеметник Кичера з «дегтярем» не давав більшовикам підповзти до вбитого майора. Одиночними вистрілами він поклав кілька десятків ворогів. Аж коли курінь Недобитого вицофався з села, москалі змогли позбирати своїх вбитих. Понад двісті трупів своїх вояків спалили тоді енкаведисти, щоби не показувати людям втрат від українських повстанців...

Отож, чекісти повважали мене, вочевидь, джерелом багатой інформації. Проте вони дали маху, бо розповідав я їм тільки те, що вони вже добре знали. Другою причиною, чому більшовики зберегли мені життя, була, либонь, моя мама. Надіялись, очевидно, що зуміють її шантажувати життям сина і вибити інформацію. Проте прораховалися енкаведистські верховоди і тут, бо ми з мамою завчасу знали на що йдемо, ставши на повстанську стежку. Кілька років мама була зв'язковою Бориса й Сталя, тобто між окружним проводом Коломийщини і проводом Буковини. Ми не були бандитами, як нас на кожному кроці обзивали комуністи і їхні наймити, ми змагали за волю українському народові, прагли власної, ніким непоярмленої, держави. Ідейно й морально ми стояли вище за всі державні інституції совітів з їхніми репресивними органами.

Допитував мене капітан Хрущ, буковинець. Поводив себе досить коректно. Правда, слідчі часто мінялися. Інформацією стосовно підпілля вони володіли добре, відчувалося, що зрадники-сексоти попрацювали справно. Тоді я пошкодував, що нас не інструтували на випадок арешту й слідства. Все передбачили далекоглядні провідники ОУН, лише цей момент опустили. Чомусь розраховували на те, що живим в більшовицькі руки ніхто не потрапить. Такої ж думки і всі мої друзі й знайомі, що пройшли крізь слідчі костомельні. Кожен з нас на ходу вигадував собі якусь легенду, обирав лінію поведінки на допитах. Усі члени нашої родини, що були в УПА чи

підпіллі, перед більшовицькою загрозою дострілювались. Живими до рук чекістів потрапили лише ми з мамою.

На слідстві я розповідав рівно стільки, скільки було можна, назвав деякі псевдо, описав методи праці, побутові деталі. Все це більшовикам було давно відомо, а я мав надію, що матеріал осяде в архівах і прийдешні покоління зможуть з ним ознайомитись. Не вічна ж ця більшовицько-сатанинська імперія! По вісім-десять годин щодня мусилося щось говорити допитувачам. Київську бригаду слідчих замінила московська. В одного з них, бесідливого підполковника, я запитав, як вони зуміли «опрацювати» Кірова. «Слушай, парень, ми вас крепко провели, подобралі пахожево на нево человека, а ви і клюнулі». Такою була відповідь брехливого московського чекіста, який явно вважав мене за малого дурника. Кого-кого, а Кірова я знав не один рік, та й мати моя була з ним знайома понад десяток років. Чекісти явно боялися, що ми передамо інформацію про Кірова на волю. Дорожили цінним агентом, який вершив свою юдину справу в українському підпіллі аж до кінця п'ятдесятих.

У неволі мені виповнилося сімнадцять років. А через два дні, 21 січня 1953 року, відбувся суд наді мною, моєю мамою, Ненаситцем — Палинюком Василем і Аскольдом — Володимиром Якім'юком з Тюдова, надрайонним провідником пропаганди Косівщини. Судив нас суд вищої інстанції — військова колегія Верховного Суду. Головував генерал-полковник Зар'янов, що був заступником голови Верховного Суду, оскільки сам голова Ульріх потрапив вже тоді в опалу. Два полковники юстиції були співголовами. Незважаючи на те, що судове засідання було закрите, судді поводитися дуже офіційно. Одним словом, комедія продовжувалась. Підсудні мали адвоката, який не обмовився жодним словом, і навіть перекладача. Тому я завжди тверджу, що судила мене чужа держава, бо і мова, і судді були чужі. Ми говорили українською, проте чудово розуміли й російську, тому перекладач був зайвий. Судова процедура тяглася досить довгенько. Нас з мамою поставили в різних кінцях великої зали, тому спілкуватися ми могли тільки поглядами. Деталі суду не запам'яталися, бо особливо не вслухався і

не вдивлявся в те, що творилося в судовій залі. Насолоджувався німим спілкуванням з мамою, знав, що бачимось востаннє. Ненька моя була змучена й виснажена, проте трималася мужньо, навіть мене підбадьорювала усмішкою. Очі мамині були сумні і світлі, наче в святих на стародавніх іконах. Сухо, мов постріл в груди, прозвучав присуд: мамі, Ненаситцеві й Аскольду — вища міра, мені — двадцять п'ять років. Цифра та видалася мені якоюсь нереальною, навіть смішною, адже прожив я тоді на білому світі всього сімнадцять літ. Замість останнього слова попросив дозволу попрощатися з мамою, проте Зар'янов різким порухом голови заборонив. Нас вивели із судової зали. Маму й Аскольда повезли на Лук'янівку до камер смертників, мене — на Короленка.

У Лук'янівській в'язниці «добродушні» тюремники перед сном вмикали для смертників музику. Спершу камери заповнювали звуки бравурних маршів, їх змінювала пісня, в якій матір ридала за сином, після короткої паузи лунало голосіння дітей за мамою. Навіть перед смертю більшовицькі нелюди знущалися над своїми жертвами. В сусідніх з мамою й Аскольдом камерах смертників каралися Ненаситець, Вихор, Недобитий, Хмара, Спартак, Байда. Тюремні «концерти» висотували й без того надірвані нерви.

Після смерті Сталіна, 6 квітня 1953 року, відбулася реабілітація по «справі кремлівських лікарів». Через день Аскольду, Спартаку, Байді оголосили про відміну смертної кари й заміну двадцятип'ятирічними термінами. 8 квітня розстріляли маму, Недобитого, Вихора, Хмару, Ненаситця.

Вічна їм пам'ять!

3. ПОЛІТВИХОВНИК ТЕОДОР — ВАСИЛЬ БЛЯСЕЦЬКИЙ

*Не мови кичливої жде Україна,
Наслухалась повно вона цих речей,
А праці, любові від кожного сина
Жде мати убога і кличе дітей
До праці великої, праці святої...*

Наум Чермак

Народився 1922 року в Хлібичині на Снятинщині в свідомій газдівській родині. Батько перебував у лавах УГА. Мамина родина проводила значну просвітницьку роботу в селі. Маминого брата, сільського вчителя, знищили перші совіти. Другий мамин брат Микола Ліщук разом із Ковалюком заснував у Коломиї видавництво «Рекорд», яке проіснувало до 1939 року.

Мій молодший брат після мобілізації більшовиками у сорок першому пропав безвісти.

Після сільської семирічки я вступив до державної української гімназії в Коломиї, в якій провчився шість років і закінчив у сорок другому. У гімназії продовжував працю в ОУН, до якої вступив 1939 року. Окружному провідникові Сталеві мене рекомендував надрайонний провідник. Сталь був надзвичайно лаконічним: «Друже Матвію, треба попрацювати». Так я став провідником міської організації ОУН Матвієм. Багато гімназистів-старшокласників були оунівцями. Наш клас вирізнявся високою активністю. Часто зустрічався в організаційних справах зі Сталем на конспіративній квартирі. Мусили остерігатися, бо німці з українськими підпільниками не панькалися, гестапо полювало за нами вночі і вдень.

По закінченні гімназії провід призначає мене тереновим провідником Снятинщини. Кінець сорок третього року оунівці Снятинщини провели в підготовці до тривалого підпілля, споруджували бункери, заготовляли хар-

чі, запасалися зброєю, літературою... Я квартирував у Вовчківцях, Русові, але найчастіше — в Усті.

Окружний провідник Сталь викликав мене до Спаса й повідомив про наказ крайового проводу про моє скерування на вишкіл. Збір майбутніх вишкільників відбувся в Порогах, куди мене привезли саньми.

Старшинський вишкіл таборував на Магурі біля Гути й Потоків, саме туди й прибуло понад двісті курсантів з усіх регіонів Галичини. Командиром вишколу був Грім — міцний, середнього зросту чоловік. На вигляд мав років за сорок, ходив у цивільній одежі, розмовляв мало й коротко. Викладачами були як галичани, так і східняки. Запам'ятався немолодий викладач тактики і видів зброї, колишній майор Червоної армії. Казав, що незабаром УПА матиме на озброєнні і танки, й літаки... Стройову підготовку вів осетин Кацо.

Охорону вишкільного табору здійснювала чота УПА з бравих хлопців-галичан. Господарські функції виконувала чота, до якої входили представники ледь не усіх націй, пригноблених російськими більшовиками. Хворими і пораненими опікувався енергійний і знаючий лікар-єврей.

Вишкіл відбувався за прискороною програмою — по десять годин щодня. Основні дисципліни: види зброї, стройова підготовка, орієнтація на місцевості, тактика бійця в бою, історія України... Навчання час від часу переривали наскоки німців, але з ними справлялася сотня Різуна. Необстріляних курсантів без нагальної потреби мудрі командири в бій не посилали. Тим більше, що табір знаходився в досить таки неприступному місці і захистити його від непрошених гостей можна було невеликою силою. До табору вела вузькоколіяка, яка пильно охоронялася нами.

Кожна чота мала свій барак. Спали просто на долівці, настеливши смерекового гілля, накривалися коцями. Наплечники з необхідними речами і зброєю курсанти завжди носили із собою. Озброєні ми були крісами, командири мали автомати.

Інтенсивний військово-політичний вишкіл протривав до квітня 1944 року. Нам видали видрукувані на доброму

папері посвідчення. Я отримав чин старшого вістуна. Найвище звання, яке давали після вишколу, — булавний.

Новоспечені старшини УПА розійшлися по своїх теренах, мені ж судилося залишитися в курені Хмари політвиховником. Командиром Хмара був грамотним, майстерно маневрував куренем, мав добре поставлену розвідку. Якби не пістолет і автомат ППШ, то його можна було б прийняти за флегматичного селянина. Але дисципліну у трьох сотнях Хмара тримав залізну, часто ходив у затяжні рейди і особисто командував боями. І німці, і більшовики воліли з куренем Хмари не зустрічатися.

В одній із сотень куреня ройовим був Тяпка, колишній майор Червоної армії, стрільці — теж східняки. Тяпка часто запрошував мене в гості, але я відмовлявся, бо відчував до ройового якусь антипатію. Незабаром моя неприязнь до Тяпки знайшла пояснення — він працював на НКВД, до чого змусив і деяких своїх стрільців. Розкрив їх працівник Служби безпеки, колишній енкаведист із Харкова. Усіх зрадників розстріляли.

За три місяці перебування в курені Хмари кількаразово пощастило зустрітися зі своїм країнином Різуном — Василем Андрусяком, саме ім'я якого наганяло панічний жах на окупантів як коричневих, так і червоних. Дужий, енергійний, сміливий і метикуватий, Різун був створений для військової справи, виходив переможцем з найскрутніших ситуацій. Про його зухвалі наскоки на німецькі гарнізони і переможні бої вже тоді ходили легенди.

Курінь заквартирував на присілку Дружинець біля підніжжя гори Скалки. Вранці налетіли літаки й скинули кілька десятків бомб. Командири партизанські значення тому великого не надали, бо радянські літаки часто скидали на наші ліси смертельний вантаж. Тим, більше, що ніхто із повстанців не постраждав. А після полудня розпочався масований більшовицький наступ. Червонопогонники повалили зі сторони Гути, що на ріці Бистриці Солотвинській, на позиції сотні Кривейка. Більшовики з розгону змели нечисельну партизанську залогу, розраховуючи на блискавичність атаки. Становище повстанських сотень було вельми невігідне, бо енкаведи-

сти наступали згори зі сторони сонця, яке засліплювало нас. Проте курінний Хмара спокійно організував оборону, віддавав чіткі накази. Більшовицький розрахунок на блискавичність провалився. Повстанські сотні протримали нападників під прицільним вогнем до ночі. Тоді кожен відділ згідно з наказом курінного вирушив у своєму напрямку. Сотні безперешкодно вийшли з оточення і розсипалися тереном. У густих лісах маскувалися від настирливих більшовицьких літаків. Безперестанно рейдували, районні гарнізони МГБ трошили, мов горіхи. Розвідка повстанська працювала день і ніч, фіксувалося найменше пересування ворожих відділів. Грізні повстанські сотні то з'являлися, розпорошившись, у різних місцях водночас, то сходилися для спільних бойових дій. Усьому встигав давати лад курінний Хмара.

1 листопада 1944 року сотня Кривейка святкувала День Злуки. Стрільці вишикувались на узліссі врочисті й серйозні. Я коротко привітав повстанців зі святом, кілька слів сказав сотенний. Після нетривалого переходу заквартирували в Пневі біля Надвірної. Спали в хатах. Вранішній сон перервали вистріли стійкових і густа стрілянина у відповідь. На постій сотні напали більшовики.

Хутко одягаюся, хапаю зброю і вискакую на вулицю. Швидко зорієнтувався в загрозливій обстановці і подався в ліс, бо був відрізаний від сотні. Чомусь сотенний звечора розмістив мене єдиного в хаті на протилежній від сотні стороні дороги. В лісі сиро й темно. Зачаївся в гушавині, наготував для бою десятизарядний карабін і дві гранати, бо світанкова лісова тиша зрадлива. Із сутінків виринули дві постаті у військовому, зброї не видно, лише наплечники горбатіють за спиною. Зрозумів, що то енкаведистські розвідники. Здогад мій підтвердив хрускіт гілок внизу. Солдати йшли широким ланцюгом, захоплюючи і мій ненадійний сховок. З крісом не відбитися від цілого взводу, але діватися нікуди. Зіп'явся на ноги і одну за другою жбурляю дві гранати. Майже водночас відчув легкий опік в праву руку і тупий удар в праву щоку, то влучила розривна куля. Вибухи гранат почув віддалено, наче уві сні, провалився в якусь чорну порожнечу...

Прийшовши до тями, почув російську лайку. Енкаведисти прийняли мене за мертвого й безцеремонно стягували з моїх ніг новенькі чоботи. Під час цього мародерства сорочка, на біду, витяглася зі штанів і котрийсь солдат догледів, що живіт мій здіймається й опускається. негайно доповів командирові: «Товарищ майор; он дышет, кажется!» «Доколі ево штиком, нахрен!» — послідувала байдужа відповідь.

Із заплющеними очима я молив Бога, щоби солдат дострелив мене, а не колов багнетом, бо чомусь здавалося, що то буде дуже боляче. Я ще почув якісь команди, нерішуче тупцювання солдата довкола мого закривавленого розпластаного тіла і завмер. Калейдоскопом промайнуло все життя... Мама... Тато... Дитинство... Друзі... Школа... Дівчата...

Солдат не відважився або полінувався колоти напівмертве безпорадне тіло. Вготив мене кілька раз чоботиськом у голову, аж ліс загудів джмелями, солоно вилаявся і побіг за своїми. Енкаведисти боялися нападу повстанців в лісі, тому швидко забралися до села.

Закривавленого й ледь живого мене знайшли хлопці з місцевої боївки. На той час я так-сяк забандажував розшматовану розривною кулею щоку, руку не зумів перев'язати, і похитуючись, брів босий лісом. Боївкарі спершу перелякалися, побачивши в лісі шкутильгаючий напівтруп, але швидко оговтались і надали мені необхідну допомогу. Зодягнені вони були в захисного кольору уніформу, озброєні автоматами.

Після нетривалої бесіди хлопці повели мене до Чорного лісу. Дорогою треба було перейти через залізничне полотно, яке прострілювалося енкаведистами з кулеметів. Попутники мої були ще необстріляні, тому я взяв команду на себе, бо перехід через насип міг коштувати життя. Мені дали автомата. Перехід через рейки я організував за всіма правилами військової тактики. І надаремно, бо над головами засвистіли кулі, проте нікого не зачепило. Пройшовши кілька кілометрів безмовним лісом, ми потрапили на становище сотні УПА. Тут мені надали допомогу. Після нетривалої розмови сотенний віддав наказ відправити мене на лікування.

Вночі мене посадили на коня і переправили до Білих Ослав. Заквартирував в простій селянській хаті, де мною заопікувалось двоє дівчат. Приносили медикаменти, бинти, харчі... Завдяки доброму доглядові я швидко поправлявся і вже наприкінці грудня 1944 року одужав цілком. За наказом проводу по зв'язках подався на Космач, що був на той час одним з центрів підготовки і дислокації відділів УПА.

У Космачі очікувала трагічна вістка — 2 серпня 1945 року в Головах загинув мій гімназійний товариш Іван Павлюк з Прокурави, в УПА його знали як сотенного Скибу. Його з двома друзями-повстанцями, колишніми офіцерами Червоної армії, заскочили енкаведисти. Друзі билися до загину, чекісти жорстоко знущалися над мертвими героями. Смерть друга засмутила неймовірно. Будучи командиром сотні УПА, Іван так і не встиг вступити до ОУН.

Зустрівся з окружним провідником ОУН Борисом. Бесіда пішла про мою працю в Організації, яка мала здійснюватися паралельно зі службою в УПА, адже я був підготовлений на політвиховника. З того дня ми зустрічалися з провідником Коломийщини регулярно двічі на тиждень, дотримуючись усіх правил конспірації, хоча Космач із довколишніми селами являв собою своєрідну повстанську республіку. Тут я вперше зміг після приходу з Чорного лісу спокійно помитися і відпочити, відчутти себе в повній безпеці серед своїх. На теренах Станіславщини, суміжних із Львівщиною, ми спали в обнімку зі зброєю, постійно вслухаючись, чи не крадеться ворог. В рідній окрузі, в порівнянні з попередньою, почувався, мов у раю.

Жив із курінним Книшем на присілку Завоєли в хаті під горою Грегіт, в якій проживали п'ятдесятилітня господиня з донькою. Займався якийсь час разом з іншими старшинами і підстаршинами вишколом новобранців — чотири години до полудня і чотири після. Інтенсивний вишкіл тривав до двох місяців. Сотню прийняв Орлик. У довколишніх Косові, Кутах, Яблунові, Жаб'єму, Коломії стояли гарнізони МГБ і ми щодня сподівалися їхнього нападу. Одного дня стійкові залярмували. Біль-

шовики! Орликова сотня організовано зайняла оборону між Завоєлами і Брусторами. Ми без далековидів чітко бачили довгу вервечку москалів на білому сніговому покривалі. Орлик дав команду підпустити ворогів ближче. Перший залп повстанської сотні заставив їх заритися в глибокий сніг. Після короткої, але інтенсивної перестрілки більшовики повтікали вниз, залишивши замерзати десятки трупів своїх солдатів. Стрільці поводили себе в бою витримано і впевнено, отже наша праця не пропала намарне.

Присягу після вишколу молоді стрільці приймали в Нижньому Березові. Засніжений ліс і недалекоі скуті морозами гори були свідками того врочистого дійства. Стрій підтягнутих стрільців утворив чотирикутник. Над головами легенько лопотіли на січневому вітерці блакитно-жовтий і червоно-чорний прапори. Текст присяги проговорював курінний Книш, а стрільці двох сотень дзвінкими молодечими голосами повторювали. Гори відлунювали. Такі моменти не забуваються ніколи — присяга на вірність Україні і народові українському. Вона палахкотить в серці кожного українського повстанця до самого загину. Коротке слово, як політвиховник, до стрільців мав я, з командирським напуттям звернувся командир сотні.

Сотенний Орлик командиром виявився бувалим і бойовим. Служив якийсь час у Різуна, який ніколи не уникав противника, нав'язував йому свої умови, тактику, діяв на випередження, був безстрашний. Орлик запозичив у славного повстанського командира найкращі риси, хоча й сам був нівроку. Високий, стрункий, спортивної статури, хоробрий в бою, суворий і вимогливий в повсякденному житті був для мене і стрільців взірцем командира і вояка. Освіту мав гімназійну. Карту знав бездоганно, на незнайомій місцевості орієнтувався, як селянин у власній stodolі. В бою його чорна шкірянка миготіла в найнебезпечніших і критичних місцях. Нерідко хапав скоростріл і гнав енкаведистів, мов пастух отару овець. Навоюювся свого часу Орлик і з німцями. Проте ні про Орлика, ні про Книша я не знав багато, бо розпитувати тоді з конспіративних міркувань було неприйнятно. Не відомі мені ні їхні імена, ні адреси...

Наприкінці травня Орликова сотня отримала наказ відправитися в пропагандивний рейд в Городенківський надрайон, планувалося також набрати вишколених на Придністров'ї молодих стрільців. В рейд вирушила лише перша чота, друга й третя залишилися в Карпатах, бо цілою сотнею було важко маневрувати в безлісих польових регіонах.

Із Завоєл зв'язковий швидко перепровадив нашу чоту під орудою самого сотенного до Нижнього Березова, звідти вже інший зв'язковий, але так же впевнено, допровадив нас до Малого Ключева, далі до Молодятина. В Лісному Хлібичині пересікли залізничну лінію, попередньо виставивши по обидва боки полотна застави. Ми з Орликом перейшли залізну дорогу Коломия—Станіслав метрів сто за розвідкою. Пересвідчившись в безпеці, Орлик коротко свиснув і чота безшумно пододала гравієвий насип. У Хотимирі на Обертинщині зупинилися на два дні. Орлик згадав, як вони зі Скубою громили енкаведистів у цих краях. Відгомін того славного бою сотні Скуби дійшов аж до Карпат, обрісши новими подробицями. Чота побувала у придністряньських Живачеві, Петрові.

Вночі на двох вутлих човниках переправились по п'ять-шість стрільців через широкий Дністер на тернопільський берег. Заквартирували в лісі неподалік від Золотого Потоку. Звідкись з'явився невідомий хлопець, з поведінки — бувалий і обстріляний. Повідомив, що у Золотому Потоці зупинилися енкаведисти, які тероризують людей. Орлик вирішив захопити більшовиків. Стрільці нікими тінями оточили будинок з енкаведистами. Прийшлий хлопець зняв вартового, але здійнявся шум. Енкаведисти відкрили вогонь і хлопець загинув. Більшовиків довелося ліквідувати, бо часу, щоб брати їх живими, не було та й не хотілося ризикувати життям стрільців.

Золотий Потік покинули перед світанком. Нижче за течією на човниках-душогубках знову переправилися на правий берег Дністра. Провідавши кілька сіл на Обертинщині й Городенківщині, через два дні були в Тишківцях. У великому селі, де витав ще дух родини Шухевичів, ми з Орликом зустрілись із районним провідником.

Чоту Орлик з тактичних міркувань розмістив у двох господарствах по різні сторони дороги. Сон повстанської чоти охороняли чутливі стійкові. Стрільці добре виспались і відпочили. Зранку я засів за якісь папери, писав, перечитував... Перед полуднем завітав сотенний Орлик. Ми погомоніли коротко, і він вийшов.

Не встиг командир сотні перейти дорогу, як пролунала автоматна черга. Тривога! Хапаю зброю й вилітаю на подвір'я. Сстійковий доповідає, що поранено друга Орлика. Двоє стрільців заносять пораненого командира на поросле травою подвір'я. Виявляється, що вийшовши від мене, Орлик запримітив на сільській дорозі підозрілих чоловіків у військових одностроях. Без роздумувань звелів їм голосно підняти руки вгору, але натомість гаркнув автомат, і сотенний впав з простреленими грудьми. Тим часом, поки Орликові бандажували рани, я організував оборону, бо енкаведисти намагалися охопити нас в підкову. На прицільний стрілецький залп енкаведисти попадали в пилюку.

Закривавленого сотенного поклали на воза й вибрались із села. Липневі поля повнилися пташиним гомоном, а на душі було тоскно. Навіщо погарячкував Орлик? Силами чоти ми могли дати достойний опір двом взводам енкаведистів, які, до речі, не вельми й поспішали переслідувати нас у відкритому полі. Я хотів забрати в Орлика пістолет, але він рішуче відмовився віддати зброю. При ньому невідлучно знаходилося двоє стрільців для охорони. Полив рясний дощ, який додав нашим переслідувачам хоробрості, очевидно, бо почали нас наздоганяти. Ми позалягали вздовж дороги і короткими чергами погасили більшовицький запал. Після цього припустили бігом за возом, що гуркотів кованими колесами на Обертин. Дощ перестав поливати вкриті сумерками передзнівні поля.

Повстанська чота рухалася звичним маршем. Я із роєм стрільців йшов попереду, за нами вгдовані вороні легко тягли віз із поблідлим від втрати крові Орликом, за возом місили розгрузлий чорнозем мовчазні стрільці. Вечорову тишу порушив, мов ляскіт пастушого батога, пістолетний вистріл. Відразу ж подумав про Орлика.

Підбіг ройовий. «Друже політвиховник, друг Орлик застрелився!» Слова його гострим багнетом пробили груди. Наступною реакцією була нестримна лють на охоронців. Але що ті бідолашні хлопці могли вдіяти. Хотілося повернутися й покарати вбивців Орлика, стріляти їх, стріляти, стріляти... до останнього. Але здоровий глузд заставив заспокоїтися. Стрільці вирили могилу. Похоронили сотенного з військими почестями — стрільці тричі сальвами розбудили сонні поля. Хрест на могилі славного командира поступово з'їдала нічна темрява, а я ніяк не міг змиритися з думкою, що більше не побачу відважного Орлика, не почую його мужнього голосу... Такі люди завжди ведуть за собою інших, надихають їх на звершення і ніколи не стають тягарем для ближніх. Сотенний Орлик назавжди залишився для мене взірцем воїна і людини. Передсмертні слова його були: «Слава Україні!»

Після трагічної загибелі сотенного Орлика я повів чоту назад в гори. Зв'язки підпілля ОУН працювали чітко й злагоджено, без них ми не змогли б так швидко й непомітно просуватися полями. Зв'язкові від теренових провідників регулярно надавали розвіддані про концентрацію військ НКВД, можливі засідки й облави. Взаємозв'язок між тереновими організаціями ОУН і відділами УПА був тоді щонайтісніший. Кілька поранених і хворих стрільців залишилося в рідних селах, а чота продовжувала рухатися під покровом літньої ночі від села до села. Місця постою були заздалегідь визначені. Днювали здебільшого в лісках, гайках, іноді зупинялися в сусідніх з лісом хатах. Суворо витримувалися всі заходи перестороги, виставлялися стійки, дозори... В лісі спали на смерековому гіллі або сухому листі, закутавшись у шинель. Стійки виставляли, в залежності від місцевості та близькості більшовиків, від однієї до чотирьох по два стрільці в кожній. Мінялися стійкові через кожних дві години. Розводив стрільців я або ройовий. Точки для стійок ми з ройовим вибирали заздалегідь так, щоб був добрий огляд довколишньої місцевості. Перевіряли стійкових рідко, бо стрільці були надійні.

Чота поминула Турку біля П'ядиків, невдовзі форсували швидкий Прут і безпригодно дісталися Молодятина

неподалік Печеніжина на Коломийщині. Планували перепочити там в лісі, а відтак кидком через гори й ліси до Нижнього Березова, Космача. Перед світанком чота швидко й безшумно зайшла в молодятинський ліс. Підпільники попередили, що місце нашого постою більшовики облюбували для засідок на повстанців. Засідка була, але — наша. Ми випередили чекістів хвилин на сорок. Стрільці з розбезпеченою зброєю причаїлися за деревами. З передранкового туману безшумно випірнув стійковий. «Друже політвиховник, чути шумок від дороги». Невдовзі розбірливіше почули шурхіт листя й приглушене побрязкування зброї. Стрільці мовчки вичікували, а більшовики тим часом займали диспозиції. Було їх понад взвод. Ми охопили енкаведистів півкільцем. Нічні «мисливці» й не підозрівали, що перетворилися на «дичину», діловито налаштували зброю й збиралися вичікувати жертву. Від одночасного й несподіваного залпу повстанської зброї половина більшовиків залишилася в тому лісі навечно. Інші рисачили до села, аж з чобіт випадали, і про зброю забули горе-вояки. Переслідувати енкаведистів ми не збиралися, а хутко подалися далі в гори. Через кілька кілометрів чота зупинилася на перепочинок. Збудження від вдалого бою пройшло й хлопці повкладалися спати. Після полудня над лісом зловісним вороном закружляв літак-розвідник. Але стрільці замаскувалися вміло, бо досвід мали уже чималий, тому після кількох кіл «кукурудзяник» потріскотів на Коломию. Енкаведисти не наважувались поткнутися в ліс, не маючи даних розвідки про чисельність повстанців. Вранішній розгром аж ніяк не додав хоробрості воякам, які звикли воювати з беззбройними людьми.

З вечірніми сутінками зв'язкова повела чоту лісовими стежками. Перед цим молодятинські підпільники добре нагодували нас. Без жодних пригод дійшли до Нижнього Березова на берегах грайливої Лючки. Звідти до Космача рукою подати.

У Космачі нас зустрів курінний Книш. Звістка про загибель Орлика засмутила повстанського командира не ймовірно. Довго розпитував деталі трагічного трафунку.

Мені здавалося, що курінний не втримає сльозу, так він любив і шанував сотенного Орлика.

Я підтримував тісний зв'язок з окружною організацією ОУН, з її провідником Борисом, референтом пропаганди Громом — Ярославом Василюком із Вікна на Городенківщині. Ярослав мав двох братів і всі хлопці були надзвичайно віддані справі визволення України. Батьки їхні вчителювали, тому хлопці виросли грамотні й свідомі. З наймолодшим братом, Володимиром, я навчався в одному гімназійному класі. Середульший брат Мирослав після гімназії вчився в політехніці у Львові. Живим з братів-патріотів залишився тільки Володимир. Після таборів зумів закінчити інститут, працював інженером. Від пережитого переніс інфаркт і помер передчасно в Коломиї.

Наприкінці сорок п'ятого року нам з Книшем доводилося часто міняти місце постою. Часто бували в Яворові, де квартирувала якась сотня, гостювали в курені Недобитого у Жаб'єму. Зрідка зустрічалися з сотнею Підгірського, стрільці якої захопили у Лючках начальника штабу одного з полків. Відзначився в тій операції стрілець Славута з Тишківців на Городенківщині. Проте ми з курінним завжди поверталися до Космача, де у нас була своєрідна штаб-квартира.

Свого часу група стрільців із сотні Білого під орудою ройового Чапая полонила начальника штабу дивізії. Ото шуму й паніки було серед енкаведистів!

Праця моя була зв'язана з контактами із районними провідниками і командирами відділів УПА. Добре налагоджене оунівське підпілля поповнювало повстанську армію стрільцями, забезпечувало продуктами, набоями, здійснювало розвідку... Саме це входило в коло моїх обов'язків. «Тіньовий уряд» працював досить ефективно. В кожному селі були станичні, зв'язкові... Без них ми довго б не протримались. Чому добре озброєний і оснащений Ковпаківський загін зазнав поразки? А тому, що не мав зв'язку з населенням. «Ковпаки» займалися грабежем і насильством. В УПА ж за мародерство карали вельми суворо. Та й якій нормальній людині спаде в голову грабувати власний народ. Селяни підтримували нас повсюдно.

В останні дні серпня 1945 року знову вибрався на Городенківщину для зустрічі з надрайонним провідником. Супроводжував мене молодий стрілець, що був родом із тих країв. Від станиці до станиці по зв'язках ми за п'ять днів безперешкодно дісталися Тишківців, у яких місяць тому обірвався наш з Орликом рейд. З провідником надрайону розмовляли в хаті, що зі сторони Обертина. Обговорювали можливості вірогідного рейду повстанської сотні з Карпат польовими районами. Забігаючи трохи наперед, скажу, що здійснити ті наміри не вдалося, бо обстановка круто змінилася не на нашу користь. За розмовою пролетіла коротка літня ніч. Стрілець стояв на стійці. З вигляду надрайонний провідник Аскольд мав років тридцять. Високий, з худорлявим обличчям, провідник на справі знався досконало і ситуацією на терені володів добре. Від обмундированого в звичну повстанську форму, озброєного автоматом МРІ-43, енергійного провідника віддавало спокоем і впевненістю. На зустріч Аскольд прийшов без охорони.

Перед ранком провідник запропонував перебратися в поле, бо з недалекої Городенки щодня на село налітають зграї енкаведистів, переривають і перетрясають кожне господарство. У полі ж безпечніше. Втрюх ми розмістились у високій кукурудзі. Своему стрільцеві я пообіцяв, що вночі навідаємо його батьків у сусідніх Вербівцях, від чого він зашарівся, мов дівчина. Але не так сталося.

День хилився до вечора. Лежачи в густій кукурудзі, я читав газету. Надрайонний провідник дивився у беззмарне небо і зосереджено щось обдумував. Його автомат піднімався на високих грудях в такт дихання. Стрілець сидів, раз по раз зводячи біляву голову до сонця. Його добродушне округле обличчя випромінювало нетерпіння. Ні як не міг, бідолаха, дочекатися сутінків, аби потрапити в неньчині обійми. Моє вухо вловило якийсь сторонній шум. Легесенько звівся на коліна й побачив блаватні кашкети. Енкаведисти! Мовчки потягнувся за автоматом. Аскольд устеріг мій порух і теж взяв зброю. Черги наших автоматів злилися в одну. Почулися крики переляку й болю. Стрілець наш не встиг стати на рівні, як тут же

мовчки впав, стятий короткими чергами з кількох автоматів, накривши невеликим тілом свій ППШ.

Миттєво зорієнтувавшись, зрозуміли, що енкаведисти намагаються охопити нас в кільце. Значить, наш постій хтось видав. Часу на роздуми не було, кожна секунда могла коштувати життя. Скориставшись коротким замішанням серед енкаведистів, ми кукурудзою напригінці помчали в самий край. Далі чисте поле із стернею і картоплинням. За ними знову латка густої кукурудзи. Чимдуж туди. Над головою хижо зачвіркали кулі, обпікаючи наші напружені тіла. В кукурудзі трохи перевели віддих. По тих кількох хвилинах бою зрозумів, що напарник мій досить бувалий і витриманий, ще й спортсмен неабиякий. Військовий вишкіл і довголітні заняття легкою атлетикою й джиу-джитсу пригодилися й мені.

Кулі сікли кукурудзиння довкола нас на січку, захисток то був нікудишній. Але кукурудза все-таки маскувала нас і дезорієнтувала на якийсь час переслідувачів. Вона, а ще наші витримка й фізичний гарт, врятували в тому бою нам життя. А може, доля була прихильна до нас.

Без жодного слова ми вибрали тактику відступу. Коли відкритим місцем перебігав Аскольд, я поливав ворогів свинцем з-за межі. Коли біг я, він прикривав мене прицільним вогнем свого автомата. Кулі в кількох місцях продірявили нам одяг, але не завдали шкоди тілові. Діяла, очевидно, вища справедливість. Захищали ми свою землю від наїзника і вона оберігала нас від смерті. Після всього того Аскольд, посміхаючись, казав, що нас краще захищала кукурудза, аніж більшовиків густий ліс. Бо і кукурудза і ліс — свої, українські.

Тим часом нам стало сутужно. Троє енкаведистів гичало за нами охляп на відібраних у селян конях. Набоїв переслідувачі не шкодували. Гналося їх за нами понад два десятки. Перевагу ми з провідником мали в тому, що бігли на сонце, яке засліплювало їм очі, і наші МРІ-43 були куди кращими за їхні ППШ. Але їх була ціла згряя і набоїв мали предостатньо. Проте нам втрачати було нічого — битися до останку і загинути в рідній стороні. Їм же не дуже хотілося гинути в чужих краях. Хоча набоїв у нас було негусто, стріляли ми прицільно. Гурт переслі-

дувачів усе рідшав, а відвага їхня усе падала. Для себе на крайній трафунок ми з провідником мали по гранаті.

Відстрілявшись укотре з-за вузької межі й почувши татакання Аскольдового автомата з кукурудзи, я підвівся для чергової перебіжки. Але коротко фівкнуло, і якась сила кинула мною на колючу стерню. Болю не відчував. Інстинктивно вхопився за автомата, але він був без кольби. Щосили пожбурих непотрібну вже зброю в чекістів, що з червоними, перекошеними від люті пиками мчали до мене, і скочив на рівні. Вони прийняли автомат за гранату й позаривались носами в картоплиння. Це дало мені змогу заскочити в кукурудзу й впасти біля Аскольда, що зосереджено цілився в нападників. Я мовчки вказав непридатним для таких ситуацій пістолетом на ближню ділянку картоплі і він вкотре сьогодні зрозумів мене без жодного слова, кивнув у той бік головою. Кількома стрибками я досяг картопляного поля. По кількох коротких чергах Аскольд тихенько засопів поруч. Кукурудза надійно маскувала наше стрімке пересування. Тут надія була на густе бадилля і нашу щасливу зірку. Бо хоч сонце вже хилилося до горизонту, до вечірніх сутінків ми б не протрималися. Не встигли ми втиснутися між високими рядками, як почули цокіт копит, а за ним тупіт чобіт. Час зупинився. Крики то ближчали, то віддалялися. Від соковитих московських матюків аж картоплиння в'януло. Ми лежали бездиханно. Бій наш тривав години зо дві, в картоплинні пролежали близько години. Нарешті крики віддалилися, а з настанням сутінків зграсоване поле вмовкло.

Пересвідчившись, що більшовики забралися, Аскольд легенько звівся на рівні. Я того зробити не міг, бо ліва нога не слугувала. Виявляється, куля, що розстрожила автоматний приклад, вп'ялася мені в стегно. Згарячу я того не почув, а тепер ось повен чобіт крові. Аскольд допоміг мені піднятися, вирізав із товстезного соняшника палицю, аби я міг опиратись. Помалу я розійшовся.

Тієї ж ночі Аскольд привів мене полями й вибалками до якогось села, здається, Чортівця. Надрайонний провідник завів мене до хати, сказавши, що вона надійна в усіх відношеннях. Небезпечно було лише те, що хата

стояла при самій дорозі, яка вела на Городенку. Кризь віконце на горищі я спостерігав, як дорогою в обидва боки пересуваються пішо або на підводах війська. У цій хаті пересидів біля півтора місяця, аж поки рана на нозі не загоїлася трохи.

Космач знову зустрів мене гостинно. Книш іще рахувався курінним, але куреня вже, по суті, не було. Розформувались навіть деякі сотні, діяли вже чотами або навіть роями. Йшла підготовка до затяжного підпілля. На теренах zostавалися лише боївки, і то найдієвіші. Провід намагався уникати непотрібного кровопролиття й зберегти людей для подальшої боротьби. Була надія на зміни в міжнародній політичній ситуації, щоправда, слабка. Багато відділів УПА прорвалося через Чехо-Словаччину до Австрії. Проте уряд сусідньої держави під тиском Москви чинив перепони повстанським відділам.

Я продовжував організаційну підпільну роботу. Виникла потреба в зустрічі з районним провідником Косівщини. Зустрілися ми з ним у Никоватому. На нашому терені оперувала тоді сотня Вихора. Вона була в повному складі, але стрільці вже квартирували не в хатах, як передніше, а в лісі під горою Грегит. Зустрівшись із провідником, я відправив свого стрільця-охоронця назад.

Кожен провідник, чи то районний, чи надрайонний мав кілька обладнаних для спокійної праці криївок. Криївка, у якій відбулася зустріч, знаходилася під кошарою. Заходилося до неї з хати. Вихід провадив аж до струмка, метрів за двадцять від кошари.

Районний провідник виявився знайомим ще по Коломийській гімназії дещо молодшим за мене хлопцем із Семаківців під Коломиєю. Псевдо мав, здається, Чайкевич. Зустріч відбулася рано-вранці. Коротко переговоривши, ми повкладалися спати, бо обидва добре заморилися в неблизькій дорозі. В криївці ще перебувала зв'язкова. Засинаючи, я чув, як над головою легенько потупують вівці. Криївка була не дуже глибока, мала кривий вхід, щоб не прострілювався з люка, і такий же вихід.

Проспали до полудня. Їсти не хотілося. Дівчина гортала підшивку «Комара», ми обговорювали свої справи.

Десь біля полудня нагорі почувся тупіт, що не скидався на овечий. Ми мовчки переглянулися і схопилися за зброю. З люка вже звучало: «Сдавайся, бандіт!». Пролунали постріли, але заокруглена дощана стіна вловлювала кулі. Я підповз до закрутка і побачив лише світло в отворі. Більшовики не висовувались, бо були вже навчені. Не встиг я доповзти назад, як згори полетіли запалені толові шашки. Дівчина запропонувала стрілятись, але ми з провідником ще надіялися на вихід, можливо, вдасться вирватись. Я замотав подушку в ковдру й, штовхаючи те все перед собою, поповз темним виходом. Пістолет попередньо перекинув із кобури до кишені штанів, на ліву руку намотав ремінь автомата, у праву взяв гранату. Повзти було важко, бо їдкі гази заповнили підземелля, виїдали очі, душили в горлі. Дихати ставало щоразу важче. Просувався вузьким тунелем досить довго, проте в ніс мені вдарив не рятівний струмінь чистого повітря, а отруйні гази. Зрозумів, що енкаведистам відомо й про запасний вихід. Зрада! Відчув, як задихаюсь і поступово втрачаю свідомість. З останніх сил вирвав неслухняними пальцями з гранати чеку. А далі мене огорнула густа темність...

До пам'яті приходив поступово. Спочатку відчув своє тіло — ціле й неушкоджене. Лежав у хаті на долівці. Наді мною голосно розмовляли по-російськи. Зрозумів, що живий і знаходжуся в руках у більшовиків. В голові гупали бубни, натужно прокручував в пам'яті останні хвилини. Не давала спокою думка, чому живий. Пам'ятав, що висмикнув чеку. Далі провал...

Свідомість прояснилася настільки, що міг вже чітко мислити і аналізувати. Не розплющуючи очей, складав про себе легенду. Вибрав прізвище гімназійного товариша, бо знав, що він уже за кордоном. Заставив себе повторити кількаразово прізвище, ім'я, адресу однолітка. Виходило непогано. Побоювався лише, що енкаведисти перевірять в тому селі, яке назву.

Тим часом більшовики чатували біля мене, щоб по гарячих слідах провести перший допит. Справу цю вони знали досконало. Ефект від першого допиту, поки жертва не оговтається, надзвичайний. Їм і невтямки було, що в скоцюрбленому під лавою біля стіни тілі давно вже

пробудилося життя. Ефект раптовості цього разу енкаведистським катам не вдався.

Не встиг я розклепити повіки, як налетіли з перехресним допитом. Я чемно відповідав на всі запитання, що стосувалися, здебільшого, моєї особи. При цьому напускав на себе переляк, що енкаведистів неймовірно тішило. Мене не били, бо були задоволені результатами операції і моїми відповідями. Пробували звинуватити мене в тому, що я есбіст і постріляв провідника і зв'язкову в бункері. Мовляв, провід СБ приставив мене до районного провідника, щоби я ліквідував його при загрозі здачі. Правда, із запитань і їхньої поведінки я зрозумів, що вони й самі в цю версію не особливо вірять. Отже, провідник і зв'язкова загинули. Невідомо, чи пострілялися самі, чи вбиті енкаведистами.

Більшовики зняли з мене добротну одіж і взуття. Натомість дали якесь дрантя. Напівголий, я ледь не замерз у саях дорогою до Косова, куди нас супроводжували енкаведисти і їхні прихвостні, стрибки. Крім мене везли ще станичного Русинюка, який привів мене до криївки, і двох братів Вепруків. Довго мені не давало спокою запитання, хто привів більшовиків до криївки.

У Косові за мене взялися по-справжньому. Після жорстоких побоїв не міг ні сидіти, ні лежати, проте твердо стояв на своєму. Мовляв, стрілець господарського рою, до бункера приносив продукти, нікого з проводу не знаю й не бачив. Окрім господарчих справ нічим не займався. Рани? Рани дістав у тому ж господарчому рою. У боях участі не брав. І так щодня. Допити, тортури, камера...

Через місяць, не вибивши з упертого «господарника» жодної корисної інформації, енкаведисти втратили до мене інтерес. Тим більше, що з кожним днем число заарештованих збільшувалося. Привозили не лише здорових чоловіків, але й жінок, стариків, дітей... Червоний конвейєр не зупинявся цілодобово. В пекельних муках корчилися Карпати.

Зі мною все було зрозуміло. Воював чи не воював проти радянської влади — не важливо, але впіймався зі зброєю — отримуй свої п'ятнадцять років каторги. Нас,

півсотні хлопців, одного дня повиганяли з камер на майдан, вишикували з допомогою прикладів і брудної лайки і погнали пішки до Коломиї. Ще жевріла надія втекти дорогою, але змоги не було жодної — озброєних червонопогонників було так густо і стерегли так пильно, що й кроку зайвого не ступити. Вишколені солдати випасали кожен порух заарештованих і неодноразово погладжували автомати в себе поперек животів. Пообіч закайданованої колони люто гарчали здоровезні пси, ронячи на весняну травичку ошмаття слини. Деякі хлопці несли невеличкі пакунки, що їх передали рідні. Я брів у невірницькій колоні з порожніми руками.

Алеєю Вольності — нині бульвар Лесі Українки — в Коломиї нас пригнали до похмурої в'язниці, позаганяли до тісних смердючих камер. Протримали недовго, бо не вистачало місця на заарештованих, яких щоденно приганяли з усіх усюд. Через три тижні ми звільнили місце у в'язничних камерах іншим нещасним. Але перед тим припровадили до якогось приміщення з облупленими стінами і без жодних церемоній зачитали стандартний вирок. За статтями 54-1«а» та 54-11 КК УРСР мене було засуджено на 15 років каторжних робіт і 5 років обмеження в правах.

Далі етапом у «столипіні» до Львова. В пересильній в'язниці підготували великий етап і в телячих вагонах повезли весь той людський огром на північ «широкої і необ'ятної»... Дорогою до Красноярська ешелон неодноразово заганяли в тупики, де він довго простоював. Для «повного щастя» конвоїри підселили нам у вагони блатних, різних «журиків» із колишніх військових мародерів і дезертирів із совітської армії. Робили вони це навмисно, щоби ті покидьки знущалися над політичними в'язнями, оббирали їх безжалісно, не боячись жодної карі, бо вгодвані конвоїри потурали тим негідникам в усьому. Проте, карали злодійню ми самі.

Взяли мене енкаведисти у березні сорок шостого, з Коломиї вивезли нас у травні. До Красноярська наш знесилений етап прибув аж у серпні. Багатьох дорогою недорахувалися, не витримали голоду й наруги. Північний край зустрів арештантів прохолодою. В'язнів поза-

ганяли на баржі, де вони п'ять днів ловили дрижаків аж до Таймира. Два дні протримали у Дудінці. А звідти галасливо-лайливий конвой припровадив нас на відкритих платформах до Норильська.

У таборі потрапив до бригади, де «бугром» був колишній старший лейтенант Червоної армії Плахута, з яким я мав конфлікт ще на пересилці в Красноярську. Їх було кілька там, колишніх офіцерів, що грабували мирне населення і ввіймалися. Пам'ятаю Сілка, Галаєва... Коли нас гнали в Красноярську зі станції до пересильної в'язниці, Плахута кілька разів ставив мені підніжку, а вся їхня компанія реготала голосно. Конвоїри «не бачили» того неподобства, підсміюючись собі під ніс. Я не втримався й, розвернувшись, рубонув його ребром долоні по товстій шиї. Гепнувся під ноги в'язням, як мішок з половою. Мене зненавидів відтоді люто, поклявся помститись. Так ось, через два тижні потрапляю до його бригади. «К 963» — мій каторжанський номер. На погрози Плахути я спокійно відповів, що нітрохи його не боюсь і хоч зараз готовий битися з ним на будь-яких умовах. Це трохи остудило офіцера-грабіжника. Через кілька днів я підійшов до бригадира і кажу: «Слухай, Анатолію, викинь пусте з голови. Нічого не вийде. Тебе я не боюсь, тому не смішися ліпше. А ще... Працювати на совітів я не збираюсь. Зарубай собі на носі. Даси пайок — добре, не даси — помру з голоду, але мозолити на вас не буду. Второпав?!» Він спочатку наїжачився, але хутко притих, обм'як. Мабуть, не захотів заходитися з упертим бандерівцем. Саме тоді в сусідніх бригадах повбивали бригадирів, які знущалися над каторжанами, насильно гнали до праці.

Присмирнілий враз бригадир почав просити, щоби я хоча вигляд робив, що працюю, на що я погодився, бо такий компроміс влаштував нас обох. В напарники мені дали колишнього вояка РОА Дубіліна, який теж відмовився працювати. Обох нас опускали по канату в глибокий котлован, який ми кайлами мали б углиблювати. Холод собачий, а одежа на нас благоденська. Не працювати — замерзнеш, працювати — іти проти власних принципів. Вихід знайшовся. Цюкнувши кілька разів для розі-

гріву тіла кайлом по кам'яному дну, ми кидали інструмент і починали бігати. Щоб не набридло, урізноманітнювали біг. Тупцювали по колу, по діагоналі, один за одним, на зустріч один одному... Проробляли безліч руханкових вправ. Я навчав Дубіліна прийомів джиуджитсу, він був непоганим кулачним бійцем і ділився своїм досвідом. Наступав кінець зміни і нас витягували на поверхню. Не було жодного випадку, щоб за цілу зміну ми видовбували більше сантиметра кам'яного днища. Проте бригадир не наважувався позбавити нас скупенького каторжанського пайка. Сила волі, як і фізична, цінилася в середовищі найзатятіших негідників, якими були російські висулужники табірної адміністрації.

Людиною Дубілін виявився напрочуд цікавою і компанійською. Багато розповідав про РОА, жваво цікавився УПА. Вельми дивувався і захоплювався нашим вишколом і дисципліною в Повстанській Армії. Сам він був із донських козаків і люто ненавидів брехливих більшовиків, тому й подався свого часу на службу в РОА. У нас завжди знаходилися з ним спільні інтереси й теми для бесід, тому за довгий час спілкування анітрохи не набридли один одному.

Безкінечно довгою дорогою до таборів я постійно планував собі втечу — побуду трохи, зорієнтуюсь і втечу. Цим і жив довгі місяці. Проте дійсність, на жаль, була набагато суворішою, аніж в найгірших припущеннях. Совітські концтабори виявились чимось таким, про що не можна було собі намислити навіть в найжахливіших картинах. Тільки побувавши в них, на власній шкурі переконаєшся наскільки гнила і злочинна комуністична система і мимоволі шкодуєш, що так мало зробив для її розвалу.

Втечу ми все-таки підготували. Проте в найвідповідальнішу мить спрацював «стукач», і замість жаданої волі мені з друзями дістався холодний бур, де нас морили голодом і холодом, виганяючи на роботу під посиленним конвоєм. Втікачів-невдах розкидали по бригадах, де бригадири були лютіші за голодних псів. Мені дістався чи не наймерзненніший — поляк Барабчек. Щоб вижити в тій скрутці, я вигадав, що моя мама полька, тому мав де-

яке послаблення від бригадира-нелюда. А ще я був готовий на найвідчайдушніший вчинок. Барабчек це відразу відчув і особливо не надокучав, волюючи обходити мене боком і залишитися живим.

Наші хлопці-оунівці провели в норильських таборах кілька вдалих акцій проти лихих бригадирів, сексотів, шестірок... Особливо прославився організацією таких акцій Ребрик зі Станіслава. Хлопець-відчайдух не мав страху перед жодним покидьком, перед будь-якою небезпекою. Особисто з ним я не знався, але начувся про сміливця досить. Зліквідували Плахуту, Сілка... Нагнали чимало страху на блатних і «кумівських» вислужників, які почували себе в таборах досить привільно, мали легшу працю, більші пайки, користувалися різними привілеями. Помалу цій братії все урвалося. І навели порядок в сталінських концтаборах, здебільшого, учасники українського визвольного руху, люди, які знали ціну свободи й життя і уміли достойно вмерти.

З «дев'ятого» табору мене перекинули до «двадцять п'ятого». Там доля звела з фельдшером Михайлом Оросом, чудовим хлопцем. Михайло познайомив мене із Сергієм Тетеріним зі Східної України, який працював у таборі майстром. Виконробом був високий, худорлявий естонець. Робили розбивку на фундамент під великий завод. Я не покидав думки про втечу, хоча втекти з півострова Таймир було надзвичайно важко. Тундра і тайга тяглися на південь понад п'ятсот кілометрів. Місцевим жителям більшовики платили за інформацію про втікачів або ж за впійманого чи вбитого невільника. Про мої наміри довідався все від тих же всюдисущих «стукачів» начальник табору капітан Тарков, до якого мене негайно привели охоронці. На моє велике здивування начальникові табору було відомо, що я прибрав чуже прізвище. Я довго віднікувався, але через кілька днів признався капітанові, сказавши, що зробив це заради сім'ї. Трапилася ця подія влітку сорок восьмого року. Не знаю, чому, але Тарков нікого не повідомив про мене, тому я продовжував жити під чужим іменем. З того дня кожне державне свято я проводив у бурі. Все відбувалося буденно. Напе-

редодні свята приходив наглядач, я вже був готовий, і відпроваджував мене до буру.

У липні 1954 року норильські концтабори охопила хвиля страйків і повстань. До нашого табору привезли групу невільників, які підняли повстання в карагандинських таборах. Позамикали їх до буру. Серед привезених був навіть герой Радянського Союзу Воробйов. Тим часом режим у таборі посилювався, конвоїри почали ще більше знущатися над в'язнями. Дорогою на роботу чи назад заставляли невільників лягати у баюри, стріляли над головами з автоматів. Оунівська підпільна організація, яка діяла в таборах досить ефективно, оголосила страйк, який переріс у повстання. Мені Орос доручив вивісити над бараками чорні прапори. Вешники розпочали копати навколо табору окопи, облаштувати кулеметні гнізда. В'язні теж не дармували, готували «піки», збирали на купи каміння, бити цеглу для оборони. Одного дня захопили ненависного начальника оперативного відділу Воронцова, а з ним іще одного опера, заперли їх під замок і охороняли. Вигнали з території табору всю адміністрацію. Всюди панували порядок і послух. Зовні зону охороняють озброєні до зубів внутрішні війська, всередині ситуацію контролюємо ми.

Невдовзі приїхала висока комісія з Москви. Розпочалися переговори. На «нейтральній» території покритий червоним сукном стіл. Від в'язнів за дорученням оунівської організації переговори ведуть Грінченко і російський капітан. До них підійшли начальник управління таборів Валуєв і заступник генерального прокурора Кузнецов. Супроводжував московських чинів начальник табору Тарков. Червонопогонні солдати з автоматами за дротами готові щомиті відкрити вогонь. В'язні стискають в руках «піки», цеглу...

Переговори закінчилися безрезультатно. Більшість справедливих вимог в'язнів московські законники відкинули з дивною легкістю. Вимагали невільники не так і багато — послабити режим, припинити знущання конвоїрів, переглянути справи, надати кращу одежу, створити пристойніші умови проживання... В'язні теж не пристали на умови начальства і працю не відновили.

У таборі панує сувора дисципліна, старші бараків слідкують за порядком у приміщеннях. Із-за дроту постійно лунають, підсилені гучномовцями, заклики приступати до праці. На кілька днів припинили видавати в'язням харчі. Виручили летючі змії, змайстровані табірними умільцями. З їх допомогою закидали Норильськ записками про знущання адміністрації над політичними в'язнями. «Граждане Норильска! Сообщите правительству: політзаключьонних морят голодом!»

У серпні сонце почало вночі на кілька годин заходити, ночі похолоднішали. Годині о восьмій одного вечора понаїжджали десятки вантажівок із озброєними солдатами. Валуєв запропонував впустити в зону адміністрацію і дати їй можливість виконувати свої обов'язки. Ми відповіли категоричною відмовою. В повітрі відчувалася велика напруга. Спати в'язні не вкладалися, очікуючи нападу. Навколо зони щільно скупчилося військо, гарчали двигунами танки. Близько четвертої години ранку в небо зашипіла ракета. Розпочався штурм бунтівної зони. Автоматники під прикриттям танків ринули у ворота. Строчили з автоматів і кулеметів по всьому живому. В'язні кинулися врукопашну, билися здебільшого бандерівці, а росіяни виглядали з-за бараків. Сили були надто нерівні. Загинуло два десятки в'язнів, багато було поранених, але пощади ніхто не просив.

Солдати постягували вбитих в'язнів до купи біля санчастини на загальний огляд і острах. То була більшовицька тактика залякування, але не на тому тісті ми були замішані, щоби боятися їх. Зустрілися б ми у рівному бою! Навколо рейвах, солдати з собаками розбіглися по бараках, виловлюючи окремих втікачів, над головами свистять кулі, вуха в'януть від московської лайки. Таке не приверзеться і в найжахливішому кошмарі. Нарешті живих в'язнів позганяли на майдан, оточили зусібіч і погнали за зону, не забуваючи гупати прикладами в плечі. Позаганяли до якихось величезних ям, а самі стовбичили з наготовленими для стрільби автоматами нагорі. В кожній ямі скупчилося по півтисячі в'язнів. Дно ями кам'янисте, земля рудувата, ледь покрита кволенькою травичкою.

У ямах нас протримали цілий день. Не давали ні їсти, ані пити, натомість строчили раз по раз з автоматів над головами. Під вечір бунтівників почали розподіляти по таборах, аби роз'єднати. Я потрапив до табору біля «двадцять п'ятого» заводу. Поосвоювався там місяців зо два, а відтак мене завернули до «двадцять п'ятого» табору, де не застав уже багатьох своїх друзів.

1955 рік приніс звільнення з осоружної каторги, що правда, права на виїзд з Норильська не дали. Залишався в тих же краях, лишень по інший бік колючих дротів. Через два роки вдалося переїхати до Караганди, а на Україну дорога була заказана. До Караганди приїхав з хлопцем, в якого там на висилці були мама й брат. Їх вивезли більшовики з-під Станіслава. Мав бажання вчитися, проте мусив заробляти на прожиття, тому влаштувався на шахту. На мізерну зарплатню прожити не міг, а не те що відкласти якийсь гріш на навчання. Караганда заселена представниками чи не всіх національностей, що були в тодішньому Союзі. Процвітають бандитизм, насильство... Пробую звільнитися з роботи — не відпускають. Замість паспорта маю лише довідку на звільнення. Але Караганда переповнена «безпаспортниками», тому це нікого не дивувало. Докладаю зусиль, щоби повернутися до Норильська, де залишилися друзі й знайомі.

Добрий мій приятель Ростислав Кундуш із Рівненщини бере мене в Норильську до себе на роботу. Він працює виконробом на будівництві, мене приймає інструктором з цегляної кладки. Вступаю на вечірнє відділення будівельного технікуму. До Норильська з'їжджалася з усіх республік молодь на «комсомольську будову». Місто уже було розбудоване руками в'язнів, але ті всі заслуги приписали комсомольцям, як і сотні інших будов у Союзі. Після технікуму закінчив індустріальний інститут у Норильську. На багатьох посадах працювали вчорашні політв'язні, яким система не дозволяла виїжджати в рідні краї, тому велося мені несогірше, бо швидко знаходилося взаєморозуміння.

Аж 1975 року переїхав із Норильська до іншого міста в Росії. Ціле життя прожив під чужим прізвищем, у чужих краях. Часто мені снилося рідне покутське село, ро-

дичі, друзі-ровесники... Але дорога до них мені, гнаному і безправному, була назавжди заказана. Назвавшись енкаведистам у далекому сорок шостому Малковичем, я й прожив ціле життя як Василь Малкович з Березова. Сьогодні заявляю всім, і друзям, і ворогам, що я — політвиховник Української Повстанської Армії друг Теодор — Василь Блясецький із Хлібичина на Снятинщині — вижив, друзям на радість і ворогам на зло!

ПІСЛЯ НАС ПРИЙДЕШНІМ

*Ваш гордий чин в історію запише
Дужим пером рідна земля,
і могутнім співом у карпатській тиші
дзвенітиме ваше ім'я...*

Ю. Боршош-Кум'ятський

Щойно з карпатських схилів схлинула брудна хвиля енкаведистів-облавників, як до Березівської сотні завітав командир тактичного відтинку «Гуцульщина» Козак. Згодом до нього долучився командир куреня Манів. Обидва детально розпитували про події впродовж важкого облавного періоду. В поведінці високих командирів відчувалася величезна повага до сотенного Мороза, який зумів вберегти за такої скрути Березівську сотню. Мороз наче народився організатором і партизаном. Для кожного стрільця він важив чи не більше, аніж рідний батько. Створену сотню Мороз вистраждав душею й тілом. Дорожив кожним стрільцем. Хлопці відповідали командиріві взаємністю. Кожен готовий був віддати за нього життя. З Морозом мені завжди було легко й спокійно. Командира й наставника свого поважав надзвичайно. Віддаючи наказ стрільцям, проводячи операцію, частенько ловив себе на думці: «А як би зробив це Мороз? А що скаже сотенний?» По командиріві звірявся, на нього рівнявся. Намагався бути його заступником і помічником насправді, а не лише за посадою.

Прийшла від командира тактичного відтинку записка-«штафета». «Друзі, робіть все можливе, аби підняти населення духом. Мусимо показати, що ми є і ми будемо. Бийте окупантів як можете, скільки можете і де можете». Отакий приблизний зміст Козакової записки, яку влучив зв'язковий сотенному.

У першій половині травня до Березівської сотні звернувся районний провідник ОУН Жаб'ївщини. В тому гірському районі надто вже вільно стали себе поводити

енкаведисти та їхні вислужники стрибки. Треба їх ставити на місце. Сотня негайно вирушила в рейд. Рухалися вдень карпатськими верхами. З полонини Цапул на Куратул, Стерешору, через Грегит перейшли на Жаб'ївщину. Під вечір сотня зупинилася на високогірній полонині Мунчела. Стрільці смачно повечеряли печенею із бичка. Вранці Мороз із чотовими склали детальний план дій.

Невеликі групи повстанців відійшли кожна на свій об'єкт. Не «позабули» жодного енкаведистського гарнізону, жодної станиці стрибків. Під вечір стрільці позаймали становища побіля назначених командирами пунктів. Пізньої ночі розчленована сотня дружно вдарила на сонних більшовиків. Ефект одночасності був разучим. В районі не залишилося жодного гарнізону. Нажахані наїзники сірими мишами розбігалися навсебіч. Після вдалої нічної операції повстанські підвідділи прибували на домовлене місце збірки. У таких випадках перед операцією домовлялися ще й про запасні місця збірки.

Мені з першою чотою випало здійснити напад на центральний гарнізон у самому містечку. До казарми підійшли безшумно перед світанком. В блідуватому місячному сяйві поблискував за дорогою Черемош. Поспішав кам'яним річищем у своїх споконвічних справах. Стрільці оточили темну споруду. Суворо дотримувались правил перестороги. Знали ж бо, що ворогів у казармі втриє більше. Та й зустрінуть партизанів не хлібом-сіллю. Дерев'яні стіни енкаведистського пристанища загорілися від перших же залпів. Солдати в самій білизні панічно вистрибували з палаючої казарми через всі отвори. Про зброю позабули, рятували власне життя. Крізь приціл стрілецької зброї повстанці виловлювали метушливі, галасливі постаті. Роботи скорострілам і автоматам вистачало. Нічний напад приголомшив енкаведистів. Командири їхні у своїх пропагандистських виступах давно уже похоронили геть усіх повстанців. Бій як розпочався знемацька, так і припинився. Світанок підганяв. Адже більшовики могли оговтатися й викликати підмогу на автах з Косова чи Ворохти. А до місця збірки хоті випадати неблизька зворотня дорога.

Про наслідки операції згодом доповіла теренова розвідка. Стрільці тяжко поранили командира гарнізону, майора. Прізвища вже й не згадаю. Вранці «кукурудзяник» забрав його до Станіслава. Але лікарі не зуміли врятувати пораненому життя. Солдати, що zostалися в живих, налякалися до смерті. Пиху енкаведистам повстанці збили.

Чота без жодних пригод прибула перед полуднем на місце збірки. Командир сотні Мороз із охороною перебував там впродовж усієї операції. Поступово чотові та ройові зголошували сотенному прихід своїх підвідділів. Стрільці прибували обвішані трофейною зброєю, окрилені перемогою. Жодної втрати сотня тієї ночі не зазнала, і це для нас, командирів, було найбільшою втіхою. День провели в очікуванні на групи, що діяли у віддаленіших теренах. Нарешті сотня зібралася вся до купи. Стрільці бадьоро марширували знайомими путівцями на Березови. Позаду залишилися очищені від більшовицької скверни села Голови, Дземброня, Волова...

Морозова сотня заквартирувала між Вижнім Березовом і Баня-Березовом. Часу на відпочинок після приходу з Жаб'єго не було. Необхідно очистити Яблунівський район, села якого нашпиговані енкаведистами та перевертнями-стрибками. Кількома групами Березівська сотня вдарила на ворога однієї ночі водночас у Ковалівці, Лючі, Текучі, Середньому Березові...

Найбільший гарнізон енкаведистів і стрибків стояв у Середньому Березові. Заквартирували більшовики у хатах побіля церкви, на захід від храму. Розвідники напередодні попрацювали на совість. Ми знали достеменно, в яких хатах квартирували більшовики. Взяли їх трьома групами стрільців у тісну підкову. Моїй чоті дісталася південна сторона. Ще дві групи Мороз направив зі сходу і заходу. Операція була досить складна, бо з москалями в хатах спали й мирні люди. Попередити їх ми, звичайно, не могли, аби уникнути провалу. У новій чепурній хаті листоноші Пугарецького квартирували чотири офіцери-енкаведисти. Проте мені стало відомо, що там ночує учителька Чаплінська з малою дитиною, дружина мого товариша. Вона вчителювала раніше у швейному училищі. Добра кравчиня не раз прислужилася парти-

знам. З кількома стрільцями потихо підсунулися під саму хату. Запросто могли закидати сплячих енкаведистських верховодів гранатами. Але ж там наші селяни, мала дитина. Що робити? І сотня москалів не варта смерті однієї нашої дитини. Відкидаю сумніви і пошепки велю стрільцям вицофуватись із подвір'я. Дитина врятувала тієї ночі життя більшовицьким офіцерам. Вперше у житті я не стріляв у ворога, хоча міг це легко зробити. Над горами сходило сонце. На душі також було сонячно. Сотня затаборувала на Долу неподалік Лючок. Більшовицькі гарнізони у селах розгромлено.

Проте через якийсь час енкаведисти знову розмістили у Середньому Березові гарнізон. Цього разу вдвоє сильніший. Більшовики заквартирували вже трохи нижче церкви. Гірське село мало неабияке стратегічне значення. Мати село в своїх руках — для більшовиків значило дуже багато. Перекривався повстанцям шлях з гір на доли. Для повстанців володіти селом — значить мати розв'язані руки, вільно пересуватися тереном, підвозити з низинних районів продукти. Тому Березівська сотня змушена була зайнятися гарнізоном. Операцію провели звечора. Гарнізон розгромили шцент. За кілька годин облоги повстанці могли заставити більшовиків вистріляти всі набої і взяти їх у рукопашному бою. Проте не було гарантії, що енкаведистам не підоспіє підмога з Коломиї. А це зайві втрати в людях, на які повстанські командири не могли йти. Операцією командував я. Сотенний Мороз із хворими на тиф і пораненими залишився в таборі. Під час перестрілки тяжко поранило стрільця з Лючок. Повстанці захопили кількох стрибків. Після короткої бесіди із тими «вояками» відпустив їх додому. Нашкодити вони ще не встигли, а надалі обіцяли зійти з непевної стежки.

За час мого подальшого перебування в УПА у Середньому Березові більше не було більшовицьких гарнізонів. Величезні жертви й постійна близькість повстанців усе-таки нарозумили більшовицьких верховодів. Довший час мирилися з таким станом речей. Середній Березів зостався повстанським.

Заступник наркома НКВС УРСР Строкач звернувся до українських повстанців з пропозицією здаватися.

Складати зброю й приходити з повинною до органів влади. Батьківщина, мовляв, все простить. Включайтеся в мирне життя, будуйте світле майбутнє... Листівками з текстовим зверненням більшовики закидали всі села. Безперервно над лісами гуркотіли літаки. З їхніх нутрощів розліталися по усіх усюдах листівки. Папірці ті ми уважно перечитали і вирішили діяти. Прийшли з «повинною» до Яблунова. З'явилися всією сотнею. Щоправда, зброї не склали. Пізнього вечора сотня оточила гарнізон у центрі підгірського містечка. Енкаведисти саме додивлялися в гарнізонному клубі фільми про бандерівців, які здаються. Про це доповіли пізніше розвідники. Гарнізон скидався на справжнісіньку фортецю. Енкаведисти оточили себе високими рядами колючого дроту, окопами... П'ятсот до зубів озброєних гарнізонників почувалися за ними цілком безпечно. Наш мінометно-кулеметний вогонь застав енкаведистів зненацька. Вилітали з вікон разом з рамами. Металися подвір'ям, мов підсмажені кабани. Отак ми приходили до районного центру з повинною. Сотенний Мороз дав команду на відхід. Сотня організовано вицофалась із Яблунова. Нічний спокій районного центру порушували крики наляканих до одуріння недобитих енкаведистів. Залісненим гірським хребтом на лівому березі Лючки сотня дійшла до Середнього Березова.

У листівках, підписаних Строкачем, було вказано термін явки з повинною. Ми «вклалися» в нього. Над горами теплів кінець травня сорок п'ятого року.

І повстанцям, і сільським жителям у Яблунівському районі деякий час дихалося легше. Нажахані більшовики трохи присмирніли. Проте вистачило цього ненадовго. До району поступило енкаведистам поповнення. Правда, гарнізони по селах вони вже не розміщували. Контетува-лись рейдовими групами. Повстанці також змінили тактику. На всіх ймовірних шляхах пересування москалів почали влаштовувати засідки. В одну з них у Вижньому Березові втрапила оперативна група НКВД. Більшовики залишили кілька десятків вбитих своїх солдатів і безславно накивали п'ятами. Не обійшлося без жертв і в сотні Мороза. Загинув стрілець Чумак — Товстюків із Нижнього Березова. Рани отримали чотовий Обух —

Василь Якуб'як із Мишина та бунчужний Змій — Микола Генік із Середнього Березова.

Після багатьох операцій ми з Морозом вирішили дати стрільцям змогу трохи перепочити. А також мусилося поповнити запаси набоїв, привести в порядок обмундирування, взуття. Щоб полегшити собі життя, сотню розділили на дві групи. Сотенний Мороз із чотовими Круком та Лиском повів першу й четверту чоти на Яремчанщину. Ми з Лободою і Соколом теж з двома чотами подалися на Коломийщину.

У Ключівському лісі нашу групу заатакував великий відділ енкаведистів. Ефект несподіваності більшовикам не вдався. Повстанська застава вдарила по чужаках з кулеметів. Стрільці блискавично розгорнулися в бойовий порядок. Стрімко пішли в наступ. Вороже кільце прорвали над самим яром. Глибоким глинистим видолінком вийшли з оточення. Зайняли вигідну для оборони позицію на протилежному хребті невисокої гори. Діставши рішучу відсіч, більшовики більше не наважувались атакувати. Сиділи тихо, зализували рани. Стежі виявили на протилежному схилі гори ще одну групу москалів. Тому ми теж не атакували енкаведистів, аби не втрапити між двох вогнів. Перечекали до ночі. А тоді безшумно знялися зі становищ. Через кілька годин група уже була в Спасі побіля Коломій.

У селі повстанців зустріли гостинно. Станичний Дуб організував для нас вечерю. Опісля виділив зі своїх запасів для партизанів трохи взуття, обмундирування, харчів. Зі Спаса напрям взяли на Карпати.

Якось сорок п'ятого року ми із Славутою вибралися в партизанських справах на його рідну Городенківщину. Прут біля Шепарівців перейшли під ранок. Переднювати заради безпеки вирішили в селі. Вибрали бідненьку хатину без стодоли, але з високим оборогом. Зручно повмощувались у запашному сіні, замаскувались. Внизу помекує прив'язана коза. Цілий день відпочивали. Призахідне сонце спонукало до дальшої дороги. Починаємо збиратись. Аж враз пригуркотіли звідкілясь кованими колесами повні вози солдатів. З розмов ми зрозуміли, що солдати повертаються з фронту до місця служби. Гала-

лакають весело, повен двір їх. Із солдатами-фронтовиками у повстанців ніколи не було ні ворожнечі, ані сутичок. Але береженого Бог береже — вирішуємо сидіти тихо, щоб не було зайвих клопотів. Солдати вгамонилися й повкладались спати, а стійкових командир виставив просто під нашим оборогом. По-доброму з оборога нас, озброєних, вони не випустять, а вбивати невинних солдатів ми не збиралися. Отож сидимо в сніні ще всеньку нічку. Зі сходом сонця солдати лаштуються в дорогу. Чую, як один стійковий доповідає командирові, що чув уночі в сніні підозріле шелестіння. Інший стійковий висловив здогад, що то, мабуть, собака. Але чому не гавкав? Збиралися йти до оборогу вияснювати, але з хати вийшов майор і закомандував від'їзд. Вози погуркотіли на Коломию, а ми зі Славутою мусили сидіти в сніні ще день, аж поки не смеркло.

Зима 1944-45 років видалася для повстанців нелегкою. Проте зима наступна обіцяла бути ще важчою. Більшовики постягували в Карпати великі сили. Обстановка заставляла повстанські відділи багато рейдувати, повсякчасно змінювати місце дислокації. Кидали енкаведисти великі каральні загони в гори, партизани просочувалися в Придністров'я, перепливали через Дністер на Тернопілля. Скупчувалися москалі в рівнинних районах — повстанці роззосереджувались горами... Тому мусили досконально знати терен, людей на ньому. Гори ми знали, як власне обійстя, бо вирости в них. А ось з польовими районами знайомі були лише теоретично. Цього аж ніяк не достатньо для боротьби з сильним і мобільним ворогом.

У розташування Березівської сотні прибув курінний Манів. Невдовзі за його наказом зійшлися всі старшини куреня. Нарада про підготовку до майбутньої зими була недовгою. Говорилося про необхідність детального ознайомлення з рівнинними районами. Необхідно вивчити рельєф місцевості, дороги, населені пункти, налагодити надійні зв'язки з тереновим підпіллям. Все це було доручено здійснити мені.

У краї в ті часи вершили свої темні справи провокативні більшовицькі боївки. Енкаведисти перевдягалися на повстанців і творили селами безчинства. Грабували,

гвалтували, вбивали... Цим намагалися очорнити національно-визвольну боротьбу. Навчені гірким досвідом селяни, що часто потрапляли до енкаведистських «бочок», боялися йти на контакт з незнайомцями. Тому до своєї рейдової групи я набрав здебільшого стрільців з польових районів, які знали терен і людей.

З-під Рокити біля Микуличина, де таборувала сотня, група дійшла до Ключівського лісу. Почерез Ключів зв'язкові провели повстанців на Печеніжин. Звідти аж до Шепарівського лісу біля самої Коломиї. В лісі заквартирували, розібралися в обстановці.

По зв'язках, від села до села, полями зайшли на Обертинщину. Далі відвідували села на Дністрі. Побули якийсь час у великому і славному селі Поточище, яке дало УПА багато стрільців і командирів. Із села на березі Дністра завернули на захід. Заквартирували у Тишківцях.

Зупинилися в хаті на окраїні великого польового села. Проворна господиня розповіла, що кілька тижнів тому у їхньому селі загинув сотенний Орлик. Показує, що ось край отієї польової дороги його й похоронили. Дивлюсь, а дорогою саме гуркоче віз. Кіньми правує березівський гадда. Це було легко пізнати по киптареві. Такі носили тільки в Березовах. Прошу жінку, аби запросила мерщій чоловіка до хати. Не встиг дядько переступити через поріг, як ми впізнали один одного. Петро Баранський з Вижнього Березова. Вимінює селами збіжжя на яблука. Односелець приніс трагічну звістку. Загинув сотенний Мороз.

Мороз — Дмитро Негрич прожив коротке, але славне життя. Народився 1909 року у Вижньому Березові. В умовах польської окупації зумів здобути лише початкову освіту. З польського війська повернувся в чині підофіцера. Постійно займався самоосвітою. За свої тридцять з лишнім років устиг чоловік повоювати і з німцями, і з мадярами, і з москалями. Слава про Морозову сотню гриміла не тільки Карпатами. Не стало славного сотенного 19 вересня 1945 року. Обставини його смерті досить таки загадкові. Достеменно знаю лише одне. Не обійшлося без чорної зради. Тієї світанкової пори на присілку Мерешір біля села Баня-Березів разом із сотенним наклали головами його ординарець Марко — Степан Вас-

кул та охоронець Гуска — Василь Філійович. Народ створив про сотенного Мороза пісню.

*З України через Київ битий шлях біліє,
Як згадаю, товаришу, то аж серце мліє.
Зруйнували Україну прокляті чекісти.
Знущуються над народом ляхи й комуністи.
З церков наших поробили театральні салі.
Ой не даймо над собою знущатись так далі.
Бо знає кожен лицар славний з козацького роду,
Ми поляжем за Вкраїну, за честь, за свободу,
Ой писали ми, просили, щоб нас не гнобили,
А вони нам повідають, ми вас визволили.
Ми за таке визволення невдячні нікому,
Якби самі визволились, не дали б нікому.
Пригорни нас, Україно, з крісами, мечами,
Хай виженем з свої хати катів з кайданами.
Ой пригорни, рідна мати, всіх синів до себе,
Най поляжем тисячами, Вкраїно, за тебе.
Вже почалось на Вкраїні велике змагання,
Дмитро Мороз від проводу дістає навчання.
Щоби сотню сформував, вишколив до бою,
Бо вороги знов вертають, йдуть на нас ордою.
Як вишколив Мороз хлопців, дав в руки їм зброю,
Каже Мороз тай до хлопців: «Підете зі мною».
Ой підемо, милі браття, по горах гуляти,
Будем свою Галичину трохи вбороняти.
Будем свою Галичину тай обороняти,
Хоч не дамо в Галичині колгоспи в'язати.*

Морозова смерть приголомшила. Ніяк не віриться, що не побачу вже більше свого наставника. На душі чорно. Відвернувся, щоб не побачили сльози на очах. Проте життя триває. Продовжується боротьба. Приймаю рішення: не йти на Снятинщину, а повертатися в Карпати.

З Тишківців почерез сонне село Вікно нас провів до Вербівців дужий, русявий боївкар Липа. Переходи в той час на Покутті здійснювалися лише нічної пори, бо терен був дуже загрожений більшовиками. Це в Карпатах повстанці ходили собі вільно в білий день. Втім, теренові

підпільники завчасу знали про енкаведистські облати й засідки. Розвідка функціонувала добре. Тому величезний безлісий терен повстанська група пройшла без будь-яких ускладнень.

У Вербівцях заквартирували в хаті біля дзюркітливо-го потічка. Несподівано зустрів знайому молодицю із сусідніх Сороків. Марія Фуць, вийшла до Вербівців заміж. З її рідним братом Василем ми зналися ще з часів німецької окупації. Був активним оунівцем. Гестапівці полювали за Василем. У їхній хаті я бував не раз. Пригадую молодшу сестру Ганну. Батька вивезли перші совіти сорокового року. Пропав безвісти. Василя ж заарештували другі совіти. Більше сестра про нього нічого не чула.

Нас провідали місцеві боївкарі. Хлопці геройські. Такі навіть в Карпатах рідко трапляються. Знайшлися й знайомі. У Вербівцях я бував кількаразово у своїх технікумівських приятелів Юрка Голинського і Йвана Масевича. Обоє забрала війна. З цього гостинного покутського села перейшли в Сороки. Звідти зв'язковий впевнево провів нас нічними полями до Росохача біля Гвіздця. Заквартирували в хатах. Після цілоденного перепочинку зв'язкові перепроводили групу до села Турка на Коломийщині. Стали постоем в маленькому сільці Студлів.

Невеличке село навіяло спогади про діда. Михайло Голинський по Першій світовій війні щасливо повернувся з далекої Америки. Проте затишного сімейного життя у нього не склалося. Хтось у селі доповів, що дружина не дуже берегла йому вірність в часи російської окупації. Покинув її. Розпродав усю господарку. Виїхав з Березова. Купив собі ґрунт у Студлові. Мав двадцять один морг орної землі й чотири морги сіножаті. Забігаючи вперед, скажу, що сьогодні на місці сінокосів чудові рибні ставки. Колишня орна дідова земля засаджена садом, малинником. Над уцілілими фундаментами старої хати й стодоли шумлять могутнім віттям старі горіхи, їх саджали ми з дідом разом. Діда довго силували вступити до колгоспу. Відмовлявся усілякими правдами і неправдами. В середині п'ятдесятих дід не витримав тиску. Втік у гори, полишивши всю господарку. Дружина його протрималася ще з якийсь рік і також подалася за чолові-

ком. Обое доживали віку в Нижньому Березові. Там і поховані.

Влітку 1941 року, як завжди, я подався на шкільні канікули до діда Михайла. Старенький мене дуже любив. Готував на газдівство замість себе. Мені завжди подобалося бувати в Студлові. У дідовій хаті застав людей, що переховувалися від більшовиків. Михайло із села Годи-Турка з дружиною та Микола з Добровідки знайшли собі прихисток у стареньких. День пересиджували на соломі у стодолі, вночі спали в хаті. Я носив їм обіди до стодоли. Чоловіки мали на озброєнні пістолети. З початком війни підпільники посміливішали. Почали вдень виходити надвір. Лежали здебільшого у дідовій пшениці. Там їх хтось догледів і доніс більшовикам. Вночі пригуркотіла машина з енкаведистами. Оточили господарку, розпочали пошуки. Стодола мала вихід у поле. Чоловіки почерез маленькі дверцята втекли, а жінка не встигла. Її, діда з бабою і мене забрали до Коломиї. Ніхто з нас нічого не сказав більшовикам на допиті. Почали бити. Мене вперше в житті так лупцювали. Проте всі ми твердо стояли на своєму. Утікачів ніхто не видав. Хоч битий був, як жидівський гаман, розпирав мене сміх, коли допитували діда. Енкаведист запитує старого, хто переховувався в його стодолі. «Не знаю». Більшовик з усього маху гатить діда в зуби. «Ах ти, куркуль, твою-перетвою мати!» «Куркул, панку, куркул». Витирає дідо рукавом кров з розсіченої губи. Але більше нічого не говорить енкаведистові. Сцена повторювалася багаторазово. Вже й не до сміху було.

Нас із бабою, збитих на винне яблуко, відпустили. Діда й впійману жінку вкинули до в'язниці в Коломиї. Війна наближалася. У в'язнених спішно евакуювали на Схід. У Жмеринці німецькі літаки розбомбили ешелон. Два вагони якимось дивом уціліли. В одному з них везли діда. Охорона розбіглася. В'язні виламали двері й подалися хто куди. Через півтора місяця дідо прибився додому. Пам'ятаю, як сьогодні. Постає на брамі худий, зарослий, обірваний. Взутий у розпаровані черевики. Війна криваво жнивувала по Україні. Ми ж щойно закінчили жнива на дідовому пшеничному лані.

Наступної ночі зв'язкові провели нашу чоту в уже знайомий Шепарівський ліс. Ішли через якісь невеликі польські поселення-колонії. В лісі довго не затримались. Безпригодно перебрели Прут. А там — Карпати.

Рейд рівнинними районами мав неабияке значення. Взимку підпільники здебільшого перебувають у криївках. Знайти їх важко. Ми ж нав'язали з ними контакти з осені. Тому могли сміливо з'являтися на терені взимку. Нас приймуть за будь-яких умов. У Тишківцях мав зустрічі з провідниками надрайону і районів. Побесідували з надрайонним провідником Палієм, що був передніше сотенним у Карпатах. Чекала мене й приємна несподіванка. Зустрівся з приятелем по старшинській школі Тарасом Буджаком. Мав тоді псевдо Дзвін. Далі відомий як Сталевий.

Сталевий, Дзвін — Тарас-Іван Буджак, син Федора і Марії з роду Мар'янських, народився 17 січня 1922 року в Поточищі. Після сільської семирічки закінчив гімназію в Городенці. Членом ОУН став сорок першого року. Тоді ж рятується від арешту гестапо втечею в Карпати, де формуються відділи УНС. Героїчно воює з німецькими та мадярськими окупантами. З приходом більшовиків боротьби не припинює. Після масових енкаведистських облав навесні 1945 провід ОУН призначає Сталєвого надрайонним провідником Служби безпеки на Городенківщині. На цьому посту мужній повстанець героїчно гине 1950-го року. Тіло провідника п'яні енкаведисти вкинули в криницю у Яблунові.

Всю родину Буджаків — маму, сестру, двох братів — вивезли в Сибір. Сестра якимось дивом зуміла втекти зі студених країв, але енкаведисти її вбили в рідному селі. Брат Анатолій помер на чужині, Славко залишився жити в Іркутську. До рідного села повернулася старенька мати, де знайшла свій вічний спочинок в шістдесят шостому. Ось така печальна історія патріотичної сільської родини. А скільки їх в усій Україні?!

У кожному селі познайомився зі станичним. Стрільцям-горянам рейд допоміг призвичаїтись до польової місцевості. Адже почували себе звиклі до гір і лісів хлопці на рівнинних теренах не вельми затишно. Правда, в чоті були й хлопці з Городенківщини, які чудово орієнтува-

лися в полях. Багато допоміг Славута — Михайло Пеца з Тишківців. У польових районах чота не звела жодного бою. Це не входило в наше завдання. Мусили пройти обширними теренами непомітними для більшовиків. І це нам вдалося. Дотримувалися суворих пересторог. Стійкових перевдягали в цивільну одягу, дуже часто — навіть у жіночу. Пересувалися тільки в супроводі досвідчених зв'язкових. Того вимагала проста ситуація.

У Мишині, де ми пробули два дні, мав ще одну зустріч. Зголосився Василь Якуб'як, колишній командир третьої чоти Березівської сотні. Навесні його тяжко поранило в бою. Лікувався в рідному селі.

Стрільців Березівської сотні застав крайньо пригніченими смертю сотенного Мороза. Командиром сотні став Підгірський. Його призначив відпоручник від обласного проводу сотник Сокіл, що прибув у наші краї з перевіркою. Член Головного Військового Штабу УПА Сокіл часто навідувався до Коломийської округи. Високого, стрункого старшину в пілотці й добре підігнутому мундирі часто можна було побачити в повстанських сотнях. Із Соколом ми помінялися тоді пістолетами. Я вручив йому німецький парабелум, здобутий у гітлерівців ще на Буковині. Мені ж від Сокола дістався пістолет Токарева. З розповідей знаю, що Сокіл перебував наприкінці сорокових років у Сталя на Буковині. Там, очевидно, і загинув.

Повстанців масово косила страшна хвороба — тиф. Не оминуло і мене. Через кілька днів після рейду зліг. Сотня стояла саме у Середньому Березові. Жовтень сорок п'ятого багряними схили Карпат, а я метався у гарячці. За два місяці підлікувався так-сяк. Не лежалося, бо навколо ворог. Мусилося воювати. Проте через три дні хвороба завершила. Знову пролежав кілька місяців. Ледь зіп'явся на тремтячі ноги — і до сотні. Але з тифом жарти кепські. Підкосив мене, капосний, остаточно. Загалом пролежав вісім місяців. Кілька разів повертався з того світу. Мабуть, ще не виконав свого призначення на цьому. «Поворотний» тиф рідко хто переживає. Людина змагає два-три місяці. Трошки оклигує. Походить кілька днів, а тиф знову валить з ніг. Ослаблений організм не витримує, медикаментів нема. Людина помирає. У

кращому випадку злягає на довгі місяці. Мене безжалісний тиф завертав тричі.

Жодного дня під час зяжної хвороби не довелося полежати у теплій хаті. Не хотів наражати селян на небезпеку. Адже села аж кишили енкаведистами. Криївки ми собі заздалегідь не готували. Розраховували на паритет. Нас б'ють і ми б'ємо. Зброю мали, воювати вміли. Відсиджуватися під землею не збиралися. Тому підступна хвороба застала зненацька. Зимув перележав у невеликих чагарниках поміж Вижнім Березовом і Текучою. Облавники рідколісся обминали. Більше нищпорили у густому хабаззі, глибокому лісі. Мене постійно охороняли два стрільці. Водили кволого попід руки або й несли, коли зовсім падав на силі. На одному місці довго не засиджувалися, бо небезпека чигала шохвилинно.

З часом прийшло полегшення. Не так мені, як моїм охоронцям. Хлопці позичили в котромусь селі коня. Мене перевезли на хребет між Середнім Березовом і Ключевом. В цьому лісі перемучились до самої весни. Гарячка трохи попустила. Пробую вже й підніматися потроху. Але ноги не слухаються, мов не мої. Хапаюсь кволими руками за тонкі грабчаки і все-таки намагаюсь зводитись на рівні.

Постійно зі мною перебував вірний друг і славний хлопець Славута — Михайло Пеца. Йому і завдячую життям. Виходив мене, наче малу дитину, хоч самому велосю крайньо важко. До нас долучився Чайка із Середнього Березова. Передніше був чотовим у сотні Гамалії. Заледве я зіп'явся на ноги, як захворів Чайка. Намучився тоді бідолашний Славута з нами, тифозними. Сам він, як не дивно, не захворів. Либонь, мав могутнє здоров'я. З настанням тепла до нашої компанії приєдналися Калина — Дмитро Куничич із Середнього Березова і Чернець — Петро Томич. Гуртом зажилося легше. Хтось міг залишитися з хворими, а хтось піти в село по харчі. Багато допомагав Чабан — Микола Симчич із Вижнього Березова. Загинув 1949 року. Війна не пощадила нікого з моїх вірних друзів-охоронців. В Лючках і Середньому Березові наклали головами Славута і Калина. Чайка — Степан Пасічанський загинув на Буковині в сорок дев'ятому. Отакі вони, вихилися долі.

Весна влила у виснажене тіло трохи сил. Та й молодість і спортивний гарт брали своє. Помалу почав розходжуватись. Десь в середині червня сорок шостого викликає до себе окружний провідник Борис. Приходжу в Космач. Зголошую прихід провідникові. Розмова пішла про необхідність відновлення Березівської сотні. Завдання моє — зібрати стрільців. Правда, Борис глянув на мене, післятифозного, і наказує відпочити ще місяць.

Рівно через тридцять днів приходить від окружного провідника «штафета». Згідно неї прибуваю на зв'язок на гору Рокита між Баня-Березовом і Лючками. Борис повторив свій наказ. Формувати Березівську сотню. З того дня розпочав пошуки стрільців, що хоронилися на власну руку. Робити то було не так вже й важко. Люди в довколишніх селах знали мене і довіряли. Активно допомагали станичні, родичі стрільців. Та й хлопці позасиджувались. Лише й чекали сигналу збірки. Отримавши його, сходилися зі зброєю, амуніцією. Чимало зброї було забункеровано в лісах. Кожен прибув з легкою стрілецькою зброєю і набоями. Кулеметники добували зі сховків скоростріли. Набоїв вистачало, особливо до карабінів і кулеметів.

Одна чота Морозової сотні пристала до сотні Вихора на Жаб'ївщині. Борис наказав їй повернутися до Березівської сотні. Правда, сотенний Вихор не вельми охоче відпускав досвідчених вояків. Сотня зорганізувалася досить швидко. Провідник Коломийської округи Борис призначив мене командиром відновленої Березівської сотні. Згодом командир тактичного відтинку УПА «Гуцульщина» Хмара затвердив мене на цій посаді. До табору під Рокитою над селом Лючки прийшли Хмара зі своїм братом Іваном, а також Базь і східняк Тяпка — здоровий, віспуватий охоронець.

Хмару я мимоволі порівнював із попереднім командиром тактичного відтинку Козаком — Миколою Яворським. Добрий, чуйний, глибоко ерудований Козак скидався на вчителя-інтелігента. Ходив у цивільному. Чорний костюм, краватка, штани «райтки» заправлені в наглянтовані чоботи. Лише автомат на плечі, на поясі пістолет і незмінний наплічник з набоями видавали в цьому блідуватому, середнього зросту чоловікові військовика. Від спо-

кійного, виваженого, тактовного командира тактичного відтинку завжди віяло впевненістю. Очі його світилися з-під високого, широкого чола добротою. Ходив без особливого почету, як на свій ранг, — з одним-двома стрільцями охорони. З вигляду мав років за тридцять. Спілкуватися з Козаком для мене було неабияким задоволенням. Подумки я називав його міністром освіти. Зустрічалися ми досить часто. І в старшинській школі, і в сотні. Здавалося, не було теми, якою б не володів командир.

Командиром тактичного відтинку «Гуцульський» Козак став десь на початку 1945 року. До того була служба в українському легіоні. Відтак командував сотнею у вишкільному таборі УНС на Гуцульщині. 1943-44 роки командир сотні Козак провів у безперервних боях з німцями та мадярами. А також встиг побувати командиром куреня, загону. Повстанці любили його за справедливість, хоробрість, організаторський талант. Головний військовий штаб УПА нагородив визначного командира Срібним Хрестом бойової заслуги 2-ої класи. Загинув Козак наприкінці січня сорок шостого. Переходив з Космача на Микуличин зі своїм ад'ютантом. Напоролися на засідку з тридцяти енкаведистів. У нерівному бою обидва героїськи загинули. Повстанці спорудили на могилі свого командира височезний березовий хрест. Головним військовим штабом поручник Козак посмертно підвищений до сотника. Пізніше Головна Визвольна Рада надала героєві чин майора.

У порівнянні з Козаком Хмара в моїх очах програвав. Пояснюю собі це тим, що дуже вже високо, як на мене, молодого, стояв загартований життям військовик-інтелігент Козак. Втім, думка моя про нового командира відтинку невдовзі змінилася в кращий бік. Командиром Хмара виявився грамотним, відважним, вольовим. Ну а «козаків» на всіх не настарчиш. Невисокий, чорнявий, кременний Хмара мав на обличчі відмітину від фаустпатрона. Такі вугільні вкраплини мають шахтарі. Зодягнений Хмара був у військовий однострій з чорного сукна.

Хмара — Петро Мельник народився 1910 року в селі Камінна Надвірнянського району в селянській родині. Закінчив Станіславську гімназію. Служив у кавалерії в польському війську. На польсько-німецькій війні дістав

тяжке поранення. Побував Мельник і в легіоні «Роянд». Від 1943 року воює проти фашистів в лавах УНС, вишколює стрільців у Чорному лісі. В УПА Хмара побував і командиром сотні, і курінним. Його курінь «Дзвони» в тактичному відтинку «Чорний ліс» звів багато переможних боїв з енкаведистами, часто рейдували тереном. Крайовий військовий штаб УПА нагородив курінного Хмару за хоробрість Бронзовим Хрестом бойової заслуги. Після загибелі Козака поручник Хмара стає командиром тактичного відтинку «Гуцульщина». В скорому часі головний військовий штаб підвищує командира відтинку до сотника. Хмару нагороджують Срібним Хрестом бойової заслуги 1-ої класи за хоробрість та вміле командування. Влітку 1949 відділи УПА Коломийщини під орудою Хмари рейдують в Румунію. В тому ж часі Хмара розформовує останній відділ в окрузі, а стрільців скеровує для поповнення теренової сітки. Йому ж самому провід доручає пост надрайонного провідника ОУН Надвірнянщини. У серпні 1951 Хмара потрапив до чекістської «бочки». Провокативна боївка МГБ підступно захоплює його. Більшовики настирливо схиляють до співпраці. Проте у квітні наступного року Хмарі вдається втекти. У квітні п'ятдесят третього командир зводить свій останній бій. Біля села Лоева розгорілася шалена перестрілка з оперативною групою МГБ. Важко поранений Хмара до останнього набою прикриває відступ друзів. Більшовики довго глумилися над тілом героя. Боялися й мертвого.

Весна сорок шостого. Всі гірські і підгірські села наглухо заблоковані більшовиками. В кожному стоїть добре озброєний гарнізон енкаведистів — від роти до батальйону. Виникла нагальна потреба в розвідці. Вирішую сходити сам, аби на власні очі перевірити обстановку. У формі не пройти, тому перевдягаюся в цивільну вберю. Зі сторони Текучі зайшов до крайньої хати у своєму рідному Вижньому Березові. Розрахунок був простий — гарнізони в обох селах стоять в центрі, а це півтора кілометра з одного і з другого боків від облюбованої мною старенької дерев'яної хатини під гонтою. Розпитую газдиню про новини. Слухаю і позиркую крізь вікно на

втоптану стежку. Глядь, а нею чимчикує офіцер-енкаведист. Підходить ближче, розрізняю по три зірочки на погонах — старший лейтенант. При боці портупее з пістолетом, на плечі автомат. Зиркає з-під дашка червоного кашкета навсебіч, мов вовк на полюванні. Маю з собою дві гранати-«репанки» і пістолет Токарева. Стежина провадить повз вікна хати. Офіцер уже на подвір'ї. Застрелити його з такої відстані можна із заплющеними очима. Проте не стріляю, щоби не наражати на небезпеку мирну жінку. Про себе вирішую, що порішу енкаведиста в снігах, якщо заходитиме до хати. Той побачив мене кризь відчинене вікно. Зупинився враз. Права рука забігала по паскові автомата, опустилася на кобуру. А у мене пістолет уже розбезпечений і наготові. Я навіть вибрав точку на переніссі для стрільби. Чекіст завмер, не рухається ні взад, ні вперед. Гукаю йому байдуже: «Товаришу старший лейтенант, чому стоїте? Заходьте до хати!» «Я до хати не поїду» — спромігся той на слово. «Чому?» — розбирає мене раптовий сміх. «Ти нехароший человек!» Я зодягнений у березівську кожушину, шапку-клапачку з лисячого хутра. Як він розпізнав у мені повстанця? Повернувся і почимчикував хутко назад. А я сміявся енкаведистові в спину.

Повернувся старший лейтенант в скорому часі. Та не самий, а з цілою зграєю розжоханих солдатів. Але за мною і слід простив. Навчена мною жінка-ткачка твердила енкаведистам, що то хлопець із сусіднього села приносив пряжу для ткання верети. Не повірили. Позривали підлоги, поперевертали все в хаті догори дном, навіть купу гною розкидали в пошуках бункера. До самого ранку бушували, але жінка не зважала ні на побої, ні на погрози і не видала мене.

Цікаві стосунки зав'язалися в мене з іншим енкаведистським офіцером. Лейтенант Дунаєв був командиром опергрупи, яка діяла в Березовах. Щоденно налітали енкаведисти на безборонні гірські села. Але несе вовк, понесуть і вовка. Якось під вечір ми з політвиховником сотні і кількома стрільцями завітали у Вижньому Березові до хати Кривульчинки, в якій квартирували прислані зі Східної України молоденькі вчительки. Прийшли не

на вечорниці до дівчат, а з виховною метою. Бесіди зі східними українцями ми проводили часто, відкривали людям очі на більшовизм, після чого вони ставали, здебільшого, нашими щирими друзями. Але зараз мова не про те. Не встиг я переступити поріг хати, як побачив, що в ній щось діється неладне, дівчата були якісь скуті, навіть перелякані. Одна всілася на віко просторої скрині і не дихала. Я зметикував, що під нею принишк Дунаєв, проте виду не подав. Подумав собі, що зумію вполювати енкаведиста в іншому місці, щоби не наражати на небезпеку господиню і квартиранток. Незабаром до мене дійшло, що лейтенант Дунаєв за чаркою вихвалявся, що ходить з Кривоносом до однієї «баби», хоча я туди йшов не на оглядини. Але цікавіша історія чекала попереду. Мама Дунаєва якимось чином зуміла знайти в котромусь із Березовів мою маму і слізно просила, щоби я не чіпав її сина. Натомість він не чинитиме зла ні мені, ні іншим повстанцям. Так воно й було. Приходячи з опергрупою до котрогось з Березовів, лейтенант Дунаєв робив два одиночні вистріли в небо і повстанці знали, що можна особливо не остерігатися. За час своєї служби Дунаєв не вбив жодної людини, тому залишався жити й сам. Мамині винахідливість і, очевидно, молитва оберігали молодого офіцера аж до 1949 року. Але... Більшовики дізналися про «діяльність» свого офіцера і вбили його руками підсланого агента в Мишині. Здається, то був Будурович. Невдовзі Служба безпеки виловила більшовицького агента і засудила до розстрілу. Есбісти чудово знали про лейтенанта Дунаєва, бо про нього я доповів після зустрічі наших матерів Крукові — заступників окружного провідника СБ. Ось така печальна повість...

На кінець липня 1946 року в лісі побіля Лючок зібралися стрільці Березівської сотні, які зуміли вижити в умовах тривалої і жорстокої більшовицької блокади. Навіть кілька стрільців із сотен Білого та Вихора долучилося.

Часи докорінно змінилися. Більшовики все більше й більше розгалужували свою агентурну мережу в краї. У західних областях України діяло 359 резидентів, 1473 агенти, 13085 таємних інформаторів. Карпатами голодними псами нишпорили чисельні оперативні групи енка-

ведистів. На наших теренах, як гриби після дощу, з'являлися провокативні енкаведистські «боївки». Вишколені, добре озброєні і мобільні, ці групи діяли під видом повстанців. Поводили себе в наших селах цинічно й жорстоко. Грабували, вбивали, гвалтували... Всю вину більшовики звальювали на бандерівців. За таких несприятливих умов повстанські відділи також змушені були вкотре змінювати тактику. Із сотень формувалися невеликі групи з десяти-дванадцяти стрільців. Командирами назначали загартованих в боях чотових, ройових. Такі боївки могли діяти цілком самостійно. Малій групі легше пересуватися тереном, замаскуватися на постої. Та й перезимувати легше в криївках. За рахунок невеликих боїв, використовуючи ефект одночасності, повстанці стали всюдисущими. Ворогам здавалося, що за кожним деревом їх вичікує повстанець. На більші акції сотня сходилася до купи, об'єднювалася з іншими сотнями. Після операції, розгромивши ворога, групи розходилися по своїх теренах. Партизани стали невловимими.

Тактика партизанської боротьби розроблялася в головному штабі УПА. Восени 1946-го в Коломийську округу зі Львівщини прибув спецзв'язком відпоручник від Головного Командира УПА генерала Чупринки Дзвінчук — Іван Белейлович. Дзвінчук уродженець Микуличина. Мав фах лікаря, здається. На Коломийщину присланий для контролю округи. На південному схилі полонини Цапун, у ліску побіля старого зрубу, зібралися сотенні Вихор, Білий, Спартан, Юрко і я, Кривоніс. Сотник Дзвінчук прибув з двома охоронцями. Високий, худорлявий, зі смуглявим обличчям, відпоручник Головного Командира дав повстанським командирам інструкції. Говорив неголосно, але переконливо. «Друзі командири сотень, для нас, повстанців, наступають важкі часи. Судячи з виступу Черчіля у Фултоні, перемир'я між Заходом і Сходом затягується на довгі роки. А це значить, що час бравурних походів відходить у минуле. Заходимо в довготривале глибоке підпілля. Мусимо зберегти живу силу. Завдання наше — вистояти для історії якомога довше. Поповнювати лави УПА новими вояками не маємо права. По-перше, молоді не загартовані і не зможуть

витримати великих навантажень. По-друге, не треба юних наражати на смертельну небезпеку. Хай перебувають у глибокому підпіллі, допомагають визвольному рухові на легальщині. Уникайте також великих і затяжних боїв. Здійснюйте раптові наскоки, аби не було зайвих жертв. На випадок розірвання зв'язків з проводом кожен мусить самостійно дбати про себе та підлеглих. Плануйте працю і боротьбу на десятки років уперед. Досвід маєте. Мусите діяти згідно обраної раз лінії. Боротися й триматися мусимо до останнього подиху. Посвятімо життя Україні. Ми загинемо, але на крові нашій виростуть нові покоління. Вони довершать розпочату справу. Якщо у ваших відділах є слабкі, ненадійні в якомусь відношенні люди, демобілізуйте їх. Відпустіть без жодних докорів і претензій. Видайте необхідні документи, допоможіть легалізуватися. Якоїсь єдиної інструкції нема, бо кожен терен має свою специфіку. Дійте згідно конкретної ситуації і на свій розсуд. Покажемо світові, що ми є народ, який бореться за свою державу».

Слабодухих і кволіх у сотні не виявилось. Ніхто не зійшов з дороги, що провадила до омріяної свободи. Про зустріч і розмову із сотником Дзвінчуком сотенні, звичайно, нікому не розповідали. Готувати стрільців до надзвичайної ситуації не було потреби. Кожен знав, на що йде, і готовий був до боротьби на смерть. Ніхто ж не йшов до УПА гратися в цюцю-бабки.

У 1946 році загинув чотовий сотні Спартана Шабля — Богдан Боднаренко. Цього здібного й освіченого хлопця я знав ще з Коломиї, де він навчався в гімназії. Разом зі своїм молодшим братом Шабля, ще стрільцем, відзначився в Шепітському бою з більшовиками. Відчайдушний і сміливий стрілець став ройовим, а згодом чотовим. Невисокий круглолиций блондин був здатний на несподівані зухвалі вчинки. Шаблю любили за справедливість і безстрашність. Загинув геройськи у лісі біля Княждвора. Народ склав про славного сина пісню.

*Недалеко ріки Пруту,
Біля Сопова села
Ліс, що простягнувся розлогий,
Дожидав безжурно дня.*

*Враз заграли кулемети.
«Бандера, сдайсь!» — кричать кати.
Та повстанці у спокою
Оборону зайняли.*

*Там кричав хорунжий Шабля,
В бою хлопців зігрівав.
В бігу з криком «До переду!»
Кулю в груди він дістає.*

*Бій вщухав, вже рідли стріли.
На полі бою тишина.
Впавші стрільці тихо спали,
Снилась їм воля золота.*

Отака вдячна людська пам'ять. І не стерти її нікому і нічим. А чи є хоч одна пісня про енкаведистів? «Подвиги» їхні заростають чортополохом забуття.

Повстанські групи розпочали активну підготовку до зими. Стрільці копали криївки, заготовляли хліб, картоплю, консервували м'ясо. Між групами встановлювали подвійні зв'язки. «Живий» зв'язок функціонував постійно. «Мертвий» залишався запасним варіантом на випадок якоїсь екстремальної ситуації.

Березівська сотня зимувала невеликими сотнями-боївками. Одна облядала сховок на Лючках, інша в Пригодищах... Були ще добре замасковані криївки між селами Вижній і Середній Березови, Текуча, а також поблизу Слободи. Я постійного місця на зимівлю не мав. Щокілька днів переходив від групи до групи, від криївки до криївки. Командир мусив за усім пильнувати, всьому давати лад. Перевіряв, чи є медикаменти, харчі, теплий одяг. Місцезнаходження усіх криївок із стрільцями сотні заради безпеки знав лише я. Відвідував їх під час снігопадів, завірюх, аби не виявилися сліди. Правда, мене постійно супроводжував Чернець. Нікуди не відлучався ні на крок. Того вимагали суворі закони збройного підпілля.

Одна криївка запам'яталась особливо. Вхід до неї влаштували через дупло у стовбурі зламаной вітром старої грубезної ялиці. Кора із надломаного дерева давно обсіпалась, середина вигнила. Під могутнє колись дерево підвели траншею-вхід. Поруч викопали сховок. Обшили стіни кругляком. Зробили перекриття. Було це на давньому зрубі під Рокитою.

Кожна криївка чимось відрізнялася, мала свої особливості. Намагались облаштувати її так, аби всередині була вода. Воду підводили по-різному, залежно від рельєфу. Іноді невелике джерельце мали просто в приміщенні. Відводили воду якомога далше, щоб чекісти не виявили. Вони ходили берегами потічків, річечок і брали пробу води. Відтак робили аналізи, щоб виявити у ній органічні речовини. Тому в криївках споруджувалися ще й різні відстійники, фільтри, через які випускалася використана вода. Криївки мусили бути також достатньо глибокі, бо енкаведисти виявляли їх з допомогою металевих спиць. Зверху насипався товстий шар землі. Всі роботи виконували здебільшого вночі, хоронячись від стороннього ока.

З криївок виходили у випадках крайньої потреби. Стрільці моєї сотні цієї зими майже не виходили. Навесні з'явилися на світ божий живі-здорові. Правда, худі й бліді, бо кількамісячне перебування під землею далось взнаки. В криївках хлопці не дармували. З осені запаслися літературою. Читали, вчилися. Я старався при кожній групі прикріпити грамотного, ініціативного хлопця, що допомагав іншим. Кожна група мала план ідеологічного вишколу. Стрільці вивчали й повторювали навіть граматику української мови. В 1944-45-х роках воювали здебільшого зброєю. В 1946-50-х боротьба набрала більше ідеологічного характеру. В галицьких селах і містах працювало після війни чимало фахівців зі сходу. Вчителі, лікарі, агрономи... З ними проводилася відповідна пояснювальна робота. Для цього потрібен був високий рівень знань.

Навесні сорок сьомого всі стрільці і командири Березівської сотні прибули на місце збірки. Перезимували на диво вдало. Не впала жодна криївка, ніхто не захворів,

жодного вбитого чи пораненого. На полонину Цапул прибували виснажені тілом, але бадьорі духом, готові до подальшої боротьби повстанці. Раділи зустрічі з друзями, відігрівалися на весняному сонечку, від'їдалися після зимового голодування.

Весна видалася ранньою, щедрою на тепло. До Великодніх свят буyno зацвіли сади. Аж раптом повалив густий сніг. Вкутав білою пеленою гори й доли. Ми піднялися на Рокиту. А на горі снігу по пояс. Сніг вкрив і без того надійно замасковані покинуті криївки. Невдовзі я пішов на зв'язок з окружним провідником. Окрім Бориса, на зустріч прибув провідник Служби безпеки Коломийської округи Кіров — Роман Тучак. Високопоставлений есбіст хотів перевести Березівську сотню, або бодай чоту-другу, в Службу безпеки. Теренові боївки несли масові втрати. Поповнення їх відбувалося за рахунок відділів УПА. Для служби в СБ я не мав ні бажання, ані відповідних даних. Чудово усвідомлював, що СБ з її розвідкою, контррозвідкою, судами крайньо потрібна повстанській армії. Та нічого вдіяти з собою не міг. Можу битися до останньої краплини крові з удесятеро дужчим ворогом. Зате не можу воювати з тим, хто стоїть на колінах і ронить сльози.

Свого часу, пізньої осені 1946-го, я пройшов тритижневі курси з матеріалів СБ. Проводив їх прибулий з крайового проводу інструктор Залізний. Кажали, що він колишній дуже високий чин НКВД з Києва. Внедрився туди і працював на ОУН. Народився на Донеччині чи Вінниччині. Службу безпеки в ОУН зорганізували свого часу на взірець західноєвропейських спецслужб. Відповідно вона й працювала. Але боротися супроти більшовиків чесними й благородними методами — не мало жодного ефекту. Чекісти покеровувалися наскільки підлими і підступними методами, що нормального європейцеві і невтямки. Жоден з нас нізащо б не додумався до таких штукенцій. Тому повстанська Служба безпеки нерідко з цих причин терпіла поразку. Заради внедрення в УПА агентів-енкаведистові дозволялося таке, про що наші люди не могли навіть і подумати. Знищувати своїх товаришів, командирів, партійних керівників... Звичайно, не

найвищого штибу. Більшовицький молох перемелював все і всіх...

У неволі мені довелося спілкуватися з Володимиром Горбовим, визначним діячем ОУН. Ерудований правник чимало цікавого розповів про роботу СБ. Обізнаний був із законодавством чи не всіх європейських держав. Такі речі, які витворяли більшовицькі спецслужби, йому і в кошмарному сні не могли приснитися. Саме з тих причин провід стягнув з Києва добре законспірованого Залізного. Він закінчив академію внутрішніх справ. Обізнаний і з теорією, і з практикою. Працював же довший час в НКВД. Знав усі більшовицькі темні справи і методи. Залізний ходив з області в область, відвідував усі округи, надрайони. Інструктував працівників СБ, навчав командирів УПА. Розповідав неймовірні речі про агентурну роботу більшовиків. Вона мала тридцять дві ділянки. Агенти маршрутники, агенти квартирники, агенти внутрішники, агенти одноразові, агенти багаторазові, агенти з перспективою на десятиліття...

Теренові провідники й командири сотень мусли знати всі методи більшовиків для ефективної боротьби з ними. Курси Залізного прислужилися, либонь, кожному з нас. Проходило навчання в лісі між Нижнім Березовом і Ключевом. Залізний — високий, стрункий, смаглявий. Акцент видавав негаличанина. З вигляду мав років сорок. Справу свою знав бездоганно. Викладав дуже дохідливо. Мав чіпкий розум і твердий характер. Згадується епізод. Залізний поцікавився в Недобитого, який працював тоді в СБ, як той себе почуває. Дотепний і гострий на язик колишній курінний УПА ляпнув по-простяцьки: «Як корова по теляті». «Що?! Я коровою не був, теляти не мав. Відповідайте, як належить!»

Того ж, сорок шостого року, пізньої осені з Березівської сотні відбув політвиховник Чайка — Степан Пасічанський із Середнього Березова. Степан закінчив у рідному селі школу. За німецької окупації навчався у Львові в технікумі. Знаю, що проживав у гуртожитку на вулиці Кшанівській. Зі Львова потрапив до старшинського вишколу на Магурі. З осені 1944-го Чайка командував чотою в сотні Гамалії. Після розпаду сотні став політви-

ховником у сотні Мороза. Окружний провідник Борис наказав мені виділити двох грамотних і вишколених хлопців для подальшої служби на Буковині. Одним з них і був молодший за мене на один рік політвиховник. У червні 1948 року в Заставні загинув референт СБ Буковини Мирослав Сулятицький — Кривоніс, Петро. Чайка замінив його на відповідальному посту. Загинув Чайка за неустійнених обставин у 1949 році.

Визначним керівником Служби безпеки ОУН був виходець з Нижнього Березова Микола Арсенич, який народився 27 вересня 1910 року в селянській родині. Миколіні брати Іван, Антін, Михайло та Степан були активними членами ОУН, неодноразово сиділи в польських в'язницях, воювали проти німецьких та більшовицьких поневолювачів. Усі брати, окрім Степана, загинули в боях з більшовиками в різні роки.

Микола закінчив 1931 року Львівську Українську державну гімназію, вступив на правничий факультет Львівського університету. Впродовж 1930—1939 років польська поліція заарештовувала Миколу за революційну діяльність близько десятка разів.

На початку 40-х Микола Арсенич очолив Службу безпеки ОУН, про його розвідницькі акції ходили легенди. Глибокі знання, ерудиція, кмітливість, жертовність дозволяли керівникові СБ багато років ефективно керувати оунівськими розвідкою і контррозвідкою. Діяв під псевдонімами Дем'ян, Максим, Григор, Михайло.

Загинув Микола Арсенич разом з дружиною 23 січня 1947 року в Жукові на Бережанщині. Мужній український революціонер, член Головної Ради ОУН Михайло нагороджений Золотим Хрестом Заслуги.

Весняна відправа 1947 року відбулася на полонині Цапул. В негустому лісі я застав керівників Коломийської округи Бориса, Кірова, референта пропаганди, псевдо якого забулося. Пам'ятаю тільки, що замінив Рибак — Романа Качорівського з Городенки. Той загинув в бою з енкаведистами Великоднього четверга сорок сьомого року. Сотенні Білий, Вихор, Спартан, Юрко зголошували свій прихід окружному провіднику. Ми підходили до Бориса, витягувались «на струнко» і рапортували. Дис-

ципліна панувала сувора. Окружний провідник ОУН користувався серед командирів УПА всіх рангів великою повагою. І не тільки через свою посаду...

Відправа відбувалася вдень. Озброєні стійкові зачалися довкола за деревами. Кожен сотенний прибув із стрільцем для охорони. Провідник Борис зробив розлогу доповідь про міжнародну обстановку. Дав сотенним детальні інструкції, як поводити себе надалі. Командири сотень повсідалися на грубе коріняччя старезних смерек і ловили кожне провідникове слово. Післявеликодньої пори було досить кіпно. Ліс тихенько промовляв до повстанців молодим зеленим листячком.

Хоча навколо й пильнували надійні стійкові, зброю командири тримали напоготові. Береженого Бог береже. Згадався випадок на горі Плити побіля Яблунова. У якійсь справі ми з командиром тактичного відтинку Хмарою прийшли до сотні Білого. Не пробули і двох годин, як зусібч по табору відкрили барабанный вогонь. «Ура! Бандьора, здавайсь!» Миттєво оцінюємо ситуацію й кидаємося в глибокий яр. Місцевість не вельми зручна, аби розвернутися для бою. Скочуємося на дно яру. Звідти навскосяка дряпаємося на порослий кущами протилежний схил. Я подолав уже півсхилу, як гіллячка цвяхнула по голові і зняла петлюрівку. Та тільки замелькала стрімким схилом вниз. «Як втратити шапку, краще хай вб'ють! — подумалося мені. — Щоб Кривоніс залишив ворогові головний убір!..» Скочуюся без роздумів долів. Кулі осами обсіли. Вхопив петлюрівку і вітром догори. Хлопці вже на самому вершечку показують мені обцаси. Дряпаюся щосили догори, а кулі зусібч виспівують. Енкаведисти б'ють з усіх стволів. Як удалося тоді вціліти? Либонь костюмаха жниувала в іншому місці. Навіть не дряпнуло мене. Молодим оленем вихопився з яру. Наздогнав своїх, а серце виривається з грудей. Ледве відсапався. Проте петлюрівка ще довго служила мені.

На відправі мова знову пішла про поповнення СБ. В теренових сітках люди гинули масово. Невеличкі розрізнені групи навіть дуже сміливих, добре вишколених і озброєних повстанців не могли ефективно воювати з переважаними силами більшовиків. Могли якийсь час би-

тися по-геройськи і так же загинути. В УПА відділи великі й озброєні тяжкою зброєю, добре скоординовані. Навіть оточені, вояки УПА мали змогу довший час відбиватися, затягувати час до ночі. А там уже все залежало від вміння командирів. Контратака, прорив і відрив... Нерідко займали сотнею кругову оборону й відбивали по десять-п'ятнадцять атак ворога. Зброю мали відповідну й амуніції вистачало. За день визначали слабкі місця у ворожому оточенні, а вночі проривалися. Ніч-мати вирятовувала партизанів. У теренових сітках такої змоги не мали, бо підпільників було значно менше. Особливо зрідли ряди повстанців у польових районах. На Городенківщині загинув ще сорок п'ятого року заступник окружного провідника СБ Віктор — Дмитро Геник з Нижнього Березова. Одним словом, теренову сітку мусилося постійно поповнювати. У Березівській сотні було чимало середньошкільників. З таким рівнем хлопці надавалися для теренової праці. В сотнях Вихора, Білого, Юрка стрільці мали по три-чотири класи. З невисокою освітою, звичайно, політичною, пропагандивною роботою займатися не будуть. Тому окружні провідники тиснули на мене, аби дав своїх стрільців для теренової праці. Що ж до мене самого, то я погоджувався на будь-яку працю, окрім СБ. Бо то не моє. Провідники залишили мене в спокої, але наполягли, аби відпустив стрільців. Проте хлопці аж ніяк не хотіли покидати рідну сотню, переходити у незнайомі терени. Окружний провідник Борис розумний керівник і добрий психолог. Нікого не заставляв переходити силою. Сотня залишилася в УПА. Докори совісті мучили мене якийсь час. Не виконав бо наказу проводу. Проте швидко зумів себе переконати, що в горах сотня принесе більше користі. Заспокоївся.

У гірських селах Лючі, Текучі, Березовах, Акрешорі почала розбишакувати оперативна група МГБ. Командував нею уродженець Уторопів старший лейтенант Карп'як. Після служби в Червоній армії подався на службу в репресивні органи. Оперуповноважений відзначався сміливістю, хитрістю і верткістю. Як за ним не полювали повстанці, ніяк не могли запопасти. Завжди виходив безкарно з критичних ситуацій. Лиха накоїв слу-

жака багато. Людей загубив без ліку. Та несе вовк, понесуть і вовка.

Якось газда Петро в Середньому Березові зібрав толоку. Сільські хлопці й дівчата сапали йому в полі кукурудзу. По роботі господар влаштував для парубоцтва й дівочтва забаву. Найняв музик. Танці влаштували в просторій stodолі в неділю. Карп'як, мов тхір у курятник, навідався туди в супроводі трьох озброєних новенькими автоматами стрибків. Вхопив з гурту дівчину і закружляв з нею в танці. Розвідка оперативно дала знати про «танцюриста». На акцію хутко відбули Грім, Чернець, Тигр, Буйтур. Старшим я назначив Ченця. Стрільці враз упоралися зі стрибками, що вірнопіддано пасли очима своє «начальство» в погонах. Чернець спокійно наблизився до емгебіста і просто посеред танцю відправив його в пекло. Зі зброєю і документами оперативників група повернулася до табору.

Господар позвонив тачкою тіла більшовиків у придорожній рів коло хати. Сусіди розповідали, що дядько під'їжджав до кожного стрибка зі словами: «Ну, відвоювався? Сідай на автечко і поїдеш». Наступного дня приїхали з району і забрали трупи. Про зліквідованих стрибків відомостей не маю жодних. Можу лише сказати, що в основному стрибків постачали села Уторопи, Стопчатів, Пістинь. Хоча й не скажу, що села ті такі вже вкрай несвідомі.

Посеред літа сорок сьомого з групою стрільців поверталися із зустрічі з сотенним Білим. В Уторопах захопив день. Ночі літні короткі. А до лісу ще далеченько. Вирішуємо переднювати в селі. Заходимо до невеличкої дерев'яної хатини, крайньої на схилі горба від Яблунова. Переступив поріг, а мені аж в очах замелькало. Повнісінька хата дітей. На печі троє, в запічку двоє, на постелі між татом і мамою маленьке вовтузиться... Проте діватися вже нікуди, просимося на постій. Стрільці постелили собі шинелі, плащ-палатки хто де — на двох лавах, на глиняній долівці... Повкладалися спати. Стійковий у жіночій вбері стереже наш сон під хатою. Сусідів близько немає. Отож ніхто не вглядить і не впізнає його. Повстанець спить міцно скрізь, а в хаті — й поготів. Опівдні

сон наш перервали. Господиня, проворна худенька жіночка, будить до полуденку. Зварила, бідолашна, баняк картоплі. Все, що мала в хаті. Попротирали ми очі й дивимось то на ту картоплю, то на дрібних діточок у кожній закутині. Меншенькі навіть сороччини не мають. Круглими оченятами жадібно поїдають баняк з картоплею. Родина до краю бідна. А жінка не пошкодувала для повстанців останнього запасу картоплі. Мені аж очі затуманились, хоча м'якотилим ніколи не був. Кліпнув своїм хлопцям. «Ми не голодні». Подякував гречно господині і велів дати картоплю дітлахам, що тим часом скупчилися на просторій печі. Не встигла жінка подати баняк за комин, як він спорожнів. Не зважали навіть, що гаряча. І солі не просили. Проковтнули, не чистячи. Стрільці повідвертали голови від голодної дітлашні. В кожного в очах зблиснули сльози. Мене вже й сон не бере. Розмірковую, як допомогти бідакам. Згадав, що в кожному селі є сільмаг. Дочекалися смерку й подалися до крамниці. Пощастило. Саме завезли товар з бази. Взяли продуктів, дитячої одежі, трохи мануфактури... Принесли все те «багатство» до бідної хатини край села. Більше в ній не доводилося бувати. А цікаво б дізнатись, що з тих дітлахів повиростало.

Того ж літа мав ще один подібний трафунок. Ключівським верхом зі стрільцем сотні йдемо на Мишин. Треба було зустрітись із Довбушем, колишнім чотовим сотні Цигана, а тепер есбістом. Дивлюся здалеку на рідкий дубовий ліс і бачу двох жінок. У далековид роззирив детальніше. Одна старша, а друга — дівчинка. Ходять, щось шукають у траві, нипають примарами поміж дубами. Гей, що б то мало означати? Підходимо ближче. Старша жінка — проста селянка, правда, із залишками вроди. Дівчина років п'ятнадцяти — справжнісінька красуня. Благородне, інтелігентне обличчя. Зодягнені обидві блаженко. Вишукують у високій густій траві жолуді. Запитую, для чого. Мовчать, засоромлені. Дівчина аж спаленіла на худому личку. Жінка спромоглася нарешті на відповідь. «Збираємо, мочимо, мелемо на жорнах і печемо коржі. Рятуємось, аби не вмерти з голоду». Слово за словом розговорилися. Дівчина ходить до пер-

шої школи в Коломиї. Дев'ятикласниця. Знає моїх односельчанок-школярок. Покинути школу змусив голод. Жінка розповіла, хоч і не вельми охоче, про батька юної красуні. Священик. Дівкою служила в нього в Уторопах. «Заслужила» собі ось, дитину. Піп вигнав вагітну жінку. Не відає про свою дитину досі. Дівчинку виростила самотужки. Історія ця вхопила за серце. Розпитав у жінки детальніше про батька дівчинки. Виявляється, має парафію у Баня-Березові. Агій! Та я в нього неодноразово бував у хаті. Живе заможнo. Має молоду дружину Марію, маленького сина. На прощання обіцяю дівчині побалакати з її татом. Попросив у неї на це дозволу. Дала, але знову почервоніла, як сонце на вітер.

Відразу ж після зустрічі з Довбушем поспішаю на Баня-Березів. З-перед очей ніяк не вступається худеньке личко малої красуні. Заходжу до священицької обителі. Переповідаю йому свіжу історію. Правда, персон не називаю. «Що б ви, отче, сказали про такого батька?» Запитую, дивлячись в біготливі очі. «О, звичайно, то є крайній негідник». Відрубє без запинки. «То Ви дуже добре і вірно думаете, панотче, але тим негідником є Ви». Що тут скоїлося з моїм священиком! Ледь кулаки собі не гриз. На прощання велів йому, щоб завтра же відвіз доньці одєжу й продукти, а також, аби допомагав їй надалі. Як що так не буде, то ліпше нам не здибатися...

Через кілька днів Параска Малкович, що вчилася з бідною дівчинкою, розповіла продовження тієї історії. Священик привіз доньці все найнеобхідніше. Мала в що зодягнутися і що з'їсти. Дівчину і матір більше не добулося зустрічати. Як ведеться красуні? А ось батька її стрінув випадково посеред гамірливого люду на автостанції через двадцять років. Проте священик не захотів мене впізнавати.

Головний Командир УПА Роман Шухевич. Ніл Хасевич, Волинь, 1950.

Кривоніс – Симчич Мирослав (ліворуч);
Оля Синітович; Буйтур – Синітович
Василь (1926-48), с. Баня-Березів.

Брати Білінчуки: Дмитро (1919-53) –
Хмара, командир сотні,
провідник СБ; Василь – Сибіряк,

Старшини УПА і провідники ОУН (стоять, від ліва до права): Перебийніс – Данилюк Назар, курінний; Сталь – Савчак Василь, провідник Буковини; Хмара – Мельник Петро, командир тактичного відтинку УПА «Гуцульщина»; Сірий – Кулик Іван, сотенний; Білий – Долішняк Юрій, сотенний.

Сталь – Савчак Василь, народився 1922-го в Ямниці біля Станіслава, закінчив гімназію, окружний провідник Юнацтва Коломийщини (1943-44), окружний провідник Коломийської округи, провідник Буковини, з літа 1949-го – член Крайового проводу ОУН. Нагороджений Срібним Хрестом заслуги. Загинув в бою з каральним загоном МГБ на горі Кормитура 20 жовтня 1950 року.

Спартан – Москалюк Михайло
(8.IX. 1921-2.II.1950), с. Іванівці
(Коломийщина), командир сотні УПА.

Різун, Грегит – Андрусяк Василь (1915-24 лютого 1946), полковник УПА, командир тактичного відтинку «Чорний ліс» (ТВ-22), член крайового проводу ОУН, нагороджений Золотими Хрестами Бойової Заслуги 1-ої і 2-ої класи, член ОУН з 1933 року.

Повстанські командири: сотенний Хмара (посередині); Сталь – Савчак Василь (праворуч), окружний провідник ОУН Буковини.

Сибіряк – Білінчук Василь (ліворуч); Хмара – Білінчук Дмитро; Непорадний – Дебринюк Іван. 1950.

Микола Середа (1919-40), с. Вербівці, розстріляний більшовиками.

Гуцул – Сорук Микола із Жаб'я, окружний провідник СБ ОУН, розстріляний ґестапівцями 1942-го в Старій Ягольниці біля Чорткова (ліворуч); Митар – Лівий Володимир, крайовий референт СБ Карпатського краю, загинув 1948-го.

Аскольд – Якім'юк Володимир (ліворуч) (1922 р. н.), в підпіллі з 1943 року, учасник боїв і рейдів УПА, з 1947-го надрайонний референт пропаганди, 1953-го засуджений до розстрілу із заміною на 20 років каторги, живе в с. Тюдів на Косівщині; Вихор – Харук Микола, сотенний УПА (1945-47), надрайонний провідник ОУН Косівщини, розстріляний в Києві 1953-го; сотенний Хмара – Дмитро Білінчук.

Сотенний Підгірський із стрільцями сотні. 1945.

Ярема – Бежук Іван (1922-48), надрайонний референт пропаганди Коломийщини (ліворуч); Тихий – Іванюк Микола (1922-49), чотовий сотні Гамалії; Чапай, Богун – Кошево Василь (1926-48), командир спецгрупи «Залізна п'ятка».

Вірна, Дарія – Луканюк Ганна (1920-86), надрайонний організаційний референт Городенківщини і Коломийщини, член ОУН з 1943 року.

Провідник Сталь і курінний Перебийніс серед повстанців і підпільників.

Короткий відпочинок: Червоний – Матійчук Іван, провідник кушової боївки з Хімчина (стоїть 1-й ліворуч); Лісовик – Перцович Іван (1922-45) із Середнього Березова, в УПА з 1942 року, закінчив старшинську школу, чотовий сотні Мороза, відтак – сотні Білого (стоїть 3-й ліворуч); Скоба – Балагурак Дмитро (1924-53), хорунжий, чотовий сотні Вихора, розстріляний у Києві (сидить 2-й праворуч).

Повстанці Степок (ліворуч) і Дзвін.

Відпочинок після переходу.

Хмара – Мельник Петро, командир тактичного відтинку «Гуцульщина» і Хмара – Білінчук Дмитро, сотенний УПА. Весело в колі друзів.

Чорноморець – Юсипчук Роман (1923–46), провідник бойки СБ, член ОУН з 1943 року. Загинув у жорстокому бою в Дземброні.

Орися, М-35 – Паєвська Олександра (1908 – 8 квітня 1953), зв'язкова між окружним і крайовим провадами, 25 червня 1952 заарештована, розстріляна в Лук'янівській в'язниці.

«Своє життя я зложив на високому вівтарі. Хай же Всевишній прийме мою жертву і підкріпить нею долю мого народу» (1967). Володимир Горбовий – Генеральний суддя ОУН.

Повстанці із села Спас на Коломиїщині: Ярема – Бежук Іван (1), референт пропаганди надрайонного проводу ОУН; Лисок – Гаврилук Іван (2), станичний. 1945.

Командир ТВ-21 Хмара і курінний Перебийніс слухають зв'язкового.

Берест - Клим'юк Микола (стоїть посередині)
(1912-48), в УПА з 1943 року, станичний.

Сміхун - Білавич Петро
(1917-1960-і), с. Середній Березів,
районний господарчий ОУН.

Леся - Лепкалюк Ірина, окружний референт пропаганди Коломийщини. Коломия, 1942.

Ксеня - Німа Ліда із Старих Скоморох Галицького району (1923 - 18 січня 1947), член Коломийського окружного осередку пропаганди, член ОУН з 1942 року.

Соня - Гоянюк Катерина (1922 - 4 травня 1947), секретар Коломийського окружного проводу ОУН, член ОУН з 1942 року.

Курява, Євшан - Федюк Василь (1918 р. н.), надрайонний провідник ОУН, член ОУН з 1938 року.

Оксана - Одинська Ольга (1923 - 27 січня 1947), надрайонний провідник УЧХ Коломийщини.

Арсен - Ватаманюк Михайло (2-й праворуч), загинув 1950-го у Рожневі на Косівщині.

Члени підрайонного проводу ОУН:
Микола Медведчук (1910-46),
Василь Медведчук (1923-46).

Косівські жертви більшовизму:
Микола Дреботюк (1921 р. н.),
розстріляний 1940-го;
Федір Кіящук.

Ключ - Петричук Юрій, чотовий сотні Вихора, загинув 1948-го; Василь Петричук, член районного провуду, розстріляний 1946-го в станіславській в'язниці.

Косівські оунівки: Соня - Павлик Ганна, Кабин Ганна, Ірина - Лаврук Оксана, Ластівка - Каплич Євгенія. 1943.

Брати-повстанці із Стопчотова на Косівщині (від ліва до права): Вихор - Котлярчук Іван, надрайонний господарчий референт (1910 - 1 жовтня 1945); Кис - Котлярчук Дмитро, стрілець райбоївки СБ (1913 - 5 квітня 1945); Стрий - Котлярчук Микола, заступник райпровідника ОУН (1914 - 21 жовтня 1946).

Чорний – Будз Володимир
(1923 – 7 листопада 1944), с. Старі Кути,
стрілець боївки Відважного.

Командир запасної сотні УПА Кукул –
Мицканюк Іван з друзями.
Літо 1945 року.

Настрій у повстанців бадьорий. Білий – Долішняк Юрій (1917-48), чотовий сотні
Скуби, сотенний (передній план, стоїть 3-й праворуч); Лісовик – Перцович Іван
(ліворуч від Білого); Червоний – Матійчук Іван (на коліні, ліворуч).

Друзі по зброї. Кичера – Ілюк з Кривопілля Жаб'ївського району, кулеметник, охоронець надрайонного проводу (сидить ліворуч); Ключ – Петричук Юрій (1922-48), с. Бабин на Косівщині, чотовий сотні Вихора (стоїть 2-й праворуч).

Чернець – Томич Петро (1);
Байда – Симчич Михайло (2).

Тиміш – Ковальчук Роман (1918 –
23 червня 1949), надрайонний
провідник СБ, член ОУН з 1938 року.

Хмара – Білінчук Дмитро (1919 – 8 квітня 1953), сотенний УПА, член надрайонного проводу ОУН. Сотня Хмари здійснила політично-пропагандистський рейд по Румунії влітку 1949-го. 24 травня 1952-го внаслідок зради Кірова заарештований, розстріляний в Києві.

Гуцул – Сорук Микола (1914 – 27 листопада 1942), воював на Закарпатській Україні (1938-39), окружний провідник СБ Коломиїщини, розстріляний німцями в Старій Ягольниці біля Чорткова, член ОУН з 1936 року.

Обід в лісі. Хмара – Мельник Петро (праворуч).

Окружний провідник Борис на пості. Хімчин, 1948.

Повстанці із Микитинців на Косівщині:
Василь Гасюк (ліворуч) (1929-47);
Соловей – Карп'як Дмитро (1928-47).

Сибіряк – Білінчук Василь (1926-28
травня 1952) з ведмедем, стрілець
охорони Косівського надрайонного
проводу ОУН.

Дорош, Аркадій, Арсен, Панасенко, Віталій, Павлович, Орест – Дужий Петро (1916 р. н.), с. Карів Сокальського району Львівської області, референт пропаганди Проводу ОУН, редактор часопису «Ідея і чин», член ОУН з 1932-го.

Підпільниці, працівниці УЧХ (Український Червоний Хрест) Коломийщини: Зена – Михнюк Олена із Рожнева на Косівщині і Тиса – Яворська Меланія з Печеніжина на Коломийщині. Літо 1947 року.

Окружний провідник Борис (3) і командир тактичного відтинку Хмара (6) з групою провідників ОУН і старшин УПА, серед яких сотенні Білий (7) і Крук (1), поручник Сірий (5), політвиховник Гайворон (2), хорунжий Скоба (8), Бернадська Ганна (4).

Надрайонний провідник пропаганди Ярема (Бежук Іван) з Тихим (Іванюк Микола), Чапаєм (Кошевко Василь) та іншими повстанцями.

Підгірський – Приймак Костянтин (1923-47) с. Молодятин, сотенний УПА, поручник, загинув в бою біля Кривого Поля на Жаб'ївщині, член ОУН з 1942 року.

Ромко, Митар, Орлів Роман – Лівий Володимир (1919 – 5 грудня 1949), провідник СБ Карпатського крайового проводу ОУН, загинув в бою біля села Топільське Перегінського району Станіславської області.

Стрільці боївки СБ (Жаб'є). Від ліва до права: Орлик – Сумарук Микола; Заграва – Готич Іван; Заведія – Небесійчук Василь (провідник); Кіт – Небесійчук Дмитро, син Миколи; Білий – Небесійчук Дмитро, син Прокопа. Постій, 1947.

Іван Петричук (1914 р. н.), с. Бабин, стрілець кушової боївки.

Ілак – районний провідник ОУН, с. Шешори, загинув в бою з більшовиками.

Катерина Ключук (1924 р. н.),
с. Бабин, зв'язкова.

Явір – Андріюк Василь (1922 р. н.),
с. Бабин, кулеметник куреня
Недобитого.

Повстанці. 1-й ряд (від ліва до права): Непорадний (1) – стрілець, Артим (2) –
надрайонний провідник Косівщини, Гайворон (3) – політвиховник ТВ-21, Хмара (4) –
командир ТВ-21, Борис (5) – окружний провідник Коломийщини, Сірий (6) –
поручник, Хмара (7) – сотенний, невідомий, Сибіряк (8) – стрілець. Постій, 1946.

Босвір – Дубик Роман (1922 – березень 1945),
закінчив Чернівецьку гімназію, чотовий,
сотенний УПА, член ОУН з 1942 року.

Левада – Вінтоняк Роман (1920-1995),
м. Косів, політвиховник тактичного
відтинку «Гуцульщина» (ТВ-21).

Запасна сотня УПА Кукула. 1944.

Командир запасної сотні УПА Кукул – Мицканюк Іван серед стрільців свого відділу.
Осінь 1944 року.

Береза – Король Василь (1909-1955),
с. Бориничі Львівської області, вища
освіта, провідник СБ, загинув на
Жаб'ївщині.

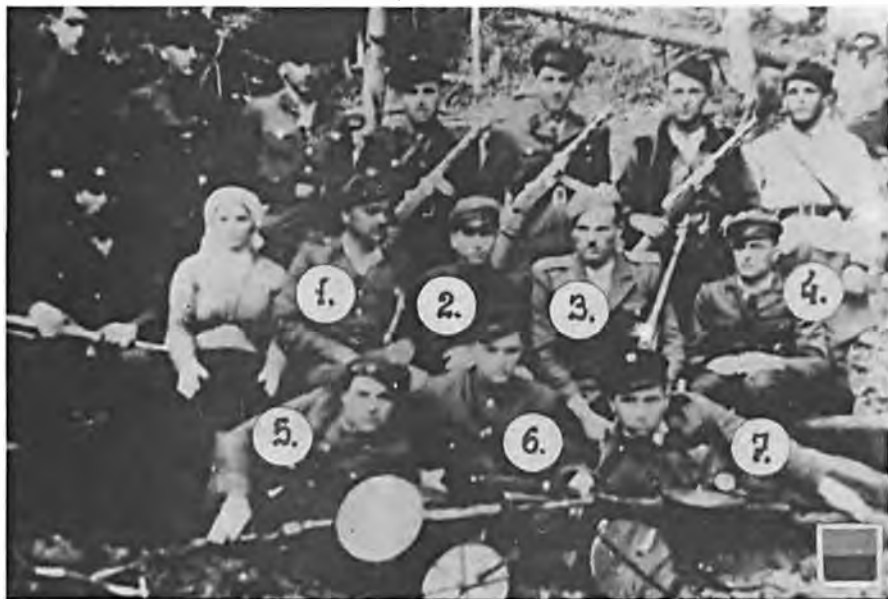
Степова – Слободян Ганна серед
стрільців куреня Скуби. Постій, весна
1945 року.

Роман – Василюк Мирон (1924 – 24 жовтня 1946), закінчив Коломийську гімназію, член Коломийського окружного проводу ОУН, загинув в бою з більшовиками, член ОУН з 1943 року.

Голуб – Долішняк Василь (1924 – 29 листопада 1950), с. Пістинь, стрілець кущової боївки.

Курінний Перебийніс (1), окружний провідник Борис (2), сотенний Крук (3), надрайонний провідник Артим (4) серед повстанців. Карпати, 1946.

Охорона сотенного Хмари (від ліва до права): Сибіряк – Білінчук Василь,
Непорадний – Дебринюк Іван. 1950.

Більшовицький чобіт тут не ступатиме.

Грім – Василик Ярослав (1922 – червень 1946-го), студент Львівської політехніки, окружний референт пропаганди Коломиїщини, редактор повстанської газети «За волю», загинув в бою з більшовиками.

Віктор – Ґеник Дмитро (1920-46), с. Нижній Березів, надрайонний провідник СБ Городенківщини.

Підвідділ Чапая. Спас, 1946.

Старшини і стрільці Української Повстанської Армії: Аскольд, хорунжий (1); Сибіряк, стрілець (2); Непорадний, стрілець (3); Вихор, сотенний (4); Перебийніс, курінний (5); Хмара, сотенний (6); Галайда, чотовий (7).

Сірко – Шведюк Іван.

Невідомий стрілець сотні Білого.

Галина – Лукань Калина.

Повстанець із Шешорів.

Лис, Соловій - Жмундуляк Микола (1915-96), районний провідник ОУН, с. Великий Ключів.

Сидять (від ліва до права): Дід – Гоянюк Іван, Лисок – Гаврилук Іван, Дзвін – Гоянюк Прокіп. Стоять: Скала – Романюк Михайло, невідомі повстанці.

Майер – Ощудляк Іван (1919 р. н.), Львівщина, провідник боївки СБ на Жаб'ївщині.

Василь Лазорик, чотовий сотні Недобитого, загинув в листопаді 1945 року.

Повстанська кравецька майстерня. Однострій шие хорунжий Аскольд – Якім'юк Володимир. 1948.

Василь Кифорук (1922 р. н.), с. Рожнів, стрілець боївки.

Хмара – Дмитро Білінчук. Світлина зроблена в 1944 році і вислана братові Михайлові в Красноярський край.

Повстанець із Жаб'ївщини.

Паливода – Івасюк Федір (1921 р. н.),
с. Старі Кути, стрілець УПА.

Осіння відправа. Хорунжий Аскольд (1), поручник Сірий (2), сотенний Хмара (3).
1947.

Так знущалися
московські зайди над
вбитими українськими
повстанцями.

Він боровся за Українську Державу.

Банда більшовиків, перевдягнених у повстанську форму: підполковник МГБ Захаров (посередині), Василь Котик (сидить праворуч), Сергій Клименко (сидить 2-й ліворуч), Микола Боднарчук (лежить праворуч). Завдання провокативної боївки – грабувати, вбивати, ґвалтувати мирне українське населення і компроментувати повстанців.

Вбитий і пограбований бандитами-енкаведистами український повстанець.

Провідники: Хмара – Мельник Петро (праворуч); Кіров – Тучак Роман (2-й від права), окружний провідник СБ Коломиїщини, агент НКВД, зрадник.

Кордуб – Козменюк Петро, майбутній агент НКВД, зрадник (сидить крайній ліворуч). 1940.

Кіров, Клим – Тучак Роман (1923-98), м. Городенка, окружний провідник СБ Коломийщини, агент НКВД, зрадник.

Олесь – Оманчук Віктор, с. Стримба (Надвірнянщина), надрайонний провідник СБ, агент НКВД, зрадник. Світлина кінця 1980-х.

Хмара – Білінчук Дмитро (ліворуч); Білий – Долішняк Юрій; Кордуб – Козьменюк Петро, с. Старі Кути, агент НКВД, зрадник; Червоний – Матійчук Іван, с. Хімчин.

Замордований енкаведистами молодий партизан.

І мертвим воякам УПА не давали спокою більшовицькі нелюди.

Тіло мертве, але душу повстанську комуністам не вполювати.

Живих українських повстанців більшовики панічно боялися, проте над мертвими з патологічною насолодою глумилися.

Повстанець із села Бабин на Косівщині.

До бою готові. Сотенний Хмара.

Румунська родина. 1949.

Румунські селяни зустрічають українських повстанців, очолюваних командиром ТВ-21 Хмарю. 1949.

Чому не повертаються друзі?

Сокіл - Петер Костянтин (1893-1953),
с. Пилипи Борівські на Вінничині,
сотник армії УНР, майор УПА,
окружний референт пропаганди.

З румунськими селянами розмовляє командир ТВ-21 Хмара (сидить праворуч).

Тиміш – Ковальчук Роман, с. Яблунів, надрайонний провідник СБ Косівщини.

Вихор – Домнюк Григорій (1927-51), кущовий провідник, похоронений на полонині Копілаш.

Повстанець.

Повстанець.

Українські повстанці – хлопці хоч куди. Румунія, 1949.

Повстанець в зимових Карпатах.

Повстанець.

Румунські пастухи охоче б вступили до УПА. 1949.

Курінний Перебийніс (сидить) чудово розмовляє румунською. Румунія, 1949.

Румунські дівчата влюбили сотенного Хмару. 1949.

Повстанська сотня на рейді.

Румунські страви смакують українським повстанцям. Румунія, 1949.

Хмара – Білінчук Дмитро.

Стріляти треба влучно.

Перебийніс – Данилюк Назар
(1910-1951), м. Чернівці, курінний, один з
керівників «румунського» рейду 1949-го,
володів румунською мовою.

Поховали тайком твого сина
друзі цьковані, гнані -
на високім хресті карбували
його ймення: Незнайий.

Прощання з румунськими пастухами. 1949.

Друзі-повстанці.

Ворога здолаємо.

Рейдувати карпатськими хребтами до снаги тільки українським повстанцям.

УПА має надійні тили.

Оборонці рідного краю.

Наступатимемо нарозвідні.

Провідник Борис дає настанови командирам повстанських відділів, а тим часом готується партизанська кулеша.

Повстанська пара.

Побратими.

Харчі прибули вчасно.

Люба – Бицkало Марія, с. Котиківка,
загинула 1.XI.1947.

Дружня бесіда біля ватри.

Затяжний перехід закінчився.

Повстанці допомагають лісівникам.

Остап - Шведюк Дмитро
(25.VIII.1923-1.VII.1947), с. Торговиця
(Городенківщина).

Солов'їха - Гайова Марія, станична с.
Великий Ключів.

Молоді підпільники.

Залізняк – Вепрук Василь (1907-89),
с. Рожан Великий, кущовий провідник СБ
Кутського району.

Василина Масевич (1890-47), с. Вербівці,
застрелена енкаведистами на власному
обійсті.

Не можна забути
цих славних героїв,
Бо перші повстали,
взялися до зброї.

Командир ТВ-21 Хмара (стоїть посередині) з командирами відділів.

В УПА служити, кулемет носити
І мандрувати край світу,
Ми молодії, хлопці лісовії,
Скрізь нам дорога відкрита.

Є про що погомоніти друзям.

Ранній сніг в Карпатах.

Ми месники смерти і крови братів,
Погибель несемо комуні!
Вперед! Хто живий, час змагання наслід.
До бою вставай в Україні.

Рейд сотні Білого Чорногірським хребтом.

Сотня Спартана.

Полуденок в лісі.

Постій біля ватри

Повстанський Великдень.

Дозвольте налити квасу, друже командире.

Командир ТВ-21 Хмара звіряє дані зв'язкової з документами.

Хмара – Білінчук Дмитро (ліворуч); Залізняк – Вепрук Василь.

Повстанці під час осінньої відправи.

Від права до ліва: Сірий, Хмара (командир ТВ-21), Борис, Хмара (сот.), невідомий.

Галайда - Дронюк Іван (1926-1953), охоронник надрайонного проводу ОУН.

Штоля - Кушляк Микола (1927 р. н.), с. Великий Ключів, стрілець сотні Цигана.

Група повстанців із сотенним Білим.

Повстанці.

Невідомий підпільник.

Могила 52-х українських патріотів,
розстріляних німцями
27 листопада 1942 року.
Чортків – Стара Ягольниця, 1942.

Від ліва до права: Вихор – Харук Микола,
Хмара – Мельник Петро, Залізняк – Вепрук
Василь.

Повстанський відділ на постуї.

Вихор – Харук Микола, с. Кути, сотенний
УПА, поручник.

Черемош - Шкрібляк Василь,
село Яворів. Загинув 1948-го
у рідному селі.

Боївка СБ. Кутський район.

Смакус гуцульська гусянка з дівочих рук.

Лісовик - Іван Перцович. Село Вижній Березів.

Крук – Геник Кость (ліворуч), заступник окружного провідника СБ; Гамалія – Скригунець Василь, командир сотні важких кулеметів УПА.

Повстанці біля пастушої колиби.

Орися, М-35 – Паєвська Олександра (1908 –
8 квітня 1953).

Циган, Підкова – Левко Василь
(1927-48), с. Вербівці, стрілець сотні
Орлика.

Ворон з повстанцями. 1949.

Смачна повстанська кулеша.

Повстанці під час переходу.

Вірна – Гоянюк Марія, с. Спас,
підпільниця.

Гайворон – Гураль Іван, чотовий сотні
Спартана, заступник окружного
провідника ОУН Коломиїщини.

Микола Симотюк (1924 р. н.), с. Спас;
Микола Андрушко (ліворуч),
с. Печеніжин, вчитель.

Микола Симотюк, с. Спас, 1947.

Дмитро Білінчук з подругою.

Окружні провідники Борис і Сталь з охоронцем Байдою.

Дубок – Гулик Василь (1907-50), станичний села Корнич.

Зустріч побратимів.

До зими готові.

Батько, Вовк – Омелян Грабець
(1.VIII.1911-10.VI.1944), с. Нове Село
Любачівського повіту, командир
УПА-Південь, полковник УПА.

Іван Сливчук (1927-48), с. Топорівці
(Городенківщина), стрілець сотні Білого.

до [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

Повстанське попередження більшовицьким виказувачам.

до [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

... [...]

Повстанське звернення до виказувачів-агентів.

Брати. Дмитро Білінчук – Хмара (ліворуч), Василь Білінчук – Сибіряк.

Командир тактичного відділу «Гуцульщина» (ТВ-21) Хмара – Мельник Петро (стоїть третій ліворуч) з повстанцями. Стоять: 2-й ліворуч Хмара – Білінчук Дмитро, 4-й ліворуч – курінний Перебийніс, 3-й праворуч – сотенний Білий, сидить 1-й ліворуч Галайда, лежить праворуч – Кичера.

Ненаситець – Палинюк Василь (ліворуч), с. Соколівка; Бомба – Лукинюк Микола, с. Малий Рожен, станичний.

Залізник – Гоянюк Михайло, с. Спас, командир сотні УПА.

Чорнота – Рошук Дмитро, с. Поточище (заг. 16.IV.1949)

Ратай – Морозевич Юліан; Неміш Марія,
с. Чернятин.

Мороз – Остафійчук Микола
(1924-16.IV.1949), с. Вербівці, кущовий
керівник.

Сидять:
Ненаситець
(ліворуч)
Хмара.

Карпо – Масевич Федір (1923-48),
с. Вербівці, районний провідник СБ
Чернеличчини.

Сталевий, Дзвін – Буджак Тарас
(праворуч) (1922-50), с. Поточище на
Городенківщині, надрайонний провідник
ОУН Городенківщини; Марко, Демон –
Хома Василь (1923-49), с. Чернятин,
надрайонний провідник СБ.

Поручник Недобитий з повстанцями.

Сидять: Ненаситець – Палинюк Василь (ліворуч); Недобитий – Матвіїв Юліан (1914-53), Броди, командир куреня; стоять: Бомба – Лукинюк Микола (крайній праворуч); Сокіл – Довганюк Дмитро, с. Тюдів (3-й праворуч).

Мороз – Негрич Дмитро (1909-19.IX.1945), командир сотні УПА «Березівська».

Гамалія – Скригунець Василь, сотенний УПА.

Інспектор перевіряє вишкіл кулеметників сотні Гамалії. 1944.

Хмара – командир ТВ-21, Гамалія – сотенний УПА (ліворуч).

Друзі-підпільники: Михайло Остафійчук (ліворуч); Дмитро Остафійчук; Михайло Гайдичук, с. Вербівці, 1938.

Повстанці 1950-х. Коломиїщина.

Херсон – Близнюк Іван, командир боївки.

Марко, Демон – Хома Василь (1923-49),
с. Чернятин на Городенківщині,
надрайонний провідник СБ.

Дир – Сербенюк Петро (1913-47),
с. Трійця, районний провідник ОУН.

Григорій Мельник, Прут – Луцик Іван, Левко – Мостовий Григорій, Шум – Коруплич Іван.

До партизанів завітала зв'язкова Степова.

Грегін-Різун – Андрусяк Василь з друзями: Дарія Федорак (вгорі), Ірина Лисняк (ліворуч), Роман Костюк, Василь Андрусяк, Ольга Самулевич, Василь Мойсак, Зеновій Скобильський (сидить). Коломия, 1942.

Підгірський – Приймак Костянтин (1923-47), с. Молодятин, випускник Коломийської гімназії, студент Віденського університету, сотенний УПА.

Повстанці (від ліва до права): Ярема – Лучко Іван (1923-50), Аскольд – Фесюк Юрко (загинув 1950), Кобзар – Дранчук Василь (загинув 1952).

Повстанці. Фото на згадку.

Українські повстанці.

Повстанська сотня в бою.

Боївка СБ (від ліва до права): Сумний – Генрик Антон, Ярий – Генрик Михайло, невідомий, невідомий, Крук – Генрик Кость, Розбійник – Кушманюк Микола, Чокан – Генрик Ярослав, Карий.

Ворог не пройде.

Повстанці на пості. Карпати.

Медична допомога поспіла вчасно.

Повстанці Коломищини (від ліва до права): Грізний – Угорський Ілько (1927-49), с. Грушів; Тихий (загинув 1949), с. Спас, ройовий сотні Гамалії; Оксана – Угорська Марія (1930-49); Павлик – станичний с. Воскресинці; Іжак (1927-51), с. Тростянка, ройовий сотні Нечая, невідомий.

Повстанці: Мороз – Остафійчук Микола (праворуч); Байда – Ключівський Іван (1924-8.II.1947), с. Вербівці, стрілець кущової боївки, невідомий.

Петро, Кривоніс – Сулятицький
Мирослав (1921-49), закінчив гімназію,
старшинську школу, воював у курені
Різуна, окружний провідник СБ Буковини.
Загинув на Дністрі, родина репресова.

Чайка – Пасічанський Степан, студент
університету, чотовий сотні Гамалії,
провідник СБ Буковини.
Загинув 1949 року.

Хмара – командир ТВ-21 (ліворуч), Хмара – сотенний

Повстанці перед рейдом Карпатами.

Сталевий, Дзвін – Буджак Тарас (1922-50), с. Поточище, надрайонний провідник ОУН Городенківщини.

Повстанський Великдень в Черногорі.

Присяга на вірність Україні. 1944.

Мирон – Захарія Іван (1912-24.X.1949),
с. Хмелева (Городенківщина),
надрайонний референт пропаганди.

Окружний провідник ОУН Коломийщини Борис з повстанськими командирами.

Окружний провідник ОУН Коломиїщини Борис із старшинами і стрільцями УПА.

Лебідь – Ткачук Михайло (праворуч),
с. Шешори, районний референт
пропаганди ОУН, загинув 23.I.1953.

Чумак – Мельничук Василь
(1912-27.XI.1942), обласний провідник
ОУН Станіславщини, розстріляний
німцями в Старій Ягольниці біля
Чорткова. 30.IV.1938.

Боївка до бою готова.

Повстанці Городенківщини. Ліворуч: Грізний – Жовтоголовий Василь, с. Серафинці. 1952.

Лента – Уштан Михайло (1926-45), с. Кийданч, чотовий сотні Спартана.

Повстанці. Праворуч – Вітер,
с. Стопчатів.

Група повстанців.

Аркан танцюють повстанці Когут, Мишка, Рись, Чавун, Калина, Підкова; музичний супровід Орла. 1948.

Сокіл – Кічак Ігор. Коломия, 10.VI.1948.

Кропива – Стефанович Теодор,
полковник, комендант старшинської
школи «Грегіт».

Зустріч на полонині.

Три повстанці.

Кулеметники УПА.

Білий – Боротинський Іван,
районний провідник ОУН
Заболотівщини в 1952-53 роках.

Від ліва до права - лежать: Орел - Вінтоняк Микола; Чемерис Василь; Левко, Марко - Козьмин Степан; сидять: невідомий; Ворон - Довірак Василь; Рись - Микитюк Василь; стоять: Когут - Малісевич Микола; Шабля; Мишка - Явдошняк Іван; Смерека - Вінтоняк Федір. Постій, 12.IX.1949.

Вечір в Карпатах. Посередині сидить Хмара, командир ТВ-21.

Стрільці боївки.

Від ліва до права: Орел, Чавун, Мишка, Когут, Рись, Калина, Підкова.
Коломийщина, 1948.

Брати Білінчуки – Дмитро (праворуч) і Василь. 1952.

Розалія Перцович (1924 р. н.), с. Вижній Березів, кур'єр ОУН.

Миреска – Перцович Ганна (1905-53), с. Вижній Березів, кур'єр окружного проводу ОУН.

Марко – Васкул Степан, загинув
1945-го, стрілець сотні Мороза.

Скуба – Гах Дмитро (посередині) (1919-
27.IX.1945), командир куреня УПА; Ворон –
Гах Петро (1922-50); Видра – Яковишин
Михайло. Усі походять з Хриплина.

Юнацька сітка ОУН. Село Котиківка, 22.XII.1946.

Повстанці з Городенківщини.

Тхір – Атаманюк Василь (1896-1946),
с. Стопчатів (Косівщина), стрілець УГА,
старший стрілець сотні Гамалії.

Ганна Уштан (1919 р. н.), с. Кийданч,
сестра чотового Ленти.

Їх негоди не скорили,
Зламать хуртечі не змогли.

Два повстанці. Городенківщина.

Повстанці з Городенківщини.

Повстанці з Городенківщини.

Невідомий повстанець. Городенківщина.

Невідомий повстанець. Городенківщина.

Після криївки хочеться на сонце. Повстанці Городенківщини.

Анна - Федорак Дарія (ліворуч) (1923-45), с. Русів, зв'язкова; Оксана - Одинська
Ольга (1923 р. н.), с. Стецівка, зв'язкова.

Повстанці. Ліворуч Іскра – Скільський Павло,
с. Вижній Березів, розстріляний більшовиками
1952-го в Станіславі.

Вдовенко – Білавич Дмитро,
кулеметник сотні Скуби, загинув
1944-го.

Боївка Бульби (сидить праворуч), районний провідник СБ Яблунівщини;
посередині сидить Байда – Симчич Михайло. 1948.

Боївка Крука – Геника Костянтина. 28.IV.1949.

Недобитий – Матвіїв Юліан (1914-53),
окружний провідник ОУН Буковини.

Дуб – Дідик Василь (1924-8.V.1948),
с. Тишківці, боївар.

Боївка Довбуша – Кавацюка Миколи (2-й праворуч), (1903-48), с. Мишин.

Провідники (від ліва до права): Ярема – Бижук Іван, районний провідник ОУН;
Дир, районний провідник; Сокіл, надрайонний провідник. 15.V.1947.

Крук – Геник Кость (1920-1.XII.50),
с. Нижній Березів, заступник окружного
провідника СБ Коломийщини.

Ольга Бойчук, дружина сотенного
Спартана, загинула з чоловіком у кривці
в Іванівцях 1950-го.

Емілія Ткачук, дружина Лебеда, з родиною.

Друзі:
Скидан,
Херсон –
Ящук
Дмитро
(ліворуч);
Галина –
Лукань
Калина;
Білий –
Долішняк
Юрій.

Окружні провідники ОУН Борис і Сталь з повстанцями на пості.

Хмара – Білінчук Дмитро (ліворуч), Лісовик – Перцович Іван.

Боїварі з Городенківщини.

Хмара – Мельник Петро (ліворуч); Галайда,
Базь – Кузів Василь (7.X.1927-7.X.1981), с. Камінне Надвірнянського р-ну.

Світлина на згадку.

Добре тамує спрагу партизанський квас.

Крук – Сенітович Петро, стрілець Березівської сотні, загинув 1946-го.

Лобода – Басараба Михайло, чотовий сотні Мороза, з дружиною Ганною Васкул (Ліда). Обое героїчно загинули 22 жовтня 1950 року.

Сонце додає повстанцям наснаги.

Хмара – Мельник Петро (ліворуч), Залізняк – Вепрук Василь.

Лужок – Столацук Федір (ліворуч), Шкрібляк Василь.

У серці Карпат (від ліва до права): Хмара – Білінчук Дмитро, Хмара – Мельник Петро, Сірий – Кулик Іван, Перебийніс – Данилюк Назарій, на задньому плані – невідомі.

Друзі по зброї: Сибіряк – Білінчук Василь, с. Жаб'є; Непорадний – Дебринюк Іван, с. Трійця (Снятинщина).

Прощальне фото.

Іван Клим'юк (1923-45), (ліворуч), стрілець сотні Мороза. Замордований енкаведистами.

Зброю здобуду у ворога.

Підпільна пара.

Командир ТВ-21 Хмара святкує Великдень з повстанцями.

Завтра одягну однострій.

Однострій маю, а чоботи – придбаю.

Два кулеметники.

Повстанці йдуть стрілецьким рядом.

Юнацтво ОУН.

Юний розвідник.

Будні партизанські. Художнє слово зачаровує.

Карпатські боївкарі.

Солодкий сон повстанця у лісі.

Молись за мене, мила.

Група підпільників.

Молоді підпільники.

Якби не війна...

Підпільники 40-х.

Нас поріднила боротьба.

З братом.

Сидять: Хмара – Мельник Петро, командир ТВ-21; Вихор – Харук Микола, сотенний УПА.

Командири сотень Хмара і Білий серед повстанців.

Наречені. Липкевич – Гаргат Іван.

Від ліва до права: Білий – Долішняк Юрій (1917-48), с. Яблунів, сотенний УПА; Скидан, Херсон – Ящук Дмитро (1922-48), с. Підгайчики, надрайонний провідник СБ. Обидва загинули у Микитинському лісі на Великдень в бою з більшовиками.

Окружні провідники ОУН: Борис – Легкий Григорій (ліворуч), Сталь – Савчак Василь.

Залізняка – Вепрук Василь (ліворуч),
невідомий.

Три повстанці.

Гора Грегит у Шепоті. Від ліва до права: Борис – Легкий Григорій; Хмара – Мельник Петро; Сірий – Кулик Іван (1919-1951), Донецьк, старший лейтенант Червоної армії, сотник УПА, військовий референт Коломийської округи, з 20 жовтня 1950 – окружний провідник ОУН, загинув в бою з більшовиками у Малому Ключеві;
Хмара – Білінчук Дмитро.

Мої вишиванки захистять і брата, і коханого.

Хмара – Білінчук Дмитро,
командир сотні УПА.

На вершині: Перебийніс – Данилюк
Назарій, Хмара – Білінчук Дмитро, Хмара
– Мельник Петро, Сірий – Кулик Іван і
двоє невідомих.

Від ліва до права: Лужок – Столащук Федір, с. Яворів; Василь Шкрібляк, с. Яворів;
Залізняка – Мельник Іван, с. Камінна (Надвірнянщина).

Василь Шкрібляк (праворуч); Базь, охоронець командира ТВ-21 Хмари.

Від ліва до права: Василь Шкрібляк, Залізняка – Вепрук Василь,
Лужок – Стопацук Федір.

Палахкотить повстанська ватра.

Веселий – Копчук Василь (ліворуч);
Шагай – Столащук Василь, с. Яворів.

Невідомий повстанець.

Від ліва до права: Базь; Хмара – Мельник Петро; Залізняка – Мельник Іван.

Крайній праворуч: Веселий – Копчук Василь, с. Яворів.

Під час «румунського» рейду відділів УПА. 2-й ліворуч: Хмара – Мельник Петро; налаштує фотоапарат: Липкевич – Гаргат Іван; сидить: Хмара – Білінчук Дмитро.

Від ліва до права: Цвіркун – Мельничук
Андрій; Сокіл, С-18 – Кічак Ігор; Петро
Якібчук; Тихий – Крилюк Василь.
Прокурава, 2.VIII.1950.

Рибак – Качорівський Роман
(1923-1948), м. Городенка, окружний
провідник пропаганди Коломийщини.

«Румунський» рейд відділів УПА. Спільне фото. 1949.

Румунська родина. 1949.

«Румунський» рейд відділів УПА. Зустріч з румунськими селянами. 1949.

«Румунський» рейд відділів УПА. Полуденок в румунському селі. Стоїть крайній ліворуч: Кичера – Ілюк Дмитро, с. Криве Поле.

На полонині в румунських Карпатах. 1949.

Палій Грималюк (ліворуч), с. Яворів;
Хмара – Мельник Петро.

Сокіл, Сталь – Савчак Василь,
син Миколи.

З румунськими пастухами розмовляє курінний Перебийніс – Данилюк Назарій.

Борис – Легкий Григорій
(21.VI.1922-20.X.1950) с. Слав'ятин
Підгаєцького району на Тернопільщині;
Сталь – Савчак Василь (праворуч).

Левко, Марко - Козьмин Степан
(1922-1.VIII.1953), с. Молодятин,
надрайонний провідник ОУН.

Пастух. Румунія, 1949.

Повернення з вишколу. 1-а шеренга (від права до ліва): Прудкий – Мохнатчук Танасій, Хмара – Семчук Микита, Промінь – Кривульчак Василь, Бистрий – Кушнірчук Танасій, 2-а шеренга (від права до ліва): Коник – Сіреджук Василь, Граніт – Чернищук Микола, останній у колоні Кучерявий – Вардзарук Лук'ян. Космач, серпень 1943-го.

Румунські селяни проводжають вояків УПА. 1949.

Сніг повстанцям не перешкода.

Вершина – близько.

Прудкий, Наливайко – Мохнатчук
Танасій (1916 - 15.10.1953), с. Космач,
Станичний ОУН, районний провідник
Жаб'ївщини (Чорний Черемош).

Нечай (стоїть ліворуч), станичний ОУН,
Солідний – Проданюк Танасій
(1919-14.05.1953), районний провідник
ОУН Яблунівщини.

Рейд відділу УПА карпатськими вершинами.

Вільха – Столаşук Петро, с. Яворів.

Шагай – Столаşук Василь, с. Яворів.

Куринь Книша. Космач-Завосли, осінь 1944-го.

Мороз – Негрич Дмитро
(1909-15.IX.1945), с. Вижній Березів,

Палій - Матейко Семен, член
надрайонного проводу Городенківщини,
с. Поточище, 1946.

Ворогу не взяти повстанської «фортеці».

Березівська сотня. Аршиця, осінь 1944-го.

Повстанський великодній стіл.

Керівник «румунського» рейду Хмара –
Мельник Петро з румунськими
пастухами. 1949.

Юрко Гуменюк (ліворуч), с. Білі Ослави;
Явір, Львівщина.

Брати-повстанці. Петро і Юрій Гуменюки.
Надвірнянщина.

Стоять: Голуб – Крайлюк Михайло (1-й ліворуч); Ігор – Поварчук Михайло (4-й
ліворуч). Обидва з Білих Ослав (Надвірнянщина).

Український повстанець з румунськими дівчатами. Румунія, червень-липень 1949-го.

Юний повстанець. Славко Пилипчук, с. Білі Ослави. Надвірнянщина.

Бій веде сотня командира Білого.

Від ліва до права (стоять): Юрко Гуменюк, Михайло Крайлюк, Петро Гуменюк;
сидять: Ярослав Пилипчук, Іван Поварчук. Надвірнянщина.

Невідомий повсталець. Надвірнянщина.

Лежать, від ліва до права: Дуб – Вадюк
Антон, с. Чорні Ослави; Ромко –
Настасюк, с. Білі Ослави.

Повстанці з Печеніжинщини.

Бейфон – акція ОУН-УПА.

З Різавом Христовим!

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

З Різавом Христовим!

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

Листівка з підписом Степана Бандери.

Листівка з підписом Ярослава Стецька.

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

З Різдвом
Христовим!

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

З Різдвом Христовим!

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

З РІЗДВОМ
ХРИСТОВИМ!

Вітальна різдвяна листівка ОУН-УПА.

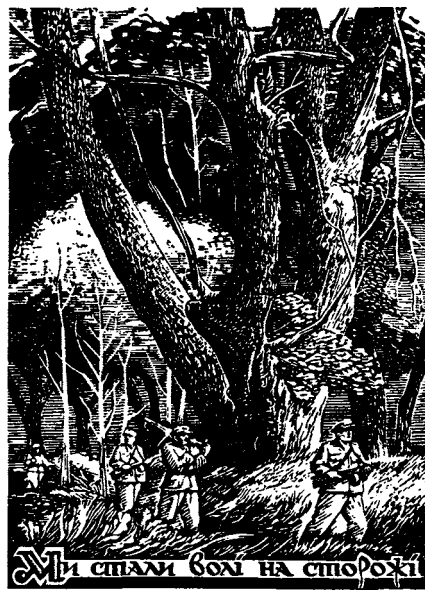
Бєфон – акція ОУН-УПА.

Листівка ОУН до 90-річчя Тараса Шевченка.

Ніл Хасєвич, Волинь, 1944.

Ніл Хасєвич, Волинь, 1947.

Обкладинки книг. Гомін, Марко Боєслав – Дяченко Михайло (1910-1952), с. Боднарів Калуського району Івано-Франківської області, окружний референт пропаганди, редактор газети УПА «Шлях перемоги» і журналу «Чорний ліс», видав у підпіллі 9 збірок віршів.

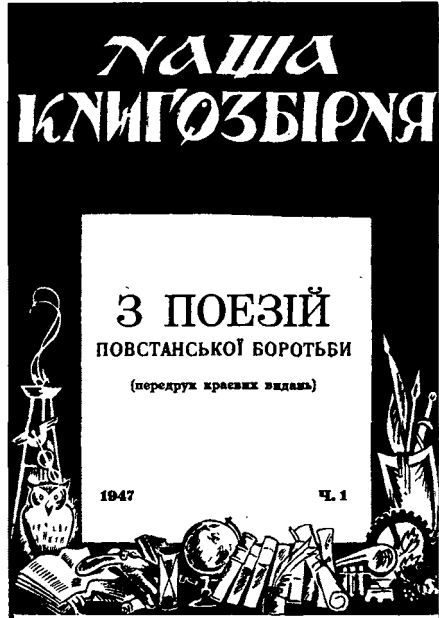
Ніл Хасевич, Волинь, 1947.

Листівка УПА. Тернопільщина, 1945. Автор невідомий.

Автор невідомий.

Обкладинка книги.

МИ ВІРНІ АЖ ДО СМЕРТИ!

Козацьке ми плем'я, серця козацькі наші!
Нам не страшні ні лиха, ні пригоди,
Ані „жешовські“ Мірки – воеводи,
Ні енкаведитські Хаїми, чи Саші!

Ми вірні аж до смерти рідній стрісі
І з рідних хат – не підемо нікуди!
Тут ми родились – тут вмирати будем!
Як не на ліжку, то в полі, чи в лісі!...

Отож, нехай затамить добре ворог:
Нам страх – чужий, в руках відвагу маєм,
Бо в наших жилах кров козацька грає
І в це в наших гаківницях порох!...

Ж

«Лісовик», вересень-жовтень 1945 року.

ГИМН

ПОВЕДЕНИХ НАРОДІВ СОВЕТСЬКОГО СОЮЗУ.

Насильством жорстоким республік Свободу
Свавільно скормила сталінська Русь,
Та буде народами знищений спільно
Заступник Росії - Советський Союз.

Годі коритися катові спільному,
Годі терпіти червоне ярмо,
Спільними силами станемо вільними,
Свободу народам і людям дамо!

Крізь бурі і грози ми йшли до свободи,
Та Ленін свободу на штик нанизав,
А Сталін нас мучив за вірність народу
І в рабство колгоспне всім шлях показав.

Годі коритися катові спільному.....

Виходим до бою ми військом могутнім,
Загарбників хижих з шляху зметемо,
В боях ми здобудемо долю майбутню, -
Свободу народам і людям дамо.

Годі коритися катові спільному.....

ж

ж

ж

Із книжечки «З поезій повстанської боротьби».

Марко Воеслав.

ПІСНЯ СОТНІ ШУМА.

Співай, шуми зелений боре, -
Гукайте громи весняні,
Заграй, трембіто на всі гори,
Світить у путь святі вогні!

Йде сотня наша, наче вихор -
Із нами наш сотенний Шум,
Хоч смерть грізна і люте лихо -
Ми йдем пімстити катівський глум!

Заграем гордо в кулемети -
Ми месників грізна чота!
Співайте грімко, міномети!
Ставай, Україно, пресвята!

Конайте, люті супостати,
Вперед завзяті юнаки!
Вставай, вставай, Україно - мати -
Грими Кавказе наш грімкий!

ж

ж

ж

Сл. п. сотенний Шум, командир відділу
УПА в Чорному Лісі згинув геройською
смертю на полі Слави 21.III.1945 р.

«Інформативні Вісті», Р.III., ч. 4.

ПІСНЯ - МАРШ „МЕСНИКІВ“

Лав наших залізних нічим не здолати,
Нас крик не злякає ворожих атак! -
У нас попереду синь дальних Карпатів
Наш друг - командир Залізник.

В нім воля сталева,
Він наш командир!
Із ним ми, як леви,
як бурі, як вир!

Не нам вже носити покірно окупи,
Терпіти знущання жакливіх катів, -
До рідного краю моря в нас любови,
Завзяття й відвага орлів!

Не нас на руїнах
П'янитимуть сні! -
Борці України! -
Ми волі сини!

Зійшлись звідусіль ми у дні ці криваві,
Хай довго матуся, чи дівчина жде, -
Бо нас командир Залізник з громом слави
Побідно усюди веде.

В нім воля сталева,
Він наш командир!
Із ним ми, як леви,
як бурі, як вир!

Із ним боєвих ми знамен не огудим
І разом з другими походом грізним
Україні державність навіки здобудем,
І славу ми вибором з ним!

• Не нас на руїнах
П'янитимуть сні! -
Борці України,
Ми волі сини!

ж ж ж

«Лісовик», січень 1946 року.

РАТАЙ

Ясиці зорі над нами,
Тихо радіє нам ліс,
Нас не квітчають вінками,
Квітів ніхто нам не ніс.

Твердо, незломно ідемо
Правди нові звістуні.
Кров'ю, боями, брехнею
Стелить нам ворог шляхи.

Рідний народ нам радіє
В темну, холодну ніч.
Яре дівча про нас мріє,
Любить вогонь наших віч.

Ворог безсильно лютує,
Та нам смішний його гнів! -
Гордо, незламно прямуєм
Шляхом героїв-борців.

Ідемо з палкими словами -
Гордий, вітай нам народ!
Волі, що виснив ти снами,
Творчий даємо наш труд.

«Перемога», ч. 1.

Ніл Хасевич, Волинь, 1946.

Повстанці Коломиїщини. 24.IV.1949.

Від ліва до права: Рись – Микитюк Василь, с. Печеніжин; Когут – Малісевич Микола, с. Печеніжин; Підкова; Калина; Мишка – Явдошняк Іван, с. Печеніжин; Чавун; Орел – Вінтоняк Микола, с. Печеніжин. 1949.

Вихор і Крук з повстанцями.

Українські повстанці з Печеніжинщини.

Від ліва до права: Чемерис Василь;
Рись – Микитюк Василь; Левко, Марко –
Козьмин Степан. 12.VII.1949.

Українські повстанці з Печеніжинщини.

Левко, Марко - Козьмин Степан (праворуч) з друзями.

Повстанець з Печеніжинщини.

Сотенний Білий (другий ліворуч) з друзями.

Повстанська боївка.

Українські повстанці Мишка і Рись. 1948.

Від ліва до права:
Іскра; Буря - Приймак Михайло;
Калина - Диблюк Михайло; невідомий.

У весняному лісі. 24.IV.1949.

Христос воскрес! Коломийщина, 1949.

Зустріч друзів: Левка і Орла . 24.IV.1949.

Як там рідні?

Повстанська кінна стежа.

Українські повстанці із боївки Левка проводять виховну бесіду із захопленим енкаведистом. 12.V.1949.

Побратими

Марія Бойчук (ліворуч), с. Вербіж;
Степова – Слободян Ганна.

Приколомийські партизани.

Останні приготування до рейду.

Партизани
Печеніжинщини.

Командир ТВ-21 Хмара (сидить 3-й ліворуч), серед повстанців.

Завтра – в бій. 20.V.1947.

Чорний – Перцович Осип (ліворуч) з приятелем.

Соня – Павлик Ганна
(1924 – жовтень 1946),
секретар Косівського надрайонного
проводу, член ОУН з 1942 року.

Володимир Стріпачук (1925-45),
стрілець сотні Мороза.

Сумний – Дутчак Степан (1910-44),
стрілець сотні Цигана.

СИН БОЇВ

Щастя сокола — обрії сині.

Соломея Неріс

У липні від командира загону прийшов наказ. Сотня направляється в рейд на Буковину. Попередньо прибути на місце збірки у Жаб'ївський район. Зібралися на полонині Мунчела. Там квартирувала районна боївка СБ. З командиром відтинку Хмарою і окружним провідником Борисом обговорили деталі майбутнього рейду. Характер походу оперативно-пропагандивний. На Буковині на той час функціонувала лише мережа ОУН. Сотні УПА були розчленовані на боївки. Для зтяжного рейду Березівську сотню підсилили чотою Гордого із сотні Юрка. Чотовий родом із Космача, але терен по той бік Черемошу знав добре. Терен досить таки складний. Окрім більшовицьких гарнізонів, практично в кожному буковинському селі залишилися з часів румунської окупації агенти таємної поліції. Ця гидота служила будь-кому, аби тільки служити. Румунам, мадярам, німцям, москалям... Не відставали й стрибки. Забігаючи наперед, скажу, що Буковину ми пройшли вздовж і впоперек. Зайшли аж під Бессарабію. В Карпати повернулися під осінь. Якраз, аби готуватися до зими.

Після останніх напучень провідників подалися на південь. Нічної пори зв'язкові привели сотню до Білобездзи. Там планувалося переправитись через бурхливий Черемош на буковинську сторону. Вздовж дороги поспішав до Черемошу дзюркітливий потічок. Просто в блискітку непокірної ріки впиралася і кам'яна дорога. Зненацька напоролися на засідку. Не знаю, з ким мали справу тієї ночі, енкаведистами чи прикордонниками, але раптом безтурботне жебоніння струмка покрит хрипкий голос: «Стої! Кто ідьот?!» Нічна тиша враз перестала бути мирною. Повстанці крокували стрілецьким рядом, п'ятьшість метрів стрілець від стрільця. На окрик сипнули

враз зі всіх стволів. Неприцільний, але дружний вогонь двигнув горами. Довкілля наповнилося шаленою стріляниною. Перестрілка проходила якийсь час всліпу. Несподівано допомогли самі більшовики. З тріском і шипінням темряву ночі продирявило відразу кілька ракет. Яскраво освітили становисько ворога. Москалів було видно, як вдень. Прицільним вогнем стрільці змели засідку. Більшовики розбігалися в паніці, мов куцохвості поміж корчі.

Станічний Білоберезки розповів, що більшовики дременули, ледь чобіт не погубили. Тому сотня заквартирувала неподалік місця розігнаної засідки — в чупраках, невеличких кущах, на вершечку горба. Переднювали спокійно. З першими вечоровими сутінками почали переправлятися через пінистий Черемош. Тут пощастило менше. У верхів'ях випали рясні дощі. Мутні хвилі напочувалися валами. Йшли через брід, але вода сягала стрільцям аж під шию. Річищем котилися величезні камениська, збивали людей з ніг. Я наказав стрільцям міцно взятися за руки. Довгий живий ланцюг потягся через вередливу гірську ріку.

Далі шлях сотні простягся на південний захід. Буковинські підпільники зустріли нас і привели в якесь село кілометрів за п'ятнадцять від Черемошу. День провели в густому ліску. Вночі подалися вглиб Буковини. Біля села Черешенька Вижницького району зустрілися з провідником Буковини Сталем. Спільно з окружним визначили маршрут. Стрільцям на відпочинок відвели два дні. Сталь слухав у своєму наметі радіоприймач. Якась західноєвропейська радіостанція вела передачу про перехід відділів УПА із Закерзоння в Австрію. Повстанці проривалися з боями через територію Чехо-Словаччини. Згадувалося ім'я підполковника Коника.

Зустрівся зі своїм старим знайомим надрайонним провідником Весною. З ним був охоронець Меч, немов казковий богатир, дужий і безстрашний. Законтактував з боївкою Птаха, з яким стикалися ще сорок четвертого року. На постої перебувала сестра Сталя. На Станіславщині родину провідника жорстоко переслідували.

Провідник Буковини розповів цікаву історію. Нещодавно розкусили більшовицького агента, що намагався за будь-яку ціну вкорінитися в повстанське підпілля. Той влаштувався на роботу в лісництво. Видавав себе за великого патріота України. На кожному кроці виявляв бажання пов'язатися з повстанцями, допомагати їм. Сталь пішов на зустріч з «патріотом». В процесі невимушеної бесіди розсекретив його. То був стріляний горобець. Ще до війни закидався для розвідницької діяльності в Прагу. Першокласний артист і рафінований провокатор. Міг плакати зі слізьми на очах або ж безжурно реготатися. Проте Сталь і окружний провідник СБ Петро вивели його на чисту воду. Розвідник швидко переконався, що крутити більше нема сенсу і все розповів, як на духу. Його вдалося перевербувати. Працював на УПА.

Березівська сотня на той час мала дві чоти. Ними командували Грім і Чернець. Під час рейду чота Гордого діяла осібно. Сотню розділили на дві групи. Таким чином змогли охопити всю Буковину. Тим поставили більшовиків у вельми незручне становище. Вони не знали, де сподіватися повстанців. Одну групу я повів низинними районами аж до Пруту. Друга подалася на Берегомет. Провадив її ройовий Буйтур — Синітович Василь з Бання-Березова. В усіх районах повстанці громили станиці стрибків. В одному селищі захопили вугільну шахту. Розбили на ній склад з одежею, продуктами. Роздавали те все голодуючим з Бессарабії, які масово пухли з голоду. Згадується село Чортория над Черемошем. На вулицях стояв жахливий сморід. Повсюдно безладно валялися трупи, що вже починали розкладатися. Повз них байдуже ходили ледь живі від голоду односельці. Ніхто не збирався хоронити мерців. Один чоловік повідав, що вже померло понад триста душ. Вперше за війну мені стало по-справжньому страшно. Мертвих я вже перебачив чимало. Вони гинули в бою. Смерть їхню можна було якось пояснити. Діяли безжальні закони війни. Вбиваєш ти, вбивають тебе. Але померлих від голоду ще не доводилося бачити. Хай Бог оберігає нас від такої долі! Тоді, уже вкотре, я поклявся собі, що з таким злом як московський імперіалізм воюватиму до загибелі.

На шахті зіткнувся з таким явищем як «радянські пролетарі». Либонь, зігнали туди збрід з усього Союзу. Залазить такий «роботяга» в склад. Набирає, скільки здоров доперти, різних речей і відносить до свого сховку. Жадібність заставляє повернутися по нову партію дармівщини. Поки порається на складі, товариші обкрадають його запас. Шакали...

Пригнічені побаченням повертаємося на постій. Згодом групи об'єдналися. Моя не зазнала жодних втрат. Групу Буйтура оточили в Банилові. Один стрілець потрапив в полон. Сам Буйтур пришкутильгав з часом до сотні. Якимось дивом вдалося йому, пораненому, відірватися від більшовиків. За звичай у пораненого повстанця вибір не вельми багатий. Відстрілюватись до останнього набою. Ні, до передостаннього. Останній залишається для себе, аби не потрапити до рук ворога живим. Пораненим Буйтуром заопікувалися буковинські підпільники. Вилікували. Пізніше дійшла печальна звістка — Буйтур загинув в бою з енкаведистами.

На Жаб'ївщині зустрів Кичеру, кулеметника сотні Вихора. Середнього зросту, незвичайно широкий в плечах, атлетично збудований. З важким німецьким кулеметом МГ-42 обходився, як пастух з герлигою. Неймовірно дужий. Про відвагу і вправність кулеметника ходили легенди. Сорок четвертого року довелося бачити Кичеру в Середньому Березові. Робив на прикладі зарубки на кожного вбитого фашиста. Проте невдовзі дерев'яної кольби стало замало. Подібних кулеметників я більше не зустрічав. Кмітливий, дотепний, розумний, швидкий, сильний, витривалий... Кичера — Дмитро Ілюк із Кривого Поля загинув 1951 року в Пістині.

Вихор — Микола Харук народився 1915 року в Кутах.

Сотенний Вихор службу в УПА розпочав чотвим у сотні Недобитого. Провід призначив Недобитого курінним. Вихор став командиром сотні. Після облав 1945 Вихор наново зібрав розпорошену сотню. Середнього зросту, чорнявий, худорлявий сотенний з вигляду не був фізично дуже сильний. Проте мав рішучий і твердий характер. Влітку 1952 року поручника Вихора, що займав тоді пост надрайонного провідника Косівщини, підступ-

но, за допомогою зрадника Кірова, захопили більшовики. У п'ятдесят третьому розстріляли.

Осінь сорок сьомого розпочалася у звичних для повстанців клопотах. Займалися підготовкою до зими. Зв'язкові принесли не вельми приємну звістку. До більшовицьких рук потрапив мій вітчим Іван Скільський. В сотню Цигана він прийшов у сорок четвертому. Мама ще якийсь час займалася власною господаркою. Але в скорому часі енкаведисти розграбували майно. Забрали худобу, вівці, кури — все, що можна було взяти. Найбільше шкодував за пасікою. Бо москалі потрошили вулики на друзки. Хата зосталася пустою. Мама в чому була, втекла в ліси. Переховувалася по людях у довколишніх селах. З нею хоронилися від більшовицьких карателів інші нещасні, чиї сини або чоловіки перебували в УПА. Зачують про облаву у Вижньому Березові, втікають у Текучу. Нагрянуть облавники туди, жінки чимчикують на Середній Березів, чи ще в якесь село. Отак довгі роки рятувалися від арешту й вивозу в Сибір наші матері. Моя молодша сестра, яка народилася від вітчима, довгий час переховувалася в Слободі. Прийняла її бездітна жінка. Облавникам видавала дівчинку за свою доньку. Два роки ходила сестра там до школи. Добрі люди допомагали час від часу зустрічатися матері з донькою. Я бачив сестричку крайньо рідко, бо партизанські стежки більше провадили в гори. Мама моя, проста селянка, не займалася жодною підпільною діяльністю. Хоронилася від більшовиків на власну руку. Єдина вина її перед владою полягала в тому, що син і чоловік перебували в УПА. Цього було предостатньо, аби отримати чималенький термін у сибірських концтаборах. Мама переховувалась до початку п'ятдесятих років. В той час по підпіллю було дано наказ. Усім, хто не заангажований у збройній та політичній боротьбі, але переховується на власну руку, іти до органів влади з повинною. Мама так і зробила. Поступово жінки поверталися до мирного життя. Хата наша, на щастя, вціліла. Голова сільради поселив у ній вчительку зі Сходу. Вона й вберегла хату від зруйнування. Шура, так звали вчительку, прожила з мамою ще два роки, аж поки не вийшла заміж. У грудні

1964-го, після звільнення, я провідав Шуру. Подякував добродушній, порядній харків'янці за хату.

Повернувшись сорок четвертого року з Буковини, відшукав вітчима. Сотня Цигана дислокувалася на при-сілку Завоєли. Вітчим попросився до Морозової сотні. Його перехід я узгодив із сотенним Циганом. Вітчим став стрільцем моєї чоти. У Березівській сотні пробув до осені сорок сьомого. На той час мама розжилася десь на телицю. Та отелилася. Худобині потрібне було сіно. Вітчим відпросився із сотні, аби накосити його. У нас був неписаний закон. Допомогати родичам вести господарку. Інакше чим би годувалася УПА. Вітчим не пішов до власної хати, а ночував у чужій. Там і потрапив під облаву. Взяли його без зброї. Ніхто із села не видав стрільця. Отож він поїхав на висилку в Омську область, як вітчим сотенного УПА. Правда, на допиті багато розпитували про мене, а також цікавились, чи не був він у сотні. Яюсь викрутився. Проте на висилці відбув повних дванадцять років. Працював дуже важко. Аби трохи відпочити, втяв собі сокирою палець. Працював і телятником, і теслярем, і трактористом... Через якийсь час зумів перебраться до Омська на завод. Згодом умудрився приїхати до Коломиї. Але в місті над Прутом вітчима не прописали. Дали двадцять чотири години, аби виїхав геть. У мордовських таборах у мене був приятель Олексій Удовиченко. Він написав додому мамі. Зуміли влаштувати вітчимові прописку в селищі Гниляково Одеської області. Після кількох невдалих спроб повернутися в рідні краї вітчим зійшовся в Одесі з якоюсь жінкою, що мала малого сина. Хлопчина виріс на доброго п'яка і через тридцять років витурив старого з хати. Зараз вітчим проживає в Коломиї у свого небожа Миколи Перцовича. Ми часто сходимося.

Досвід попередніх років неабияк придався. Місця для криївок вибрали вдалі. Запасилися одежею, бензином для примусів, харчами... Правда, з останніми неврожайного сорок сьомого прийшлося сутужно. Вирятував трохи млин у Стопчатові. Розвідка доповіла, що у млині набиравлося чимало мірчуків збіжжя. Люди мололи своє і розплачувалися зерном — мірчуками. Послугувалися

тим млином і гарнізонники. Навіть з Коломиї привозили питлювати. Більшовики саме завезли велику кількість збіжжя. Ось-ось мали приїхати по борошно. Повстанці «допомогли» їм. Приїхали возами і забрали збіжжя, скільки коні могли вивезти. Вистачило партизанам на всю зиму, залишилося й селянам. Стрільці вділили пшениці біднішим горянам.

Перезимували загалом благополучно. Правда, перед самою весною трапилася сутичка з більшовиками. Було вже кіпно.¹ Стрільці повиходили із схованок і заквартирували в Середньому Березові на куті Обочі. В сусідній хаті зі своїм роєм квартирував чотовий Галайда. Хтось навів гарнізонників. Сонце тільки почало сходити, як нас майже оточили червонопогонники. Стійкові вчасно заалармували. Стрільці з наготовленою зброєю повибігали з хат. Відпрацьованим маневром з допомогою зброї і завзяття повстанці прорвали більшовицьке кільце. З моїх людей не постраждав жоден. З роя Галайди один стрілець загинув. Самого Галайду двічі поранили в праву ногу. Я відтяг пораненого в безпечне місце. Поставив кулеметника, аби вогнем стримував енкаведистів. Від більшовиків вдалося щасливо відірватися. Вони підібрали свого пораненого й подалися до сільради. Поранений в ногу солдат крив благим матом «бандьор». Ногу йому згодом ампутували. Галайду на коні привезли до Стопчатова, звідки був родом його стрілець Михайло. Фельдшерка районної лікарні Марія Ключевська перев'язала рани. Вона постійно допомагала повстанцям. Душевна жінка знайшла в селі людей, що прихистили Галайду в себе. До настання весни вилікувала чотового. Він відійшов на Жаб'ївщину до своїх двох роїв.

У Карпати Галайда потрапив з «ковпаками». Так у наших краях називали більшовицьких партизанів із з'єднання генерала Ковпака. Невисокого, з орлиним носом, розумного і дотепного волинянина повстанці полюбили одразу. Більшовики забрали його до свого загону силоміць. Після розгрому ковпаківців німцями врятувався втечею. Переховувався від фашистів у гірських селах.

¹ Кіпно — тепло.

До речі, мама моя також перехувала від німців двох ковпаківців. «Мамині ковпаки» потрапили згодом до боївки СБ Крука. Гітлерівців громили героїчно. Після відходу німців їм пропонували йти додому. Проте обидва виявили бажання зостатися в Карпатах і воювати з більшовиками. Більшовицьких партизанів наші люди рятували від німців з чисто християнських мотивів. Не зважали ні на релігію чи національність, ні на партійність. Покеровувалися речами значно вищими і вартнішими. Галайда зумів зійтися з УПА. Спочатку потрапив до сотні Скуби, опісля — Недобитого. Я його знаю вже як чотового сотні Вихора. Згаданій зими Галайда залишив два рої у безпечнішому місці в глухих горах. З одним роєм заквартирував побіля Березовів. Села ці були трохи багатші. Та й ближче до польових районів. Легше прогудувати стрільців. За таких обставин ми і зустрілися в Середньому Березові.

З Галайдою часто можна було побачити політвиховника Вітра. Знаю, що родом із Стопчатова. Закінчив Коломийську гімназію. Службу в УПА Вітер розпочав у сотні Скуби. Опісля грамотного хлопця перевели до сотні Юрка. Високий, стрункий, простий в обходженні політвиховник користувався заслуженою шанобою у стрільців і командирів. Пізніше Вітер перейшов до сотні Вихора. Із сорок сьомого на сорок восьмий перезимував у Середньому Березові зі своїм молодшим братом Ромком. Ім'я слугувало хлопцеві і за псевдо. Батьків їхніх більшовики вивезли до Сибіру. Тому Ромко і не скривав свого імені. Загинув 1948 року в Коломії. Вітер до мого ув'язнення перебував у сотні Вихора.

Добрим політвиховником був Левада — Роман Вінтоняк. Народився 21 листопада 1920 року в Косові. Грунтовну гімназійну освіту здобув у місті Катовіце. Знав багато іноземних мов. Хотів стати юристом, але Друга світова війна перервала його студії у Львівському університеті. Повернувся до Косова і перехував від більшовицького арешту, аж поки не втік за Буг до «генерал-губернаторства». Проте і там довго не затримався. В сорок першому розпочав активну підпільну оунівську діяльність на Косівщині. 1942 року Левада став членом

повітового проводу ОУН Косівщини. Починаючи з кінця сорок четвертого побував політвиховником сотні Недобитого, відтак куреня Скуби. Активно воює з німцями, мадярами, москалями... Навесні 1945 року здібного керівника призначають політвиховником тактичного відтинку «Гуцульщина». Разом із повстанськими відділами рейдує по Городенківщині, Буковині. Після смерті Скуби командував якийсь час куренем.

18 січня 1947 року Левада з друзями вступає у нерівний бій з більшовиками, яких привів зрадник. Повстанці відступають на полонину Скорушну над Дзембронєю. гине провідник Жаб'ївщини Артим. Куля не щадить молоденьку Ксеню — Лиду Німу. Левада відстрілюється, аж поки куля не розтрощила автомат...

А далі — тортури й допити, в Дземброні, Жаб'єму, Станіславі. Політвиховник Левада знав дуже багато. Але за вісім місяців нелюдських тортур не обмовився жодним словом про повстанські таємниці, про друзів...

Засудили на 25 років, бо «підрозстрільну» статтю на той час саме скасували. Боротьбу продовжив у концтаборах і в'язницях ГУЛАГу. Отримав додатково два роки «одиночки» у Володимирській в'язниці за організацію 1954 року повстання в Норильську. Там писав чудові вірші.

Моя молитва

*Я грішний, мій Боже, гріхів не таю
На сповіді перед Тобою.
Сьогодні, як раб Твій, в покорі стою
І тисячі — поряд зі мною.*

*Прости мені, Боже, що жертви Тобі
В кадьильних димах не складав я,
Що жертвою сам не упав в боротьбі
Супроти неволі й безправ'я.*

*Прости мені, Боже, що ближніх своїх,
З руками по лікті у крові,
Святою любов'ю любити не зміг,
Не зміг їм прощати з любові.*

*Я слухав бряжчання залізних ланців —
Не дзвони церковних набатів,
Коли по невинній вдаряли щоці,
Я другу не вмів підставляти.*

*Прости, Всемогутній, благаю, прости —
В години страшного відчаю
Готовий вже був я Тебе проклясти
За горе, як море безкрає...*

*Та я не прокляв, бо повірив, що й Ти
Глядиш на страждання в неволі.
Бо знав, що здригнеться Твій голос святий
І мовить всесильне: «Доволі!».*

*Я вірив у ласку всевишню без меж,
У правду Твою досконалу,
Та Ти лиш всміхався з високих небес,
А ми тут конали й конали.*

*Прости мені, Боже, я тут, в чужині,
Між сітями дротів колючих
Молюся Тобі, та не каюся, ні,
Хоч тяжко караюсь і мучусь.*

Норильськ, 1954.

В Україну Роман Вінтоняк повернувся в шістдесят четвертому. Після поневірянь зумів осісти з дружиною в Івано-Франківську. Чесним, мужнім, товариським, дотепним залишився в пам'яті друзів і бойових побратимів на все життя. Смерть спіткала незломного повстанця в травні 1995 року. Вічний спочинок хорунжий Левада знайшов на Чукалівському кладовищі в Івано-Франківську. А поруч височіють хрести на могилах друзів по боротьбі.

Перед Різдом сорок восьмого з кількома стрільцями відвідали в якійсь справі село Стопчатів. Там і застав нас святвечір. Вечеряли в сільській хаті. Надворі господарює віхола. Біля хати надійний стійковий. Тому почувалися безпечно. Будь-яке свято у хаті, хай і не рідний, для загнаного ворогом в ліси повстанця таки справжнє свято. Відігрілися в сільській хаті тілом і душею. Вечеря закінчилася. Стрільці дякували Богу й господарям. Ко-

жен подумки побував у родинному колі в батьківській хаті. Що може бути кращого? Але дійсність невмолима. Мусилося знову відходити до підземного пристанівку. Враз хрипло рипнули хатні двері. На порозі постав ставний юнак. Повстанці трохи притримались. Розговорилися з гостем. Дев'ятнадцятирічний хлопець дуже емоційно прочитав власного вірша. Йшлося у ньому про українських повстанців-героїв. Мені аж дух заперло. Значить, справа наша не вмре, якщо є такі молоді люди. Недаремно, виходить, губимо свою молодість по лісах і криївках. Наступники наші воюватимуть з ворогом найгрізнішою зброєю — словом. Добрий поет вартий цілого куреня озброєних стрільців. Так думалося того заметільного святкового вечора. Поетові слова незбагненною енергією вливалися в зболену душу. Я щиро заздрих осяїному юнакові. Має змогу вчитися. Володіє талановито словом. В художньому слові я кохався змалку. Проте замість книги ношу за спиною автомат. Рядки виписую чергами з нього. Університети мої — гори й ліси. Я син боїв.

Юнак той став відомим поетом, державним діячем. Пішов із невеликого гірського села в широкі світи. Чи вдалося йому зберегти юнацьку чистоту?..

Збагачений більш як півстолітнім життєвим досвідом читаю «Колядників» Дмитра Павличка, щирі поетові рядки відносять у буремні сорокові.

Колядники

*Мій батько був тоді в колгоспі головою,
З жури чорнів, бо мав дві влади над собою:
Район і гарнізон, стрибки й секретарі
За самогонкою являлись на зорі,
Бо починалася їх влада люта й п'яна,
Й до вечора тяглась, а з вечора до рана
Тривала інша власть — своя, а не чужа.
Тож батько мій ходив по гострині ножа.
Був сорок сьомий рік, різдво, сніги, як свічі,
Біліли на дахах і на гірським узбіччі;
Був ясний день. З гори зійшли колядники —
Тризуби на шапках, на грудях — блискавки.*

Зійшли, не боячись, при сонці і при зброї,
І стали під вікном для пісні різдвяної.
А мати глянула: "Це наші! В хату клич!"
І хата охнула від молодих облич.
Зайшли. Молилися. Засіли біля столу.
Сотенний зняв кожух. Він їв кутю й спрокволю
До батька говорив: "Пане Павличко, тра!
Потрібна поміч нам з колгоспного двора,
Голодні хлопці ждуть в Корнівці на постої.
Підкиньте, підженіть нам живності якої!"
А батько посміхнувся: "Дві ялівки даю
З колгоспу, а одну таки віддам свою.
Знайдуться й підсвинки, курчата, гуси, вівці —
Сю ніч оте добро опиниться в Корнівці!"
Сотенний попросив паперу й олівця,
І довідку почав писати для отця.
Він все перелічив, що батько мав прислати,
І мовив так: "Харчі ми не берем без плати.
Держава наша все віддасть... Ми — не вовки,
І не грабіжники, а чесні вояки!"
Мій батько взяв папір, погладив, за халяєву
Засунув і сказав: "Допоки там державу
Збудуємо свою, я, хлопці, подожду,
Але тепер колгосп віддам за коляду!
Як Бог діждати дасть, скажу я Україні,
Що заплатили ви мені й моїй родині
Колядкою!" І тут постала коляда,
Так ніби увійшла княгиня молода
До хати нашої, і на стрілецькі чола
Упала божа тінь, як світло з ореола...
І хлопці так пішли, у зблисках коляди —
За синю лінію карпатської гряди,
І видно ще було те світло за горою,
Що з піснею лягло на їхню твар і зброю,
І чути ще було в Стопчатів з Космача
Гудіння голосів, як струнний звук меча.

Травень 2000р.

В одній і тій же криївці стрільці зимували крайньо рідко кількаразово. Теренові працівники користувалися криївками цілорічно. Тому й використовували їх аж до виявлення сторонніми. Стрільці Березівської сотні змінювали криївки щороку. Влітку багато рейдували. Слідкувати за криївкою не було змоги й часу. Її міг хтось випадково виявити. Порядна людина, звичайно, змовчить про знахідку. Але ж не всі, на жаль, порядні. Щоб не ризикувати, ми щоосені обладнували для себе нові криївки і спокійно в них зимували. Зимувати із сорок сьомого на сорок восьмий я провів не в одній, а переходив від криївки до криївки. Контролював стрільців, підтримував їх на дусі. Зі мною постійно перебував ще один повстанець. Інколи ходили трійкою. Зрідка заходили в села, правда, лише в ті, де не було близько криївок. Бо про з'яву посеред зими в селі повстанців могли довідатися більшовики і шукати там криївку. З провідниками будь-якого рангу зимової пори не зустрічалися. Вони надійно бункерувалися на зиму. Скажімо, провідник Коломийської округи Борис жодної зими не провів у Карпатах. Зимував то в Городенківщині, то в Снятинщині чи Коломийщині... Це було відомо тільки в дуже вузькому колі. Восени Борис розпускав своїх охоронців аж до весни. Ніхто з них навіть не здогадувався про місце зимівлі провідника. Проте, це не значить, що охоронці покидалися напризволяще. Кожного з них приділяв до тієї чи іншої групи повстанців-зимівників. Навесні всі збиралися в призначеному місці. Незмінним охоронцем окружного провідника Бориса був Байда — Михайло Симчич з Вижного Березова.

Щорічно восени і навесні від крайового проводу приходили відпоручники. Перевіряли готовність до зимування восени. Навесні давали інструкції на літній період, перевіряли особовий склад сотень. Але на весняну відправу 1948-го від крайового проводу ніхто не прийшов. Обстановка на той час склалася така, що сотнями стало неможливо оперувати навіть у Карпатах. Про польові райони і говорити зайво. Теренова сітка, боївки СБ, кущові боївки несли великі втрати як влітку, так і взимку. Інструкції говорили, що поповнення можливе тільки з

числа вояків УПА. Залучати нових людей заборонялося, щоб не наражати на смертельну небезпеку. У сотні я знав можливості кожного стрільця, всі його слабкі й сильні сторони. Та й стрільці притерлися один до одного, зжилися. У відділі панували взаємовиручка, злагода і добрий дух побратимства. Розставатися хлопці не хотіли. Звикли ділити і радість, і горе, всі труднощі більшим бойовим гуртом. Розкидані по боївках, вояки почували себе не такими впевненими, як у сотні, де могли оборонитися від будь-якого ворога. Часто-густо горян перекидали на Покуття, в терен, до якого хлопці ніяк не могли призвичаїтися. У горах все було звичне й рідне. Кожне дерево, кожен камінь давали прихисток. У полях цього не було. У багатьох гірських селах повстанці досить вільно почувалися аж до п'ятдесятих років. Ходили вдень, особливо не криючись, квартирували у селах. У польових районах про таке вже й думати не сміли. Більшовики осідляли рівнинні райони міцно. Хлопці з Городенківщини розповідали, що вночі змушені робити переходи від села до села босоніж, аби не було зайвого шуму. Велосся їм там значно важче. Тому треба віддати належне мужності і винахідливості тих боївкарів.

Перед Великоднем сорок восьмого року заквартирували роєм у селі Мишині, здається, то був присілок Либин. Господиня хутенюк приготувала сніданок із пісних страв. Стрільці повсідалися до столу, а старенька поспішила до церкви на сповідь. В скорому часі прибігає розтривожена, захекана. Впала на лаву і не може віддихатись. Обводить кожного з нас округлими очима. Нарешті спромоглася на слово. На сповіді перечеислює панотцеві всі свої гріхи. І з сусідкою лаялась, і в її курку грудкою кидала... Нічого не втаїла. Ні тяжчого, ні легшого гріха. Вже й нема про що оповідати. А священник пропонує ще ліпше подумати. Як не напружувалася, не змогла згадати більше жодного гріха. Тоді отець улесливо так запитує, чи не заходять до неї бандерівці. Хата ж бо на краю села. Бідна жінка завмерла. У неї ж повна хата партизанів. Що робити? Сказати правду? Збрехати? На сповіді? Нічого не промовила допитливому священникові. Лише запитує, яке то має відношення до сповіді. А той каже, що партизани виступа-

ють проти влади, а тим самим і проти Бога. Бо ж будь-яка влада посилається нам творцем. Отож, як тільки десь побачите бандерівців чи почувете щось про них, відразу ж дайте знати мені. Бо то страшні грішники, воюють проти влади. Отак повчав сільський батюшка сповідальницю. Стара селянка замовкла. Я глянув на стрільців. Кожному кров відлила від обличчя, нервово рухаються вилиці. Вечора ледве дочекалися. Кілька повстанців пішли до священика на «сповідь». Знайшли в нього партквиток і пістолет. Стало зрозуміло, кому молився і служив «батюшка». Великодню службу в мишинській церкві відправляв інший священик.

Великдень того року розніс горами сумну звістку. В камеральному лісі побіля Хімчина на Косівщині загинув у бою сотенний Білий. До останнього пострілу трималися пліч-о-пліч його ад'ютант Моряк та надрайонний провідник ОУН Косівщини Скидан — Дмитро Ящук із Підгайчиків на Коломийщині. Останній свій бій герої прийняли великодньої суботи. Як сьогодні бачу сотенного Білого. Високого, стрункого, у формі старшини УПА.

У Хімчині знайшов свій останній пристанівок і Гайворон — Іван Гураль. Мій одноліток із села Литвинів Підгаєцького району на Тернопільщині займав пост заступника окружного провідника Коломийщини. У гірському селі лежав з тяжкою раною в криївці. Розпочалася гангрена. Без ампутації ноги рятунку не було. П'ятнадцятого травня 1950 року Гайворон обірвав свої муки пострілом з пістолета.

На початку травня зустрілися з окружним провідником Борисом. Три дні квартирували на полонині Каратул між Березовом і Космачем. Борис пояснював, що людей треба підготувати морально до майбутньої підпільної праці. Специфіка її значно відрізнялася від служби в УПА. Після тривалої розмови з окружним провідником я переконував, як умів, своїх стрільців.

Спекотне літо 1948. Невеликою групою йдемо на зв'язок із крайовим проводом. Від гори Сивулі рушаємо гірським хребтом. Перейшли на закарпатську сторону. Здалеку забовваніла на великій галявині кошара. Надумали трохи перепочити й підхарчуватись. Густим лісом

наблизилися до поляни зі старою кошарою. На протилежному боці хтось пореається в заростях. В окуляр далековида намацав буру постать. Ведмедиця. Поруч двійко ведмежат. Вибрикують безтурботно довкола косматої мами, застрибують їй на спину. Ведмедиха час від часу зводиться на лапи, роздивляється навсебіч, принохується. Налюбувався я досхочу клишоногим сімейством. Передав далековид хлопцям, аби також натішились. Але потіха потіхою, а служба службою. Хтось свиснув, хтось крикнув... Ведмедиця стрепенулась, нашорошила чутливі вуха. Малюки ж продовжують безтурботно пустувати. Мати грізно заревила на неслухів. Вхопила зубами одного, кинула вперед. Другого... Пустуни задріботили поміж корчами в ліс. Слідом повагом похилиталася мати. Через кожних кілька кроків оглядається сердито на порушників спокою. Густий ліс заховав невдовзі всю трійку від наших очей. Стрільці сміливо попрямували до кошари. Більшовицької засідки там нема. Ведмеді неодмінно виявили б її.

Передніше я стикався з ведмедем на підході до Сивулі. Із стрільцями перебрели гомінку річечку і почали підніматися величезним зрубом догори. Аж чую, в густому малиннику щось тріщить поміж пнями. Засідка?! Хапаємось за автомати. Але енкаведисти не шуміли б у засідці. Хто ж тоді там трощить ломаччя? Висаджуємо найлегшого стрільця на височенький пень. Той зірко з-під долоні вдивився у малинник. Засміявся тихенько. Ведмідь. Підходимо навшпиньки ближче. Стоїть бурий здоровило на задніх лапах. Бере в охапку зелені стебла малини, тягне незграбними лапищами догори і — до рота. Сопе задоволено й чавкає смаковито. Надивилися ми на карпатського вуйка доволі. Хтось, нарешті, голосно крикнув, аби налякати косолапого. Але той грізно глянув на гурт озброєних людей і повагом побрів собі в хащі.

Проте відбулася в моєму житті й трагічна зустріч із ведмедами. Яюсь із роєм стрільців пробіралися густими лісами, через які простягався колишній кордон між Польщею і Чехо-Словаччиною. Місцевість безлюдна й глуха. У тих теренах довший час квартирував крайовий провід. Туди по зв'язку ходили з Буковини, Коломий-

щини, Городенківщини... Крайові провідники організували зустрічі з керівниками округ, надрайонів. Посильні приносили матеріали, звіти з цілого краю. Отож, пробираємося непрохідними хашами, аж гульк — поляна. Вкрита густою травою, всяяна сонечками квітів. Так і вабить до себе. Але для партизана обачність понад усе. Обсервуємо протилежний край сонячної поляни. В кушах намагаю далековидом ведмедицю з двома кумедними ведмежатами. Почергово милуємося клишоногими. Аж раптом з чагарів вискакують, мов арідники з пекла, енкаведисти. Довгими чергами з кулеметів посипають чагарник з ведмедами. Один навіть гранату жбурнув у куші. Далі діялося щось несусвітнє. П'яні москалі пішли на пошарпаний хабаз в багнетну атаку. Звідти невдовзі вибігали з диким реготом. Пикатий здоровань тримав на багнеті поперед себе маленьку ведмежу голову. В траву і на чоботиська червонопикому цібеніла кров. Не пам'ятаю, чи й подавав команду стрільцям. Одночасними чергами з автоматів і скоростріла відправили нелюдів у місяця, де вже не вбиватимуть нікого.

Перевершив усіх у стосунках з ведмедами Сибіряк — Білінчук Василь. Якось з невеличкою групою повстанців Сибіряк наткнувся на пораненого на міні ведмедя. Бурий стікав кров'ю і майже не подавав ознак життя. Добросердому здорованеві Сибірякові шкода стало звірини. Кілька кілометрів з-під Чорногори ніс пораненого звіра до повстанського табору. Якимось дивом зумів виходити тварину. Ведмедисько так прив'язався до свого рятівника, що бігав за ним, мов собака. Навіть перед фотоапаратом позував разом із Василем. Історія настільки дивовижна, що повірити важко. Але є очевидці. А найголовніше — є світлина!

Сотня оперує на знайомих теренах. Маю постійний контакт з Вихором, Спартаном, Галайдою... Кілька разів зустрічався з Борисом, Недобитим. Спільно складаємо плани на майбутнє. Готуємося до «районізації». Це значить, якщо район втрачає зв'язок з надрайоном, округою, краєм, то районний провід діє на свій розсуд. Правда, приблизний план дій мав провідник кожного рангу. Та життя, звичайно, вносило шокроку свої корективи.

Для цього провід давав лише напрямні. Мова йшла про виховання юнацтва, легалізацію молодих і відкерування їх на навчання. Мали діяти в умовах глибокого й тривалого підпілля.

Постійно зводимо дрібні бої з ворогом. Часто допомагаємо районним боївкам розбивати станиці стрибків. Підсобляємо есбістам у ліквідації більшовицької агентури. Сотня налічувала на середину літа сорок восьмого року лише сорок стрільців. Кістяк її становили Тигр, Чернець, Грім. Скалу й Козачка скерували для теренової праці. На дев'яносто відсотків стрільці озброєні радянськими автоматами й карабінами. Легше роздобувати для них набої. Допомогали, заслані організацією, стрибки. Забезпечували повстанські відділи амуніцією, частково зброєю. Ці люди ризикували життям нарівні з повстанцями, які перебували в лісі. Велося тим підпільникам важче, бо сприймали їх довколишні як більшовицьких вислужників. У Спасі за дорученням окружного проводу начальником стрибків став демобілізований з Червоної армії через поранення Микола Симотюк. Узяв собі до помочі надійних хлопців. Стрибкував також Іван Симотюк, у батьковій хаті якого знаходилася криївка окружного проводу. Вони всіляко допомагали повстанцям. Здійснювали розвідку, повідомляли про облави і засідки. Як не лютували енкаведистські верховоди з Коломиї, нічого не могли вдіяти супроти відважних підпільників.

Часто влаштуємо на лісових стежках засідки на більшовицьких карателів. Нерідко й самі втрапляємо в енкаведистські засідки. Великих боїв сотня уникає, щоб зберегти людей. Рейдуємо по селах, охороняємо пропагандистів під час виступів. Стрільці переносять друкарську техніку, харчі... Квартируємо в лісі поблизу сіл. В хатах не ночуємо, щоб не наражати на небезпеку господарів. Глибоко в гори ходили рідко, бо не було потреби. Безперервно проводиться вишкіл повстанців для подальшої праці в теренових організаціях — пропаганді, безпеці, зв'язку...

У звичних клопотах промайнуло літо. З приходом осені розпочали підготовку до зими. Провідники будь-яких рангів облаштовували для себе криївку власноруч.

Так було надійніше й безпечніше. Кожен підпільник мав достатній досвід у цій справі.

Частина стрільців, вихідців з Городенківщини і Снятинщини, відійшла за наказом окружного проводу в збройне підпілля у рідних теренах. Інші поки що залишалися в Карпатах у сотні. Проте навесні сорок дев'ятого всі мали перейти в СБ. Для командирів на весну заплановані курси для подальшої праці в СБ. Провадитиме їх провідник СБ Косівського надрайону Недобитий. Два роки тому я уже пройшов ознайомчі курси в Залізного. Цього було достатньо, аби знати, як поводити себе у ворожому середовищі, що робити із захопленими агентами, як самому не втрапити у тенета ворожої контррозвідки. Проте їх було недостатньо для надрайонного провідника СБ. А саме на цю посаду готував мене окружний провідник Бурис. Майор Недобитий мав посісти на Буковині пост окружного провідника СБ. Я ж переходив на його місце. Недобитий — добрий правник, досвідчений адвокат. Мав уже кілька років практики праці в СБ. Тому посада окружного есбіста цілком підходила йому. Частина стрільців своєї сотні я мав набрати до власної боївки, решту направити в районні боївки. Отакі були плани окружного проводу на рік прийдешній.

Зиму із сорок восьмого на сорок дев'ятий ми мали провести в криївці разом із Ченцем та Чабаном. Втрюх і готували для себе пристанівок. Місце вибрали у Середньому Березові непримітне. Кілька невеличких кущиків. Місцина проглядалася звідусіль. Нікому і в голову не прийде шукати в невеликому ярку бункер. За якоїсь півсотні метрів — хата Антона Ґеника. Копали довго, бо твердий ґрунт піддавався важко. Намагалися не шуміти, аби не накликати біду. Допомагала родина Ґеників — батько з двома синами. Яму завдовжки в чотири метри і завширшки у два з половиною копали кілька ночей. Глибину підземна споруда мала понад три метри. Стелю змайстрували з колод. Підперли надійними стояками. Зверху насипали товстезний шар землі, щоб облавники не проткнули залізними шупами. Стіни щільно обшили дошками. Влаштували дерев'яні лежаки-нари. По-нашому — прічі. За вхід слугував квадратний отвір. Дерев'яний ящик

щільно набили землею. Зверху задернували. Щоб вийти на поверхню, ящик мусилося підважити. Коли жильці опускалися в криївку, господар дбайливо замасковував вхід ззовні. Геникам ми вірили, як самим собі. Відсутність води у схованці створювала деяку незручність. Проте по неї була змога часто виходити. До самого сховку тяглася жердяна огорожа. По міцних жердках можна було пересуватися, і не залишати слідів. Місцину навколо замінували протитанковими мінами. До кожної під'єднали дріт, аби зривати на випадок облави. Проте підземний сховок більшовики не зуміли виявити.

Пізніше на допиті слідчі вельми цікавилися бункером. Відповів, що знаходиться на Рокиті у микуличинському напрямку. Там проходила лінія фронту і бункерів-бліндажів на горі, хоч греблю гати. Мабуть, більше сотні набереться. Назвав слідчим навіть орієнтири. Дві високі, товсті сосни і малий бук. Повірили — не повірили, але перевіряти їздили.

З продуктами тогочасно проблем не було. М'ясо мали консервоване, ковбасу, залиту смальцем. Сухарів також предостатньо. Наносили двотижневий запас води.

Після того, як мене захопили більшовики, Геники вдома не ночували. Побоювалися, що нагрянуть москалі. Проте з часом зрозуміли, що я не «розколовся». Повернулися додому. Родина Геників вдячна мені, що не видав їх на торгурах. Я їм також довічно зобов'язаний. У п'ятдесятому році Антона Геника видав більшовикам зрадник Скала. Старого господаря уже немає серед живих. А з синами Дмитром та Іваном зустрічаємося й нині.

У криївці нашій пожити я не встиг. Пізня осінь 1948-го видалася на диво теплою і сухою. Повстанцям не хотілося золотої пори сидіти під землею. Замасковані криївки чекали жильців. Стрільці ще квартирували селами. Постої часто змінювали, щоб не занюхали більшовики. Осінь перейшла в зиму непомітно. Третього грудня ще стояла теплінь. Ніхто й подумати не міг, що через кілька годин захурделить.

Четвертого грудня 1948 року разом з чотовим Ченцем — Петром Томичем квартируємо в Слободі. Західний вітер приніс густий лапатий сніг. Гори й доли враз забі-

ліли. Чимхутчій чимчикуємо нічним лісом на Вижній Березів. Мали в Бога надію за темряви потрапити до криївки, де очікував стрілець Чабан. Сніг надійно прикриє наші сліди. Та не так сталося, як гадалося. Негода припинилася так же враз, як і розпочалася. Блідуваті зорі легенько підморгували з холодних небес двом озброєним повстанцям, що крокували засніженим плаєм. Сліди приведуть енкаведистів простісінько до бункера. Допустити цього, звичайно, ніяк неможна. Тому завертаємо в сонне село. Дочекаємося снігопаду і вирушимо до криївки.

Прихисток від студені і лихого ока дала колишня моя однокласниця Розалія Лазарович. Окрім Рузі з мамою та молодшої сестри, у хаті застали ще невеликий жіночий гурт. Комірники — Скільська з двома доньками — перелякано видивились на озброєних пришельців. Прийняли нас за більшовиків. Старша нещодавно втекла з висилки. Меншенькій було років п'ять. Троє синів Скільської партизанили. Тому мати з дівчатами переховувалася по людях. З лави підвівся ставний хлопець — майбутній чоловік Рузі. Старий Лазарович помер кілька років тому. В такій компанії ми з Ченцем і заквартирували.

Кут Маличчине налічував кілька дворів на окраїні села. Хата Лазаровичів притулилася до смерекового лісу. По праву руку подрімувало під сніговою ковдрою зоране поле. По ліву — жибонів безтурботно потічок Варатик. Місце безпечне. Проте життя партизанське повсякчас вимагає бачності. Тому Рузиного хлопця я виставив на стійку. Колов дрова, щоб не стовбичити просто так на подвір'ї. За роботою не забував обсервовувати довкілля. На випадок якоїсь біди мав подати умовний сигнал.

Під полудень до хати забігла в якихось дрібних справах небога господині. Дівчина років п'ятнадцяти про щось пошептала з тіткою і подріботіла до порогу. Я було заборонив їй виходити з хати до смерку. Але втрутилася господиня. Донечці своєї сестри довіряє цілком, відповідає за дівчину та її батьків. Підстав не довіряти жінці, яку знав довший час, не було жодних. Через її хату пройшла маса повстанців. Кожному допомогла тим чи іншим. Отож, дівчиниче підстрибом подалося додому.

Десь через годину після відходу небоги стійковий махає нам рукою. Небезпека! Годинник показував першу годину дня. До хати червонопогонною галайстрою неслися озброєні солдати. Потічком напригінці енкаведисти пригалопували до самого подвір'я. Порослі кущами береги надійно ховали гарнізонників від очей стійкового. Тим більше, що хлопець пильніше спостерігав за дорогою, аніж за потічком. Більшовики розраховали добре. Крізь вікно було видно, як солдати заповнили засніжене подвір'я. Троє вікон виходило на південь, одне — на схід. Втікати нікуди. Надворі зчинилася справжня веремія. Енкаведисти горляють: «Кривонос, здавайся!» Отже, їм відомо, хто в хаті. Хутенько випроваджуємо жінок за двері. Забарикадуємось. Займаємо з Ченцем позиції біля південних вікон. Вичікуємо, аби розжохана юрма червонопогонників наблизилася до хати. Тоді вже знаємо, як діяти. З подібних ситуацій доводилося виходити неодноразово. Через вікно кидав у скопище ворогів гранату, другу... Вистрибував, поливаючи вогнем з автомата. Так вирішили вчинити і цього разу. Червоні погони кривавіють під самими вікнами. Водночас з Петром вибиваємо шиби. Метаємо під ноги москалям по гранаті. Навздогін ще по одній. Солдати ящірками поприпадали до землі. Проте вибухів не сталося. Жодна з чотирьох гранат не розірвалася. Одну проворніший солдат навіть встиг відкинути за тин. Чому не розірвалися гранати? Загадка ця не дає спокою по сьогоднішній день. Гранати РГД, партизани називали їх «репанками», завжди виручали в подібних ситуаціях. Сьогодні ж їх наче хтось зачарував.

Солдат, що лежав за каменем подалік, вдарив по вікнах з кулемета. Кулі дірявили протилежну стіну. Ми пригостили більшовиків свинцевим горохом з автоматів. Розгорівся запеклий бій. Енкаведисти займали зручні позиції за колодами, каменюками... Строчили довгими чергами. Простір для маневру нам з Ченцем обмежував чотирма стінами. Короткими чергами стримували солдатів на чималій відстані від хати. Тому закидати нас гранатами чекісти не мали змоги. Жодна сторона не могла вести прицільного вогню. Більшовики стріляли лише на

звуки наших автоматів. Ми також не могли прицілитися під щільним автоматно-кулеметним вогнем.

Час працював на нас. Мусимо за будь-яку ціну протриматися до сутінків. А там... Дівка не без щастя, козак не без удачі. Я знав, що неподалік квартирує боївка Остапа. Друзі прийдуть на допомогу. Вдарять по москалях збоку. В темряві ми якось вирвемось із оточення. Допоки боець живий, думає, що переможе. В тому наша сила.

Проте доля розпорядилася інакше. В гарячці бою не відразу розчув окрик Ченця. Побачив друга на долівці зі сціпленими на животі руками. Крізь пальці цібеніла кров. Рана виявилася тяжкою. Кулеметна черга прошила крізь живіт тіло наскрізь. Туго забандажував рану простирадлом з ліжка. Відтяг пораненого, що скрипів зубами, у безпечніше місце. Чернець був при свідомості. Повторював, мов заведений: «Кривоносе, бий!» Припрошувати мене не було потреби. Короткими чергами я строчив у більшовиків по чергово з обох автоматів. Перестрибував від вікна до вікна. Кулеметні кулі зробили з дерев'яної хати друшляк. Проте мене якимось дивом минали. З настанням густої темряви почав стріляти одиночними по рухомих цілях. Вести прицільний вогонь ставало все важче. Кулі все частіше обпалювали то вухо, то щоку з обох сторін.

Більшовики після чергової невдалої атаки впродовж десятигодинного бою зрозуміли, що живими повстанців не взяти. Запалили хату з усіх боків. Критий гонтою дах готів вогнем на всі гори. Ідучий дим жбухав крізь вибиті вікна. Я зрісся з автоматом і стріляв, стріляв, стріляв... Не знаю, чого забракло спершу — набоїв чи сил. Повільно провалився кудись в огненно-червону порожнечу...

ЗАКАЙДАНОВАНІ ДЕСЯТИЛІТТЯ

ЧАСТИНА ДРУГА

*«То правда: сибірські і соловецькі
в'язниці винайдені були азійською
дикістю чи то царя, чи то партії,
чи покійного Сталіна, винайдені
були монархізмом, фашизмом,
комунізмом...»*

Василь Стус

*У мене руки в кайданах,
але серце й думки вільні.*

Леся Українка

У ЧЕРВОНИХ ЛАБЕТАХ

*Скільки зламано доль, скільки
прагнень одбито, як нирок!
Скільки рад — скільки зрад!
— пережив наш терплячий нарід!*

Григорій Білоус

Свідомість до обпаленого, зачаділого тіла поверталася важко, мов по ожеледі йшов під гору. Відчув себе зі скрученими руками й прив'язаними до голови ногами, закоцюбним у зграсованому енкаведистами снігу. Над головою московська лайка...

Почав потроху, наскільки дозволяла «бубликова» поза, роздивлятися навколо себе. Згарище хати, яка дала нам з Ченцем пристанівок, ще диміло. Друг мій стікав кров'ю поруч. Над нами гомоніли про щось червонопгонні солдати. Виявляється, вони заставили селянина Івана Бережницького витягнути нас, бездиханних, із палаючої хати. Він і врятував нам з Петром життя. У голові дзвони, дихається натужно, але відчуваю, що життя повільно повертається до змотузованого в клубок тіла.

Нами гепують з розмаху в кузов вантажівки аж під кабінку. Жінок також заганяють до студебекера. За звичкою лічу солдатів у кузові — сорок дев'ять. Обходяться з нами незлобливо, якимось навіть байдуже. Дорогою зумів пошепки проінструктувати господиню. Мовляв, мене і Ченця вона не знає. Зайшли до її хати перепочити і нікого не випускали на вулицю. Твердо стояти на своєму, і більшовики не матимуть за що карати її з доньками. Так воно і вийшло, ніхто з жінок не постраждав тоді.

У холодному мулькому кузові аналізую останні події. Червонопгонники примчали потічком простісінько до нашої хати. Значить, їх хтось навів. Хто ж? Окрім дівчини-небоги ніхто про нас не знав. Невже оте дівчинище? Сорок шостого року в їхній хаті енкаведисти виявили в сховку пораненого повстанця. Господарів хати тоді

не заарештували. Очевидно, їх заставили якимось чином співпрацювати. Отож, найімовірніше, вони й продали нас із Ченцем більшовикам. В скорому часі мати тієї дівчини збожеволіла й померла. Ні про дівчину, ні про її родину мені нічого невідомо.

Страху не відчував, бо до смерті готовий був уже давно. Костомаха не раз змахувала косою над моєю головою. Але якимось вдавалося досі обдурювати невблаганну старушенцію. Просив у Бога сили, щоби витерпіти тортури. Чернець постогнував тихенько, коли машину гуцало на вибоїнах. Рани його кровоточили. Проте допомогти другові не міг, бо, як і він, був туго зв'язаний.

Студебекер заскрипів гальмами біля приміщення МГБ в Яблуніві. Солдати без зайвих церемоній гепнули мною і Петром на мерзлу землю і кудись порозходились. Нас охороняло кілька автоматників. Чернець мужньо тримався, не стогнав, хоча простирадло, яким я його перев'язав ще під час бою, зачервонілося від крові.

Господиню зі старшою дочкою і Розалію Скільську, сестру Іскри з Вижногого Березова, більшовики довго не допитували. Навчені мною жінки розумно себе повели й були звільнені. Щоправда, Розалію, яка втекла з висилки і переховувалась у рідних краях, повторно відправили до Омська.

Нас із Петром роз'єднали навіки. Пізніше я дізнався, що мій друг Чернець помер у Яблунівському МГБ. Тіло його більшовики викинули в окіп край дороги, де воно довго валялося. Мене ж завели до якогось кабінету і накинута з кулаками і лайкою. Але я мовчки стерпів все, бо руки мав скуті.

Через кілька годин мене, зв'язаного, вісім солдатів і офіцер повезли вантажівкою до Станіслава. Дорогою солдати пасли мене очима, але не чіпали. Один з них здер з моєї голови нову каракулеву шапку, куплену напередодні в Чернівцях, натомість насунув свою смердючу. Я мотнув головою і вона полетіла за борт. Так і їхав до обласного центру простоволосий.

У Станіславі в МГБ мене завели до просторого кабінету. Позбігалося багато офіцерів. Розмову зі мною розпочав високий, кремезний, з блідуватим обличчям, пуль-

катими очима і гачкуватим носом полковник Сараєв — начальник обласного МГБ. Йому допомагали начальник контррозвідки майор Форманчук, слідчий капітан Петухов, прокурор. Обходилися зі мною толерантно, навіть інтелігентно, розмовляли дуже ввічливо. Розпитували моє розуміння сьогоденної ситуації, якою я бачу свою перспективу.

Утримували мене в кабінеті на четвертому поверсі. Туди ж принесли смачний обід. Після обіду зайшов полковник Сараєв. Цікавився різними дрібницями — де народився, вчився... Дуже мене «жалів». Ось, мовляв, у яку халепу я втрапив. Змарнував своє молоде життя. Якби пішов іншою дорогою, був би зараз великою людиною. Але ще не все втрачено, справу можна виправити. Я відповів тоді «добррозичливцеві», що не бачу можливості і способу.

Наступного ранку до кабінету прийшли полковник Сараєв і майор Форманчук. Розпочали вербувати до себе на службу. Обидва розмовляли дещо незвичайною для мого вуха українською. Чого мені тільки не обіцяли. Ти, мовляв, молодий, здібний хлопець. Ми тебе давно вивчаємо, ти добрий солдат і грамотний командир. Нам такі потрібні. З розмови зрозумів, що знають вони про мене чимало. Більшовики вивчили уже мене по голосу і по вадках, тому впізнавали здалеку. Під час бою мусилося віддавати голосно команди, а голос у мене був дзвінкий і пізначний, тому вони зафіксували багато проведених мною боїв.

Слідство проводить капітан Петухов — високий, худорлявий, з подовгуватим, смуглим обличчям. Розмовляє російською і має зі мною труднощі, бо я навмисно вставляю густо слова з гуцульського діалекту. Від 4 грудня 1948 до 6 січня 1949 року поводитися зі мною досить миролюбиво. До камери не вкидали, годували добре. В кабінеті мене охороняли постійно два автоматники. Спав на розкладачці.

Мені пропонують очолити обласну оперативну групу, з якою буду оперувати по Станіславській і Чернівецькій областях. Для цього наберу собі в полку роту солдатів. Мовляв, ти знаєш людей, зв'язки, явки, тактику, внут-

рішню обстановку... А чого не знаєш, то зможеш відчути, бо досвід маєш великий. З твоєю допомогою швидко зліквідуємо оунівське підпілля. Ти закінчив старшинську школу, пошлемо тебе до Москви в академію. Станеш великою людиною, матимеш всі блага. Шкода, щоб такий хлопець пропав у в'язниці. Користі від цього не буде ні тобі, ні Україні. А так житимеш, служитимеш Україні, яка буде процвітати. Ти просто заблудився. Подумай добре і погоджуйся, як зробив це Олесь. Зараз він має все — звання, працю, квартиру, гроші...

Одного ранку до кабінету заходить Петухов, а за ним просувається боком Олесь, недавній надрайонний провідник СБ. На ньому акуратна офіцерська форма з капітанськими погонами. Підходить ближче, подає руку: «Здоров, Кривоносе!» Руки я зрадникові не подав. Він сів за столик біля слідчого. Той покинув нас, щоб ми, як старі знайомі, погомоніли. Не встигли двері за капітаном зачинитись, як я кажу: «Слухай, Олесю, невже ти думаєш, що мені тут мало... Ще й ти прийшов мене клювати». Він якось знітився, почервонів, аж впрів, і відповідає: «Кривоносе, на те, що я зробив, були певні причини. А ти поступай, як сам знаєш». Подивився я на враз зникчемнілого агента й з притиском звелів: «Забирайся геть!» Старший за мене років на два Олесь не ризикнув ослухатись, бо надто добре знав мене. Та й гадаю, що на щось інше перекинчик і не сподівався. Людей на той час він продав уже дуже багато, сотні смертей на його чорній совісті.

Свою юдину справу Олесь — Віктор Оманчук зі Стримби на Надвірнянщині розпочав з того, що видав енкаведистам постій керівників підпілля на Медвежому між Лючею і Нижнім Березовом. Вночі 4 травня 1948 року там загинули в бою Рибак — Роман Качорівський з Городенки, що працював на той час організаційним референтом Коломийського окружного проводу ОУН, друкарка Звенислава, працівник технічної ланки Потіха. Ще трьох повстанців енкаведисти тієї ночі смертельно поранили. Через два дні Олесь здав уродженців Дніпропетровщини братів Соколовських, які працювали на ОУН на легальщині. Микола малярював у дорожньо-

експлуатаційному управлінні і керував підпільною бойвою. Анатолій керував Чернівецьким військово-технічним училищем, а Леонід був автоінспектором у Коломиї. Всіх трьох братів-патріотів, колишніх офіцерів Червоної армії, енкаведисти заарештували. Тим часом Олесь продовжував продавати своїх вчорашніх друзів по боротьбі. Наступними його жертвами впали у Верхньому Вербіжі Ярема — Іван Бежук зі Спаса, випускник Коломийської гімназії, талановитий маляр і скульптор, Буревій — Михайло Романиця із Тишківців на Городенківщині, сотенний УПА, опісля під псевдо Артур і Улас — член надрайонного проводу ОУН, бойовик із Наддніпрянщини Полтавець. Невдовзі по загибелі чоловіка знайшла смерть від руки зрадника і Марія Ткачук-Романиця, випускниця Коломийської гімназії, уродженка Спаса, яку в підпіллі знали як Липку.

Сам Михайло Оманчук 1954 року вступив до Львівського університету, а шістдесятого року розпочав учительвання на Буковині. Чи не навідують його ночами душі проданих ним і замордованих більшовиками українських повстанців?

Мене повсякчасно не покидала думка, як вийти зі скрутної ситуації достойно, щоб не заплямити себе, Організацію, УПА. За власне життя не переживав, бо до смерті готовий був щоденно, як і кожен повстанець. Якби колишній командир сотні УПА став більшовицьким провокатором, то була б велика ганьба. Так собі розмірковував довгими ночами в кабінеті на четвертому поверсі. Мушу вистояти, щоби не заплямити пам'яті полеглих і тих, що продовжують нелегку боротьбу.

Про втечу із будинку МГБ, який надійно охоронявся, мови не могло бути. Надіявся втекти дорогою або з таборів. Обкладений був зусібч німою охороною. Лише один сержант-кавказець сказав мені якимось: «Кривonos, помні харашо, за нет — суда нет». Але я й так до нічого не признався.

Якось вклався спати на розкладачку та й думаю, що не така вже й велика мені біда. Сплю спокійно, не боюся ні погоні, ані облав. Немає потреби спати на одне око й одним вухом наслухати ворога. Спокій. Ще й охороня-

ють. До вікна мені забороняли підходити. Двоє здорових, озброєних охоронців із сержантськими личками сиділи наді мною день і ніч, не відлучаючись ні на мить. Чемно приносили їжу, виводили в нужник. Поводили себе мирно, але автомати завжди напоготові.

6 січня з Києва прибув якийсь високий чин. В його присутності полковник Сараєв і майор Форманчук почали дещо грубо натискати на мене, спонукаючи до співпраці. Я відкинув зайву дипломатію і відповів офіцерам: «Невже ви думаєте, що український повстанець настільки підлий, аби зрадити друзів? Ніколи!» Сараєв, що сидів за столом навпроти, почервонів, як печений рак. Грюкнув обома кулаками об стіл та як гаркне: «Дать ему запорожскіх канчуков!» Київський туз у цивільному вирячкувато споглядав мовчки. Звідки взялися здоровенні солдати. Напхалося їх в кабінет багато, що й не злічити. Налетіли на мене, наче тільки й чекали слушної нагоди, аби розім'яти застояні м'язи. В кліп ока скрутили мене й почали гамселити, хто чим гаразд — кулаками, ліктями, чоботами. Били довго, аж замучились, сараки, а я втратив свідомість. Очуняв наступного дня на холодній бетонній долівці в карцері у підвалі. Все тіло тремтить від холоду і нестерпно болить. Тьмяно поблискувала загратована лампочка під стелею над дверима. Я знову кудись провалився. Не відчував ні холодного бетону, ні побитого тіла.

Третього дня два амбали попід руки повели мене на слідство до капітана Петухова. Розпочались справжні допити. Десь на четвертий день капітан не витримав мого віднікування і підскочив до мене з криком: «Ти будеш гаварить, ... тваю мать!» І фляц мене долонею по щоці. Я відступив крок і запитую: «О, то у вас б'ють?» А він витріщив червоні очиська і крізь зуби: «А ти што думал, гладят?!» Я тоді як врїжу йому з усього маху кулаком в підборіддя. Він і пішов, як у нас кажуть, «воробцем». Перекотився кілька раз і як закричить з кутка: «Караул, бандіт убивает!» Налетіла на мене червонопогонна зграя, хто з чим. Я відбивався шалено скільки міг. Звідки й сили взялися. Петухов був здоровіший за мене, але здався дуже легким. І ті, що накинулись на мене, теж вигля-

дали слабаками. Я дістав надлюдську силу на той момент, чи то зі страху, чи зі злості... Солдати розліталися, мов пси від ведмедя. Але все-таки збили з ніг, а тоді вже відвели душу. Місили мене чоботами, аж їх сьомі поти заливали.

Як відносили мене в карцер — не пам'ятаю. Від «спілкування» з червонопогонниками відходив близько тижня. Дні визначав по пайках, які спромогався якось лічити. Добова карцерна норма — 200 грамів хліба і кухоль води. Черговий з коридору крізь малесеньке вічко час від часу спостерігав за мною в камері.

Коли поверталася пам'ять, вкотре дунав, як витримати, щоб не покрити себе соромом, нікого не продати. Жити не хотілося. А й покінчити із собою не було сил і змоги. На мені штани без пояса, сорочка, гімнастерка і чоботи. Навіть повіситися ні на чому і ніде. Черговий слідкує за кожним порухом, бо їм я потрібен живий. Залишалося лише терпляче молити Бога, щоби дав сили волі, мужності витримати все і чесно вмерти...

Через сім днів допити відновилися. В кабінеті слідчого чотири здорові солдати в'язали мене в клубок і кидали на підлогу. І тільки після цього розпочинався допит. Розмірено, методично били шомполами по гомілках. Катували зі знанням справи Петухов і ще три офіцери-слідчі. «Гаваріть будешь?» Мовчу. Стук. Ні пари з уст. Стук, стук. «Одумался?» Мовчання. Знову стук, стук, стук... Я твердо постановив собі не обмовлятися жодним словом. Побиті ноги закровоточили, в очах зіркопад, у вухах дзвони... Конвоїри закинули мене в карцер непритомного.

Наступного ранку солдати винесли мене на четвертий поверх, і все розпочалося наново. Запитання. Мовчання. Удар... Я вже навіть не міг дивуватися байдужій бездушності більшовицьких катів, їхній патологічній жорстокості. В ногах болю уже не відчував — лише віддавало в серці й голові. Легкі й треновані колись ноги зробилися, мов коновки, й почорніли, наче обвуглені колоди. Після кількох годин нелюдських катувань відчув, як тіло моє починає палити гарячка. Слідчі те бачили по моїх розширених зіницях, мали ж бо у катівському ремеслі багатий досвід. Хутко тицяли мені під пахву градусник. Як-

що ртутна кулька піднімалася за сорок градусів, давали передихнути, бо «пацієнт» може померти, якщо менше — добивали до відповідного «градуса» і зносили до карцера. Так що мордували мене більшовицькі допитувачі з «науковим підходом». Після такої «задушевної» бесіди з офіцерами я оклигував два або й три дні в карцері. Опісля все продовжувалось. Як тільки ледь зажевріє в моєму потовченому тілі життя, мене тут же хапають і тягнуть на допит. Мої офіцерські штани попримлипали до покалічених ніг, у чоботах хлюпала кров, аж поки не засихала. Катування продовжувалось без вихідних і святкових.

Лежу ледве живий в карцері. Дорогою від слідчого до карцера втратив пам'ять, тому намагаюсь згадати, як втрапив до підвалу. Либонь, як звично, мене закинули, мов лантух з половою. Притуманим зором воджу по камері. Зупиняю його на бетонній тумбочці і налічую на ній сім пайок хліба. Отже сім діб я провалявся без пам'яті. Арифметика дуже проста — щодня приносять по двохсотграмовій пайці хліба. Звестися на лікті не можу. Нарі — оковані залізом дошки — здається, вросли в мою закривавлену спину. Ворухнути не можу навіть пальцем. Десь ополудні пронизливо заскрипів у незмащеному замку ключ, протяжно рипнули двері. Поріг карцера переступає чоловік у генеральській папасі і штанях з лампасами, за ним просувається начальник в'язниці, позаду ціла погонована свита. Їх я не міг розгледіти з нарів. Генерал обдивився мене, побитого, закривавленого і чорного, та й запитує в начальника в'язниці: «Што с нім?» Той лише мовчки стенив плечима, кліпаючи на високе начальство червоними, мов у кролика, очима. Процесія поспіхом покинула карцер.

Не знаю, чи то генеральський візит подіяв, а чи слідчі самі зметивали, що з мене нічого не виб'ють, але з того дня, 10-го березня, мене перестали катувати. Слідчий Петухов старанно занотовував мої слова. Я відмовлявся підписувати протоколи, які вчитував вельми уважно, якщо були якісь перекручування. Дуже швидко привчив його до точності, бо не хотілося капітанові щоразу переписувати протоколи. Наука інструктора Залізного не пропала марно. На перевишколі він наголошу-

вав, що одне невірне слово в процесі слідства може суттєво вплинути на його перебіг і на подальшу долю допитуваного. Запитання ставилися найрізноманітніші. Кого знаю з провідників? Де перебував? Хто годував? Де криївки? Зв'язки? Як ведуться зв'язки? Називав мені багато імен, псевдо. Знали емгебісти більше, аніж я думав. Цікавились крайовим провідником СБ Митарем. Розпитували про Бориса, Сталю. Їхні характери, ставлення до підлеглих. Кіровим не цікавились, бо він уже працював на більшовиків тоді. Не обминули увагою Сірого, Хмару, Недобитого... За Сталевого запитували багато, бо у чекістів було наше з ним фото зі старшинської школи. Але я відповів, що знаю Сталевого тільки по вишколу.

Якось до кабінету приводять двох стопчатівських стрибків, які воювали раніше в сотні Білого, і Шутку з моєї сотні, який тепер «стрибкував» у Лючі. Стопчатівські нічого про мене сказати слідчому не могли, бо не знали мене. А ось Шутка, так той поскаржився, бідолашний, капітанові, що я колись наказав дати йому на м'яке місце двадцять п'ять буків. Восени сорок сьомого я післав його до Лючі, уродженцем якої Шутка був, в розвідку. Хотіли зробити на енкаведистів засідку в селі, що прилягало до районного центру. Більшовики під час своїх «походів» у гори йшли через Лючу сміливо, бо не сподівалися в себе під носом партизанських засідок. Саме на це й був розрахунок. Шутка пішов і, мов камінь у воду... Аж через тиждень післані мною стрільці приводять його від молодиці. Дезертира за повстанськими законами треба було розстріляти, але я пошкодував хлопця. Обійшовся ласий до молодиць вояк двадцятьма п'ятьма буками. А тепер ось розповідає слідчому про мене все, що знає і чого не знає. Петухов перепитує мене за ту екзекуцію. «Було таке?» «Було, — відповідаю. — А тепер дуже шкодую...» Петухов невимовно втішився отими моїми словами, але я додав: «...Шкодую, що не розстріляв тоді Шутку. Порушив революційний закон і маю тепер його за свідка». У допитувача мого аж щелепа відвисла. А я запитую у капітана, чи можна брати до уваги свідчення людини, яка має до мене особисту неприязнь, хоче звести порахунки. Кажу, що в УПА такі

свідки не проходять. Своєю скаргою Шутка перекреслив усе, що намолов перед цим.

У процесі слідства я був майже впевнений, що процес мені дістанеться смертельний, тому думав лише, як достойно вмерти. Аби не заплямити честі воїна УПА, не втоптати в болото гідності українця. Господь Бог допоміг мені вистояти. «Справа» моя вийшла «худенька» — всього кілька десятків аркушків.

Наша сотня двічі здійснювала зтяжні рейди з Березовів аж до Бессарабії. Допитувачі відчували, що я добре знаю зв'язки, людей на всьому тому обширі. Особливо цікавила їх легальна сітка. Бо майже всіх офіційних підпільників енкаведисти знали: псевдо, прізвища, навіть світлини мали. Більшовицька агентура хліб даремно не їла. А ось легали, тобто люди, які працювали собі спокійно в державних установах, але були оунівцями, до їхніх рук майже не втрапляли. Чекістів неймовірно лютило, що поруч з офіційною сіткою ОУН ефективно діяла повсякчас неофіційна. Тому більшовики намагалися вибити з мене зв'язки й імена в Коломийській окрузі і Буковині. Без них у сорок сьомому наша сотня не здійснила б тривалий рейд Буковиною. Це чекісти знали достеменно.

Кажуть мені, що Олесь, який оперував лише в Коломийському надрайоні і знав значно менше, здав понад п'ять сотень підпільників. А ти пройшов Коломийську округу й Буковину, тобі відомо вдсятеро більше. І думаєш, що тобі це так просто минеться?..

Окружний провідник Сталь нав'язав на Буковині надійну легальну сітку ОУН, яка функціонувала, як швейцарський годинник. Офіційне ж підпілля на Буковині наприкінці сорокових ледь животіло. Котрих оунівців не знищили румуни, німці й мадари, донищували більшовики. А ось легали трималися стійко. Саме вони забезпечували Березівську сотню під час рейду зв'язками, розвідкою, всім необхідним.

Пантелеймон Василевський навчався у Чернівецькому університеті. Проте гризти граніт науки не було головним завданням молодого, але вже досвідченого оунівця. Насправді кмітливий і освічений хлопець тримав зв'язки з підпіллям Кубані. Організував там надійну і

дієву сітку ОУН і працював з нею, виконуючи важливі доручення окружного провідника Сталя. Василевського більшовицькі спецслужби не розсекретили. Його заарештували й засудили за якісь інші підпільні справи, хоча підставою могло послужити те, що він українець та ще й розумний. Для двадцяти п'яти років сталінських концтаборів цього цілком було достатньо. Пантелеймон мужньо витримав тортури й нічого не сказав допитувачам про свою діяльність на Кубані. Легальна сітка ще довго функціонувала й після його ув'язнення. Передувала арештові Василевського вельми цікава подія на Коломийщині.

Олесь, перейшовши на службу до більшовиків, здав багато провідників різного рангу, але ще більше — рядових підпільників. Повідомив зрадник своїм господарям і про чотирьох військових льотчиків, які активно допомагали українським повстанцям. Були ті чудові хлопці-патріоти родом зі Східної України. Їхня допомога оунівцям, їхня небезпечна праця вартували кількох бойових сотень УПА. Своєчасна інформація давала можливість рятувати життя тисячам людей. Хлопців вчасно попередили про зраду Олеся, бо контррозвідка в ОУН працювала добре. Льотчики на бомбардувальниках повтікали до Австрії і таким чином врятували собі життя. Трапилася ця подія, здається, навесні сорок восьмого. Після їхньої вдалої і зухвалої втечі край накрила хвиля більшовицьких арештів. Потрапив під неї і Пантелеймон Василевський. Про основну діяльність оунівця-легала більшовики ніколи не дізналися.

Багатомісячне пристанище моє — карцер — це кімнатка прямокутної форми два кроки завширшки і п'ять завдовжки. В кам'яній стіні — ніша-нари. За тумбочку править масивний ковбан. Вночі клав на нього голову, аби випростати ноги на коротких нарах. Нарі на цілий день приковувались до стіни, щоби арештант не мав змоги сидіти чи лежати. Бетонна долівка завжди волога й холодна, як гірська печера, але запахом від неї віддавало зовсім не гірським. Під стелею малесеньке віконечко з грубезними ґратами. Над ним вмурована тьмяна електрична лампочка, яку також бозна за яку провину заградували. Масивні двері оббиті залізом. У них «вовчок», в

який можна дивитися тільки з коридору. Наглядачі нечутно спостерігали за ув'язненими. Воду для умивання приносили в старому іржавому відрі. Лець не забув за атрибут будь-якої більшовицької в'язничної камери — смердючу «парашу». Піднімали наглядачі о шостій ранку. Щосили гамселить ключем у двері і кричить недоріганим півнем: «Пад'юм!» Через кілька хвилин зирить у «вовчок». Якщо в'язень ще не на ногах — карають. На покару в'язнична обслуга була вельми винахідлива й «щедра». Я втратив лік карам у карцері.

За місяць побої дещо позаживали, синці трохи посходили з мого потовченого тіла, і мене знову вкинули до загальної камери. Приємно здивувала одна річ — застав там свою куртку, що була найбільшим моїм «скарбом», бо нічого більше я у в'язниці не мав. Співкамерники мої виявилися порядними людьми, тому й одежина лежала на місці. Роздобув я її в Яблуніві у крамниці восени сорок восьмого року. Зайшли ми з кількома хлопцями до крамниці, що неподалік районного МГБ, ще перед вечірніми сутінками. В крамниці, що знаходилася годі в хаті лісничого Пицюка, застали лісничого і крамаря. Обох трохи налякав несподіваний візит партизанів, але ми їх заспокоїли. Взяли найнеобхідніші для холодної зими речі, а все, що залишилося, велів роздати людям. На весь взятий товар я написав крамареві розписку, де вказав дату і поставив підпис. Розписка та по сьогоднішній день лежить у моїй «справі». Начальникові МГБ в Яблуніві дісталось від вищого начальства за те, що Кривоніс у нього під носом «взяв» крамницю. Куртка з доброго чорного сукна служила мені вірно.

У камері все ще сиділи лікар Володимир Манюх, директор Тисменицької хутрової фабрики Михайлович, Андрій Стефуранчин — сільськогосподарський інженер, чемпіон України з марафону, випускники Коломийської гімназії Іван Романюк з Городенки і Вашкурак з Королівки під Коломиєю, Решко з Космача. Останній видавав заміж дочку. На весілля прийшов з Косова майор МГБ Сибірцев. Партизани давно винесли лютому україножерові смертний вирок, полювали за ним, а тут така нагода. Вбивцю мирних людей зліквідували просто на весіл-

лі. Господаря, який нічогосінько не знав, звинуватили в допомозі повстанцям. По цій же справі сидів і Михайло Мамчук, який був весільним гостем. Переживав за своїми дітками дяк з Іванівців, який керував у рідному селі церковним хором. Не знаю, за що заарештували немолодого чоловіка, бо там не до розпитів було. Всього в камері мучилося від задухи й тісноти понад тридцять заарештованих. Спати могли лише на боці, поверталися за командою. Сиділи почергово, бо місця бракло навіть для цього. Старостував у камері Михайлович — старий член КПЗУ. Давав партизанам для пошиття чобіт шкіру, тому й «загримів». Знаю, що немолодий чоловік помер першого ж року в таборах. Годували заарештованих звично — пайка хліба, баланда в металевих мисках. Один раз на місяць, здається, дозволялося отримувати передачу з продуктами. Але мене то обходило мало, бо приносити пакунки мені було нікому — мама все ще переховувалася від більшовиків по людях.

Одного дня наглядяч запитує, хто є в камері на літеру «С». Всі мовчали, тому голос подав я. Мені тицьнули під ніс папірець з переліком того, що є в передачі, й прізвищем хто її приніс. Я прочитав й обімлів. Ще вчора заявляв слідчому, що не знаю Розалії Малкович, а тут ось приймаю від неї торбу з харчами. Дівоче прізвище Розалії Геник, і родом вона із Середнього Березова. Вона жінка в тому, що вийшла свого часу заміж за брата вчительки Параски Малкович, яка переховувала дитину крайового провідника СБ Митаря. Хтось доніс більшовикам, проте проворна жінка зуміла якимось незбагненим чином втекти з дитиною в Коломию до професора хімії Міхняка, з дружиною котрого вони приятелювали. Проте зрадники все-таки довершили свою чорну справу — вчительку Малкович схопили й засудили на двадцять років. Доля ж дитини і пані Міхнякової мені невідома. В процесі слідства дізнався, що Митар загинув. Фотографію вбитих провідника і його дружини показував слідчий, схилиючи мене до співпраці. Обое лежали приперті до якоїсь стіни. Я їх відразу впізнав, бо знав досить-таки добре. Отож більшовикам не терпілось посадити і Рузю Малкович, тому дуже мене мучили, щоби-м посвідчив на

неї. Я віднікувався зі всіх сил — не знаю і край. А тут ось, добрий день в вашу хату, — передача від людини, яку я «не знаю». Підпис у папірці свій я поставив, передачу забрав. Але в горло нічого не лізе, чекаю завтрашнього дня.

Зранку слідчий Петухов злорадно тицяє мені того папірця. «Ну што, Сімчич, і тепер будеш гаварить, што не знаком с Разаліей Малковіч?!» Я набрав повні легені повітря, проколов повеселілого слідчого поглядом і заявляю: «Так, буду говорити, що не знайомий». Вперто-нахабна поведінка коштувала мені того дня потрошених кісток. Дорого дісталися мені пшеничні коржики, сало, масло... То була моя перша й остання передача в станіславській в'язниці. Порожній мішок ще довго слугував мені по етапах і був згадкою про відважну березунку. Рузиним поступком я захоплювався, адже сама ходила по лезові, будь-якої миті могла втрапити до в'язниці, а мені не побоялася принести передачу. З Розалією Малкович вдалося зустрітись аж через шістнадцять років. Шістдесят п'ятого року я завітав до мами в село, то Рузя дізналася й прибігла. Вона теж побувала в більшовицьких концтаборах, але засудили її у п'ятдесятих роках.

З того часу я завів у нашій камері такий порядок, щоб переданими харчами в'язні ділилися порівну. Принесені мені наїдки розклав на куртку й мішок і припросив друзів по камері. Повторювати не було потреби. Харчами ділилися всі, за виїмком священика, якому приносили часто повні торби різної смакоти, так що він не встигав з'їдати і викидав зіпсуті продукти до «параші». Після кількох бесід мені вдалося все-таки перекопати скупуватого душпастиря в необхідності ділитися з ближнім. Ділився, правда, не вельми охоче. В камері були люди, яким зовсім нічого не приносили, то що — їм з голоду пухнути. Співкамерники поважали мене за принциповість, а може, діяла моя уніформа з відзнаками сотенного УПА. Стефуранчин годинами захоплено розповідав про спорт. Манюх намагався описати нам винайдений ним новий спосіб переливання крові, навіть дисертацію розпочав на цю тему. Багато анекдотів і казок знав інженер з Ковалівської шахти. Я переповідав прочитане і

ні слова про справи військові, бо тайняки не дрімали ніде. Вранці і ввечері ми всією камерою молилися вголос. Конвоїри забороняли, тарабанили в двері, карали — позбавляли прогулянок. Але на них ніхто не зважав.

На прогулянку виводили похмурим коридором на подвір'я. Звідти заґратованим проходом-коридором у дворик для прогулянок, не набагато просторіший за камеру, але з небом над головою і свіжим повітрям. Зверху прогулянковий плац обплутаний металевією сіткою-павутинням, щоби не обмінювалися записками поміж двориками. Але в'язні умудрялися й через це дротяне хитросплетиво перекидати записочки у хлібних кульках. Ходили ланцюжком по колу. Над головою стовбичив на трапі наглядач, слідкував за порядком. За півгодинну прогулянку ми п'яніли від свіжого повітря. Коли ж наглядачі заганяли до смердючої камери, робилося ще гидотніше. Ходити мені було важко, бо потовчені більшовиками ноги боліли ще три роки.

Останні дні слідство пішло спокійніше й жвавіше, бо вже не пропадав час на тортури і зализування ран після них. Лише запитання й відповіді. Ситуація досить цікава, навіть потішна, незважаючи на зловісність місця, де розгорнулися події. Слідчий знає, що я «ліплю горбатого», я знаю, що йому відомо про мою брехню. Але тим не менше ми обопільно задоволені й працюємо «злагоджено». Офіцер запитує, я відповідаю, він записує, що б я не сказав.

10 березня 1949 року слідство закінчилося. Капітан Петухов каже мені: «Ну што ж, Сімчич, дастаточно. На четвертак уже накрутілі. Твайо счастье, што атменілі подрастрельную статью. Тебя б расстрелялі. Заканчиваем дело». Я підписав «двохсоту» статтю — закінчення слідства. Справу Петухов здав до прокуратури, звідти — в суд.

Суд не забарився. 13 березня мене з якимись незнайомими хлопцями «воронком» привезли до приміщення суду. Суддя Федотькін і прокурор роботи мали доволі. Конвоїри загнули наш чималенький гурт до заґратованої кімнати, звідкіля викликали за списком до судової зали. За столом, окрім судді й прокурора, сидів ще якийсь чолові'яга. Судове дійство тривало від сили десять хвилин.

Монотонно відбарабанили звинувачення. Цікавляться в мене, чи все правильно. Відповідаю ствердно. Вони зробили вигляд, що про щось радяться. Після цього суддя зачитав вирок. «Іменем Саюза Саветскіх Саціалістическіх Республік бандіт Сімчіч Мірослав Васільєвіч за шестілетнее участіє в банде УПА прігаваріваєтса Станіславскім абласним судом к двадцаті пяті гадам лішенія савабоды в ісправітельно-трудоавих лагерях с параженієм в правах пять лет». І все, бувай здорова, чорнобрива! Я досить спокійно вислухав стандартний на ті часи присуд, бо вже давно був готовий до такого вибрику долі. Розмірковував собі, що треба якомога швидше виїхати в табори. А там зможемо або втекти, або ж ефективно боротися. Надії на зудар між Заходом і Сходом майже не було. Розраховувати мусилося на себе, вірних друзів і Господа Бога.

Вивели із зали. На руках сухо клацнули наручники. «Воронок» погуркотів засуджених до в'язниці. Загнали вже до іншої напхом напханой в'язнями камери. Квітневого дня до камери прибули після судилища Василь Неміш з Чернятина і Іван Романюк з Городенки. Їх уже також пропустили через судівський «млинок». У двадцять першій підвальній камері протримали недовго, бо перегнали нашу братію до в'язничних камер. У станіславській переповненій в'язниці пробув до другої половини липня 1949 року.

ЕТАПИ, ТАБОРИ, БУРИ...

*Печора, Чукотка, Хібіни,
мороз на вустах, ніби гать.
Чи є де краї, Україно,
де діти твої не лежать?!*

Дмитро Радьков

Тюремне подвір'я наповнювало чадними газами бортове авто. Нас, десяток закайданованих в'язнів, всадили по обидва борти. Конвоїри з автоматами пильнували некліпно. На вокзалі машина під'їхала щільно до «столипіна», і нас по одному, мов овець на стрижку, закидали до вагона. Купе аж тріщали від в'язнів. Стояли на головах один в одного. Про ніяке сидіння до Львова й мови не могло бути. У Львові червонопогонні автоматники оточили вагони. Без зайвих церемоній приетапованих позапахали в традиційні «воронки» — і на пересилку, яка «потішила» звичними вже тіснявою і смородом. Пересильна в'язниця була величезна, проте вісім її просторих бараків не могли помістити етапованих невільників, яких було, як листу в осінньому лісі. Тому в'язнів постійно вивозили в сибіри, де місця було значно більше, натомисть привозили все нових і нових. Всю Україну намагався загнати до в'язниць звироднілий більшовицький кат.

Життя людське зіткане з подій. Можуть вони бути незначними або ж вагомими, як і можуть бути приемними чи не дуже. На приемні я сподівався мало, але й вони траплялися зрідка в новій і нестерпно ненависній для мене іпостасі невільника. У львівській в'язниці під час прогулянки почув раптом знайомий голос. То мене впізнала Люба Скільська із Середнього Березова. Від чистого дівочого голосу обдало з голови до ніг карпатським леготом. Другий приемний трафунок мені влаштував вітчимів брат, який з дяка зробився православним священиком, оскільки греко-католицькі священики вже давно «пасли ведмедів». За німців чоловік сидів у станіславській

в'язниці. Я відносив йому передачу, бо ніхто з його родини не відважувався, боячись німців. Тепер він відповів мені тим же — приволік торбу харчів. Як у Березові дізналися, що я у Львові? Мабуть, спрацювала в'язнична «пошта». Під час прогулянок в'язні умудряються перекинути через огорожу записочку з вістями про себе. Якщо вона потрапляє на волі в добрі руки, то рідні її отримують. Моя потрапила саме в такі. І як вислід — повний мішок усякої всячини з рідних країв. Подякувати доброму чоловікові я не зміг, на жаль, бо, повернувшись з місць «не столь отдалённых», не застав його серед живих.

Три тижні в пересильній в'язниці пройшли в постійних роздумах-планах. Знав, що чекає мене в таборах особливо суворий режим, тому подумки втікав то з в'язниці, то з етапу. Одного дня заходять наглядачі і — «с вещами на выход». З кожної камери відбирали лише по сорок осіб, боячись, мабуть, щоб в одній камері в'язні не домовилися і не натворили чогось дорогою. Споконвічне «Розділяй і владарюй» діяло на всіх щаблях людиноненависної комуністичної імперії. Відібраних пішки погнали до недалекої залізниці. Там прикладами і лайкою позаганяли до «телятників». У кожен вагон напхали по вісімдесят етапованих. Обстановка традиційна — ґрати, замки, двоповерхові нари, «параша», московська лайка...

Виданих сухарів не вистачило, бо потяг добами простоював у якихось тупиках. Тому в Іркутську сухарів додали. Дорогою познайомився з колишнім студентом Львівського університету Юрком Дяківим. Надумали втікати і підбили до того ще кількох надійних хлопців. В одного були американські черевики зі стальними пластинами в обцасах. Заточили і вийшов непоганий ніж. Тим знаряддям без передиху вирізали діру в підлозі вагона. Справа просувалася досить непогано, і ми з нетерпінням запертої в клітці пташки чекали моменту, коли випурхнемо на волю. Але... Завжди оте «але». В сусідньому вагоні, як виявилось, хлопці також не дармували. Проте майже готову діру виявили солдати, а може, продав котрийсь паршивець. Конвоїри налетіли шуліками, били кожного, хто траплявся під гарячу руку. В'язнів поперекидали з вагона у вагон, поперемишували. Здійснювали щогодини цілодобові перевірки

— дерев'яними молотками обстукували у вагонах стіни, підлогу, стелю. Етапованих переганяли в протилежній кінець, «перераховуючи» кожного двічі замашним грабовим молотком по спині або голові. Декому «щастило» отримати добрячого лупанця і тричі. Таким чином нас молоткували двадцять вісім нестерпно довгих діб аж до порту Ваніно. Голод і фізичний біль я переносив легко, бо звиклий, а ось біль моральний зносити не міг. Ледве стримувався, щоб не накинутись на вгодованих червонопиких знущальників. Проте здоровий глузд заставляв терпіти і вичікувати слушної миті для втечі.

З Іркутська виїхали 20 серпня. До Ваніно доїхали порівняно спокійно. Там весь наш етап загнали до «першої», пересильної зони. Не встигли всі сімсот зморених довгою дорогою в'язнів розміститися на просторому майдані, як пролунала команда конвоїрів: «Садись!» Тільки повсідалися, а із-за бараків на сидячих голодними шакалами налітають побутовики. Розпочався грабіж посеред білого дня, в етапованих забирали харчі, одяжу, куриво... Дорогою, як нас не ділили конвоїри, ми встигли все-таки здружитися і згрупуватися. Зголодженним і виснаженим політичним в'язням додавали сили лють і відчуття власної правоти. Тому злодійні дали таку відсіч, на яку вони аж ніяк не розраховували. Духопелили від душі, не шкодуючи ні кулаків, ані ніг. Блатні здійняли вереск, мов кнурі в свинарнику, не багато із тієї грабіжницької братії встигло винести ноги. Проте на допомогу кримінальним злочинцям кинулися охоронці, яких допіру не знайти було і з вогнем. Солдати накинулися на нас ще лютіше, аніж перед цим побутовики, бо задум табірною начальства залякати новоприбулих «бандер» їхніми вислужниками жуликами не вдався. В скорому часі на місці побоїща не зосталося жодного вуркагана. Хто зміг, пошкутильгав сам, а решту повиносили. І злочинцям, і їхнім погонованим господарям ми довели, що вчорашні вояки УПА вміють і можуть постояти за себе за будь-якої ситуації. Більше до нас на тій зоні ніхто не присікався.

Ніч провели в дірявому, смердючому бараці з купами сміття і блощицями, що падали на голови зі стелі, мов парашутисти. Наступного дня весь наш етап перегнали

до сусіднього «другого» табору. Там утримувалися лише політичні в'язні. Знаю, що в «четвертій» і «п'ятій» зонах також знаходилися самі політичні. Всього ж там було дванадцять таборів.

На новому місці ми обжилися швидко і почувалися досить спокійно, оскільки довкола були порядні люди, такі ж, як і ми, політичні. Наступного дня хтось затягнув пісню. Я відразу ж підхопив, бо співати любив завжди. Нас підтримали інші, і вийшов цілий хор. Десь посеред другої чи третьої пісні чую знайомий голос із-за огорожі «четвертої» зони. Василь Якуб'як із Мишина кричить: «Кривоносе, привіт!» Упізнав мене, другака, по голосу. Був чотвим у Морозовій сотні. Ми з ним нерідко затягували в Карпатах української. Співав Василь, як і воював, добре, та й я не відставав. «Ну, — каже, — друже, смерека би тя втяла! Ти також тут?» Зустрічі зраділи обидва невимовно. Василь уже рік у неволі. Першопочатково відбував на Тайшеті. Ретельно підготував і здійснив з друзями втечу із табору. Спорудили пліт, і рятувалися від погоні водою. Так надійніше, бо пси не занюхають слід. Але їх все-таки виявили. Обстріляли густо з кулеметів. Василеві серед небагатьох вдалося вижити посеред граду куль... А далі — повторно суд, етап на Колиму. І ось — зустріч.

На «другій» зоні доля вкотре звела із знайомими по станіславській в'язниці хлопцями з Городенківщини Іваном Романюком, Василем Немішем, Миколою Токариком. Через три дні нас позаганяли до трюму теплохода, який взяв курс на «сонячний» Магадан. Замість запланованих семи діб добиралися цілих дванадцять. Потрапили в такий скажений шторм, що кілька діб теплохід лише розсікав носом величезні хвилі і безсило гудів усіма двигунами. Через днище трюму постійно прибувала вода, та ще й щохвилини обдавало солоними бризками згори. Не скажу, що пережив вельми приємні дні посеред розбурханого холодного безбережжя. Досі доводилося форсувати норювисті гірські Прут і Черемош. Але там видно було береги і довкола рідні гори. А тут — довкіл холодний свинець морської води, чужина. Погибель! Але козак не без долі... Видно, Господь почув наші безперервні щирі молитви, і

на четвертий день стихія вгамувалась. Правда, біда ніколи не ходить наодинці. На зміну штормові, що висотав усі наші кишки, прийшов голод, бо сухарі вже давно закінчились. Побутовики, очунявши від шторму, знову взялися за звичну справу — грабіж. Але й цього разу їм прийшлося непереливки. Багатьох з них на магаданську землю виносили з глибоких трюмів бездиханних.

У холодному Магадані — знову тепла зустріч. Здівався із Юрком Дяківим, з яким готували втечу ще дорогою зі Львова. Юрко виявився компанійським хлопцем, а ще розумним, відважним, добрим організатором. Засудили студента медицини за так звану справу Галана. Багато невинних студентів, і не тільки їх, постраждало тоді через оту горезвісну «справу»...

У сорок дев'ятому році ми застали в таборах власовців і каторжників-українців, засуджених в 1945-46 роках. Опісля каторгу відмінили, ввівши натомість посиленний режим. Але від зміни назви нічого не помінялося. Режим залишився попередній, у бараках камерна система, на роботу і з роботи гнали під конвоєм, двері бараків замикаються, секції в бараках теж на замках, на вікнах ґрати, та ж непосильна праця і мізерне харчування...

З пароплава походили голодні, зачумлені від трюмного смороду і морської хитавиці. В'язнів сформували у невеликі групи і під конвоєм гнали кілька кілометрів до пересилки. З пересильної зони через два тижні я потрапив на «посьолок» Спокійний, що за п'ятсот кілометрів від Магадана. Дванадцять сотень в'язнів у зоні добували золото відкритим способом і в шахтах. Оскільки я ще був трохи при здоров'ї, то потрапив до шахтарської бригади. Про шахти уже доволі наслухався, тому навідріз відмовився від бригади. За непослух посадили до карцеру на п'ятнадцять діб. Після «виховання» холодом і голодом ведуть до оперуповноваженого. Витріщується на мене риб'ячими очима. «Ну што, пайдошь работать в шахту?» «Ні, не підуй!» Отримую ще п'ятнадцять діб карцеру. Їсти не дають, студінь неймовірна. Мороз тисне понад п'ятдесят градусів, а карцер не опалюється зовсім. Двісті грамів глевкого хліба і горнятко холодної води на добу не рятують ні від голоду, ні від холоду. Після дру-

гої «п'ятнадцятидоби́вки» в крижаній могилі я ледве доплентався під конвоєм до кабінету опера. І зробив це лише задля того, щоб почути з його лайливих уст про третій термін — п'ятнадцять діб. Після сорока п'яти діб «холодильника» мене вже два конвоїри відтягли повід руки до оперуповноваженого. Я сам собі здавався дзвінкою бурулькою під хатньою стріхою. Конвоїри затягли мене почерез поріг і пустили. Я незчувся, як лежав на підлозі. Останні сили покинули моє промерзле тіло. Опер глянув на мене і цідить крізь прокурені зуби: «А куда мне теперь тебя нахер паслать?» Витискаю з себе, що тепер мені байдуже. Опер командує конвоїрам, щоби вивели мене. Руки-ноги закоцюбли, але думка ще тепліє. Думаю, що знову несуть моє закрижаніле тіло до карцеру. Але дорогою конвоїри цікавляться, з якого я барака. Притягли мене до нашої секції в бараці й кинули, мов промерзле поліно, на нари, які вказав днювальний. Увечері хлопці повернулися з роботи, напоїли мене теплою баландою, розтерли. Поступово ожив. Валяюсь собі на нарах. Ніхто не чіпає мене зо три дні. Помаленьку почав ходити, вже міг навіть перейти барак вздовж.

Одного ранку приходить нарядник і повідомляє, що мене скерували до четвертої бригади. На вахті мені показали бригадира — немолодого, поважного чоловіка. Тридцять сьомого року міністр, здається, лісової промисловості СРСР Заводніков потрапив під колючу «мітлу» Єжова, і тепер ось бригадирує в зоні. Випало мені працювати в механічному цеху. В'язні працюють по дванадцять годин у двозмінному режимі на токарних, фрезерних, свердлильних верстатах. В цеху тепло, бо цілодобово палахкотять печі — металеві бочки з вирізами. Дрова-обрізки носяться із сусіднього столярного цеху. Я всівся собі біля пічки та й гріюсь. На полуденок з'їв свою порцію баланди й продовжую вигріватися біля вогню, бо до роботи ніхто не заставляв. До барака вже йшлося веселіше. Наступного дня знову займаю облюбовану диспозицію біля тепла. В полудень розважливий бригадир пропонує палити печі, буде видавати мені дві пайки. Бачить бо, що ледве ногами перебираю. Добова пайка становила тоді триста грамів хліба, триста грамів каші і чо-

тирнадцять грамів цукру. Відповідаю, що подумаю до завтрашнього дня. Ввечері порадився з хлопцями і став цеховим «кочегаром». З бригадиром умовився, що дрова мені приносять, бо я сил для того ще не мав. За три місяці легкої праці я трохи оклигав і від'ївся.

Проте на тисячу двісті в'язнів пічок у таборі не настарчишся. Від каторжної праці, знущань адміністрації, недоїдання в'язні хворіли і гинули масово. За півроку мого перебування в цьому таборі білий світ покинуло понад півтисячі невольників. Найближчий шлях до місця праці — сім кілометрів. Метрів триста в'язні після зміни ще так-сяк дибали, а далі починали падати. Їх підхоплюють під руки і тягнуть, з часом валяться з ніг і ті, що тягли. Іноді до табору плелися годин шість. Конвоїри злющі, лаються, аж слиною пирскають, їм також хочеться відпочити після зміни. А що виснажені в'язні вдіють? Солдати скаженіють, гупають прикладами по кістлявих спинах, але то помагало, як мертвому припарка.

Кожен в'язень намагався пронести до табору під полою блаженської одежини якусь дровеняку, що суворо заборонялося, та й знайти якесь полінце в безлісій тундрі було складно. У вічній мерзлоті росли лише невеличкі чупраки. Отож знайдене дорогоцінне полінце тягнемо до барака, бо інакше позамерзаємо, та й води не матимемо ні краплини, нічим буде розтопити ожеледу. Біля самого табору конвоїри велять викинути дрова, їх вони позабирають собі, щоб також грітися. У таборі була сива кобила, якою возили надобану на ріці ожеледу для кухні, лазні, прання... В лазні милися двічі на місяць. В'язневі видавали півтора літра гарячої води, якою мусилося і помитись, і бороду відпарити для гоління. Перукарями були побутовики. Голили обломком коси. Як потягне тупою залізякою, аж кров бризкає з обличчя. Воду як не щадили, її ніколи не вистачало. Воші лазили нашими зголодженими тілами, як мурашва. Одежу пропарювали, але то допомагало мало. Ми гірко піджартувували, що нендзу підігрівали, аби не застудилася. В таких нестерпних умовах люди мерли, як мухи. Мертвих ніхто не хоронив. Щоранку кухарі, бо були вгодваніші за інших, витягували з кожної секції трупи і волокли до прохідної. Щокілька

днів з рудника приїжджав самоскид, трупи завантажували в кузов, мов дрова, і везли в Чортову щілину між двома високими скалами. Розповідав мені Гриць з Бурштина, що в 1956 році та ущелина була повна людських кістяків. Можливо, так і лежать просто неба на вічній мерзлоті.

За короткий відрізок часу повмирало двоє моїх сусідів по нарах. Вранці піднімаємося за командою наглядача, хто не встиг — карають карцером. Торсаю сусіда за коліно, щоби вставав, а він, як поліно. Вмер вночі, саракка, ніхто й не завважив. І сам він не усвідомив, що йде з життя, бо лежав у тій позі, в якій ліг звечора.

Начальник табору старший лейтенант Ісаєв одного дня вишикував усіх своїх «підопічних» на плац. Когутячим голосом сварить нас за погані «виробничі показники». В'язні ж стоять і від вітру похитуються. Яка з нас, в біса, робота? Кожен чистий «доходягя» — ледве шкіра на кістках тримається. А Ісаєв каже: «За последнее время у нас производственные показатели снились до невозможности. Етава терпеть больше нельзя. Вот што я вам скажу: будете харашо работать, будем харанить в белье, не будете работать — без белья!» Піднімати «виробничі показники» я не збирався, навіть під загрозою бути викинутим до Чортової щілини голісіньким. Та й не я один...

Табірні начальники відкрито говорили нам, політв'язням-українцям, що їм ми непотрібні зовсім. Від нас вимагалось якомога більше виконати роботи і померти. Десь ми уже з цим знайомилися. Чи не в гітлерівській програмі «освоєння» України?

У Магадані запізнався з Ярославом Довбушем із Ямниці і Василем Цимбалюком, що родом теж із якогось підстаніславського села. Обоє краян судили в таборах повторно. Славко прибув з Тайшета, де зарізав ненависного нарядника, що знущався над в'язнями. Невисокий, щуплий Славко застрибнув здоровенному нарядникові на плечі і бив ножем, поки той втікав до вахти. Нарядник впав під ноги конвоїрам, а Славко пішов здаватися оперуповноваженому. До п'ятнадцяти років каторги суд добавив Довбушеві ще двадцять посиленого режиму. Цимбалюк, теж каторжанин, потрапив на уранову шахту в Будугучаку, де панувало страшне свавілля. Будугучак —

велика долина, в якій помістилися чотири каторжні табори, знаходився п'ятсот кілометрів на північ від Магадана. В таборі адміністрація з допомогою вислужників безчинствує, особливо дістається каторжникам-українцям від нарядника Бубновського. Начальство закрило очі на звірства поляка-шовініста, тому порядок каторжани вирішили навести власноруч. Весь табір, величезна колона невільників, стоїть на розводі. Викрикують номери каторжан. Цимбалюк на свій номер вийшов із колони і попрямував до нарядника. Не встиг Бубновський спам'ятатись, як лежав з розчерепленою головою. Цимбалюк віддав сокиру конвоїрові і подався до режимної частини за новими двадцятьма п'ятьма роками. Василя я більше не зустрів, але Славко повідав, що хворий на сухоти Цимбалюк помер уже вдома. Бачу його, як сьогодні, дуже високого, стрункого, з мужнім красивим обличчям.

На початку травня 1950 року приходить на мене наряд з Магадана. «Воронок» гуркоче мене до столиці Магаданської області, яка займає територію понад мільйон квадратних кілометрів. Багаторічну мерзлоту північної області розкраюють дві великі ріки Коліма і Анадир. Коліма — головна ріка Якутії — початок свій бере у Колімських горах і, пробігши понад дві тисячі кілометрів, впадає у Східно-Сибірське море. Вісім місяців ріка дримає під крижаною товщею. В тридцятих роках двадцятого століття безлюдний холодний край «залюднили» в'язнями-українцями, так званими куркулями зі Східної України. В сорокових роках басейн Коліми «перенаселили» знову ж таки українцями, але вже здебільшого «західними» і представниками інших поневолених більшовицькою Росією народів. У сталінських концтаборах мучилися, губили здоров'я, гинули сотні й сотні тисяч людей, єдиною виною яких була любов до рідної Вітчизни. Магаданська область на той час була відома величезними покладами золота, лютезними морозами і системою концтаборів. Саме місто Магадан засноване на початку тридцятих років, і будували його українці-«куркулі», яких привезли на берег бухти Нагаєво Охотського моря недремні московські чекісти. Містом Магадан став у 1939 році. Отож, мене алярмово етапують до «українського» міста Магадана.

Дорогою гадаю собі, що повезуть мене аж до Станіслава. На те, на мою думку, були дві причини. Першою, либонь, було те, що до рук енкаведистів потрапило вже чимало підпальників і вояків УПА, які могли дати слідчим якісь додаткові матеріали на мене. Другою причиною було введення смертної кари в СРСР. Очевидно, міркую собі, хочуть мене розстріляти. Проте, на щастя, я тоді помилявся, ловлячи дрижаків у закрижанілому «воронку».

Дослідство проводили у Магадані місяців зо три. Матеріали прийшли зі Станіслава бездоказові, на вищу міру не набиралося, хоча слідчі аж впрівали від старання. Проте їх остуджувало, мабуть, те, що відсидів я лише один рік із присуджених двадцяти п'яти. За двадцять чотири роки північних «курортів» я спокійненько міг врізати дуба. Такою логікою покеровувалися мої допитувачі, що було зрозуміло з їхніх слів і поведінки, тому мені не додали нічого до й так немаленького терміну.

На пересилці в Магадані запізнався з в'язнем-інвалідом з Київщини. Чимось припав мені до серця немолодий добродушний чоловік, я йому, вочевидь, теж сподобався, бо звів мене зі своїм приятелем, колишнім викладачем української літератури Київського університету Василем Грабовецьким. Обидва «на ведмедах» ще з 1937-го. Грабовецький працює десятником на будівельному майданчику. В'язні будують бараки, казарми, гаражі... «Сватають» мене до себе на роботу. Я відмовляюсь, бо не хотілося підводити порядних людей, оскільки працювати не збираюся. В один голос заспокоюють мене, мовляв, перепрацювати не будеш. Грабовецький був років на тридцять старший за мене, проте цікавився всім, мов мала дитина. Розпитує мене детально про УПА, про боротьбу з гітлерівцями і більшовиками. Видно, зацікавив я його чимось, бо дуже вже припрошував до себе. Чотири бригади, над якими Грабовецький десятник, гримлять на все довкілля як найпередовіші. Тому я знову-таки відмовляюся, бо ставати передовиком соцзмагання не збирався. Підопічні Василеві отримують по три пайки за перевиконання норми і мають досить таки свіжий вигляд, бо не переробляються. Але мені ці всі подробиці поки що невідомі. Начальник будівництва в управлінні таборів капітан Равич

— киянин. Після будівельно-архітектурного інституту воював з німцями на фронті. Відтак за партпутівкою добровільно-примусово був скерований на розбудову Магадана. Оскільки місто на березі Охотського моря будувалося руками невільників, то й став бойовий офіцер найголовнішим будівельником над в'язнями в магаданських таборах. Він організував будівельні бригади по зонах, призначав десятників бригадирів... Отак і зустрілися з Василем Грабовецьким і швидко знайшли спільну мову. А кажуть, що українці недружні. Неправда! Розумний й інтелігентний капітан проникся трагічним становищем невинно засудженого університетського викладача і вирішив полегшити його страждання, а заодно, допомогти й іншим в'язням. Капітан Равич записував Василевим бригадам виконаної роботи стільки, скільки необхідно було для більш-менш пристойного харчування. Пишуть, що там обвалилося, там копали, тут закидали... Лець не «закат сонця вручну». Завдяки цим невеликим хитроцям хлопці на роботі добряче відпочивали, мали потрібну пайку, ще й користувалися славою «передовиків». Людей до бригад підібрали надійних, щоби не продали.

Нарешті я дав згоду на працю в одній з «передових» бригад. Байдикую день, байдикую другий, третій... Тижнів через два Василь дає мені роботу. Біля новобудов зводили гаражі. Але на тому місці височіли валуни завбільшки з хату. Їх треба було якимось чином прибрати. Підривати не годилося, бо повилітають шибки в новозбудованих будинках. Потужної техніки, щоби їх пересунути, також немає. Проте є дешеві підневільні руки. Каміні викопували, або, вірніше, закопували дівчата-невільниці. Справа та була вельми ризикована, але що важило в совітській імперії життя якогось там українця чи українки, до того ж проголошених «ворогами» народу. Василь запитує мене, чи буду попом. Віджартовуюсь, мовляв, у мене вся родина з діда-прадіда — священики. «То й добре, — каже десятник, — «хоронитимеш» валуни».

Номеровані невільниці підкопують величезну кам'яну брилу зусібіч, виривають під нею печерки. Щомиті каменя може розчавити бідолашних, мов комашину. Щоб цього не допустити, я ставлю міцні дерев'яні підпорки,

як у шахті. Таким чином, сантиметр за сантиметром, ми «хоронимо» злополучні камениська в мерзлу землю. Отака мені випала «попівська» місія. «Паства» в мене була хороша — веселі, незважаючи на важку неволю, дівчата-щебетухи. Я ревно пильнував, аби, не дай Боже, котрись бідолаху не скалічило або не вбило каменем. Не знаю, чи то мої опори були такі вже надійні, а чи була на то воля Господня, але за весь час моєї праці там не трапилося жодного нещастя. Пропрацювали ми дружно і весело до пізньої осені, аж поки не зліквідували тимчасовий будівельний майданчик.

У дівочій бригаді було кілька росіянок і білорусок, а решту становили українки. Запамяталася мені краянка Ганна з Вербіжа під Коломиєю. Дівчат вивезли кудись на подальшу розбудову закрижанілого Магадана, а мене перевели до бригади теслів, у якій пропрацював три роки. Компанія у нас підбралася відповідна: Микола Дорошук з Волині, Андрій Полоз із Тернопілля, Михайло Пушик з-під Станіслава... Всіх уже не згадати, але здебільшого то були хлопці, що здобули в боях з німцями, мадярами, москалями добрячий гарт. Майже всі були вояками УПА, тому кожен почував себе, мов у рідному повстанському відділі.

Завдяки Василевому землякові і згуртованості в'язнів ми за три роки непогано відхарчувалися, зміцніли тілом. Неволя переносилася легше, але... Під весну Василя зненацька заболіло горло, почав щодень все більше й більше хрипнути. Лікарський діагноз виявився вбивчим — рак горла. До двох місяців чудової людини не стало. На місце Грабовецького прийшов інший десятник, порозоставляв своїх бригадирів, яких ми не знали. Життя пішло іншим трибом. Хоча капітан Равич і залишався на своїй посаді, з новими десятником і бригадирами він не ризикнув працювати попередніми методами, бо міг хутко поміняти офіцерську шинель на зеківський бушлат. В більшовиків це виходило дуже швидко. Показники наших бригад катастрофічно впали. З передових ми враз зробилися найвідсталіші.

Справа ця відразу ж зацікавила табірних начальників. За нас ціпко взявся оперуповноважений. Розпочала-

ся «перетряска» в'язнів. Звичайно, я потрапив до першого авто з етапованими, яке погуркотило відібраних зеків у засніжену невідь. Оперативність чекістська пояснюється ще й приходом на службу нового оперуповноваженого. Старого п'яничку-росіянина, який, окрім чарки, нічим не цікавився, замінив молодий служака-литовець. Високий, стрункий, з довгим тонким носом блондин ревно взявся за службу. Скрупульозно переглянув усі особові справи політв'язнів. Моя «справа», зрозуміло, усе розповіла ретельному оперові. Тому без зайвих балачок і розпитувань мене з відповідною компанією в'язнів було відправлено на етап.

Привезли нас до «лаґпункту» Д-2, за вісімсот з чимось кілометрів від Магадана. Побачене в таборі приголомшило. Коїться щось несказанне, ще гірше, аніж у тому, звідкіля вирвався три роки тому. Шайка блатних виторяє просто-таки неймовірні речі — знущаються з політичних в'язнів, грабують, заставляють працювати на себе. Шевці, які латають взуття невільника, змушені цілодобово горбатіти на жуликів, шиючи взуття, яке злодії продають вільнонайманам. Кухню вурки об'їдають до крихти. Весь невільний люд стогне від нечуваної наруги, а табірній адміністрації хоч би хни. Блатні допомагають начальству тримати у вузді політичних в'язнів і за це мають оті всі «привілеї». «Блатують» здебільшого росіяни, з наших, українців, до них пристали Яворський і Ліщук. Подивився я день-другий на оті безчинства, подивився та й думаю, що треба щось діяти, інакше — смерть, бо підчинятися звироднілим бандитам не збирався. Пороззирався по табору. Назирих непоганих хлопців, але якісь вони роз'єднані, затуркані. Треба їх зібрати до купи, міркую собі, та й боронитися гуртом. За три попередні роки в Магадані я непогано підхарчувався й почувався нівроку на силі, готовий був до будь-якої боротьби. Помалу сформував групу з хлопців, що мали трохи фізичної сили, були тверді духом і не мали жодної краплини рабської крові. Ядром нашої бойової групи стали Богдан Розшиб'юк, Ярослав Бунь, Андрій Полоз, Мирослав Стоян — хлопці-бандерівці. Всього ж набралось понад п'ятдесят в'язнів — ціла чота.

Працюють в'язні у таборі в дві зміни. Дальбудівську станцію Д-2 будує понад три з половиною тисячі в'язнів. Станція немала, і зона величезна. Вирішуємо, що найкраще дати бій блатним посеред білого дня, щоб не змогли порозбігатися під покровом темряви. Операцію ретельно спланували й провели відразу ж по виході з їдальні після полуденку. Виловлювали жуликів по бараках і давали добрячого прочухана. Блатні, хто ще міг, переляканою отарою кинулися під захист охорони. Табірні начальники заховали своїх пестунчиків від гніву політичних в'язнів у бурі, там вони й переховувались якийсь час від нашої відплати. Під час операції до бойової групи стихійно приєдналося ще кілька сотень в'язнів, терпець яким увірвався. Розправа була короткою і безжалісною.

У таборі Д-2 зійшовся з чудовим хлопцем із Лемківщини Мироном Мицьом. Молодший за мене на два роки, Мирон народився в селі Полонна, повіт Сянік у свідомій українській родині. Село славалося своїми культурно-просвітницькими традиціями. Миронів батько Іван перед війною був головою сільської «Просвіти». Тому їхню хату часто навідувала польська поліція. Безрезультатні обшуки закінчувалися погрозами запроторення до Берези Картузької. В такій атмосфері ріс і виховувався Мирон з трьома братами і трьома сестрами.

З приходом німців у Полонній активізувалося оунівське підпілля, багатьох членів ОУН німці заарештували і утримували у в'язниці в Сяноці. У середині серпня німців змінили совіти. Розпочалася примусова мобілізація до Червоної армії. Майже всі забрані з Полонної хлопці в скорому часі загинули на фронті. У грудні 1944 року більшовицька влада забралася, натомість зорганізувалася влада Польщі Людової. Продовжилися, ще завзятіше, арешти і мордація українців. Вдень нападали військо і поліція, вночі загони Армії Крайової. Терором і одні, й другі, примушували українців покидати рідні землі і виїжджати в совітську Україну. Комуністична влада в Україні не тільки не стала в обороні своїх братів на землях українського Закарпаття, але ще й допомагала польським шовіністам ширити терор. На захист безборонного населення стала єдина, але могутня сила — Українська Повстанська Армія. Ми-

рон Мицьо стає зв'язковим станиці ОУН—УПА в рідному селі. За німецької окупації він зібрав і надійно замагазинув цілий арсенал зброї — більше десятка німецьких гвинтівок, кулемет МГ-42, тисячі набоїв, десятки гранат, пістолет, два далековиди. Все це багатство хлопець передав наприкінці літа сорок п'ятого новоствореній сотні УПА Дідика. Сам вступив до районної СБ в 4-ому районі на Лемківщині. Але цьому передував рейд куреня УПА Прута — Павла Вацика із Заріччя Надвірнянського району. Славний курінний провів своїх звитяжних вояків Дрогобиччиною, Лемківщиною, Перемищиною, Словаччиною й Закарпаттям, наводячи жах на банди енкавидистів і польських комуністів. Рейд повстанського куреня аж із Чорного лісу на Станіславщині мав величезний вплив на молодь, яка масово зголошувалась до УПА. Вітав прикарпатських вояків і Мирон Мицьо, на той час стрілець самооборонного кущового відділу. До повстанської сотні вступив і Миронів старший брат Андрій — Верниволя. Невдовзі його призначено провідником 5-го району «Холодний яр» в Перемищині. Разом із сотнею Громенка — Михайла Дуди брат великим рейдом у 1947 році перейшов на Захід.

У районній СБ Мирон Мицьо — Дух пройшов кількатижневий інтенсивний вишкіл і в перших днях жовтня 1945 року був скерований до особистої охорони шефа ГВШ УПА Перебийноса — Дмитра Грицяя і політичного референта Проводу ОУН, головного редактора журналу «Ідея і чин» Тараса — Маївського Дмитра під час їхнього перебування на Лемківщині. Доля обох героїчна і трагічна водночас. Тарас загинув 19 грудня 1945 року у сутичці з чеськими прикордонниками при спробі перейти до Західної Німеччини, Перебийноса не стало 22 грудня того ж року. Загинув у в'язниці чеського міністерства безпеки в Празі, щоби не потрапити до рук катів із НКГБ. Група СБ Мирона Миця залишилась на зв'язку між Україною і Заходом, який переходив через Чехословаччину і діяв до літа 1946 року.

На початку осені сорок шостого Дух стає командиром групи зв'язку і розвідки, до якої ввійшло понад десять добре вишколених спецкур'єрів. Після акції «Вісла» на теренах Лемківщини майже не залишилося українців,

тому Мирон у складі групи із семи повстанців через польсько-чеський кордон іде на Захід. У кількох запеклих сутичках з поліцією на території Чехо-Словаччини троє вояків загинуло, а решта добирається до Австрії, щоби потрапити там до рук австрійської поліції. Втекти вдалося лише одному. Австрійці передали захоплених російському «Смершу». Слідство Мицьо проходив у в'язниці в місті Баден, де його допитував одеський єврей. Майор не розумів української мови і був природженим садистом, любив хрускіт пальців в'язня, затиснених у дверях. Опісля хлопцеві пощастило, бо майора замінив полковник-українець, що ставився до арештованого досить людяно на допитах.

Суд відбувся 8 січня 1948 року в Бадені. Судив військовий трибунал ЦГВ. За нецілих дві години п'ятнадцятьом воякам УПА виголосили вирок. Мирона Мицьо судили як громадянина Польщі. За статтями 58-2 і 58-11 дали 15 років «ісправітельно-трудова лагера» і 5 років заслання. У лютому перевезли до Львова, а звідти — в Ухтинський район Республіки Комі. Працював у бригаді теслів. Навесні потрапив до штрафного табору на трасі між Тайшетом і Братськом. А далі невільницький шлях стелився до пересильного табору у бухті Ваніно на березі Охотського моря. В таборі очікували подальшого етапування на Колиму, Камчатку, Чукотку тисячі в'язнів, здебільшого, українців. Мирон стає членом табірної підпільної ОУН, де присягу «Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за неї» складає на папері власною кров'ю. Двома суднами «Ногін» і «Джурма» наприкінці травня 1950 року в'язнів, мов виловлену в морі рибу, транспортують під конвоем двох військових кораблів до Магадана. Мицьо перебув морську хитавицю і голод у трюмі «Джурми». У липні п'ятдесятого тягарівки пригуркотіли чималий невільницький гурт із Магадана до засекреченого табору Д-2, що вріс у колимські мерзлоти рядами колючого дроту і кулеметними вишками.

На задротованому клапті вічної мерзлоти за вісімсот кілометрів від «сонячного» Магадана доля й звела нас із Мироном Мицьом, що вирізнявся серед загалу ерудицією, а мужністю не поступався бувалим в'язням. У нас

зав'язалася коротка невільницька дружба. В таборі Д-2 мучилося понад три тисячі в'язнів, яким випало будувати найпотужнішу на Колимі електростанцію. Мирон, маючи певний досвід, очолює бригаду теслів, яка невдовзі стає передовою в системі «Енергобуду». Хлопцям в бригаді день зараховується за три. Мирон не має жодних відомостей про свою родину і це його гнітить. Найстарший брат Дмитро і сестра Катерина з родинами були виселені в радянську Україну, тією ж таки акцією «Вісла» батьки були вигнані на понімецькі землі в Польщі. Допоміг випадок. На початку 1954 року звільнився хлопець із бригади, який повернувся в Дрогобицьку область. Там зустрів переселенців із Полонної. В такий спосіб наладнався зв'язок із загубленою родиною.

У травні 1955 року Мирон Мицьо звільнюється, але ще залишається на висилці. Працює виконробом зовнішніх робіт на електромережі високої напруги від табору Д-2 до Сусумана, оскільки майор КГБ Воронцов дозволу на працю в таборі не дає. У грудні п'ятдесят шостою мій табірний знайомий зумів виїхати в Польщу до батьків. Помалу налагоджує сімейне життя, одружившись з Катериною Дембицькою. Заводять діточок Марка і Марійку. Замешкують в місті Бартошиці, де обоє й працюють на добрих посадах. Мирон ще й підробляє трохи грою на скрипці й акордеоні. Тим часом таємно готуються до виїзду в США, брат Андрій прислав з Америки відповідні папери. Влітку п'ятдесят дев'ятого Мирон проходить тримісячну перепідготовку в польському війську. Тим часом батьки дружини Катерини після багатьох старань нарешті виїжджають навесні шістдесятого за океан. А в серпні того ж року і Мирон з Катериною та двома діточками перебираються до Сполучених Штатів, маючи на всю родину двадцять доларів.

Замешкали тимчасово у брата Андрія в штаті Нью-Джерсі. Часи були не найкращі, бо панувало безробіття, незнання англійської ускладнювало життя прибульців. Перебивалися дрібними заробітками. На початку 1962 року Мирон Мицьо пошкодив собі хребет і переніс складну операцію. Переїхали на Лонг-Айленд, штат Нью-Йорк, до родичів дружини. Наприкінці шістдесят тре-

тього зуміли купити власну хатину. Зажили трохи краще, але Мирон знову травмував хребет, тому змушений був закінчити школу менеджерів, щоби отримати добру працю. В бюро книговедення на посаді менеджера продукції пропрацював до виходу на пенсію у 1990 році. Дружина працювала бухгалтером в адвокатській конторі.

Діти Миронові здобули вищу освіту, Марко економічну, а Марія — правничу. Вона одружилася з Олександром Ковтуненком, обоє проживають у Києві.

Заробляючи важкою працею на шматок насущного, Мирон Мицьо не забував і про національно-громадську діяльність. Він член товариства вояків УПА ім. генерал-хорунжого Тараса Чупринки в США. На Лонг-Айленд не виявилось колишніх упістів, тому Дух створює Організацію оборони чотирьох свобод України, стає першим головою 42-го відділу ООЧСУ. З допомогою друзів організовує першу в США школу гри на бандурі. Тридцять українських бандур звучали чи не по всьому східному узбережжі Америки. Не відстає від чоловіка в громадській активності і дружина Катерина. Вони обоє кількаразово обираються по чергово головами ООЧСУ.

Багато працює Мицьо і на культурницькій ниві. У сімдесятих стає головою крайової управи Організації оборони Лемківщини в Америці, організовує фундацію дослідження Лемківщини, яка видала чимало книжок, започатковує видання журналу «Лемківщина». Бере участь в спеціальній програмі американського національного телебачення НБС, в якій відає світові правду про ОУН—УПА і більшовицькі табори. Часто мають з дружиною доповіді про ОУН—УПА, сибіри, а також акцію «Вісла».

Кілька разів Мирон Мицьо відвідав Україну, мав зустрічі з кряянами і друзями, був присутнім на проголошенні Незалежності України. Нині спільні друзі розповіли мені, що дев'яносто другого року Мицьо привозив для Міністерства оборони України електронну техніку від 42-го відділу ООЧСУ і вручив її полковникові Скіпальському, за що був прийнятий до Спілки офіцерів України. Був делегатом першого Всесвітнього форуму українців, учасником святкування 50-ї річниці УПА в Києві та першого Конгресу світової федерації лемків у

Львові. Привозив гуманітарну допомогу середнім школам в Миколаївській області.

Мирон Мицьо активно збирає кошти серед української еміграції в США на видання в Україні потрібних книг, за що йому щирі шана і дяка. Я дякую Богові, що на схилі літ допоміг відшукати ще одного мого приятеля по комуністичній неволі, який врятував мене від голодної смерті під час півторарічного перебування в бурі. Так, саме Мирон Мицьо — Дух, організував тоді збір харчів серед політв'язнів і своїми людьми з величезним ризиком передавав найнеймовірнішими способами мені, ледь живому в'язневі буру. А допомагав йому Яків Дмитрюк із Черемхова на Коломийщині, колишній командир боївки. Після таборів Яків оселився в Макіївці біля Донецька.

Наведення порядку в таборі, де панували сваволя і беззаконня, з рук нам не зійшло. Понад дві сотні учасників відплатної акції тюремники зігнали до огороженого барака і утримували під замком довгий час, вимагаючи видати організаторів. Оскільки з їхньої затії нічого не вийшло, нас погнали в «заборонену зону», аби прополотти смугу землі, що носила оту назву, від бур'янів. Проте ми дружно відмовились, бо здогадувалися, що конвоїри пересічуть нас, беззбройних, із кулеметів на вишках, щойно ступимо на «заплетку». Посидимо там якийсь час бездіяльно, і нас знову женуть до карцеру. Перебудемо день на штрафному пайку, а наступного ранку конвоїри знову заганяють нас до «забороненої зони». Знову категорично відмовляємось від прополовання. Сценарій повторюється. Кількагодинне сидіння. Карцер. Покара голodom... І так тривало кілька тижнів.

Начальникам, очевидно, набридла гра, що не приносила їм жодного результату. Тому оперуповноважені Воронцов і Підгорний організовують провокацію. Виводять під конвоєм в «заплетку» нашу бригаду і групу побутовиків. Ми традиційно відмовилися йти на смугу, блатні взяли з нас приклад. Конвоїри залишають обидві бригади і кудись собі подалися. Зонівські опери розраховували, що жулики влаштують «бойню» політичним, але прорахувалися. Чудово розуміючи, що нас провокують, ми поради-

лися й вирішили все-таки скористатися слушною нагодою, щоби остаточно поставити блатних на місце. Чим ми ризикували? У кожного термін по двадцять п'ять років. Кого боятися? Чого остерігатись? Надумали діяти рішуче й зухвало. Зброї ніякої жоден політичний в'язень мати не міг, бо надто вже ретельно й прискіпливо обшукували нас конвоїри. Наскільки прискіпливо, що й «забули» «обшманати» блатних. Бандити мали з собою ножі, кастети, іншу холодну зброю. Ми ж були голіруч. Неподалік гуркотів млин, перемелюючи вугілля. Хлопці, що його обслуговували, наварили, на нашу просьбу, на арматурні ручки величенькі сталеві кульки. На полуденок нам принесли разом з харчами замашненькі металеві «булави».

Блатні вилежувались після обіду, насолоджуючись подумки майбутньою розправою над беззбройними, як вони себе тішили, політв'язнями. Але реальність для них виявилася дещо іншою. Ми дружно пустили в хід грізну «зброю». За короткий час добряче потрошили блатним кості. Не вцілів жоден, бо втікати було нікуди, а конвоїри-охоронці з автоматами позабиралися геть згідно оперівського плану розгрому політичних. Розгром відбувся, але дубасили блатних. Правда, ми пильнували, щоб не вбити котрогось, бо на той час з'явився якийсь указ «голова за голову». Віддавати ж своє життя за якогось вуркагана жодному з нас не хотілося. Більше політичних в'язнів на прополювання «забороненої зони» конвоїри не водили і блатні відтоді в таборі пошовковіли.

З групи, яка рахувала бандитам ребра, відібрали вісім в'язнів. Судили нас за перше і за друге побоїща. Стаття 59.3.16 — табірний бандитизм, від трьох до десяти років. Кожному з нас влупили від душі ще по десять років. Але оскільки максимальний термін в СРСР тоді становив двадцять п'ять років, то нам просто-напросто з дня присуду треба було починати відбуття покарання наново. Тобто, ті роки, що ми уже відбули в неволі, не зараховувалися, попереду в кожного «свіжий» термін, довжиною в двадцять п'ять років.

СИЛЬНІ ДУХОМ

*Невладний над нами ні голод, ні страх,
Хоч ми безборонні і голі, —
Вже краще загинути в концтаборах,
Ніж бути рабами — на волі!*

Іван Гнатюк

Після суду мені, як злісному порушникові режиму, впаяли рік карцеру. Півроку я відсидів у карцері до суду. Отож, загалом «відпочивав» у зловісному карцері півтора року. Скажу щиро, що то немало. Думав, що буде мені каюк. Холод, голод, спрага висушили мене, мов блощицю. Правда, виручили, як завжди, друзі, не дали мені вмерти в бурі. Іван Ільницький з Нижнього Березова і Василь Левицький із Середнього Березова в негоду підповзали до віконця моєї камери-одиночки і на тичці просовували кусень хліба. Ільницький — Риболов воював у Березівській сотні, Левицький був у боївці. Обидва ризикували життям, долаючи поповзом вогневу лінію. З вишки червонопогонники стріляли без попередження. Проте в пургу солдат більше пильнував, як би його не знесло вітром, аніж за буром. Однаково хлопці наражалися на смертельну небезпеку, бо підступи до бараків посиленого режиму прострілювалися зусібіч. Ті невеличкі шматочки хліба допомагали підтримувати в моєму геть кволому тілі життя. А може, то було усвідомлення, що про мене ще хтось дбає, друзі не забули мене?

Багато допомогла лікарка із санчастини Людмила Кірякова, яка мала добру жіночу душу. Здійснюючи обхід в'язнів-штрафників у карцері, виписувала мені щоразу риб'ячий жир для лікування. Хліба дати не могла, бо я на карцерному режимі, але ставила якийсь діагноз і підтримувала мене отим риб'ячим жиром. Отак допомогала мені добра росіянка. Таким чином я пережив вісімнадцять страхітливих місяців у карцері.

Чекісти достеменно не знали, що саме я організував відплатну акцію супроти злодійні, проте здогадувались. Трохи допоміг їм Ніколай Рокітін, колишній інженер, власовець, російський шовініст. Він щось трохи бачив і чув, трохи понавидумував. На початках на допитах він тримався, нічого не говорив, аж поки його не опрацював опер Підгорний. Про розмову їхню згодом розповів мені наглядач. «Слухай, — каже опер, — чому ти такий дурний? З ким ти зв'язався і кого захищаєш? Чому мовчиш? Ти що, не знаєш, хто такі бандерівці? Таж вони хочуть незалежної України. Без Росії! Кумекаєш?!» Намолов тому сім міхів гречаної каші. Власовець і «розколовся». Шовініст завжди застається шовіністом — чи він монархіст, чи він комуніст. Якби не «допомога» Рокітіна, нас, либонь, і не судили б, позаяк доказів не було жодних.

Про що я тільки не передумав у холоднющому бурі. Перебрав у пам'яті кожен день, кожную подію, навіть з раннього дитинства. За півтора року окрім закрижанілої зусібч бетонної труни карцеру нічого не бачив. Анічогі-сінько! Ні неба, ні сонця, ні дерева, ні травинки, ні пташини... Похований заживо. Ковані металом нари відмикали від стіни о двадцять другій годині, щоби рівно о шостій знову примкнути. Вісім годин лежав на холодних нарах, решту часу ходив тісною камерою, бо на студений бетонній долівці особливо не посидиш. Зрідка перестукувався азбукою Морзе почерез стіни із сусідами зліва і справа. Наглядач почує і тоді кара — позбавляють і так мізерної карцерної пайки. Мене штрафували часто. В знак протесту організував восьмидобові голодовки. Проте начальство ніяк не реагувало на такі акції. У таборах, де в'язні вмирали масово, на голодовки ніхто не звертав уваги, і вони були недієві як засіб боротьби.

По виході з буру я познайомився з Пантелеймоном Василевським, який після повстання в Інті з новим терміном потрапив на Колиму. З відбитими нутрощами і перебитими руками-ногами непокірний оунівець лежав у табірному шпиталі. Я вийшов з буру не набагато кращий — худий, аж прозорий, — лише шкіра й кості. Друзі мене активно підхарчувували, і за кілька тижнів я трохи відійшов. У молодому віці людина реабілітується-

ся фізично швидко. Енергійний і діловий Василевський за час мого перебування в бурі зумів зібрати групу надійних хлопців. Вони й почали наводити в зоні порядок. Майже всі блатні співпрацювали з табірною адміністрацією, були донощиками, тому мали великі привілеї. Умудрялися навіть грабувати й гвалтувати вільнонайманих працівниць бухгалтерій, складів. І це сходило їм з рук. Після нашого погрому неподобства дещо припинились, але з часом відновились. Василевський зі своїми хлопцями знову розставив усе по місцях. Вийшовши з буру, я побачив зовсім інших в'язнів — дружніх і згуртованих. Кожен відчував себе людиною.

У таборі зустрів стрільця моєї чоти Суворого — Дмитра Лахманюка із Космача. Тримався молодцем, як і личить українському повстанцеві і гуцулові.

Таборами ГУЛАГу масово прокотилися акти непокори, страйки, повстання, тому Москва змушена була піти бодай на часткове послаблення табірному режиму. Рік 1955-й приніс деяку полегкість для політв'язнів, тільки не для нашої опальної «вісімки». Нас розкидали по різних «лагпунктах». Кожен відчував на собі недремне око оперів і їхніх вислужників. Я потрапив на особливо суворий режим. Табірні власті організували в Ягодінському управлінні Колими окрему спеціальну зону в Известковому, селищі, де випалювали вапно. Невільники швидко ослабали на силікоз і гинули сотнями. З усієї Колими до того табору позвозили сотні політичних в'язнів, яких збиралися похоронити у вапняних кар'єрах.

У глухій лісотундрі кілометрів за сто двадцять від дороги, посеред непрохідних гнилих боліт, розбили табір, доїжджалось до якого тільки взимку по мерзлому. В середині червня розмерзало, а наприкінці серпня вже випадав сніг. Літо тривало якихось два місяці, і на цей період табір був відірваний від усього світу. У віддаленому таборі спершу працювали побутовики, але на них далеко не заїдеш. Тому й організували «спецзону» для політв'язнів. Мовляв, і працюватимуть, і швидко повимирають, клопоту з ними поменшає.

Ми хутко дотумкали, до чого йдеться, і відмовилися працювати. Жоден із майже тисячі в'язнів не вийшов на

роботу. Проминув тиждень, другий... До табору приїжджає перший секретар Магаданського обкому компартії Абабкін — середнього віку, високий, чорнявий, круглолиций чоловік. За списком, складеним табірними операми, викликає «зачинщиків» страйку на бесіду. Я, звичайно, потрапив до того переліку в числі перших. Агітує, щоби виходили до праці, однаково нас заставляють. Якщо ж почнемо працювати добровільно, то нам буде зараховано, незабаром знімуть суворий режим... Говорити партійний бонза змів гладко. Але він не знав, либонь, що в'язні володіли однією чудовою властивістю — в одне вухо впускали почуте, в інше випускали. До роботи ніхто не поспішав. Компартфункціонер обіцяє в'язневі ледь не всі земні блага, а той і вухом не веде. І зарплату нам виплачуватимуть, і утримуватимуть пристойно. На той час в таборах ввели так званий госпрозрахунок. За виконану норму в'язень отримував якусь децицію грошей як зарплатню. Половину забирала держава, з половини, що залишалася, гроші йшли на харчування, одягу, соціальні послуги... Якийсь мізер перепадавав зекові на власні потреби — куриво, харчі. Жоден з нас не мав ні копійки за душею, проте на пропозицію головного комуніста області ніхто не пристав. Політв'язні твердо стояли на своєму. «Або виїхати з цього табору, або вмерти». Обкомівський керівник пересвідчився, що намарне гайнує час, і невдовзі забрався до Магадана.

Після від'їзду Абабкіна в'язнів мотлошили місцеві начальники, аж поки не заявився перший секретар Якутського крайового комітету компартії. Нічого не добившись за кілька днів даремної балаканини, високий партієць віддає наказ: «Абезглавіть!» Третього дня нас, «голову», заганяють до кузова вантажівки і знову везуть сніговою пустелею невідь-куди. Конвоїри з автоматами випасають кожен порух, але куди там втечеш. Кожному з нашої «двадцять п'ятки», що були, на думку табірної адміністрації, керівниками страйку, дали по п'ять років кротої в'язниці.

Привезли нашу небезпечну для табірною начальства групу на «Інгенуголь» до жіночого табору. Заперли тимчасово до бурів, поки оформлять на нас супровідні до-

кументи і з Москви поступають наряди. В той час есесерівські в'язниці тріщали від в'язнів, що повставали і страйкували в таборах. Тому розмістити в «критці» досить таки величезну групу політв'язнів було немалим клопотом для тюремників. Величезна володимирська в'язниця відмовила за браком місця. Довго думали-гадали і знайшли для нас місце аж у Єльці Липецької області, місті на річці Сосні. Але поки ми туди потрапили, добряче насиділись у борах жіночого табору. Хлопці наші позаймали бури, а непокірних невільників адміністрації нікуди запроторювати. Тому тижнів через три везуть нашу бунтівну компанію до Сусуманського району, де організували зону суворого режиму. В золотодобувному районі з центром у селищі Сусуман нам відвели бур у таборі Случайному, де начальником був Ісаєв. В'язні добувають золото на шахтах. З перших же днів зорганізуємо невільників на страйк. «Для кого ви маєте золото?» Все завмерло враз. Зі мною в групі були бойові хлопці — Петро Кобилянський, що потрапив сюди з Норильська після повстання, Гриць Чмелик, Богдан Розщіб'юк з Обертина, Михайло Магас.

Табірні шляхи наші з Пантелеймоном Василевським розійшлися. Відчайдухи в'язні-лікарі зуміли оформити моєму приятелеві інвалідність, і суд звільнив його. У травні 1955 року Пантелеймон виїхав на Кубань. Звідти нелегально їздив до Березова з моїми листами до Ярослава Геніка. Три роки пожив з мамою і вітчимою в Єйську на Кубані, а відтак всі разом перебралися до Коломиї. У місті над Прутом колишньому політв'язневі відмовили в працевлаштуванні, тому перебрався до Дрогобича на Львівщині, де влаштувався нормувальником. В Дрогобичі проживає й досі.

Зона гудить, мов пасіка влітку, тільки бджоли не носять мед. Золото не добувається, план катастрофічно не виконується. З цієї причини нашу групу спішно вивозять до сусіднього табору Широкого. Проте на Случайному навчені нами в'язні до праці не виходять, тому адміністрація змушена вивезти всіх політв'язнів до інших таборів. Натомість завезли побутовиків, бо золото мити мусив хтось.

На Широкому шахт не було, але були золоті копальні, які по нашому прибутті завмерли, мов за помахом ча-

рівної палички. Начальство переполошилося, забило тривогу. Зону оточили червонопогонники з автоматами. Солдати намагалися прорватися до табору почерез вахту, але в'язні стали муром і не пропустили. Тоді вешники здійснили спробу просочитися в зону через проріз в огорожі з колючого дроту. Поки вони намагалися зробити прохід, ми хутко розібрали барак і озброїлися хто-чим. Червонопогонники в зону не пройшли. Наступного дня керівники табору аж зі шкіри лізли, агітували в'язнів приступати до праці. Чого тільки не обіцяли — і на загальний режим перевести, і пробачити старі «гріхи»... З усієї групи в'язнів ніхто не піймався на солодкі слова, окрім невеличкої групи литовців. Загалом політ в'язні в таборах жили досить дружно, не зважали на національність. Щоправда, групувалися за національними ознаками, — балтійці окремо, росіяни окремо, до українців, як найчисленнішої верстви в'язнів, часто приставали кавказці, але табірні злигодні ділили всі разом. А тут кілька литовців не витримали. Проте адміністрації потрібні були не вони, а якраз українці-організатори. Литовців вивели з табору, потримали неподалік до вечора і завернули назад. Заходили в зону, як облпвовані, понуривши голови. Ніхто їм не дорікав. Мабуть, хлопці з берегів Балтики ще не пересвідчилися, що більшовикам вірити — собі шкодити. Протистояння тривало кілька тижнів. Адміністрація не витримала, здалася першою. Одного дня в'язням оголошують, що суворий режим відмінено, впроваджується загальний. Починають розвозити всіх по тих таборах, з яких позвозили на Широкий.

Нашу ватагу вантажівка притарабанила до сусуманської в'язниці. Перед тюремною брамою ми запротестували. «Пообіцяли загальний режим — давайте. Чому привезли до в'язниці?» Тісно, спинами один до другого, поставали в кузові і дружно відбиваємося фанерними валісками, не дозволяємо стягнути себе на землю. Не один конвоїр «заробив» тоді по голові. В'язниця в центрі містечка. А на той час у Сусумані було вже чимало наших хлопців, які позвільнялися з таборів, були й «безконвойники». Побачили, як ми завзято відбиваємось від конвоїрів, і поспішили на підмогу. Через якоїсь півгодини ма-

шину оточила маса народу, здебільшого вчорашні політв'язні-українці. Скандал розгорівся на весь районний центр. Аж приходить начальник управління таборів. Голосно, щоби почув весь натовп, оголошує: «Злазьте, заходіть до камер і ночуйте. Постанова стосовно вас відмінена. Але в містечку вас, окрім в'язниці, немає де перетримати ніч. Завтра вас розвезуть по таборах загального режиму». Ми чудово розуміли, що це брехня, але опиратися далі не було сенсу.

Зранку нас повезли в Магадан на пересилку. У в'язниці очікував звичний карцер з водою, що хлюпотіла аж через поріг. З порога до нарів треба було добиратись хисткою дошкою, інакше втрапиш в крижану воду, що сягала вище колін. Нас, вісімнадцятеро політв'язнів, загнали до «водяної» камери, де ми змогли трохи перевести подих після безкінечних етапів-доріг. Поруч камера з побутовиками, які також чекають відправки до материкових в'язниць. Вияснилося, що вони сидять тут уже понад три місяці. Борсаються в студеній воді, мов водяні щурі, і мовчать. Через два тижні вимагаємо, щоби відправили нас далі по етапу. Тюремне начальство ніяк не реагує, тому оголошуємо голодовку. Вимагаємо прокурора, який спромігся прийти аж на шостий день. Пообіцяв невдовзі вивезти нас. На голодовку ми підбили дві камери побутовиків. Вони погодились, але протрималися лише три дні й здалися. Проте на етап потрапили швидше, скориставшись результатами нашої затяжної голодовки. Щоправда, нашу компанію також незабаром відправили до Хабаровська.

Якось Петро Кобилянський, повертаючись до камери з прогулянки, зустрів Михайла Антоновича, дід якого, Володимир, професор Київського університету, написав багато наукових праць з української історії, археології, етнографії, створив київську школу в історіографії, вивчав козаччину і гайдамаччину. Внук славетного історика сидів у камері з побутовиками. Його разом з іншими політв'язнями везли з табору на Матросова, де була золота шахта. Машину пустили з високого обриву. Водій з конвоїрами повистрибували, а в'язні заgrimіли в провалля. Майже всі загинули, Антонович якимось дивом уцілів. З

розтрощеним черепом потрапив на етап. Голова постійно кровоточила і нестерпно боліла. Кобилянський знав вченого-історика ще по Норильську. Ми негайно здійняли шум. «Чому політичного в'язня утримують в камері з побутовиками?!» Прибулі начальник в'язниці і оперуповноважений запевнили, що переведуть Антоновича до нашої камери. Так воно і трапилося невдовзі — відомий історик став нашим співкамерником.

У мене був новий підручник з історії УРСР. Антонович читав ту книжечку і неймовірно сердився, бо майже все написане було суцільною брехнею і страшною фальсифікацією історії України, яку він знав досконало. Одного ранку Антонович всівся на сусідніх нарах, спав він поруч зі мною, і гортав сторінки дратівливої книги. Раптом підручник випав йому з рук, він зробив глибокий вдих, другий... Впав на бік і затих. Я прожогом кинувся до дверей, загамселив щосили кулаками, вимагаючи лікаря. Поки той причвалав, Антонович уже не дихав. Лікар константував смерть, і ми винесли тіло з камери. Трапилося ця трагічна подія в двадцятих числах січня 1956 року в камері номер двадцять магаданської в'язниці. Більшовики заарештували вченого в Австрії або Чехо-Словаччині і запроторили до магаданських таборів, щоби погубити там. Так загинув український вчений, історик, революціонер. На одинадцять років пережив Михайло Антонович свого батька Дмитра — українського історика, політичного діяча. Дмитро Антонович стояв біля витоків Революційної української партії, був членом Української Центральної Ради, очолював морське міністерство України, був міністром мистецтва. Організовував Український Вільний Університет у Відні й Празі, працював його ректором, підготував багату фахівців, які брали активну участь в українських визвольних змаганнях.

Шість до зубів озброєних конвоїрів загнали нашу «вісімнадцятку» в тісних наручниках до салону «дугласа». Солдати не спускали з нас ока, боячись, либонь, щоб ми не накинулися на екіпаж літака. Розбезпечені автомати конвоїрів додавали їм впевненості, проте не страхували від поломки літака. Гуркітливий «птаха» почав все більше й більше втрачати висоту. Під нами холодне

Охотське море. Летимо з Магадана на Хабаровськ. Пілоти з пацьорками поту на чолі знервовано перемовляються, часто встають, ходять салоном літака. Проте нам нічого ніхто не каже. «Гепнемось тут, — думаю собі, — з височини та ще й пірнемо глибоко». Приємного, звичайно, в тому мало. Проте нам, в'язням, втрачати особливо нічого, окрім двадцяти п'яти років тяжкої неволі. Смерть в більшовицьких концтаборах невідступно чигає на кожного невільника. А ось пикастим червонопогонникам пожити ще хочеться, ой хочеться. Сидять зблідлі, пониклі, стискають тремтячими руками непотрібну за даної ситуації зброю, шепочуть щось, сараки, безкровними губами. Не знаю, молять Бога чи згадують свого батька-Сталіна. Мені навіть шкода стало здоровецьких, до отупіння переляканих, червонопогонних солдатів. Чомусь уявилося тоді, як літак має пробити крижану товщу і піти на дно. Але до того, на щастя, не дійшло. Чмихаючи й трясучись на повітряних ямах, мов віз на бакаюватій дорозі, літак якось нехотя, але дотягнув до Комсомольська-на-Амурі.

Традиційний на всьому совітському обширі «воронок» відвіз наш закайданований гурт до місцевої в'язниці. Через три дні під охороною того ж конвою «дуглас» підняв нас знову в небо. Був то новий літак, а чи налагодили той самий — не беруся сказати. Але він благополучно вже цього разу приземлився вночі в Хабаровському аеропорту. Знову «воронок». В'язниця. Камера...

Вранці сніданок. Наглядачка роздає щі. За вісім років Колими жоден з нас не бачив у їжі ні капусти, ні картоплини. Лише каша ячмінна, чумиза, овес. Навіть вільнонаймані працівники споживали картоплю тільки в засушеному вигляді. Зголодженим нам щі видалися найсмачнішою на світі стравою. Повертаємо наглядачці порожні тарілки. Вона аж очі округлила від здивування. «Ребята! Ви што, всьо съели? Сматрі-ка! А наші носи вартят от щей». Звичайно, «материковим» в'язням гнилувата капуста давно проїлася. Дає нам того варева ще по дві миски на брата. Ми по мисці з'їли, а решту залишили про запас. Наглядачка те завважила і авторитетно заявила, що такого добра як щі з гнилої капусти у цій в'язниці нам даватимуть достатньо, тому запас створюва-

ти не варто. Я тоді пошкодував, що швидше не потрапив з Колими на материкову частину «необ'ятной».

Згадалася чомусь смерть Сталіна, яка застала мене в Магадані у пересильному таборі. Кілька днів табірний гучномовець жалісливо повідомляв про важкий стан хворого «вождя» Сталіна. Котрийсь в'язень-відчайдух наслухався тих квилень та й каже: «Та най вже вмирає, як такий слабий». А наступного дня «брехунець» жалібним голосом повістує, що генералісимум вже відійшов. Скільки разів у своїх партизанських мріях-снах я стріляв у ненависного гнобителя України, скільки виносив йому смертний присуд... Солдати ледь не позлітали з вишок від громоподібного зеківського «ура!» Невільники обіймалися, підстрибували, галасували, затигували пісні... Мабуть, тіло мертвого «вождя» підстрибувало в Кремлі від загального тріумфу задротованого люду на всьому імперському просторі. Табірна адміністрація десь щезла, наче корова язиком злизала всіх офіцерів. Смерть тирана принесла велике збудження пообіч колючих дротів — одні раділи, інші тужили. Байдужим не зостався ніхто...

До смерті «вождя всіх народів» дозволялося писати з табору одного листа на півріччя, після — щомісячно. Правда, лист мусив адресуватися одній особі, інакше цензор його не пропускав. Я писав листи здебільшого мамі. Одного разу мого листа зуміла передати на пошту Слава Веретко, яка вела картотеку на складі. Завідував усією базою вільнонайманий єврей Бродер. На просьбу нашої краянки він вкидав листи у місті до поштової скриньки. Людяний чоловік часто надавав політв'язням посильну допомогу. Відправив Бродер і мого листа з «Берлагу». Зворотню адресу на конверті я написав першу ліпшу. «Місто Магадан, вулиця Сталіна, 15». Місяців через три на вигадану адресу прибуває посылка від мами. Старенька не зуміла розгадати моєї «конспірації», тим паче, що до частой зміни мною адреси вже звикла. Доля розпорядилася так, що за тією адресою знаходився театр. Актори швидко змикитили, якому «артистові» адресована фанерна пака з далеких Карпат, і зуміли знайти майстра, що працював на будові з в'язнями. Ним передали попередньо записку-запит, яка потрапила до рук

моїх знайомих. Поступово зміст посилки невеликими частинами перекочував з театру на вулиці Сталіна по через майстра до моїх хлопців, а від них — до мене. Отака приключка. Порядні й чесні люди бувають скрізь.

У хабаровській в'язниці нас довго не протримали. Через тиждень-два нас приймали і відправляли в'язниці Новосибірська, Іркутська, Свердловська... Москва «гостинно» надала нам смердючу камеру в «Красной Пресне». І нарешті за нашими спинами натужно заскрипіла важка брама «рідної» в'язниці у Єльці.

З довгого й монотонного етапу закарбувалися в пам'яті кілька подій. У Хабаровську до нашої колимської «вісімнадцятки» долучили Святослава Караванського. Його етапували, здається, не на «критку», а до якогось табору для «перевиховання». Надіялися ще, либонь, перекопити його на будівника комунізму. Даремно... Дорогою до Іркутська відомий правозахисник розповідав про своє життя-буття. Слухати старшого за мене на три роки українського вченого було вельми цікаво.

Під час Другої світової війни перекладач Святослав Караванський був активним членом антинацистського підпілля. Мабуть, у відплату за боротьбу з гітлерівцями сталіністи запроторили вченого-правозахисника у сорок п'ятому до концтаборів на цілих п'ятнадцять років. Звільнившись, Караванський п'ять років зазнавав переслідувань комуністичного режиму, а в 1965 році був повторно ув'язнений. На волю вийшов у шістдесят дев'ятому, щоби через рік «загриміти» ще на десять років. Причиною третього ув'язнення послужила написана ним стаття про Катинську трагедію. У сімдесят дев'ятому Караванський разом з дружиною Ніною Строкатою, мікробіологом, зумів покинути комуністичний «рай» і емігрувати до США. Ніна домагалася звільнення чоловіка, за що відбула п'ять років у радянських концтаборах. Її арешт спричинив створення Громадського Комітету захисту Ніни Строкатої-Караванської, до складу якого ввійшли Стус, Чорновіл, Стасів-Калинець, Якір, Тимчук. Померла Ніна Строката-Караванська 1998 року в сімдесятидворічному віці. Святослав Караванський переклав

на українську Байрона, Шекспіра, написав багато наукових і публіцистичних праць на захист української мови.

У сусідньому з нами вагоні-«столипіні» везуть жінок, що мають побутові статті. Яюсь перед полуднем там здійсмається страшний вереск, особливо вирізняється людський крик однієї жінки. Мабуть, конвоїри знущаються. Але як допомогти бідолашним невільницям? Вдаємося до випробуваного в'язнями методу — розхитуємо свій вагон. При скоординованих, дружніх діях вагон, бувало, сходив з рейок. Збіглися конвоїри, прихекав начальник конвою. Лають нас по-московськи, аж лопухи обабіч насипу в'януть. Проте жінок мордувати припинили.

«Красная Пресня» збагатила мене ще однією зустріччю, цього разу з одним із лідерів НТС (Національного трудового союзу). Прізвища його вже не згадаю. Переконавав мене в необхідності нашого об'єднання. Я погоджувався, проте уточнював, що метою об'єднання антикомуністичних сил може бути розвал Союзу, але в жодному разі не побудова нової Російської імперії, як це пропонували «ентеесівці». Українцям у їхній програмі відводилася роль робочої сили, і не більше. Російські монархісти, анархісти, комуністи, як би не різнилися їхні політичні погляди й уподобання, в одному були єдині — український народ завше виступав у них в підневільній ролі. Отак одновірні «брати-слов'яни» ставляться до нас, українців.

Значно пізніше невільницька доля звела мене з лєнінградським монархістом Ігорем Огурцовим, який представлявся майбутнім монархом Російської імперії. Табір число тридцять п'ять на станції Всесвятській в Пермській області послужив місцем нашої незапланованої зустрічі. «Співав» мені лєнінградський монархіст все тієї ж...

ЄЛЕЦЬКИЙ «КУРОРТ»

— О Боже, у якій норі
плодилися ці упирі?
О Господи, повідай днесь,
докіль ця ніч і вурдалаки?

Іван Прокоф'єв

Після закрижанілої Колими Єлець видався нам курортом. Тепло, сухо, чисте повітря, з четвертого поверху крізь щілину в камерному віконечку видно зелену смужку лісу. Годують, порівняно з Колимою, несогірше. До камери нас запакували всією вісімнадцяткою. Боялися, очевидно, щоб ми не «псували» місцевих в'язнів. У критій в'язниці нам велося легше, аніж у колимських таборах.

У в'язничний дворик «воронок» завіз нас глупої ночі, тому ми не зуміли розгледітись. Зробили це вранці під час прогулянки. «Тюрмисько», так про себе назвав я єлецьку в'язницю, справляло враження. Щось подібне досі я бачив лише у Львові та Харкові. За мурованими стінами чи не метрової товщини томляться кілька тисяч невільників. Периметром понатикувано кулеметних вишок. У кожному дворику також вишкірюється кулеметним дулом вишка. Поверх двориків натягнуті металеві сітки, щоби в'язні не перекидали почерез стіни записки. Трапами над головами в'язнів гупають чоботами наглядачі, стежачи за порядком. З одним із них, немолодим чолов'ягою з невиразними рисами обличчя, розпочинаю бесіду. «Гражданін начальник!» «А чяво?» «Ви бачите, яка хороша совітська влада». «А в чьом?» «Та ж дивіться, яку здоровенну тюрму відгрохала. Я побував у багатьох, але такої ще не бачив». «Е-е-е, — протягує страж, — синок. Это не советская власть». «А хто ж?» «Это ещю Єкатерінушка, она, матушка, строїла». Тоді я вкотре переконався, що недаремно ще Тарас Шевченко називав Росію «тюрмою народів». Скільки ж то пішло

праці і матеріалів, аби збудувати таку величезну в'язницю. Скільки люду перемучилося в цих мурах.

До елеської в'язниці ми потрапили на початку березня п'ятдесят шостого. Прийняв нашу групу оперуповноважений. Начальника в'язниці ми довший час не бачили. Другого серпня нагло скрипить ключ у замку. До камери влітає захеканий наглядач. «Збирайтеся в лазню!» Гей, що за кара, та ж учора тільки мились. «Нічого, там вас помиють, поголять, чисту білизну видадуть». Ну що ж, в лазню, то й в лазню. Ідемо. Дорогою наглядач шепоче, що нас судитимуть. З якої рації? Таж зовсім недавно над нами відбувся в Магадані суд. Що таке? Після лазні повертаємося в свіженькій натільній білизні до камери. Кожен задуманий. Конвоїр викликає за абеткою першу шістку в'язнів. З нетерпінням очікуємо їхнього повернення. Через неповну годину переступають поріг камери з усмішками на марних обличчях. «Ідемо, хлопці, додому!» Виявляється, працює комісія Верховної Ради СРСР. Розглядає політичні справи поголовно. Усіх звільнили, щоправда, з різним формулюванням. Одних — «не счітають судимим», інших — «счітають судимим с отбившим сроком». Тобто, одних реабілітували, інших — ні. Але звільнили всіх. Нарешті постаю перед високою комісією і я. Надій якихось особливих на звільнення не плекаю. У другій групі на чотири роки залишили Михайла Магаса з Тернопілля, що ж там казати стосовно мене.

Заходимо до в'язничного клубу. На сцені за червонокумачевим столом сидять московські достойники, начальник в'язниці, ще якісь офіцери. Ми всідаємося в залі на лавку. На сцену викликають почергово. «Президіум Верховного Савета СССР по указу номер... рассматривает дело асуждonnaва...» Одним словом, у них все було вже заготовлено, зачитували задля проформи. Пропонують розповісти про свої «преступлення». Викликані називають статті, за якими засуджені. Члени комісії мовчки переглядаються і один з них зачитує текст рішення. «Счітають несудимим» або «счітають судимим с отбившим сроком». Кінцівка у всіх однакова — «асвабадіть». Переді мною проходив Чмелик. Йому залишили відбувати три роки. Я іду останнім. Коротко повідомляю про свою

«справу». Цікавляться другою, вже в таборах, судимістю. Відповідаю, що про це вони вже почули від Богдана Розциб'юка, чогось нового сказати не можу. До слова, Богдана звільнили тоді, і він поїхав до рідного Обертина. Зачитують — «...сакратить срок наказания до десяти лет». Не скажу, що я дуже втішився від того. Десять років у неволі, добавлених до восьми уже проведених там, це вам не будинок відпочинку.

Отож, вислід роботи високої московської комісії для нашої «вісімнадцятки» такий. П'ятнадцятьох хлопців звільнили, і я був радий за них. Чмеликові залишилося три роки, Магасові — чотири, мені ж залишилося перебувати в неволі ще десять років.

Наступного дня ми дали звільненим на прощання останні напуття. Камера зробилася враз просторою і лункою. Події кількох найближчих днів розвивалися стрімко і непередбачувано. Десь другого чи третього дня до камери заходить начальник спецчастини. Беземоційно зачитує рішення про звільнення Магаса, котрий попередньо писав у якісь інстанції скаргу. Її, як виявилось, розглянули й задовільнили. Через день камера наша попросторнішала ще більше, оскільки в ній залишилися тільки ми з Чмеликом. Радіємо удвох за приятеля. Михайло Магас воював в УПА на Тернопіллі. В неволі показав себе відважним і товариським хлопцем, справжнім бійцем. Чмелик також стрілець УПА, родом зі Стрия на Львівщині. Не знаю, як воював у повстанській сотні, але в таборах тримався по-козацьки. Адже не кожен відважувався на першій невеличкій строк «намотати» у таборах ще один. Чмелик був одним з небагатьох. Відстоював нашу справу, заступався за друзів завжди і скрізь, сповідував принцип справедливості. За події у таборі Д-2 мене разом із Роциб'юком, Бунем, Олексюком, Сущиком, Поріцьким судили повторно. Чмеликові другий термін дали за ліквідацію табірному донощика.

В'язнична обслуга, що звикла до неординарних, м'яко кажучи, дій «побутовиків», ставилася до нас, «політичних» досить непогано. Не скажу, що все у стосунках між в'язнями і адміністрацією протікало гладко, бо непорозуміння виникали нерідко, але то все були клопо-

ти правового характеру, і вирішувалися вони загальнолюдським, правовим трибом. Серед політичних в'язнів не було звичних у блатному світі бійок, «розборок», грабежів, насильства, аморальних вчинків, тому тюремникам велося з нами значно легше. Проте на кожен факт несправедливості, насильства, провокації щодо будь-кого з-посеред наших друзів ми відповідали актом непокори, голодовками і навіть відплатними акціями. Тому у цій в'язниці нас цінували, побоювались і поважали.

Кількаразово викликав мене до себе начальник політчастини у в'язниці, високий, стрункий блондин з блакитними очима. Про мету тих «запросин» я лишень здогадувався. Очевидно, ознайомився з моєю «справою» і зацікавився персоною «западенця». Офіцер наслухався свого часу з різних совітських джерел про «бандитів»-бандерівців, а тут зіткнувся з ними чоло до чола. Почуте колись і побачене зараз значно відрізнялося. Замість лютих зарізак перед ним постали спокійні, дружні, з відчуттям власної гідності мужні люди. Коротко, наскільки міг, дохідливо, я розповів йому про ситуацію в Західній Україні. Розказав, як зустрічали радянську владу з хлібом-сіллю у вересні тридцять дев'ятого, що по собі залишили «визволителі» у сорок першому, втікаючи від гітлерівців. Не забув описати «подвиги» німців, мадярів, румунів у наших краях і боротьбу УПА з ними. Знову перейшов на тему совітів, але тепер вже «других», і чого від них західноукраїнці дочекалися. Не оминув боротьби бандерівців з комуністами і їхньої діяльності в концтаборах. Слухав мовчки, ні разу не зупинивши й не перебивши. З його поведінки я зрозумів, що з багатьох питань погоджується зі мною. Правда, про те він не обмовився жодним словечком. Закон гулагівських джунглів не дозволяв, звичайно, офіцерові розкритися перед в'язнем. Але слова мої, гадаю, впали зерном в благодатний ґрунт. Капітан був людиною досить тямковитою, щоби й самому розібратися в тому, що коїлося в совітській імперії. Мої розповіді лише додали йому впевненості.

Тюремна бібліотека містила багато російської літератури, здебільшого, класиків. Прочитав я Гончарова, Белінського, Чернишевського, Толстого, Чехова та багатьох

інших російських письменників. Дуже хотілося почитати своїх, українських, авторів, але про це у в'язниці залишалося тільки мріяти. Ми переповідали часто один одному зміст прочитаних ще на волі книг українських письменників, багато декламували поезій. Кожну прочитану книгу обговорювали гуртом. Літературно-культурне життя в середовищі українських політв'язнів не замирало ніде за жодних обставин. Були то рідна пісня, висока література, молитва, а чи просто дотепне українське слово. Українство не вдалося вихолостити з нас жодному з окупаційних режимів.

Бібліотекарка у визначені дні приходила до кожної камери з каталогом наявних у бібліотеці книг, і ми вибирали потрібну літературу. Вона справно приносила замовлені книги і забирала прочитані. Сама тридцятип'ятирічна жінка не читала, очевидно, зовсім, бо ніколи не могла нічого порадити своїм загратованим читачам. Проте ми були вдячні їй і за те, що регулярно приносила замовлене нами живе слово, хай і чуже. Для себе ж я давно зробив висновок, що вчитися ніколи і ні в кого не соромно, тому з головою занурився у світ друкованого російського слова. Все-таки це корисніше й цікавіше, аніж лічити блощиць у камері.

Від спокуси поспілкуватися з нами, політв'язнями, не могли втриматися ні тюремні наглядачі, ані конвоїри на численних етапах. Пригадую, під час нашого не зовсім вдалого перельоту з Магадана, коли літак здійснив вимушену посадку у Комсомольську-на-Амурі, ми в аеропорту розпочали колядувати. До нашого невільницького гурту, оточеного озброєними конвоїрами, долучилися випадкові пасажери, почали підтягувати за нами. Колядували ми натхненно. Коли ще випаде слухна нагода?! Навколо імпровізованого хору зібрався невдовзі величеський натовп. Дехто слухав українську колядку вперше, але навіть на чужомовних слухачів вона впливала магично. Здавалося мені, що у тих незнайомих людей з розширеними від здивування й насолоди очима і розгуленими ротами аж німби сяяли навколо голів. У промерзлій аеропортівській залі враз потеплішало. Наче часточку України принесли колядки до холодного північного міс-

та. Свіжим карпатським вітерцем війнуло в одухотворені обличчя. Отаку незбагненну силу має наша колядка. Ця незвідана сила штовхнула на відчайдушний крок навіть одного з конвоїрів. Хлопець випростався і гордо обвів поглядом присутніх. «Ето мої землякі!» Ткнув великою п'ятірнею в наші кайдани і поправив на широкому плечі мульткий, що зовсім не пасував до ситуації, автомат. Заговорили все-таки приспані нелюдською системою прадідівські козацькі гени, зуміла їх розбуркати предковична колядка, привезена з гордих, нескорених Карпат.

Не піддатися комуністично-імперській системі нищення волелюбства й інакомислія могли лише люди, тверді духом і сильні фізично. Тому ми не забували у в'язниці й за брєнне тіло. Кожен ранок у камері розпочинався після молитви з руханки і водних процедур, активні фізичні заняття проводили під час прогулянки у дворіку. Кожен з нас до арешту був непоганим спортсменом і в неволі намагався, наскільки можливо, підтримувати фізичну форму.

По-справжньому тоскно зробилося нам з Грицем після від'їзду друзів. Ходимо камерою туди-сюди, мов неприкаані, перекинемось знехотя словом, піджартовуємо один над другим. Переговорили про все на світі, вже й теми вичерпались. Так провели понад три місяці, а тоді написали заяву в Москву. Мовляв, сталінські репресії в Радянському Союзі засуджуються, то чому ми мусимо й далі сидіти в «критці». Відповідь з білокам'яної не забарилася.

Пізньої осені шістдесят першого відправляють нас з Грицем із Єлецької в'язниці етапом в табори. Мені залишилося відбувати десять років, Грицеві — три. «Столипін» напхом напханий блатною братією. Інструкція забороняла перевозити політичних з побутовиками. У вагоні є карцер. Але за яку провину нас туди саджати? Отож, їдемо з Грицем по-панськи, удвох у купе, а в сусідніх секціях тиснуть по шістнадцять в'язнів-побутовиків. Куди нас гуркоче потяг, не знаємо, гадаємо собі, що в Магадан.

Дорогою дізнаємося, що в Свердловській в'язниці група українських політв'язнів підняла повстання, бо умови утримання й знущання адміністрації були нестерп-

ні. Більшовики розстріляли тоді сорок найактивніших в'язнів-повстанців.

У Свердловську в пересильній в'язниці зустріли колишній штаб Квантунської армії ледь у неповному складі. «Сорокова» камера стала місцем нашої випадкової зустрічі. Полонені японські офіцери відбували ув'язнення у володимирській в'язниці, було їх, здається, шістнадцять осіб. У камері з японцями ми з Грицем провели вісім днів. Роззнайомилися. Здивував мене неймовірно колишній начальник контррозвідки армії, полковник. Окрім того, що бездоганно володів українською, добре розбирався в історії, культурі, літературі України. На моє запитання відповів, що Японія розглядала Україну як союзника в боротьбі проти Російської більшовицької імперії. Був у групі офіцерів небіж Мікадо, начальника штабу Квантунської армії. Попри жовтувату шкіру, зовнішність мав європейську — високий на зріст, довговидий, з гачкуватим носом. Японським воякам ми розповіли детально про національно-визвольні змагання українців проти фашистів і більшовиків.

Це була моя не перша зустріч з представниками острівної держави-імперії. На шостій дільниці табору Спокійного взимку п'ятдесятого року я заступився якимось за японця-невільника, якого хотів несправедливо побити бригадир. Тоді ми всипали табірному вислужникові добрячого бобу і подружилися. Хлопець розповів ламаною російською, що його родина дуже багата, володіє могутньою фірмою, яку очолює його дядько. Міцуйя, так звали мого японського приятеля, писав по звільненні листи англійською мовою моїй дружині впродовж усього терміну мого ув'язнення.

Елець, Москва, Свердловськ, Новосибірськ — пересилка від пересилки — завезли нас з Грицем аж у Тайшет, що в Іркутській області.

За дротом колючим,
в зневірі, в розпуці
І долю благали,
й недолю кляли.

Кривоніс – Симчич Мирослав, сотенний
УПА, в більшовицьких концтаборах
првів 32,5 роки.

Раїса Мороз (Симчич). Запоріжжя, 1964.

Українські невільниці в Караганді.

Дух - Мицьо Мирон (1925 р. н.), с.
Полонна, Лемківщина, командир групи
зв'язку і розвідки. Колима, 1954.

Христя – Кошак Дарія (1926 р. н.),
заарештована 18 січня 1947 року,
засуджена на 10 років таборів і 5 років
позбавлення прав, відбувала в таборах
Воркути і Норильська, з 1971-го
проживає в Косові.

Тиха – Кузьменко Надія (1922 р. н.),
проводила медсестерські вишколи,
лікувала повстанців, восени 1945-го
засуджена на 15 років каторги, член ОУН
з 1942 року.

Катерина Гелетюк (1922 р. н.),
зв'язкова ОУН.

Гомін – Петричук Петро (1888-1975),
станичний села Бабин, відбув 10 років у
неволі.

Політ'язні Норильська. Стоїть перша праворуч Дарія Кошак.

Дружина станичного села Яворів Орла в Сибіру.

Катерина Прокоп'юк (1919 р. н.),
с. Бабин, сім років доглядала
повстанську криївку, 1952 року зрадник
Кіров продав криївку, в якій і сам часто
перебував, засудили на 25 років.

Беркут – Свистельницький Михайло
(1922 – 21 квітня 1991), політвиховник
сотні Бея тактичного відтинку «Чорний
ліс». 23 лютого 1946 важко поранений
потрапив до більшовиків, десять років
неволі відбував у Норильську.

Дарія Кошак. Воркута, 1.VII.1954.

Політ'язні Стефа і Осип Костюки.
4.V.1958.

Політ'язень Петро Гринюк. Норильск,
30. I.1955.

Політ'язні Воркутлагу.

Жіноча бригада із «шостої» зони. Норильськ, 12 липня 1954.

Невільницьке дитя. Оксанка Дика.
Норильськ, 20.V.1955.

Василь Малкович (1924 р. н.), студент, в
УПА з 1943-го. Емігрував на Захід, де
був вбитий підсланим агентом.

Весілля політ'язнів. Ігарка, 7. VI. 1955.

Українські дівчата – багаторічні в'язні більшовицьких таборів. Норильськ, 1954.

Невільниці сталінських концтаборів (праворуч – Дарія Кошак). Норильськ, жіноча зона 224/6, 12 липня 1954.

Петро Підлетейчук. Норильськ,
17.IV.1955.

Аскольд – Якім'юк Володимир.

Великдень у неволі. Норильськ, 25.IV.1954.

Родина курінного Скуби: мама Софія Гах (померла 1965-го в Караганді), сестри Євдокія і Настя, Дмитро Амброзяк.

Панчук Микола – сотенний на Тернопілі.

В'язні більшовицьких таборів. Норильськ, січень 1955 року.

В'язні більшовицьких таборів. Норильськ, січень 1955 року.

Українські дівчата – багаторічні в'язні більшовицьких таборів. Норильськ, 1954.

Колишні політв'язні на засланні святкують Великдень. Караганда-Актас, 18.IV.1955.

Марія Герасим'юк, с. Кривоброди,
підпільниця.

Зеновій Красівський (12.XI.1929 -
20.IX.1991). Сибірські концтабори.

Українські бранки (друга праворуч – Дарія Кошак).
Норильськ, жіноча зона 224/6, 1954.

В'язні сталінських концтаборів. Ігарка, 4 вересня 1954 року.

Ще один український хрест у сибірській землі. Похорон галичанина Василя, замордованого комуністами. Норильськ, квітень 1955 року.

Петро Підлетейчук (сидить праворуч) з друзями по неволі. Стоїть 1-й ліворуч Микола Наталух (Східна Україна), сидить посередині Черкашенко (Східна Україна).

Політв'язні. Праворуч – Володимир Якім'юк, 2-й ліворуч – Петро Підлетейчук. Тайшет, зона «19».

Петро Цицак (1920-90), закінчив Коломийську гімназію, в підпіллі з 1944 року, відбував каторгу в мордовських таборах.

Крук – Коротчук Василь (1924 р. н.), стрілець кущової боївки СБ, 1946 року заарештований, помер у таборі в Караганді.

Група політ'язнів. Стоїть 3-й справа Василь Харитонюк, с. Вашківці (Снятинщина);
стоїть 4-й зліва Петро Підлетейчук.

Страйк у таборі. Зона «19».

Нетрі ГУЛАГу. Норильськ, жіноча зона 224/6, 1955.

Ярослав Когутяк (1909 р. н.), Косів, стрілець сотні Недобитого. Провів 10 років у неволі.

Дарія Кошак з подругою. Норильськ, 1954.

Зеновій Красівський, член УГГ, поет.

Політв'язні Норильська. Ліворуч – Ганна Петрущак з Вербівців на Городенківщині. Норильськ, 19.VIII.1954.

Невільниці Воркутлагу.

Параска Степанюк, м. Стрий. Воркута, 30.VIII.1954.

Футбольна команда «четвертої» зони. Норильськ, 6.VII.1955.

Українські політ'язні. Воркута, 1955.

Марія Несторак (ліворуч), с. Вербівці; Стефанія Кеннер, Дрогобиччина. Магадан,
13.XI.1954.

Параска Степанюк. Воркута, 4.XII.1954.

Марія Потикевич-Заболотна,
Тернопільщина. Воркута, Ухта, 1956.

Подруги по неволі: Наталія Гайдичук (ліворуч), Марія Совінська, Параска Андрусяк
(Левко), Євдокія Семенчук.

Українські невільниці. Балхаш, 10.VI.1955.

Катерина Угринюк, с. Шешори
(Косівщина), дружина станичного
Назара.

Назар – Угринюк Микола, станичний
с. Шешори. Мордовія, «19-а» зона,
23.VIII.1955.

Бранки комуністичних концтаборів. Балхаш, 1.III.1955.

Мариво волі. Колима, 15.V.1955.

За дратами. Лесь Марунчак (праворуч), с. Рашків на Городенківщині. Ангарськ, «10-й» табір, 12.VII.1954.

І тебе, друже, незаслужено покарано. Колима, 15.V.1955.

Українські дівчата в більшовицькій неволі. Балхаш, 1.III.1955.

Станичний Шабля – Вепрук Юрій і писар
станіці Залізняк – Вепрук Василь.

Масевич Ганна, с. Вербівці. Караганда,
21.X.1954.

Єпископ Микола Чарнецький. Мордовія,
19.IV.1956.

Перепочиньмо, сестро. Балхаш,
11.IV.1955.

Політв'язні Колими.

Чи доведеш, друже, до рідної України? Балхаш, 10.І.1956.

А ми перебивалися
На світі – як могли,

Жили, і сподівалися,
І віру берегли.

Копальня ім. Матросова. Колима, 1956.

Кульчицькі Марія, Остап, Надія. Семипалатинськ, березень 1944 року.

І хто його вродив, трикляте каміння?
Балхаш, 11.IV.1955.

Працею українських невільників
збагачувалась комуністична імперія.
Балхаш, 11.IV.1955.

Кам'яна пустеля. Балхаш, 1955.

Де ти, Воле, свята і крилата -
Переможне проміння ідей?

Чи несеш ти на крилах розплату?
І коли ти зійдеш до людей?

Ольга Гаєва (Марунчак). Балхаш,
16.IV.1955.

Друзі-невільники. Праворуч – Григорій
Нагірний (1923 р. н.), с. Раковець.
Норильськ, 1950.

Часточка України в чужині.

І в неволі – ми люди.

Пісню не уярмити.

Великдень в далекій чужині. Балхаш, 17.IV.1955.

Різдво в неволі. Стоїть 2-й ліворуч Іван Романюк; сидять (від ліва до права): Семен Бучма, Василь Копильчук, Микола Щербина, Михайло Білінчук, невідомий, Ярослав Стець. Колима, селище Арес, 7.І.1955.

Невільничі вечорниці.

Спецпоселенці з Городенківщини святкують Великдень. Селище Суєтіха Тайшетського району Іркутської області, 20.IV.1952.

Спецпоселенці. Стоять: крайній праворуч – Микола Токарник, 2-й праворуч – Богдан Петришин, с. Котиківка. Іркутська область, 1956.

Спецпоселенці з Городенківщини. Селище Суєтіха Тайшетського району Іркутської області.

Похорон Василя Кархута
(1.VI.1905-9.X.1980). Коломия, 12.X.1980.

Параска Гальчук (Уштан) (1928 р. н.),
с. Кийданч, зв'язкова, політкаторжанка,
сестра чотогого Ленти.

Котик – Ласійчук Олекса.

Володимир Горбовий (30.1.1899-1984).
Мордовія, 1969.

Учасниці Норильського повстання. Сидять (від ліва до права): Ганна Водяноко-Братківська; Параска Розумна, с. Корнів (Городенківщина); стоять: Ганна Петрущак, с. Вербівці; Марія Бортейчук, с. Сливки Перегінського району; Марія, с. Сливки; Марія Розумна, с. Корнів.

Городенківці-спецпоселенці. Селище Суєтіха.

Чигирин – Гринчук Йосип (1926 р. н.), ад'ютант провідника Сталя, в липні 1945-го важко поранений потрапив до більшовицьких рук, після таборів проживає в Косові.

«Норильчанки» (від ліва до права): Ганна Думанська, с. Ясенів Пільний (Городенківщина); Ганна Мазепа, с. Новий Яричів (Львівщина), член комітету Норильського повстання; Ганна Водяноко-Братківська.

Косівчанки біля міського басейну. 1952.

Володимир Кошак з родиною Свистельницьких. Караганда, Різдво 1965-го.

Марійка Іваничук і Орест Васкул.
Воркута, 1956.

Євген Іваничук. Воркута, Речлаг, 1954.

Євдокія Свистельницька з онуками Ігорем і Андрієм.

Багатостраждальне подружжя Петрушаків – Іван і Параска. Село Вербівці.

Риболов – Ільницький Іван (1923 р. н.), с. Нижній Березів, стрілець Березівської сотні. Колима, селище Мянунджа, табір Д-2, 1954.

Дорога до батька-в'язня пролягає через Москву. Раїса та Ігор Симчичі. 1970.

Соколята. Ігор і Мирослав Симчичі.
Запоріжжя, 1971.

Буду, як тато! Ігор Симчич.

Буду козаком, як батько! Мирослав
Симчич. Запоріжжя, 9.VIII.1971.

Не тужи, батьку, я виросту. Ігор Симчич.
Крим, Любимівка, 8.XI.1967.

Яків Дмитрюк, с. Черемхів
(Коломийщина), провідник боївки СБ.
Чуна, 30.XII.1958.

Качур – Кавацюк Василь (1928 р. н.),
с. Мишин, стрілець сотні Спартана, син
сотенного Довбуша. Читинська область,
Шилкінський район, селище Вершина
Дарасуна, 1951.

Спецпоселенці в Забайкаллі. Селище Вершина Дарасуна, 6.VI.1950.

Друзі-невільники.
Тайшет, 3.X.1956.

Риболов – Ільницький Іван. Село
Нижній Березів, 1957.

Діл – Вітковицький Василь (1915-98),
с. Середній Березів, стрілець боївки.

Юлія Будурович (Скільська), сестра Мирослава Симчича, з дітьми.

Стефанія Шабатура (нар. 6.XI.1938),
член УГГ, політв'язень.

Хмара – Неміш Марія, с. Чернятин, район-
ний провідник ОУН. Воркута, 6.X.1954.

Ірина Сенік. (нар. 8.VI.1926), член УГГ,
політв'язень.

Калина - Федюк Марія,
станична с. Сопів.

Батьки. Марія і Олекса Василюки. Коломия, 15.X.1952.

Зеновій Красівський: «Герої і месники будуть рости з пролітої нашої крові».

Ігор Кічак, Дмитро Корпан, М. Яник, С. Сорока. Воркута, 32-а шахта, 7.VII.1955.

Українські політв'язні. Воркута, 18.V.1956.

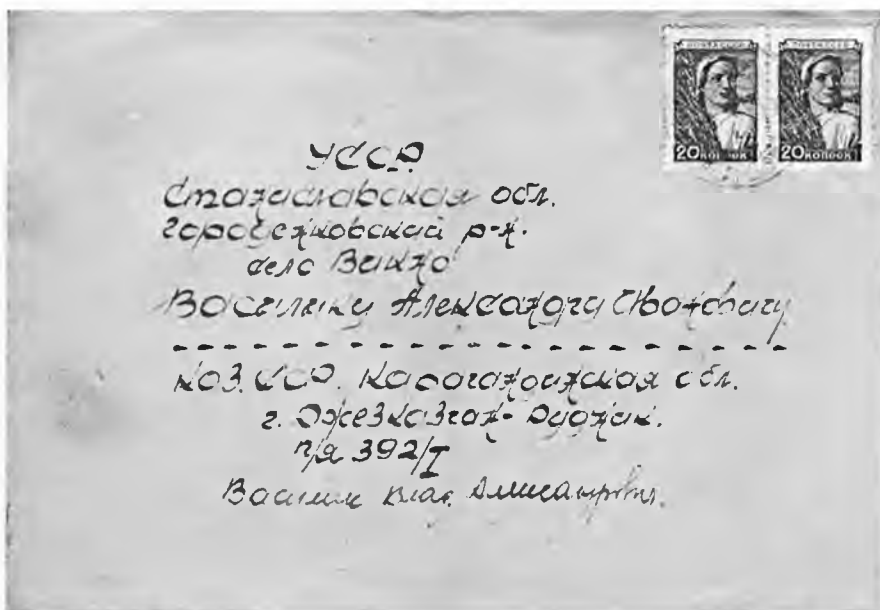
Володимир Василик (крайній ліворуч) з друзями по неволі. Канськ.

Невже воля? Мирослав Симчич.
Запоріжжя, 1964-го.

Мирослав і Раїса Симчичі з друзями.
Київ, 1964.

Листи Володимира Василика з неволі до рідних.

Батьку, виглянь з-за ґрат, ми приїхали.

Валерій Марченко (16.IX.1947-7.X.1984),
 член УГГ. Саралжин, березень 1985-го.

Лого Жайдоракхи

Користою зловживати і пилу до Вас шлюха
силь. Значо вы добрий час хелам вид леде вистак чин
же турбуйтесь, а здоровий і даю собі раду в житті.
Моли, добже докидав вас у мене моги де було і половихи
тисе життєвої праутики якою тєпер а владую
і моги а перелогов пкуджасті тєпер якою а буду здоров
і дальше, лєжі здаеться хєгого же старєжиє.

Про себе затимєи кілька слєв. Трацію по старому,
же переутамлясь, одити тємля, же еслодєт.
Здаєтсь все єз того склєдаєтсь новє життє а дїмє
же переїлєкє і розгарьбовались роз старєчє вїлєк
же дутєи обєлєжуйтєи. Вол лєі Жайдоракхи родєтє
такєж жїєи же жуєтєи в працє забувастїє
за все і дї, бїжєтєи дуже шєрє. Тєтак мєжї такєж
скєрє скєдєтєи лєї рєжїєчє. А здаеться вїє лєчє вєр.
про це рєжїє. Значєчє лєжє же вєїкуєтєи бєє жє лєчє
будєи дїєчєи пєжєчєи а пєвєчєи.
Ужє тємєвє вїєлє дуже тєплє. Тут єиє дїєчєи
такєж же бєвєчє. же значє жєи вєр.

Лєжє здаеться єлє тєлєр вєр жє лєчє дудє
пєлудє прауєчєи, бє єиє жє лєчє у вєр лєі
Жайдоракхи лєчє. Лїєтєи лєжє лєчє про сєбє.
Вїд вєр рїдєє дїєчєи лїєтєи, пєсєлєкє вєї рєгулєрє,
жєчє а вєр дудє вєрєчєи.

Вїд лєжє дєдєтєи пєсєчє же шєчє.

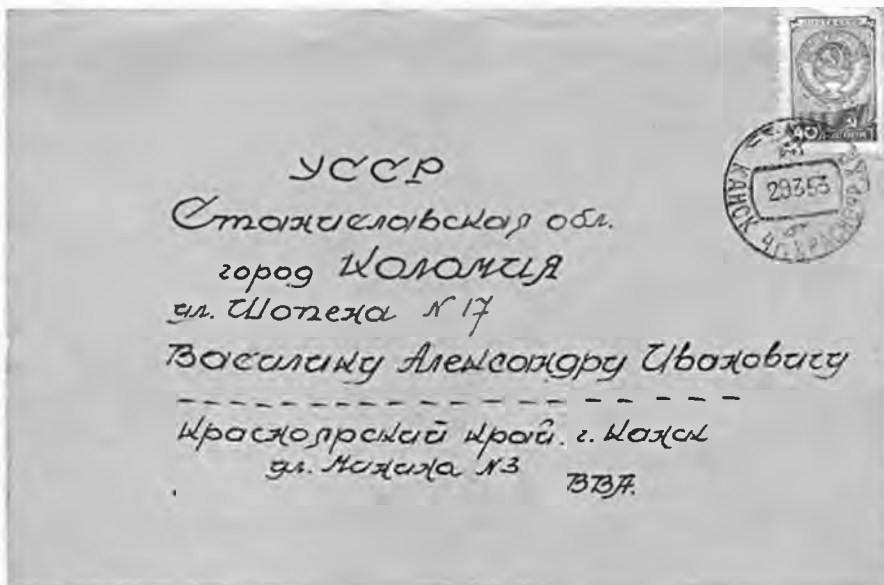
Жайдоракхи здоровїє лєчє-лєчє
єїлєчє вєрєчєчє
сєчє. Дєлє

25.7.52.

Листи Володимира Василика з неволі до рідних.

Таке «житло»
на Півночі кому-
ністична влада
надавала вивезе-
ним з України
професорові
Орестові Кузьмі з
дружиною Марією
та іншим
інтелігентам.

Листи Володимира Василика з неволі до рідних.

Оксана – Ковалюк Олена,
с. Старі Кути,
заарештована 1945 року,
померла в неволі.

Михайло Сорока (27.III.1911-16.VI.1971),
с. Велика Гнилиця на Тернопільщині,
видатний діяч ОУН, керівник "ОУН-Північ"
на Воркуті. Помер у Мордовії на 34-му році
ув'язнення. 21.IX.1992 прах перепоховано
на Личаківському кладовищі у Львові.

Моє Жайгородці Малуш і Мотуш.

Я знаю, що може прик багато що ви по Жайгородці
зможете придумати в опророщення кожного доброго побачення,
відсутності білок і листів, у вас по Жайгородці все
може пожити злізтися і друзі душки і неможна на
як ви де зможете в свого души зхайти від побачення, які
будуть три боки ти. Вас і желнової, що може серез
неже, серезного вощування, тоже жма листовца желнової
лізе злізи рвуться. Я побачує скізотти телер те,
або сам протисол добрих рощів відгубов, що чергувало
кого у всіе лощ зоступках, що чітпиле неже в та жма
ихі зоря і зводило сун в мінутти роаотте. Крім
вас по Жайгородці є неже на світі желнової желнової,
вол я забавяю сое і шажуваха і все, желнової же несе
як же дунов про вас, я буду убожотти жайгородці
той суну коли зхай, після добрих скізотти зволн
по Жайгородці зейдусь. Моє Жайгородці! - нуди же
нежубови неже на доря і зовжди буду стрелитись
до вас, де тіломе я же буду зовжди буду душка
з волн і злізи тільки будеть в коренотте желнової
перевгубу, то зхайти і же не іх перевгубити.
~~Жайгородці серезного желнової сунуваха листок ви~~
Вас від 24. XII. П. переситую єго, бо желнової погерк
і суну вас Жайгородці. Як ви телер? Сун вас
сродуваати, потішити? Я же всілі зовгубити сун
жбудь того зоря вже я вол прихіє, залити потіхи
я же злещу зовгубити желнової відплітти тей вол Жайгородці,
за все, що ви зробили мене неже. Я зрововий, селъжих,
світтии, ситтии. Потеряча я побачити желнової желнової,
же не далеко же желнової.

Своє оджі світлий веліє, родити же світло, світло відуба.
Вже ви, роз не ситтии желнової оквело. Бувало гериє, бувало
літте. Я туху за жма і дм неже желнової желнової,
моде коли я проведи з волн.
Лижешка можда желнової желнової до вас по Жайгородці,
желай розвіє желнової, желай паровце желнової желнової
по горле побачити желнової: желнової вол з сего великан
розгубити желнової желнової суну родотти, потіхи.
Всього, що ви Жайгородці собі побачити желнової желнової
Жайгородці желнової желнової желнової желнової желнової
Згадувати про т. Жужо, зхайте желнової желнової желнової
і ж.

Листи Володимира Василика з неволі до рідних.

Святий вечір у Воркуті. Від ліва до права: Марійка Михалевич, Богдан Брик, Оля Кіт, Олекса, Євген Іваничук, Марійка Федюк. 1955.

Позаду воркутянська каторга. Є. Іваничук (Коломия), І. Халупа (Тернопілля), Т. Худик (Тернопілля), П. Ковальчук (Волинь), В. Яремчук (Івано-Франківщина).

Ярослав Хомин, лікар УПА. Красноярськ,
20.XI.1951.

Подруги. Сидить ліворуч Розалія
Голинська, с. Баня-Березів, вчителька,
після неволі проживає в Росії.

Від ліва до права: Ігор Кчак, Ігор Мардарович, Ганна Вінтоняк, невідомий. Воркута, 23.IV.1956.

Юрко Срібнак (1911-1991), військовий вишкільник сотні Недобитого, поранений потрапив до більшовиків, засуджений до розстрілу з заміною на 25 років таборів, покарання відбував у таборах Воркути і Караганди.

Мікушка, Вайс, Маріян, Вільховий – Пришляк Григорій (1913 р. н.), с. Новосілки Бузького району Львівської області, крайовий референт СБ ЗУЗ (1941-44), провідник особливої групи ОУН у Львові (1944-46), член ОУН з 1929 року. Воркута, 1958.

Д. Корпан, І. Любачівський, І. Кічак, М. Яник. Воркута, 32-а шахта. 5.VII.1955.

Левко Лук'яненко
(нар. 24.VIII.1927),
засновник УГГ.
21.I.1976.

Борис – Манюх Володимир
(9.VI.1921-3.VII.1987), с. Яблунів
Галицького району, лікар УПА, в'язень
більшовицьких концтаборів.

Наталка – Савчинська (Кобринська)
Ольга (1924 р. н.), с. Зібранівка Снятин-
ського району, секретар надрайонного
проводу ОУН; Гордий – Савчинський
Богдан (1924 р. н.), с. Поточище
Городенківського району, стрілець сотні
Орлика. Новосибірськ, 1955.

Гурт політв'язнів, серед яких – Ф. Віхоть, С. Сливка, С. Попович, І. Кічак, Г. Степанюк, І. Цап, В. Юрків, О. Фурикевич, Є. Гладковський. Воркута, ТЕЦ-2, 15.VIII.1957.

Драмгурток спецпоселенців. Омська область, Тюкалінськ, 29.VII.1948.

Микола Сарма-Соколовський (1910 р. н.).
Мордовія, 1959.

Микола Девдюк, м. Косів, різбяр. Сибір,
12.III.1949.

«Колимчани» (від ліва до права): Кармелюк – Марунчак Павло, с. Дубки; Микола
Скіцько, с. Тишківці; Василь Войцехівський, с. Рашків. Колима, с. Ельген-Уголь, 1955.

Кривоніс – Симчич Мирослав, с. Вижній Березів; Обух – Якуб'як Василь (1921-87), с. Мишин.

В'язні більшовицьких концтаборів. Крайній ліворуч стоїть Данило – Яшан Василь (1913 р. н.), с. Серафинці. Колима, Сусуман, 6.X.1955.

Святкування Різдва в неволі. Чуна, 6.I.1956.

«Магаданські» побратими. Магадан, 7.VII.1956.

Олександр Смірнов (ліворуч), Микола Скіцько. Ельген-Уголь, 1955.

Нас звела неволя. Степан Станик (ліворуч), Львівщина; Микола Скіцько, Городенківщина; Степан Стрижак, Коломийщина.

Різдвяний вертеп в неволі. Колима, Різдво 1956-го.

Ягідка – Григорчук (Галицька) Розалія
(1926 р. н.), с. Баня-Березів,
політкаторжанка.

Ольга Ігнатенко, медсестра зі Східної
України, лікувала повстанців у Поточищі
і Березовах. 1954.

Політв'язні. Сидять, від ліва до права: Іван Гаєвий, Михайло Сливоцький, Микола
Скіцько. Стоять: Дмитро Стельмах, Василь Войцехівський, Іван Ковтюк, невідомий.
Колима, 18.VI.1956.

Руйнування церкви комуністами і їхніми вислужниками в Топорівцях (Городенківщина). 1970-і.

В колимських снігах (від ліва до права):
Микола Боднарук, с. Ковалівка; Микола
Скіцько, с. Тишківці; Михайло Швець.

Ігор Кічак. Воркута, 32-а шахта,
20.III.1955.

Гонта, Курява, Євшан – Федюк Василь.
Норильськ, 16.VII.1953.

Тополя – Джуранюк Марія (1924-90),
м. Косів, зв'язкова ОУН. Відбула 10 років
у норильських концтаборах.

Новітні компартійні варвари плундрують церковне майно в Топорівцях. 1970-і.

Евген Пронюк з дружиною і сином. Висилка, Караганда, серпень 1979-го.

Григорій Харчук (крайній ліворуч), Олександр Шугай (2-й ліворуч), Мирослав Симчич (крайній праворуч). Тайшет, «19-а» зона.

Василь Голинський, дядько Мирослава Симчича. Горьківська область, станція Сухобезводна, 6.IX.1957.

Іван Романюк (крайній праворуч), с. Котиківка; Наталія Грималюк (посередині), с. Тишківці. Коломия, 21.X.1956.

На лісоповалі. Мирослав Симчич (4-й ліворуч), Ярослав Довбуш (стоїть посередині). Тайшет, «307-а» штрафна зона, 1958.

Мирослав Симчич (2-й ліворуч) з друзями по неволі. Тайшет, «307-а» штрафна зона.

Василь Стус, член УГГ. 1968.

Хома – Гринчук Іван (1922-94), стрілець боївки СБ, кара смерті замінена на 20 років каторги, відбував у Воркуті.

Хміль – Романчич Василь (ліворуч), Байда – Симчич Михайло. 3.VIII.1959.

Гай – Урбанович Антон (1904 р. н.),
ройовий сотні Вихора.
Засуджений на 25 років.

Гоянюк Зеновія, в'язень німецьких
в'язниць і радянських концтаборів,
член ОУН.

Українські каторжанки святкують Великдень. Норильськ, «б-а» зона, 4-й барак,
18 квітня 1955 року.

Григорій Чмелик (стоїть ліворуч), Сколівський район на Львівщині; Олександр Шугай (крайній ліворуч), Рівненщина; Григорій Харчук (2-й праворуч), Рівненщина; Мирослав Симчич (крайній праворуч).

Мирон Білінський (1917-1983), політ'в'язень комуністичних концтаборів.

Сотенний Палій (ліворуч). Воркута, шахта № 20, 28 серпня 1958.

Володимира Пригородська з дітьми на засланні. Місто Екодім, 24.VI.1947.

Лист Євгена Пронюка до Мирослава Симчича.

Zenzo Mizuno
3285-7 Okubo
Machiko Ushio
288 Japan
VIA AIR MAIL

Simech Mirslan V.
ul. Soyzuznaya, 50, kv. 56, 9.
Zaporozhie, Ukraina, 330067
USSR.

Действия доктора основанное на любви
к Человечеству доставити японцам большое
мужество.
Сердечное вам спасибо ♀

Лист з Японії.

24. 12. 88.

Дорогі наші!
Сердечно вітаємо вас з Різдвом
Христовим і новим роком —
сподіваємося на щастя, здоров'я
і мирний рік —

Миру, щастя
Ваші калінці

Вітальна листівка Мирославі Симчичу від подружжя Калінців.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1950.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1953.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1953.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1952.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1952.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1954.

Екслібрис Василя Кархута.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1954.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1955.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у більшовицькій неволі. Норильськ, 1954.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у
більшовицькій неволі. Норильськ, 1953.

Листівочка-вітання Дарії Кошак у
більшовицькій неволі. Норильськ, 1954.

Великдень у воркутянських таборів. 1955.

Дело № 10-Н-70

203
Секретно

Приговор вынесен под председательством т-

Докладчик - Гальченко Ф.Я.

О П Р Е Д Е Л Е Н И Е

Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда УССР в составе:

Председательствующего - Убийковъ С.Е.

Членов суда - Омельяненко, Г.Я. и Гальченко Ф.Я.

С участием пом. прокурора УССР тов. Старикова Е.Б.

и адвокатов-

рассмотрена в судебном заседании 20 января 1970 г. уголовное дело по протесту первого заместителя Прокурора УССР на Постановление Президиума Ивано-Франковского областного суда от 19 января 1968 года, которым отменен приговор Военного трибунала войск МВД Станиславской /ныне Ивано-Франковской/ области от 13 апреля 1949 года в отношении Симчица М.В., а дело обращено к рассмотрению по вновь открывшимся обстоятельствам.

Приговором Военного Трибунала войск МВД Станиславской области от 13 апреля 1949 года-

СИМЧИЦ Мирослав Васильевич 1928 года рождения, уроженец с. В-Березив, Косивского района, Ивано-Франковской области, гр-н СССР, б/п, украинец женат,-

осужден по ст.ст. 54-I "а" и 54-II УК УССР к 25 годам лишения свободы,-

за то, что он, будучи участником ОУН и руководителем ее бандитских групп, на протяжении 1944-1948 г.г. вел активную вооруженную борьбу против Советской власти.

Отбывая наказание в ИТЛ, Симчиц М.В. вошел в состав существовавшей там бандитской группы, совершавшей расправы с негодными ей заключенными, за что приговором Хабаровского Краевого суда от 7 декабря 1953 года по ст.ст. 16-59-23 УК РСФСР был осужден к 10 годам лишения свободы, а с присоединением неотбытого срока наказания по приговору Военного трибунала от 13.IV-1949 г. к отбытию было назначено 25 лет лишения свободы. 2 августа 1956 года Комиссия Президиума Верховного Совета СССР своим постановлением снизила Симчицу М.В. меру наказания до 10 лет лишения свободы в связи с чем он 7 декабря 1963 года был освобожден из мест лишения свободы.

В 1967 году в органы КГБ и прокуратуры поступили новые данные о том, что Симчиц в период его нахождения в бандах ОУН занимался большой карательной деятельностью, направленной против партийных, советских, активистов и отдельных граждан.

что скрыл от суда при рассмотрении его дела Трибуналом.

Для проверки вновь открывшихся фактов карательной деятельности Симичича М.В. необходимо было провести тщательное расследование. Президиум Ивано-Франковского областного суда по протесту прокурора, своим постановлением от 19 января 1968 г. отменил приговор Военного Трибунала войск МВД Станиславской области от 13 апреля 1949 года и дело возвратил к доследованию по вновь открывшимся обстоятельствам.

Проведенным в 1968-1969 г.г. следствием установлена причастность Симичича М.В. к карательным операциям против советских граждан в 1944-1947 годах.

На основании материалов расследования Симичичу М.В. было предъявлено обвинение по ст.ст. 56 ч.1, 58 ч.1, 60 и 64 УК УССР и составлено обвинительное заключение, утвержденное прокурором Ивано-Франковской области.

По представлению Прокуратуры Союза ССР, Верховного Суда СССР и Комитета Государственной безопасности при Совете Министров СССР в отношении Симичича М.В., Президиум Верховного Совета СССР своим постановлением от 19 декабря 1969 года отменил как неправомерное Постановление комиссии Президиума Верховного Совета СССР от 2 августа 1956 г. о снижении срока наказания до 10 лет лишения свободы Симичичу М.В.

С учетом приведенного Постановления Президиума Верховного Совета СССР и того, что Симичич М.В. 13 апреля 1949 г. был осужден Военным трибуналом за антисоветскую деятельность, что направлять его дело в суд для вторичного рассмотрения нецелесообразно, Прокуратура УССР своим Постановлением от 6 января 1970 года отменила Постановление Прокурора Ивано-Франковской области от 31 декабря 1968 г. об утверждении обвинительного заключения по делу Симичича М.В.

В протесте, внесенном на рассмотрение судебной коллегии Верховного Суда УССР ставится вопрос об отмене Постановления Президиума Ивано-Франковского областного суда от 19 января 1968 г. и водворения Симичича М.В. в места лишения свободы для отбывания наказания по приговорам Военного Трибунала от 13.IV-1949 г. и Кабаровского Краевого суда от 7.III-1953 г.

Заслушав докладчика, заключение пом. прокурора УССР, поддерживавшего протест, проверив доводы, приведенные в протесте, судебная коллегия находит протест обоснованным и подлежащим удовлетворению.

Как видно из материалов дела, Симичич в 1949 г. был осужден Военным трибуналом Войск МВД за антисоветскую деятельность к 25 годам лишения свободы, т.е. к максимальному сроку наказания. Направлять в суд его дело для вторичного рассмотрения за аналогичную деятельность нецелесообразно.

В то же время Президиум Верховного Совета СССР 19 декабря 1969 г. отменил Постановление Комиссии Президиума Верховного Совета СССР от 2 августа 1956 г. о снижении наказания Симичу до 10 лет лишения свободы как неправильное.

При таких обстоятельствах Симич М.В. подлежит возвращению в места лишения свободы для отбывания неотбытого им наказания.

Время пребывания под стражей за время проведения расследования вновь открывшихся обстоятельств, т.е. с 30 января 1968 года по настоящее время, подлежит зачету в срок отбывания наказания.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 398-394 УПК УССР судебная коллегия,-

О П Р Е Д Е Л И Л А :

потест удовлетворить.

Постановление Президиума Ивано-Франковского областного суда от 19 января 1968 года по делу Симича Мирослава Васильевича отменить, Возвратить Симича Мирослава Васильевича в места лишения свободы - в исправительно-трудовую колонию строгого режима - для отбытия меры наказания в соответствии с приговором Военного Трибунала войск МВД Станиславской области от 13 апреля 1949 года и Хабаревского Краевого суда от 7 декабря 1953 года.

Время пребывания под стражей с 30 января 1968 года по настоящее время зачесть в срок отбывания наказания.

Председательствующий

Члены суда - Гальченко

Омельяничук

Взно: Член Верховного Суда УССР

Гальченко

Мовою оригіналу.

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

252024, м.Київ-24, ГСП, вул. П Орлика, 4

7 травня 1996 року № 129/н 96

на № _____ від _____

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Народному депутату України

Лупакову Є.О.

Шановний ЄВГЕНЕ ОЛЕКСАНДРОВИЧУ!

На Ваш лист від 12 березня 1996 року повідомляю, що першим заступником Генерального прокурора України в Пленум Верховного Суду України був принесений протест на судові рішення по справі Симчича М.В.

В протесті ставилося питання про зміну вироку військового трибуналу військ МВС Станіславської області від 13.04.1949 року і ухвали судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду УРСР від 20.01.1970 року відносно Симчича Мирослава Васильовича, перекваліфікацію його дій зі ст.54-1 "а" та 54-11 КК УРСР на ст.196 КК УРСР і вважати його засудженим за цим законом на 5 років позбавлення волі з конфіскацією вилученої вогнепальної зброї.

Пленум Верховного Суду України постановою від 12 квітня 1996 року кримінальну справу відносно Симчича М.В. з розгляду зняв і повернув її до Генеральної прокуратури України.

При цьому в постанові зазначено, що в матеріалах справи є дані про участь Симчича у вбивстві багатьох радянських громадян.

Проте, наявним у справі процесуальним документам, в яких про це зазначено, ні по справі, ні в протесті ніякої оцінки не дано.

В постанові вказано, що наявні в справі істотні суперечливі дані позбавляють Пленум розглянути справу відносно Симчича М.В. по суті.

Заступник голови судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України

 В.Д.Вознюк

ал

Відповідь Євгенові Лупакову.

Люди із криці

*Воно жило і в боротьбі,
І в муках рабського терпіння,
Та не зневірилось в собі —
Моє трагічне покоління.*

Іван Гнатюк

У Тайшеті, на пересилці, зустріли Патруса Карпатського, доброго поета. Його московська комісія не захотіла звільнити, тому мусив відбувати ще три роки. Енергійний і мужній чоловік середніх років часто читав нам свої вірші. Поет жив на Закарпатті, служив у чехословацькій армії. Коли німці розбили чехів, повернувся на Закарпаття. У сорок четвертому москалі заарештували його й запроторили до норильських концтаборів. Через три дні наше задушевне спілкування з Патрусом Карпатським, на жаль, обірвалося, бо нас етапували з пересильної в'язниці на «дев'ятнадцятий» «лагпункт». Більше наші невільницькі дороги не перетиналися. Проте навіть за такий короткий час закарпатський поет зумів нас зачарувати і здивувати неймовірно. Неждано трапилася сутичка з урками, що стяглися, мов шакали на здобич, з кількох бараків. Політичних на той час було не так вже й багато після московських комісій, отож шантрапа, що була на службі у табірної адміністрації, вирішила скористатися нагодою. Кинулися грабувати нечисленну групу політичних в'язнів. Звиклі до таких пригод, ми хутко організували оборону. Патрус Карпатський чимдуж кинувся до своїх нар, вихопив ножа й активно включився в «розмову» з блатними, що вимахували довжелезними «піками». За мить з поета-інтелігента він перетворився у відчайдушно-сміливого бійця. Злодіїв ми розігнали, мов отару овець. А я мав нагоду пересвідчитися, що слова поета-борця не розходяться з ділом.

На «дев'ятнадцятий» «лагпункт» ми прибули групою з тридцяти в'язнів. Поруч ступали друзі Славко Довбуш

з Ямниці, Гриць Чмелик зі Стрия, Василь з Тернопільщини. У таборі на той час утримували понад тисячу в'язнів. Після комісій туди повозили в'язнів з Воркути, Караганди, Комсомольська-на-Амурі, з інших місць. Із табором сусідила «четверта» зона для політв'язнів-інвалідів.

Працюємо на лісозаводі. Обстановка досить спокійна. Адміністрація особливо не порушує наших прав. Трудимося легенько, тільки щоби заробити якийсь гріш для підкупівлі харчів у ларку, курива. Мені велося легше, бо не курив і не вживав спиртного зроду, оскільки так виховувала нас ОУН з юнацьких років. Слюсарюю в тарному цеху, де ріжуться шпала, з відходів — тарна дощечка для ящиків. Спілкуюся з іншими в'язнями, хлопці всі хороші.

Розмірений плин табірної життя раптом збурила одна подія. До табору, на нашу голову, привезли звідкілься понад двісті чеченців-побутовиків. Кілька днів приетапована злодійня сиділа тихо, приглядалася. А відтак почали нахабніти, побили одного хлопця, покалічили другого... Ми твердо попередили блатних. У розмовах вони пообіцяли не чіпати політв'язнів, але то були тільки слова, безчинства вони й не думали припиняти. Терпець у нас урвався після одного випадку. У їдальні вишикувалася довгенька черга політв'язнів, гомонять собі стиха. Заходить приблатнений чеченець і грубо вимагає в кухаря обід, не звертаючи жодної уваги на людей в черзі. Котрийсь політв'язень робить йому зауваження. Урка без слів вдарив того, аж кров бризнула з обличчя. Ми надавали йому трохи по шапці й випроводили з їдальні, але то вже була остання крапля, що переповнила чашу терпіння політв'язнів.

Операцію розробили хутко. Організовано оточили барак із блатними, до слова, найкращий у таборі, бо адміністрація дбала про своїх вислужників. Дерев'яний барак, щедро облитий горючою рідиною, запалав враз. Злодії вискакували з виском, мов поросята з хліва. Тут їх зустрічали з дринами політв'язні. Питання з блатними чеченцями на «дев'ятнадцятому» «лагпункті» було вирішено раз і назавжди.

Чекістські служби розпочали активні пошуки організаторів відплатної акції. Але з тисячі в'язнів не знайшлося жодного запродавця. Даремно оперативники тратили час на просьби й грозьби. Взяли, як завжди у таких випадках, «за аналогією» Ярослава Скавінського і ще одного політв'язня. В обох уже були подібні випадки саме з чеченськими блатняками. Суд додав хлопцям ще по «десятці». Пізніше мені писали в табори, що Скавінський по звільненні проживав в Івано-Франківську. Родом він був з Тернопілля, там же воював в УПА. Насправді акцію організували політв'язні, яких привезли з Норильська. З Колими нас було лише п'ятеро.

У процесі повального тусу чекісти відібрали сорок найактивніших в'язнів і відправили до «триста сьомої» колонії, де організували штрафну зону особливо суворого режиму. Табір був біля Падуна, неподалік електростанції. Нас тимчасово розмістили в маленькій зоні число двадцять для жінок-побутовиків. Їх кудись спішно вивезли, а нас запхали за колючий дріт. Знаходилася колонія кілометрів за двісті від Тайшету в напрямку ріки Лени.

До «триста сьомої», штрафної, зони звели з в'язниць і таборів чи не всю українську інтелігенцію, що томилася на той час у неволі, — доктора Горбового, Михайла Сороку — старого діяча ОУН, Миколу Костіва — члена Крайового проводу ОУН, багатьох інших визначних діячів Організації Українських Націоналістів. Набралося понад п'ятсот політв'язнів.

Найвизначнішим з-посеред невідьницького загалу був, безумовно, Володимир Горбовий, який народився 30 січня 1899 року в Оболоні неподалік Долини на Станіславщині. Доктор Горбовий, так називали його друзі і знайомі, навчався в університетах у Львові, Празі, Кракові, знав кілька іноземних мов, був глибокоерудованим. Відзначався з молодих літ надзвичайною пунктуальністю й несприйняттям неправди. Про твердий характер Горбового ходили легенди, побратими називали його людиною «із чистої сталі». 1919 року під час походу злучених українських армій на Київ, який заповідали московські більшовики, в бою під Козятином втратив око, але продовжував багато працювати. Соратник і близький приятель

Євгена Коновальця, Володимир Горбовий був наставником Степана Бандери. Саме він, доктор права Горбовий, захищав Бандеру під час судового процесу у Варшаві над членами ОУН за вбивство міністра внутрішніх справ Польщі україножера П'єрацького. Несхитного українського націоналіста боялися комуністичні уряди Чехії й Польщі. 1947 року Горбового заарештували чеські власті й передали невдовзі полякам. Ті ж поспішили вислужитись і віддали вченого совітам. У Радянському Союзі «буржуазного націоналіста» чекав термін двадцять п'ять років, які він відбув у концтаборах від дзвінка до дзвінка, наживши важку форму туберкульозу.

Працюємо на лісоповалі. У штабелях, або як у нас у Карпатах кажуть, на миглах, лежать сотні кубометрів нарізаного побутовиками лісу. На пилорамі-шпалорізці, великій циркульній пилі, в'язні ріжуть колоди на шпали. Я токарюю в гаражі. Поступово, штабель за штабелем, тридцять невільників виробили весь повалений ліс. Начальство пропонує нам зайнятися вирубкою лісу. Кортячка — та ж хвороба. З двома бригадами охитників направляюся в тайгу, бо ніколи не працював на лісоповалі. Побачене втішило мало. Снігу в тайзі насипало ледь не по вуха. Невільники борсаються в заметах, мов тюлені. Глянув я на ту каторжну працю та й думаю собі: «Господи-Боже Ти мій! Не садив я ті кедри та й валити їх не буду». Вирішив, що ноги моєї більше в тайзі не буде. Увечері викликає опер і запитує, чому не працюю. Відповідаю, що ця робота не для мене. Запроторив він тоді мене на сім діб до буру, але в тайгу мене вже ніхто не гнав. Чотири роки відбув я в тій колонії, аж до 1960 року, і не працював зовсім. Адміністрація нічого не могла вдіяти, бо у «відмовниках» ходило в колонії понад сімсот політв'язнів.

Навесні шістдесятого нас, політичних в'язнів, вивезли до Мордовії. Радянська влада розпочала посилену ідеологічну роботу з політв'язнями. Тому, на мою думку, сконцентрувала «підопічних» невільників ближче до Москви задля оперативнішого їх опрацювання. На нас тиснули морально, аби заставити покаятись, піти на співпрацю з органами влади, адже Радянський Союз з усіх сил нама-

гався показати себе світові як правову, демократичну державу. Дехто із політичних в'язнів під тиском обставин проявляв слабкість, піддавався вмовлянням і опускався до ганебного вчинку, продавав ідею, друзів... На щастя, їх, слабкодушних, виявилася мізерна дециця.

Із Петром Дужим, колишнім високопоставленим діячем ОУН, ми заізналися в Магадані на 19-й зоні. Активний і вольовий провідник розробив у таборах план порятунку політв'язнів на всьому колимському обширі. Допускалося, що з розгоранням американо-корейської війни зможеться зудар між Заходом і Сходом. За такої ситуації більшовики могли запросто винищити політичних в'язнів, які становили реальну загрозу для системи. Розстрілювати беззбройних невільників комуністи вміли, це вони демонстрували неодноразово. Тому Дужий і втілював свій план, який зводився до одностайного повстання у всіх таборах. Найважливіше в цій справі — злагодженість дій. Усі інструкції-настанови поширювалися через вже згадану Славу Веретко, яка працювала на базі управління колимських таборів у Магадані. Звідти невидимі ниточки вели до усіх таборів двадцяти трьох відділень Магаданської області. З кожного табору приїжджали на базу за одежею, і Слава, досвідчена підпільниця, мала змогу передавати записочку із планом дій в'язням на зони. Вся задротована Колима за сигналом штабу мала роззброїти гарнізони і захопити владу. Дужий стежив за перебігом подій із «триста сьомої».

У Мордовії, куди нас позвозили до штрафного табору, доля повторно зводить мене з Дужим і Горбовим. Не встигли ми й обжитися на новому місці, як з Києва приїжджають якісь високі чини. Викликають Петра Дужого і пропрацьовують його, аби відрікся від націоналістичних поглядів, засудив своє минуле. Він був свого часу референтом пропаганди центрального Проводу ОУН і редактором часопису «Ідея і чин». Мені, як старому другу по Колимі, сказав, що його для чогось забирають до Києва. У нашому середовищі — українських політв'язнів — цей випадок був першим і зарадити жодним чином ми не могли, хоча чудово розуміли, що оунівського діяча такого штибу ламатимуть і схилитимуть до зради. «Пет-

ре, — запитую, — як Ви думаєте, вистоїте?» «Гадаю, що вистою». Оце його слова. Дужий старший за мене років на п'ятнадцять, і становище в ОУН займав значно вище, проте я відважився сказати йому, що думаю. «Петре, Ви розумієте, що йдеться не тільки про Вас особисто, але про всю нашу революційну боротьбу, наш народ, українську історію. Ви в ній далеко не остання особа. Повинні собою пожертвувати, не смієте зігнути, мусите витримати». «Витримаю. Але, — каже замислено, — є в мене одна слабина — дружина». Вона проживала після звільнення з воркутинських таборів у Сиктивкарі. Дуже боявся, що її заставлять повпливати на чоловіка, надламати його зсередини. Наступного дня Петра Дужого забрали з табору. Виїжджав з наміром вистояти. Поїхав чоловік і... як камінь у воду, навіть всеохоплююча зеківська «пошта» не приносила жодної вісточки. Аж десь місяць через п'ять приходять мені посилка від Олексія Вдовиченка з Одеси. З ним ми потоваришували на «триста сьомій». Колишній офіцер-артилерист подружився на Станіславщині з оунівцями, за що був «нагороджений» гуманною радянською владою п'ятьма роками ув'язнення. Компанійський одесит, звільнившись, не поривав зі мною зв'язків, писав часто листи, а оце прислав посилку. Повну фанерну паку харчів метикуватий артилерист-політ'язень завбачливо накрив газетою. Була то не випадкова газета з прославлянням будівників комунізму, вона містила статтю Петра Дужого. Писав колишній провідник-пропагандист про боротьбу ОУН з польськими панами, що було спричинено національним і класовим гнітом. Українці змушені були чинити спротив усім отим польським паціфікаціям, тотальній колонізації. Але з приходом рідної Радянської влади у тридцять дев'ятому потреба боротьби відпала, бо Західна Україна увійшла до складу УРСР, необхідно солідаризуватися з Радянською владою і допомагати їй розбудовувати світле майбутнє. Отаким приблизно був зміст отієї статті. Написане в газеті вдарило неймовірно боляче. Кожному з нас хотілося родинного затишку і особистого щастя, бо всі ми тільки смертні люди. Але зрада — надто висока ціна всьому тому. І тоді я вкотре поклявся сам собі, що йтиму

обраним шляхом до кінця, жодна сила в світі не заставить мене збочити. До цього закликали живі, що мучилися за колючими дротами, про це волали мертві з небесної високості... Я вистою, друзі!

Після повстання 1956 року в Угорщині режим у радянських концтаборах поступово і невблаганно ставав жорсткішим. В зони позаганяли всіх «поселенців» і «безконвойників», завертали навіть раніше звільнених комісією. Політ'язнів у Мордовії опрацьовують всіма можливими методами, політзаняття змінюються індивідуальними бесідами. Викликають ледь не щодня, тицяють під ніс газети, журнали, де описувалося світле і радісне життя в радянській Україні, що спільно з іншими радянськими республіками будувала комуністичне майбутнє. Закінчувалася така «дружня» бесіда словами: «А ти, дурний, гниєш в таборах! Для чого? Ти хотів будувати Україну. Иди, будуй державу — радянську! Напиши заяву і тебе звільнять». Додому, на волю, мені хотілось, як птахові літати, але написати ганебну заяву, значить згубити свою душу, перекреслити всю нашу революційну справу. Попри всі солодкі обіцянки, попри весь шалений тиск, ми з друзями по тяжкій неволі не поспішали хапатися за ручки для написання покаяльних заяв. Не та закваска! Бог допоміг нам втриматися від диявольської спокуси. Не зганьбити себе, свою родину, своїх друзів, свій народ...

Дужого довелося зустріти аж у дев'яносто третьому у Львові. Олександр Черненко із Запоріжжя, молодий хлопець, організував у місті на Дніпрі ДСУ, агітував вступити й мене. Я подякував Сашкові й відповів, що до смерті належатиму згідно присяги ОУН. Мене на все життя заповонив клич: «Здобудеш або загинеш». Але з організацією ДСУ я йому допомагав. Так ось, Черненко повідомляє, що зустрічався у Львові зі Славою Стецько, і вона просила організувати в Запоріжжі братство вояків ОУН-УПА. Хтось їй розповів раніше про мене. Братство я створив, носить воно назву «Запорізький кіш». Уже як керівник братства я потрапив до Львова на Всеукраїнський збір. Там і зійшлися ми з Дужим. Залепетав до мене, вишукуючи очима дірки в підлозі. Навіть книжечку

прихопив, яку я подарував йому при розлученні у Мордовії. Зберіг. Я йому не дорікнув жодним словом, не хотілося робити ще одного розколу. Руки я колишньому табірному приятелеві не подав, чемно відмовився погостювати у нього. Заклик провідника Дужого я сприймав колись не як просто слово, а як закон. А він... Його прописали свого часу у Львові, дали квартиру в особняку, жив собі спокійно з родиною, багато писав, друкувався. Мене ж звільнили без права проживання на Західній Україні. І фігури наші не зрівняти!

Володимир Горбовий не піддався ні обіцянкам, ні погрозам. Немолодий чоловік відбув за ґратами чверть століття і повернувся до рідних країв з підірваним здоров'ям аж 1972 року. В Оболоні побіля Долини на Івано-Франківщині сімдесятирічному хворому чоловікові прихисток надала молодша на десять років Аделя Семків. Жив колишній політв'язень під постійним наглядом представників радянської влади. Тільки найближчі й наймужніші друзі відважувалися провідувати опального адвоката. В травні 1984 року навідався з Ходорівщини табірний приятель Михайло Колесник, який воював свого часу на Волині в УПА, мав псевдо Дубовий. Звідти якимось чином перебрався на Буковину, де його заарештували і засудили на двадцять п'ять років. Звільнився, правда, Колесник достроково. Горбовий, який переніс на той час запалення легенів, поїхав до Михайла в гості. Через два тижні в село прийшла печальна телеграма — помер Володимир Горбовий. Хоронили мужнього патріота-борця на новому цвинтарі в Долині. За труною з покійником ішов невеличкий гурт друзів. І не тільки їх...

Зону особливо суворого режиму невдовзі розформували, тому нас порозвозили по інших таборах. Я потрапив до «сьомої» зони. Щоправда, і на ній довго не затримався. Заставляють працювати на лісозаводі. Категорично відмовляюся. Заявив начальникові режиму, що колоди катати не збираюся. Запах мене на кілька діб до буру, але це помогло, як мертвому кадило. Начальник режиму зрозумів, що з мене багато не витиснеш, і при першій слушній нагоді поспішив позбутися непокірного в'язня із табору, щоб уникнути зайвих клопотів.

У селищі Явасі два «лагпункти» — «другий» і «одинадцятий». Мені достався «другий» — швейна фабрика. Строчу на конвейєрі рукави до куфайок, від яких віддає мені чомусь «пайдьошніками»-енкаведистами. Особливо не напружуюсь, тому конвейєр частенько простоює через мене. Мої «трудові досягнення» не дуже прийшлися до шмиги табірному начальству, і мене хутенько перекидають на «одинадцятий».

На деревообробному підприємстві виготовляють різні меблі — шафи, столи, крісла... В цьому таборі в'язнів щочетверга зганяли на «політзаняття», аби втовмачувати в їхні голови ідеї класиків марксизму-ленінізму. Звичайно, заняття ті я не відвідував, завжди пересиджував десь із книжкою. Вся зона у клубі слухає політпрацівників, а я собі заліз у високі квіти посеред чималенької клумби та й читаю. Котрийсь із надто пильних наглядачів виявив мене там. Грізним голосом запитує прізвище. Не змигнувши оком, без запинки відповідаю, що «кіло двісті». Саме стільки хліба отримує слухняний в'язень за перевиконання на сто п'ятдесят один відсоток трудової норми. Проте нагодився, на лихо, штабний днювальний, який був «кумівським», тобто, доносив режимникам, і продав мене. Закрили на сім діб до карцеру.

Уже вкотре загострилася виразка, кашлюю згустками крові. Проте понад два роки не можу добитися, аби потрапити на медичне обстеження. Нарешті начальник санчастини змилувався і відправив мене в Барашево до госпіталю в «третьому» «лагпункті». «Одинадцятий» табір неподалік залізниці, тому озброєні автоматами конвоїри припровадили мене пішки до потяга. У мордовській столиці Саранську, що на березі ріки Інсар, до кожного поїзда причіплювали «заквагон», оскільки в'язнів у Мордовії тогочас вистачало. Мене і папку із супровідними документами недремні конвоїри передали іншим. Потяг погуркотів на Барашево. Там браві автоматники з червоними погонами приконвоювали мене до шпиталю. В госпіталі, на своє щастя, зустрів славного свого краянина Василя Кархута, який відбував другий термін і з яким невільницька доля зводила мене ще на Колімі. Василь відвів мене на рентгенівський апарат. Виявили виразку

дванадцятипалої кишки. Через двадцять два дні лікування мені дали третю групу інвалідності і повернули до табору на Явасі.

Кархута засудили у жовтні сорок шостого на п'ятнадцять років ваторги і п'ять позбавлення громадянських прав. Не забула «справедлива» радянська влада й конфіскувати майно засудженого. Причиною розправи над лікарем-терапевтом послужило те, що під псевдо Ростислав лікував поранених і хворих вояків УПА та ще за літературну діяльність. Написав Василь Кархут чимало новел, оповідань, повістей, але найвідоміша його наукова праця «Ліки навколо нас».

Народився Василь Кархут 1 липня 1905 року в Марківцях побіля Тисмениці в родині священника. Володимир і Наталія Кархути зуміли дати синові всебічну ґрунтовну освіту. Хлопчина навчався в гімназіях в Городенці, Коломиї, Львові. Студював медицину в Українському таємному університеті, після ліквідації якого польською владою записався на медицину в університеті Яна Казимира у Львові. Кархут був активним пластуном, багато мандрував рідним краєм, очолював пластовий журнал «Вогні». Написав кілька книжечок про «Пласт».

У тридцятих роках лікар Кархут працював у Кременці на Тернопіллі. За написання і видання збірки новел «Цупке життя» і повісті «Вістря в темряві» його запроторюють до концтабору для політв'язнів Берези Картузької. В листопаді тридцять п'ятого поляки звільнюють в'язня на вимогу громадськості.

Перебравшись у 1939 році з родиною до Кракова, Кархут не припинив ні лікарської, ні літературної діяльності. З вибухом війни працює у народній лікарні ім. А. Шептицького. Влітку сорок другого невтомного лікаря арештовує всевідне гестапо, але якимось дивом викрутився. Від совітів же втекти не зумів.

Лікаря, письменника, знавця античних мов більшовицькі неуки використовували в таборах Берлагу на «мускульних роботах». Правда, волею випадку йому дозволили лікувати хворих у таборах суворого режиму. Не одному в'язневі-«доходязі» врятував життя чуйний лікар.

1957 року Василь Кархут, пробувши на волі два роки, заробив новий термін за «антирадянську агітацію». Мордувався в Тайшеті, на Братській ГЕС, у Владимирській централі. Цього разу комуністи не особливо надавали можливість лікареві працювати за фахом, лише від березня 1958 до лютого 1962 лікував хворих.

Після звільнення у шістдесят третьому Кархут змушений був залишитися на чужині, бо права на виїзд не дали. Працював вільнонайманим лікарем, аж поки у 1965 зумів повернутися до рідних країв, виснажений і хворий.

У Коломиї мешкала родина — дружина Теодозія з донечками Христиною і Зореславою. Але влада не дозволила поселитися в Коломиї, тому перебивався то лікарськими, то фельдшерськими заробітками селами Снятинщини. Радянська влада зробила все, аби здібного лікаря й талановитого письменника відірвати від наукового й культурно-літературного світу, хоча єдиною його виною була велика любов до України і людей.

Не стало великої людини 9 жовтня 1980 року. Зі Львова, де помер, Василя Кархута перевезли до міста над Прутом. Лікар, письменник, борець знайшов свій останній прихисток на коломийському цвинтарі.

Як інвалід маю право вибирати посильну працю. Потрапляю до сільськогосподарської бригади, що вирощує різну городнину. Протримався в ній до середини літа. Саме почали достигати огірки, помідори... Я, звичайно, не встояв перед спокусою вгостити свіжими овочами своїх друзів-політв'язнів. Із сільськогосподарської зони в столярню через огорожу перекидав хлопцям городнину. Намагався це робити без свідків. Але якось зненацька навідався агроном, якому не вельми припала до вподоби моя щедрість, і мене з тріском витурили з елітної бригади до столярного цеху. Зачищую меблі шліфувальним папером. За норму вже до мене, інваліда, ніхто не придивався.

У цьому «лагпункті» пробув до осені 1962-го. Тоді вийшов указ всіх рецидивістів і засуджених раніше до вищої міри зібрати до одного табору особливо суворого режиму. Я потрапив до першої вантажівки з етапованими. Зі мною друзі Іван Гой зі Львівщини і Дмитро

Дем'янюк з Волині. Обидва учасники колимського повстання 1946 року в селищі Горького, політкаторжани. Із трьох повсталих таборів після жорстокого придушення військами повстання живими залишилися Іван з Дмитром та ще росіянин з-під Москви.

Особливо суворій режим розмістили на «десятому» «лапункті». Сімсот в'язнів, привезених з цілого Союзу, позапихали до бетонованих бараків без стелі, лише з куполоподібними бетонними дахами, з яких постійно сльозилася і капала на голови вода. Думаю, що до бетонного розчину всипали якоїсь речовини, бо й стіни, і дах стікали водою цілорічно. У тих сирих бараках-ангарах в'язні дуже хворіли. У зоні особливо суворого режиму камерна система. Число в'язнів у камері втриє перевищує норму, ковані двері завжди під замком. Годують крайньо погано й мало, працювати заставляють дуже багато. За шість місяців дозволялося написати лише один лист. Жодних посилок, тим паче, побачень. В'язні у суміжних камерах спілкуватися змоги не мали. На роботі також були ізольовані. Ми із Славком Гасюком лакували дерев'яні шахи. Обидва якимось дивом зуміли вижити в нелюдських умовах.

Зона особливо суворого режиму ошчасливила мене незабутньою зустріччю з Йосифом Сліпим. Доля звела нас у госпіталі на території «десятого» «лапункту», куди я потрапив зі своїми виразками. Сліпого перевели з камери до лікувальної установи несподівано, без жодних направлень, тому він уникав спілкування з будь-ким із в'язнів. Для мене зробив виняток, оскільки його добрий знайомий Василь Кархут відрекомендував мене людиною надійною. Розмовляти з цією великою людиною було надзвичайно цікаво, невизначеність становища анітрохи не гнітила патріарха. Мені, воякові УПА, він здався генералом — витриманим, суворим і розумним. Бесіда наша здебільшого зводилася до внутрішньої і зовнішньої політики, майбутнього розвалу імперії, ролі в ньому України. Сліпий давав вичерпні відповіді на мої, можливо, дещо наївні запитання на релігійно-церковну тематику. Розійшлися ми, домовившись завтра зустрітися на вранішній прогулянці. Але наступного дня Йосифа Слі-

пого повезли із зони на Потьму. Більше ми не зустрічалися. Спілкування з митрополитом наскільки зміцнило мій дух, що навіть болячки стали менше допікати. Не знаю чого було більше в цій людині? Добра, мудрості, стійкості, мужності... Енергія, що випромінювалася від мого табірнього співрозмовника, наповнила все ество, душа моя вібрувала, мов великодній дзвін. Щось подібне я пережив колись у порту Ваніно в пересильній в'язниці, перебуваючи кілька днів в одній камері з восьмидесятилітнім в'язнем — колишнім міністром культури УНР. Його очі, як і очі Йосифа Сліпого, випромінювали добро і бачили співрозмовника наскрізь.

Йосиф Сліпий народився 17 лютого 1892 року в селі Заздрість біля Теробовлі на Тернопільщині. Вступив до Львівської Богословської семінарії, де митрополит Андрей Шептицький запримітив надзвичайні здібності сільського хлопця і відіслав навчатися до Австрії. В Інсбруці вивчав теологію і філософію. 30 вересня 1917 митрополит Андрей висвятив його на священника, і отець Йосиф продовжив навчання в Інсбруці, опісля — у Римі. 1922 року отець Йосиф став професором теології у Львівській Богословській семінарії, а згодом і її ректором, незважаючи на перешкоди польського уряду. Написав і видав багато книг і наукових статей, видавав теологічний журнал «Богослів'я». 22 грудня 1939 року митрополит Андрей у Львові висвятив отця Йосифа на єпископа і призначив своїм заступником з правом наслідства. Йосиф Сліпий звалив на свої плечі тягар керування Церквою в роки Другої світової війни. 1 листопада 1944-го митрополит Андрей помер, і престол успадкував кир Йосиф, а вже в квітні 1945 року компартійна влада заарештувала митрополита Йосифа і на довгих вісімнадцять років, аж до шістдесят третього, запроторила до концтаборів. Йосиф Сліпий не йшов на жодні компроміси з комуністами, тому в неволі живлося важко. 1963 року папа Іван XXIII зумів якимось чином переконати кремлівських мужів, аби звільнили митрополита Йосифа і дозволили приїхати до Риму на Другий Ватиканський собор. У Римі Йосиф Сліпий поновив діяльність українських навчальних закладів, зайнявся видавничою справою. Дуже багато зро-

бив, щоби зменшити розбіжності між католицизмом і православ'ям. В цьому йому допомогли глибокі знання, широка ерудиція, тверда воля, щирий патріотизм... Патріарх Йосиф завжди використовував слушну нагоду, аби розказати світові правду про переслідування Церкви в Радянському Союзі. Але лідери розвинутих країн, як політичні, так і церковні, не вельми поспішали допомагати переслідуваним комуністами християнам. Цю нехристиянську байдужість ситого Заходу Йосиф Сліпий засудив у своєму виступі на Папському Синоді 1971 року.

Серце великого українця, який у своїх працях, духовному заповіті передбачав розпад комуністичної імперії, розбудову Незалежної України, перестало битися 7 вересня 1984 року.

В «одинадцятому» таборі «Дубравлагу» випадково на футбольному майданчику зустрів ще одного страждальця за віру Христову Павла Василика. Це було вже його друге ув'язнення, з п'ятдесят дев'ятого по шістдесят четвертий роки. Після цього терміну отець Василик відбув ще п'ять років у засланні. Перший термін, як і другий, Павло Василик відбув від «дзвінка до дзвінка» у 1947-55 роках. Двічі комуністи засуджували душпастиря опальної української греко-католицької церкви за стандартним присудом — «антисоветская пропаганда» — статті 54.1а і 54.11. Хоча виною його було тільки те, що не хотів перейти у московське православ'я. Ми порозмовляли на різні теми. З бесіди і поведінки я зрозумів, що співрозмовник мій людина мужня, стійка, розумна, віддана Україні, високоморальний християнин. Більше ми в неволі не зустрічалися. Доля звела з єпископом УГКЦ Павлом Василиком аж в дев'яності роки у Коломиї, де він служить Богові й людям.

У квітні 1963 року виходить новий указ, згідно з яким всіх, хто утримувався на особливо суворому режимі, але відбув половину терміну, переводили на суворий режим. Наша «трійка» підійшла під цю категорію, і нас знову етапували на «одинадцятий». Не гадаю, що начальник табору Баронін, високий, гладкий майор вельми втішився нашому поверненню. Погейкували, що Баронін службу у внутрішніх військах розпочав собаководом у

взводі і дослужився до начальника табору. Начальник табору вважав себе над в'язнями царем і Богом.

У «десятому» «лагпункті» — на зоні особливо суворого режиму — залишився, окрім Славка Гасюка, коломиєць Ігор Кічак. Здоров'ям богатирським хлопець похвалитися не міг, а термін попереду ще будь здоров. Проте Ігор відзначався твердою волею і надзвичайною допитливістю, а ще — неймовірною скрупульозністю, з нього вийшов би добрий науковець. По звільненні мені вдалося навідати в Коломиї батьків молодого оунівця і розповісти про сина в неволі.

Перед звільненням я мав право на отримання посилки, але поступився ним на користь хворих на сухоти друзів, які потребували медикаментів, меду... Пакунок з таким вмістом і прийшов на моє ім'я за кілька днів до звільнення. Направляюсь до начальника режиму, бо тільки з його дозволу видають посилки. Подивився він на моє волосся, що встигло вже добряче таки відрости, і запитує, чи виконую норму. Відповідаю, не кліпнувши оком, що так, хоча за весь час у неволі не виконав жодної місячної норми. Начальник режиму тут же зателефонував до нарядної і отримав детальний звіт стосовно моїх «трудових подвигів». Все, кумо, приїхали! Не дозволяє служака взяти посилку. Якби ж то вона моя, то грець з нею, нехай пропадає. А тут хлопців хворих шкода. Я ноги на плечі і мчусь до начальника табору Бароніна. Дорогою придумав, що в посилці моя одежа. Не їхатиму ж через весь Радянський Союз у засмальцованій зеківській «робі». Баронін трохи подумав і каже знову йти до начальника режиму й доповісти про його згоду на видачу посилки. Прибігаю до того, а він велить постригтися. За іншої ситуації я б післав його до бісової матері, а тут галопую до перукарні. Невдовзі з головою, мов гарбуз, поспішаю назад, аби застати начальника режиму, бо піде, паскуда, геть і посилка пропаде. Зустрів офіцера-режимника вже на порозі. Подивився на мою стрижену голову, відвів погляд і великодушно дав дозвіл.

На Україну я їхав у табірній одежі й зі стриженим черепом, але заспокоювала думка, що друзям по неволі все-таки дісталось вкрай необхідне лікарство.

КОВТОК ВОЛІ

*Тут жили козаки,
брали смерть на списи,
а тепер: брат на брата...*

Михайло Василенко

7 грудня 1963 року. Звільнення. Не віриться, що позаду п'ятнадцять довгих і страшних років. Згадуються друзі, яких назавжди поглинула сибірська стужа. Прощаюся з іще живими. Розставатися з хлопцями неймовірно важко, бо біда зближує. Начальник спецчастини вручив мені довідку про звільнення і тицьнув під ніс якийсь папірець. Читаю. «В западноукраїнськіє, Гродненскую область і Прибалтійськіє республікі вьезд воспрещьон. За нарушение — под суд». Глянув я на нього, він на мене і запитує: «Вам панятно?» «Зрозуміло», — відповідаю.

Вийшов за вахту і не вірю, що за спиною не гупають чоботи озброєних конвоїрів. Оглянувся і аж засміявся до себе. Несу величезний мішок з передачами моїх друзів-невільників для своїх рідних. Одна в Миколаївську область, інша в Черкаську... Доб'юся, думаю, до України, а там вже щось придумаю з цим добром. Посилки потраплять за адресами, що були, здебільшого, сільські. В колгоспах сільському люду тоді малося чи не гірше, ніж нам у неволі. Отож і намагалися в'язні хоча якось допомогти родинам.

Потяг пригуркотів мене до білокам'яної. Звідти, не гаючись, подався на Одесу, в якій проживав мій вітчим. Забігаючи вперед, скажу, що вітчим дав мені грошей, і я порозсилав усі посилки з табірними «подарунками». Вітчим зійшовся з одеситкою, в якої і замешкав, бо на Західну Україну дорога йому була заказана, мама ж мої не збиралися вибиратися кудись з Березова добровільно.

На перон одеського вокзалу я ступив ще вранці, але до вітчимової квартири втрапив аж під вечір, бо цілий день вдома нікого не було. Після короткої зустрічі-

вітання дружина вручила йому гроші, перелік всього, що треба купити, і велить збігати до гастроному. Слово для мене нове і незвичне. Вирішив подивитися, що воно за «гастроном». Ним виявилася величезна крамниця з багатьма відділами. З повною торбою харчів ми повернулися незабаром назад. Нова вітчимова дружина картає його, що купив не ту ковбасу, погану, мовляв. Для мене те все досить дивно, змалечку ж бо знав, що ковбаса є ковбаса. У селі ніхто погані ковбаси ніколи не виготовляв. Для чого? А тут, виявляється, є ковбаса добра і є погана. Вітчим тихенько каже розгніваній жінці: «... то його знає, скільки ще треба буде її купувати». Зачуті мимохить слова боляче вразили в саму душу. Вечеряв без апетиту, хоч і не їв до того майже дві доби. М'яка й чиста постіль муляла боки. Насилу дочекався ранку і тільки мене й бачили в Одесі.

Подався до Черкас. У тому козацькому краї замешкувала дружина мого табірнього товариша Сергія Свиридовського, чоловіка порядного й товариського. Сергій листом повідомив дружину про мій можливий приїзд, тому візит мій для жінки несподіваним не виявився. Прийняла мене товаришева дружина гостинно, як і личить українці. Навіть познайомила з товаришкою, з якою разом вчителювали у школі.

Не встиг я спам'ятатись, як мене уже женять. Марія Трохименко — несподівана моя обраниця — дівчина милувидна й розумна, мешкає в Хрущівці біля Черкас. Вирішую особливо не опиратися долі, Бог його знає, може все, що довкола мене діється, й на краще. Посиділи ми у Свиридовській якийсь час і моя «наречена» пропонує йти до її матері.

Мама з донькою хутенько зібрали на стіл і гостина продовжилась. Розумію, що це оглядини, в яких я виконую роль коня посеред базару, якому покупці дивляться в зуби, але що подієш... Мама понаповнювала з величезного бутля «двохсотграмівки». Мені аж очі поквдратовіли. Невже вип'ють? Випили, аж крякнули обидві. Захрумкотіли закускою. Я пригубив зі свого «гранчака», решту тихцем вихлюпнув під лавку. Після другої склянки сивухи в старій і молодій розв'язалися язики. Запи-

тують, чи не будуть глумитися над нашими дітьми через моє ув'язнення. Відповідаю, що до дітей ще дуже далеко. А ось на «білі ведмеді» їх можуть спровадити враз, якщо ризикнуть зв'язатися зі мною. Обіцяти чогось доброго їм не можу, бо й сам не сподіваюсь, а ось клопотів зі мною, «ворогом народу», не оберуться.

Перші вранішні півні проводжали мене з хлібосільної Хрущівки. Марії на прощання порадив, аби шукала собі для родинного життя чоловіка з певнішим становищем. Не хочу створювати їм з мамою додаткових незручностей. Мабуть, вона й сама обміркувала все добре за ніч, бо спокійно попрощалася.

З Черкас їду на Запоріжжя до Павла Хохлова, з братом якого перебували якийсь час в одних таборах. Павлом знатний сталевар, шанована в місті людина. Зустрів мене, наче рідного брата. Зранку веде мене прописувати. В паспортному столі не виявилось якогось документика. Наступного дня понадобився ще якийсь додатковий папірець. «Футболять» мене з пропискою два тижні. Незручно мені страшенно. Соромно сидіти на шії у Павла і його родини. Одного вечора не повертаюся до гостинної Павлової хати, а йду на вокзал. Примостився на лавочці в залі очікування й задрімав непомітно. Розтормошив мене рудий міліціонер, не дозволив спати. Розпочалося моє нове життя. Вдень броджу містом в пошуках роботи і прописки, вночі воюю на вокзалі з рудим. Яюсь вдалось перехитрити недремного стража правопорядку. Залазив під розлогу пальму в кутку зали й куняв там. Але тепер інший ворог допікав, холод заставляв підніматися з бетонної долівки.

Якесь зачароване замкнуте коло. Не прописують, бо не працюю, на роботу не беруть, бо не прописаний. Агій, хоч бери й щось витвори, аби знову посадили. Але відразу ж й осмикую себе: «Ще встигнеш туди, чекай, неборе! Та й, зрештою, ти не вурка якийсь...»

Табірна «роба», мов у коминяра, я не митий, не голений. Голодний, хворий, виснажений... А мені відмовляють скрізь, куди не звернуся. Проте виїжджати кудись із Запоріжжя не збираюсь, бо давно собі постановив, що якщо не житиму в Карпатах, то поселюся в козацькій

стороні, ближче до славної Хортиці, на берегах Дніпра-Славути.

Хтось із добросердих пасажирів трамваю завважив мій стан, зав'язалася бесіда. Радять звернутися до міськвиконкому, де є комісія з прописки. Так і поступаю. З гіркою бідною добився до комісії. Записали на прийом аж через десять днів. Без копійки в кишені і без даху над головою ті десять днів видалися вічними. Глянули на мене, задрипаного й худющого, пикаті дядьки з комісії, здивовано переглянулися. «Чого прийшли?» «Прийшови-м, аби 'сте мене посадили до в'язниці!» «Як це так?!» «А так ось, посадіть і край!» «А Ви хто такий?» «Політв'язень, який відсидів п'ятнадцять років, і, як бачите, зумів вижити в таборах і стоїть перед вами. Ось довідка про звільнення. Навіть у найгірших випадках у таборах я мав дах над головою, скибку хліба і кухлик води. А тут я вже став волоцюгою. На роботу не беруть без прописки, не прописують без працевлаштування. Та плював я на ваші порядки і на таку свободу. Посадіть мене!» Старший дивився на мене витрішкуватю, дивився, а тоді: «Ми не імеєм права». «Зараз вийду на вулицю і надам вам таке право, — кажу з притиском зі злістю. «А што Ви сделаете?» «Та що в голову збрече, те й зроблю!» Переглянулася поміж собою, а тоді продовжили розпити. «А домова книжка у Вас есть?» «Є», — кажу. «А форма «пятнадцать» заполненная есть?» «Та є!» «Давайте сюда». Подаю всі папери. На «формі п'ятнадцять» голова комісії пише вічним пером: «Товарищ Риженко! Прописать!» Простягує мені той потертий за два місяці в кишені клапоть паперу. «Ідіте в міліцію і Вас пропишут». Прошкую до міліції. Кидаю на стіл злошасну папірину. Через кілька хвилин виходжу вже повноправним жителем славного міста Запоріжжя. У військкоматі підтягнутий офіцер вручив мені з усмішкою військовий квиток та інструкцію на випадок воєнних дій — де збиратися, що мати при собі з білизни, харчів... Призначили мене запасним солдатом Уральського полку, що дислокувався на окраїні Запоріжжя. Із сотенного УПА я став рядовим запасником Радянської армії. Мав я тоді сорок один рік і був військовозобов'язаним.

З пропискою і документами повертаюся до Павла Хохлова, домівку якого покинув без попередження два місяці тому. Павло пішов зі мною на завод, де сталеварив і користувався шанною. Переговорив сталевар де треба і з ким треба, і мені знайшли роботу. Та ще й неабияк — відразу помічником сталевара!

Павлова сестра заміжня за Хрульовим, запеклим україноненависником. У них незаміжня двадцятип'ятирічна донька. Відразу ж почали мене сватати до неї. Дівчина була собі, нівроку, нічогенька, вдалася в маму, козачку-красуню, але я не худобина, аби мене отак зводити. А ці вже малюють мені рожеве майбутнє. Помічник сталевара заробляє добре, згодом дадуть квартиру. Маєш Светку, дівчину звали Світланою, живи і радуйся. Переб'єтєся тим часом у літній кухні. Одягнемо тебе, відхарчуємо, все буде «харашо». Вислухав я все те, вислухав, та як чкурнув, тільки задиміло. Аж через три роки навідався до гостинної Павлової хати.

Никаю Запоріжжям в пошуках праці, аби не вмерти з голоду. В кожному відділі кадрів відмітина в моєму новенькому «серпасто-молоткастому» паспорті відлякує. Немає роботи для вчорашнього зека. Навіть на таке нікудишне підприємство як цегляний завод не приймають, хоча працівників не вистачає, про що свідчило оголошення. Шукаю роботу, водночас підшуюю і житло, аби десь прихилити голову. Радять добрі люди звернутися до квартальної Варвари Артемівни Каплі, дівоче прізвище якої Повстяна. Перший її чоловік Андрій Мороз загинув в обороні Севастополя від німців. До війни був передовим сталеваром, ідейним комуністом. До останніх днів демонтовував обладнання на «Запоріжсталі» для вивозу на Урал, а тоді пристав до полку, який тримав оборону на Дніпрі. З полком тим дійшов з боями до Севастополя, де й поклав голову. Дружина загиблого фронтовика користувалася певними привілеями, тому й дали їй роботу квартальної. Виписувала людям різні довідки, посвідки, ще щось там робила. Ось до неї я й приблукав у пошуках якогось пристанівку. Варвара Артемівна прийняла мене люб'язно, уважно вислухала й попросила навідатися через два дні.

Ідемо з її чоловіком Василем дивитися квартиру, господиня котрої, Марія, вдова. Чоловіка, льотчика, забрала бездушна війна. Простора хата зустріла порожніми кімнатами. Нелегко велося самотній жінці, але прийняти квартиранта в зеківській «робі» не відважилась. Я не наполягав, бо чудово розумів, що після усіх митарств виглядаю не краще за будь-якого бродягу.

Барвара Артемівна з Василем залишають мене в себе до весни, бо за стіною тиснуть лютеві морози. Швидко зговорилися за ціну. Ідемо з Василем працювати мене в ЦРМП — цех ремонту металургійних печей. Гірше за нього може бути хіба що пекло. Кожних два місяці ремонтуються дві печі із дванадцяти наявних на металургійному комбінаті. Температура в печах сягала двох тисяч градусів. Для ремонту їх зупиняли й охолоджували. Бризнеш в її нутро холодної води зі шланга, а звідти тебе, мов вогнедишний змії, обдає парою, шугає аж під стелю. Залазимо в ще гарячу пащеку печі і розбиваємо старі цегляні стіни, аби хутко мурувати нові. Вісімдесятисантиметрова стіна згаряє за кілька місяців. Розплавлений в печі метал може провалитись, і тоді такий багатонний металевий «млинець» не витягнеш нічим. Тому й пильнували ретельно за стінами й днищем, постійно їх оновлювали. Більше п'яти хвилин витримати в печі було годі. Товста вовняна «спецівка» захищала мало, шкварчала, мов сало на сковороді. Робітники швидко задихались, нерідко втрачали свідомість.

Василь — єговіст, я — колишній зек. Будівники комунізму з нас нікудишні, тому й караємося в ЦРМП. Гроші йому потрібні, бо виховують з дружиною троє дітей. Найстарша дочка навчається на вечірньому відділенні в технікумі і працює в електроцеху на «Дніпроспецсталі». Середульша вивчає медицину в Харківському інституті. Допомогати дітям треба.

Працюю робітником четвертого розряду. Приношу місячно додому вісімдесят карбованців. Якось викликає до себе головний інженер цеху Чирва, він же й секретар цехової парторганізації. Повів бесіду про те, що задоволений моїм ставленням до праці і присвоює мені п'ятий розряд. Запрошує на профспілкові збори через кілька

тижнів, на яких я ще не був жодного разу. Чомусь захотілося мені зробити приємність головному інженерові, і я прийшов на збори. Сиджу собі тихенько в задньому ряді і почитую газету. По зборах Чирва наздоганяє мене машиною. На його просьбу сідаю в салон новенького авто і їдемо до Дніпра. На березі Славути він розповів, як його кагебісти заставляли слідкувати за мною, що він і робив кілька місяців. У поступках моїх не побачив нічого поганого, тому й признається оце мені. Головний інженер бажав би, щоб усі робітники в цеху так працювали. Я розповів Чирві, який невдовзі став начальником цеху, про себе. Поцікавився інженер моїм побутом, особистим життям. Відповідаю, що живу краще, аніж у таборах, але хорошого мало. Незадовго перед тим я одружився.

З одруженням вийшла цікава історія. Домовлений з Варварою Артемівною час злетів, мов тала вода з дніпровських крутосхилів. Повертаюся після другої зміни додому п'яний від буяння ранньої весни — першої весни на волі. Господиня витверезила, повідомивши, що розпочинає ремонт в хаті і буде тісно. Мушу шукати собі житло. Сів та й думаю, куди податися. Невеселі роздуми перервала найстарша дочка Раїса, з якою ми бачилися кількаразово лише мимохідь, бо працювали в різні зміни. Дівчина ще й у технікумі вчилася. Сьогодні вона з якоїсь причини повернулася швидше додому. Запитую, чи не скерує мене до когось із знайомих на квартиру. Довго не роздумуючи, відповідає, що звільнилася літня кухня у її подружки Тетяни. Зголошується навіть замовити за мене слово. Ідемо до подружки. Дорогою бачу, що дівчина могла б бути мені до пари. Без підготовки відразу ж пропоную їй руку й серце. Вона тут же на дорозі погоджується вийти за мене. Вважаю за необхідне розповісти молодій козачці про себе, відверто кажу, що може її очікувати з таким чоловіком. Можемо разом «загриміти» на вічні мерзлоти. Не можу сказати, що дівчину здивували або налякали мої слова. «Що Бог, — каже, — дасть, те й буде». І це запорізька комсомолка, мало того, — секретар комсомольської організації цеху! Кажу, аби добре зважила все. Відповідає, що вже подумала.

Наступного дня, отримавши дозвіл від мами, ми з Раїсою перебралися до Тетяни. На той час я вже позбувся остогидлої табірної «роби», одягнувся по-людськи. Основний мій набуток на той день — валіза книжок. Переїзд відбувся легко. Я з валізою, Рая з клунком під пахвою, ми безперешкодно добралися до свого нового тимчасового помешкання. Правда, сусіди принесли старовинне металеве ліжко, що дісталось моїй судженій у віно від матері. Весілля бучного не справляли, обійшлися скромною гостинією. Усі весільні гості помістилися за одним столом. Брак напоїв і наїдків компенсували задушевними піснями і щирими жартами.

Обіцяє Чирва нам однокімнатну квартиру. Кажу доброму чоловікові, що то неможливо, бо черга на житло немала. Якщо дадуть мені, вчорашньому політв'язневі, помешкання, то Чирву покарають. А я цього не хотів би. Погодився зі мною, але вихід знайшов інший. Порадив викупити кооперативну квартиру. На тому й розійшлися. З дружиною порадилися, що піднатужимось і назбираємо грошей відразу на «трикімнатку». Проте перепонуо тут стала наявність лише однієї дитини — 27 жовтня 1965 року у нас народився син Ігор. Винахідливий Чирва порадив записати у заяві двоє дітей, а там буде видно. Записуємо ще додатково Симчич Оксану, бо дружині хотілося донечки.

Грошей ми заощадили з Раїсою самі трохи, решту я дозичив у рідному Березові. Через шість місяців невеличкою родиною ми переселялися до просторої трикімнатної квартири на четвертому поверсі нового будинку, що в Заводському районі Запоріжжя.

Живемо дружно й загалом непогано. Рая нянчить Ігоря й господарює вдома, я працюю на старому місці. З колегами по роботі спілкуюся мало, бо публіка там рідкісна: якщо не алкоголік, то злодій або збоченець якийсь. Жодна нормальна людина не погоджувалася з доброї волі гробити здоров'я у тому пеклі. Але я мусив, бо ніде не хотіли працевлаштовувати «неблагонадійного». На фоні того розмаїтого людського зброду я міг тягнути на звання Героя соцпраці. Але жарти жартами, а хотілося живого людського спілкування й поза родиною.

Пощастило. Випадково зустрів уночі на трамвайній зупинці табірнього приятеля Бориса Ладного, що теж мешкав у Запоріжжі. Здружилися сім'ями. Борис став нашим кумом.

Проте затишком власної оселі мені пощастило насолоджуватись недовго. 1968 року мене заарештовують повторно. Ще встиг провідати маму в Березові. Формулювання причини несподіваного, а може, й повсякчас очікуваного, арешту банальне — «вновь откритієся матеріали». Потрапив, як і багато мені подібних, під компартійну кампанію «Ніхто не забутий, ніщо не забуде». Членів ОУН, вояків УПА брежнєвська згряя знову розпочала представляти перед світом бандитами-зарізяками, аби оправдати масові репресії над інакомислячими.

Таке ж, як із Ложкою, чотовим сотні Скуби, хотіли зробити і зі мною. Та не вдалося. Весь процес над Ложкою зафільмували і широко демонстрували фільм, де він заради порятунку життя обізвав себе і друзів бандитами. Не допомогло, колишнього чотового, що проходив по моїй справі свідком, розстріляли. До кари смерті засудили ще одного свідка — коменданта боївки Іскру.

ЗАКОН ГУЛАГІВСЬКИХ ДЖУНГЛІВ

*...Рад. соц. конц. таборів союз,
який господь забув...
...тепер тут править інший бог,
расист,
марксист і людоджер...
печорський концентрак
споруджує
нову добу на крові
і кістках.*

Василь Стус

28 січня 1968 року мене викликали з цеху до начальника управління, начебто оформляти відпустку. В кабінеті очікували прибулі з Івано-Франківська старший лейтенант Шеко з двома дужими охоронцями. Попросили сісти. Шеко був підкреслено ввічливий і коректний. Коротко пояснив, що забирають мене на переслідування, бо поступили нові матеріали. На моїх зап'ястях сухо клацнули браслети-наручники. Чорна «Волга» з комфортом привезла мене до в'язниці. В квартирі тим часом при понятних зробили обшук. Дружина принесла мені до в'язниці чисту білизну і якийсь харчунок. Наступного дня літак з усією нашою «компанією» приземлився у Львові. Звідти «воронок» привіз знову ж таки і мене, і Шеко з охоронцями до івано-франківської в'язниці. «Обслуговували» вони мене впродовж усього слідства. Виводили, заводили, допитували...

Дві доби сиджу у «вісімдесят шостій» камері на четвертому поверсі. Ніхто мене не викликає. Зліва від моєї камери санчастина, праворуч — пересильна камера. Законтактувати з кимось за допомогою азбуки Морзе було неможливо. Так мене і протримали у цій камері впродовж усього слідства, яке тривало двадцять п'ять місяців і тринадцять днів. Через рік «моєму» слідчому дали капітана. В процесі слідства опрацьовували не тільки мене,

але й дружину, яка приносила мені передачі. Вона мала вплинути на мене, щоби я «покаявся». Я мав узяти на себе кільканадцять справ, які ніяк не могли розкрити, хоча Москва тиснула зі всіх сил. За цю «послугу» мене мали, начебто, звільнити із зали суду. Якщо ж не погоджуся, розстріляють.

Розпочалося слідство. Першого разу під час слідства було три свідки — колишні стрільці сотні Білого Грабок і Бучок, обидва зі Стопчатова, і стрілець моєї сотні Шутка із Лючі. Грабок із Бучком мене не знали. Бачили лише одноразово влітку сорок восьмого, коли я приходив до сотні Білого із командиром загону Хмарою, поручником Сірим і Кіровим. Тому й розповісти про мене нічого не могли. Цього разу кагебісти попрацювали добряче, бо свідків була ціла купа.

Бачу, що моєю персоною неабияк зацікавились, бо виділили аж трьох слідчих, яким допомагає помічник прокурора, зрідка прикульгує і сам прокурор, який дуже натискав на Раїсу, схилиючи до співпраці. На третьому місяці слідства знайшли в Нижньому Березові стрільця Тихого — Василя Геніка, учасника Рушірського бою. Він вперше розповів про той бій Березівської сотні. Василь здав Йосипа Геніка, той ще когось, і таким чином чекісти назбирали сімнадцять учасників переможного бою.

Сорок п'ятого року у Лючі зліквідували голову сільради. Його знайшли повішеним аж у Акрешорі. Чия то була робота, ні нам в сотні, ні енкаведистам не було відомо. Через двадцять років цю нерозкрити й вельми заплутану справу вирішили «повісити» на мене. Але сам я того, звичайно, зробити не міг, отож шукали мені спільника-помічника. Знайшли таки. Заставили Тихого вказати на Змія — Миколу Геніка, що був у сотні бунчужним. Припровадили чоловіка аж із Воркути. Микола тримався твердо, бо відчував свою цілковиту невинність. Проте кагебісти зуміли все-таки обхитрити його. Підсадили Генікові в камеру колишнього коменданта поліції Василя Жовніра і поліца Василя Козія. Провокатори вночі і вдень опрацьовували Миколу. Мовляв, якщо хочеш спокійно жити, посвідчи, як тебе вчать і все. Навіщо ти обстоюєш того Симчича. На ньому аж сорок два вбивства. Його засудять до карі смерті. І сам не врятуєшся, і йому нічим не зарадиш.

Подумай добре. Крапля камінь точить. Помалу масноязикі провокатори зуміли переконати простодушного березуна.

Одного дня слідчий показує мені протокол допиту Миколи Геніка. Почерк його я знав, бо разом ходили до школи і в УПА в одній сотні перебували. Як навчили Миколу, так і розповідає. «Зайшли ми удвох із Мирославом Симчичем до голови сільради. Вивели його за хату в сад. Симчич перекинув шнурок почерез гілляку на яблуні і потягнув, а я піддав за ноги знизу». Отака історія. Тиснуть слідчі на мене з усіх сил, а я лише відсміююся, хоча й не до сміху було за тієї ситуації. Доводжу, що не міг того зробити фізично, бо мав на той час поранену в Рушірському бою руку. Не міг того зробити і Генік, бо такого наказу йому ніхто не віддавав. А за самоуправство його б просто розстріляли свої ж. Назвав свідків, які розповіли, де я знаходився в той час, коли зліквідували голову, і в якому стані перебував. Категорично відкинув від себе несправедливі звинувачення.

На мене намагалися почепити ще й якусь справу із вбивством двох енкаведистів аж у Болехівському районі. Це попри те, що я там ніколи в житті й не був. То чиста чудасія. Роблять по тій дутій справі «очну ставку». Сидять прокурор, його помічник, слідчий. На лавку саджають мене, пообіч — поняті, такі ж як і я підслідні із камер. Охоронці погупотіли чоботами по «свідка». Я хутко міняюся місцем із понятим по ліву руку. Заходить «свідок» і дуже уважно розглядає нашу трійку. Нарешті вказує пальцем в того, що посередині... «Оцей, — каже, — застрелив на моїх очах двох офіцерів НКВД». Той бідолаха зробився біліший від стіни за спиною. Лець видавив з себе, що нічогісінько не винен, бо служив тоді в Радянській армії. Назвав навіть дивізію, полк, командирів... А «свідок», мабуть, ретельно проінструктований і собі в крик. «Нехай не бреше, я його добре впізнаю!» Я собі сиджу спокійно на лавиці і підсміююсь в душі. Прокурор знайшовся першим і просить «свідка», аби краще роздивився. Але той вперто вказує на понятого, що враз зробився вбивцею. «Свідка» і понятях вивели, а я висловив прокуророві свою думку стосовно оцього «слідства».

Подібних епізодів кагебісти назбирали чимало. Проте я твердо стояв на своєму і ні в чому не зізнавався.

Пишу в камері заяву-протест, де викриваю всі оті слідчі методи. Викликаю прокурора і вимагаю, аби заяву підшили до матеріалів слідства. Назбиралося моїх заяв у «справі» кілька десятків.

Інкримінують мені вбивство оперуповноваженого Карп'яка. Знову приводять «свідка» — Дмитра Диб'юка із Середнього Березова. Пропоную, знову ж таки у заяві, опитати людей у селі. Чекісти перетрясли весь Середній Березів. Одним погрожували, інших підмовляли, пропонували різні блага. Проте не знайшлося в селі жодної людини, що погодилася б на лжесвідчення, окрім згаданого негідника. З Дмитром зустрілися через тридцять років. Признався мені, що заплатили йому дев'ятсот карбованців і пообіцяли лісу на будівництво хати, але не дали, обдурили.

У камеру мені підселили Козія, проте я його швидко розкусив. Вибрав зручний момент, коли поблизу не було наглядачів і вирішив «побалакати» з провокатором. Вхопив важкезну дубову кришку з «параші» і до нього. «Скурвий сину, говори, хто тебе сюди підіслав і для чого?!» Защебетав солов'єм. Усе розповів, як на духу, в тому числі і про Миколу Геніка. Я залишив до смерті наляканого «стукача» в спокої. Домовляюся погодя з Василем про таку справу. Я його чіпати не буду. Навпаки, навіть підготовуватиму салом, що назбиралося з дружининих передач, бо сам я його не їм через виразку шлунку. Отож, сиди собі, Василю, в камері, наминай сальце і доповідай слідчим те, що я тобі скажу. Їхні інструкції-настанови повідомлятимеш мені. Отак ми полюбовно порозумілися з Козієм. Тижнів за два котрийсь метикуватий слідчий «розшифрував» мій задум. Василя забрали з камери назавжди.

В якомусь часі до камери мені підіслали хитрішого провокатора. Слизький, мов в'юн, він ніяк не піддавався на мої уловки, не міг я його розсекретити. Тому пішов іншим шляхом. Кажу якомсь слідчому Шеко: «Слухайте, заберіть того христопродавця від мене, якщо не хочете виносити його з камери вперед ногами». Спрацювало. Того ж дня провокатора-вивідника забрали геть і більше нікого не підсиляли.

Отак пройшло понад два роки. «Справу» мою здали до обласного суду. Проте в суді «справу» розглянули і повернули. Тоді папери відсилають до Києва, але й із республіканського суду «справу» завертають. Отоді вже всю

оту писанину відправляють аж до Москви. Не згадаю вже, куди спершу потрапила моя «справа» — чи до Генпрокуратури, чи до Верховного суду. Але побувала вона і там, і там. Високі інстанції знову повертають із Москви документи на дослідство. Тоді вже Миколу Геніка відокремлюють і «справи» наші розглядаються осібно. Податливому Миколі суд дає «за ноги» п'ятнадцять років. Мене ж не можуть засудити, бо немає жодних доказів.

Допитувачі мої не відмовилися від наміру захвати мене повторно за ґрати і звертаються до Президії Верховної Ради СРСР з проською, аби мені повернули старий термін, який свого часу та ж Президія знизила. Висока московська інстанція без жодної тяганини просьбу задовільнила. Мені дали п'ятнадцять років таборів. Суду наді мною не було. Проте одного дня до моєї камери зайшов офіцер із тюремної спецчастини і зачитав рішення Верховної Ради СРСР. І будь здорова, Марусю. Березень сімдесятого лише покликував весну, а в мене розпочався довгий етап. «Воронки», «столипіни», «пересилки»...

У процесі слідства Раїсу першопочатково вербували, аби повпливала на чоловіка. Він же любить її, сина. Можете жити щасливо разом. З дружиною загравали, дозволяли навіть приносити передачі для мене. Відповіла, що не збирається повчати чоловіка, бо він і сам знає, як поступити. Після категоричної відмови передачі заборонили. Почали Раїсі «радити», аби шукала собі іншого чоловіка, бо я вже до сім'ї ніколи не повернуся. Отакі «душевні» люди трапились.

Якимось чином дружина зуміла добитися півгодинного побачення перед моєю відправкою до таборів. Глянула, бідолашна, на мене і не стримала гірких сліз. Я добре полісів. Але то байка. Гіршу біду мав із зубами. Посипалися, мов зубці у старому гребінці.

Довготривале нервово перенапруження далось взнаки. Раїса подумала, що мені повибивали зуби на допитах. Але під час слідства до мене жодного разу ніхто пальцем не доторкнувся. Методи допитів, у порівнянні із сороковими роками, значно змінилися. Фізичні тортури замінили моральними. Я був надзвичайно виснажений безглуздими, фальшивими свідченнями лжесвідків, частими провокаціями. Здоров'я слідчі Шеко, Андрусів і Гонча-

ров добряче підірвали безперервними допитами. До них часто долучалися прокурор з помічником. Допитувачі щодня змінювалися. Я ж щоденно змушений був відповідати на запитання. Виразка кровоточила безугавно, фізично я почувався не найкраще. Проте розум мій загострився і дух загартувався ще більше.

Мене з повною торбою харчів «воронок» за кілька хвилин привіз із в'язниці на вокзал. Звідти «столипіним» до Львова. Ледве пересадив мішок через поріг пересильної камери, в якій я виявився єдиним політичним у натовпі жуликів. Повз стіну приволік своє «добро» до нарів. Урки роздивлялися і на мене, і на торбу, про щось жваво перешіптувались. Підсилають до мене «шістьорок». Підходять, обидва такі миршавенькі, шморгають брудними носами. «Дед, што там у тебя?» «Та є дещо». «Ну, ти панімаєш, што нада делітса?» «З ким?» «Как с кем? С ворами!» Повитягували коротенькі блискучі «фінки». «Як ділитися, — кажу злодійським післанцям, — я знаю, бо старий «мандрівник». Але я ніколи ні з ким не ділився і не ділитимуся з примусу. Запам'ятайте, шакали!» Вони зробили якісь рухи до торби з харчами. Не довго думаючи, тисну одному і другому в скулу. Лиш ногами накрилися. Той, що дістав з правої руки, полетів аж під «парашу». Лежать обидва, очима кліпають. Всі жильці камери посхоплювались на ноги й зашуміли, мов гуси на водопої. На той гамір позбігалися наглядачі. «Дед, што с тобой? Што здесь тварітса?» «Та ось, прийшли купці по торбу, торгуємося, — відповідаю. «А-а, панятно». Двері за ними скрипнули. Більше мене ніхто не чіпав. А жулики після цієї маленької сутички приклеїли мені прізвисько «бешений дед».

Прізвисько кочувало зі мною аж до Мордовії. Зеківський «телеграф» в усі часи працював справно. Надалі я повсюдно на пересилках наполягав, аби мені як політичному надавали окрему камеру. Так само відводили мені купе без побутовиків і в «столипіні». Нетривале перебування у величезній харківській в'язниці нічим особливим не запам'яталося. А далі потяг погуркотів мене на Мордовію. Торба зі мною. Харчів не шкода було, я запросто міг віддати добру половину, якби хтось попросив по-людськи. Тим більше, що вага торби була таки немала і тягати її за собою було тяжко. Виразка висушила мене за два з лишнім роки

на терлицю, лише шкіра й кісті зосталися. Шлунок болів безперервно, ще й зуби погубив. Але заїло самолюбство. Віддавати найменшу дрібничку знахабнілим, здеморалізованим шмаркачам не збирався. Я пройшов важку війну, не легші табори-тюрми і поступатися власними принципами не збирався. Не знаю, звідки й сили тоді взялися на бійку.

Дорога до Харкова переносилася легше — все-таки Україна. А ось, коли потяг пересік умовний кордон України з Росією, на душі зробилося тоскно. Чужина навалилася враз непосильним тягарем на мою душу. Здавалося чомусь мені, виснаженому, що в Україну більше живий не повернуся. Осиротіла на ще одного сина українська земля прощалася зі мною хапливим гуркотом вагонних коліс. «Прощай, прощай, прощай!» Досі відлунне той жалібний стукіт у моєму серці. Не звиклий до сантиментів, бувалий в бувальцях, я все-таки не стримав скупих, гарячих сліз. Прощання з Вітчизною — найважча справа. Тортури й цілодобові допити зносилися легше, аніж розставання з рідною землею, окрайчики якої бачив крадьки у щілину в стінці «столиціна».

До Саранська, столиці Мордовії, потрапив того ж таки березня 1970 року. В просторій камері пересильної в'язниці я опинився сам. Проте через кілька днів поріг камери переступив здоровенний, весь у наколках, чоловік тридцятирічного віку. З перших його дій я зрозумів, що урка мав завдання опрацювати мене морально й фізично. Проте в скорому часі блатяга покинув свої агресивні наміри щодо мене, бо не вдалося йому ні перше, ані друге. Не знаю, що було бандитові за невиконання наказу начальства, але від мене тимчасовому співкамерникові за нахабство не дісталось ані крихтини з припасів, хоча їжі я мав предостатньо.

З пересилки потрапляю на «двадцятий» «лагпункт». Не встигаю переступити поріг зони, як збіглися начальник табору, оперуповноважений, ще купа якихось чинів. Обшукали мене дуже ретельно, а після протримали півдня на вахті у малесенькій бетонній кабінці — «стакані».

Жила зона зустріла великим юрмиськом. Кількасот в'язнів стовпилося біля брами. І хто їх попередив про моє прибуття? Відразу ж знайшлися знайомі — Опанас Заливаха, Олександр Шугай...

Тижнів через два написав дружині листа. Оскільки ще не встиг заробити «штрафів», то мені дозволили з нею зустрітися. На побачення Раїса приїхала з синочком Ігорем. То було для мене проблизком щастя. Тоді дружина наполягла, щоб ми обзавелися ще однією дитиною. Важко їй було невимовно, бо щомісяця мусила сплачувати за кооперативну квартиру, ледве зводила кінці з кінцями. На наступне побачення Раїса приїхала через півроку вагітна у супроводі моєї сестри, яку я попросив листом провідати мене. Хотів, аби розповіла в селі про тих лжесвідків, бо сам я мав дуже слабку надію на повернення з неволі. Комуністична система так просто свої жертви не відпускала.

Наступне моє побачення з рідними було хвилююче і радісне. Раїса приїхала з Ігорем і шестимісячним Мирославом — нашими синами. Ігор вже виріс, справжній козак. Допомагав мамі нести торби з харчами. Виповнилося йому тоді п'ять років.

«Двадцятка» налічувала близько тисячі в'язнів. Вона розміщена в лісі, кілометрів за сорок від селища Барашево. В столярних цехах в'язні виготовляли дерев'яні корпуси для радіоприймачів, великих настінних годинників. Були в зоні пилорама, сушильні камери, навіть городна бригада. Я рік токарював, але зарплатня там була мізерна, тому попросився на поплатнішу роботу. Працював на ваймі — невеличкому пресі для фанерування корпусів. Трудився у дві зміни, аби виробити більше відсотків і заробити грошей, які крайньо були потрібні моїй родині. Якщо під час першої відсидки я уникав роботи, то тепер вищукував навіть додаткову. Обставини заставляли, вдома ж бо двійко діточок.

В одному з листів дружина описує, як наш син Ігор випросив у сусідського хлопчини велосипедик. Той дозволив малому покататися, але дуже швидко забрав свій «транспорт». Цим довів Ігорка до сліз. Читаю, а сльози і мені капають з очей. Вирішив трудитися, аби заробляти й придбати дітям все необхідне. За якийсь час мої сини каталися на власних велосипедах.

На зоні блатних немає, проте є колишні німецькі виласлужники-поліцаї. Цим безпринципним людям однаково, перед ким пасти ласки. Мали клопіт, бо цієї гидоти було чимало. Один поперед другого вислужувалися перед адміністрацією, продаючи порядних людей. Здебільшого фа-

шистських вислужників радянська влада розстрілювала, але окремим вдавалося за рахунок життя вчорашніх колег по службі виживати. Вони продавали на слідстві все і всіх, продовжували брудну справу і в таборах, і на волі. Цих шакалів перекидали з табору в табір, де вони продовжували провокаторську діяльність. Платнею зрадникам-сексотам були легша праця, більша пайка, зайве побачення... Принцип у них був один — вижити за будь-яку ціну і якомога більше відхопити благ. За мною «по-земляцьки» приглядали запоріжці Володимир Савін і Тищенко.

Місяців через два викликають до оперуповноваженого. Проте в кабінеті застаю кагебіста Петра, якому в'язні чомусь дали прізвисько Мотуз. Отож бесіду зі мною повів Петро Мотуз. Розмовляє дуже ввічливо, розпитує про се, про те. Закидає здалеку, що мені можуть «допомогти», якби пішов їм назустріч. Спокійно відповідаю, що мене вельми дивують його слова. Впевнений, що з моїми «справами» і першою, і другою він чудово ознайомлений. Невже щось у них дало йому привід так зі мною розмовляти. Відповідає, що ні, але... Тоді кидаю йому різко в очі, щоб більше ніколи не смів мене ображати негідними пропозиціями. Ніколи! Він гримнув кулаком по столу, аж шиби задзвеніли. Куди й поділися награні люб'язність і стриманість. Схопився на ноги, мов гедзь його вжалив, аж стілець перевернувся. «Якщо комусь розповіси про нашу розмову, то я тебе згною!» «Я в цьому нітрохи не сумніваюсь, — відповідаю. — Ви це можете, і це мені чудово відомо. І гнойте ви мене і мені подібних безперешкодно і без жодних угризінь совісті. Але не смійте мене більше ображати. Ніколи! Затямте собі!» Розвернувся і попростував до дверей, не питаючи дозволу. З того моменту мене вже не пробували вербувати.

До п'ятдесят п'ятого року в'язні спали на голих дерев'яних нарах з мулькими сучками. В п'ятдесят п'ятому до бараків позавозили металеві пружинні ліжка, видали невільникам матраци. Спати стало м'якше, але неволя залишилася неволею. На Колимі замість матраців давали велику торбу, яку кожен наповнював чим міг — травою, гіблівками... В'язень мав куфайку, бушлат, ватяні штани, таку ж шапку, одну зміну білизни. Лазню відвідували двічі на місяць. Рушників жодних не було, приховати ж якусь шматину не могли через часті обшуки — «шмони». Пічки

в бараках на Колімі мурувалися з лупаного каменю, тому диміли, мов смолокурня, і майже не гріли. Мізер дров не дозволяв навіть розжарити каміння, а не те що нагріти просторий барак. Після смерті Сталіна режим в таборах трохи послаб і життєві умови дещо покращилися. Ввели «госпрозрахунок», і в'язень мав право придбати якусь дешицю харчів на зароблені гроші, якщо, звичайно, не порушував внутрітабірний режим...

У Мордовії бараки опалювалися вже більш-менш добре. Кожна секція, а їх було по шість, мала свою пічку. Тричі на місяць водили до лазні, навіть видавали постільну білизну, тому ми вже не ходили вошиві. У «двадцятому» «лагпункті» було чотири бараки, в кожному з яких у мене були знайомі й друзі. У цьому таборі відбували покарання Ярослав Лесів, Олександр Шугай, Василь Кулинин, Василь Якуб'як, Іван Дем'янюк та інші добрі мої приятелі. Зеновій Красівський перебував у «сімнадцятому» таборі. Цей непохитний борець розпочав свій шлях воїна-повстанця у п'ятнадцять років. Прикладом юнакові служили три старші брати, які воліли загинути або втрапити на каторгу, але не покоритися ворогові. У сімнадцять років Зеновія з батьками вивозили на Північ, але дорогою зумів втекти із потяга. Довго переховувався по криївках, був вдруге поранений, аж поки не втрапив до енкаведистських пазурів. За шість місяців важкого слідства не назвав жодного прізвища, не видав жодної явки. Зеновія Красівського «найгуманніша» радянська влада арештовувала у сорок дев'ятому, п'ятдесят восьмому, шістдесят сьомому, вісімдесятому. Загалом у неволі провів двадцять шість років. У Владимирській централі зумів написати збірку поезій «Невольницькі плачі», яка проникла все-таки за тюремні ґрати і побачила світ 1984 року в Лондоні. В післямові автор написав через п'ять років:

*«Я плакав хіба в «Невольницьких плачах»!
Я боявся хіба що розминутися з честю!
Я ніколи нікому не свідчив!
Я за всі терміни не написав своїм катам
ні однієї заяви!
Я завжди й донині був гордий з того,
що я український націоналіст!
І так мені, Боже, допоможи!*

Аміль.

Здружився у «двадцятій» зоні з художником-політв'язнем Опанасом Заливахою, який народився 26 листопада 1925 року на Харківщині. Із Гусинки, де проживала родина Заливах, втекли 1933 року аж на Далекий Схід. Мудрий батько зумів таким чином врятувати всіх від голодної смерті. Художню освіту в Ленінградському інституті ім. Рєпіна Опанас здобував довго — від сорокового року аж по шістдесятій, бо виключали допитливого юнака із «храму науки». 1964 року Заливаху разом з Іваном Світличним заарештували і роз'єднали, тому побачилися друзі аж після ув'язнення. Звичайно, що покари позбавленням волі більшовикам було мало, тому художникові не дозволяли й малювати в таборах.

Зона має бібліотеку. Література в ній виключно російськомовна. Я перечитав майже всіх російських класиків. Українські газети й журнали передплачували вскладчину, іноді почерез рідних. Режим я порушував, на відміну від першої відсидки, крайньо рідко. В Мордовії не сидів у бурі жодного разу. На Всесвятській, правда, побував у карцері кілька разів, але то ще попереду.

У 1973 році нас перевезли з Мордовії до Пермської області, де було три зони — «тридцять п'ята», «тридцять шоста» і «тридцять сьома». Центральною вважалось «тридцять п'ята», що на станції Всесвятській. Дорога з Мордовії на Урал видалася важкою. Запаковані в'язнями два «столипіни» тряслися кілька діб. Чомусь не поспішали з перевезенням невільників. У сусідній секції нашого вагону стало погано хворому в'язневі, якого звали Григорієм. Бідолаха відбував другий термін. Після першого ув'язнення жив у Воркуті, звідки й «заgrimів» до Мордовії. Фельдшера на наші голосні вимоги конвоїри не привели, тому Григорія врятувати не вдалося. Так і помер молодий ще чоловік під гуркіт коліс невільницького потягу. Людини не стало тільки тому, що конвоїри полінувалися покликати фельдшера.

Привезли нас до невеличкого табору з одним баракком, де раніше відбували дівчата-малолітки. І барак, і швейний цех, де трудилися молоді невільниці, мали таки затрапезний вигляд. Тому розпочали з ремонту барака і «промислової зони». Замість швейних машинок з інструментального заводу в Свердловську привезли металооб-

робні верстати. Звідти ж доставляли метал, який ми обробляли. Мені випало працювати на фрезерному верстаті. Виготовляв різці, якими проточують дула до гармат і ракетних установок, з вуглецевої сталі, так званого самокалу. Нагріту таку сталь жодним інструментом вже не обробиш, оскільки вона самогартувалася.

На зоні зустрів земляків: Василя Шовкового з Печеніжина і його «подільників» Миколу Мотрюка і Дмитра Демидова. З нашим етапом на Урал прибули Іван Світличний, Валерій Марченко, Ігор Калинець, Тарас Мельничук, Іван Коваленко. З останнім пов'язана цікава історія. Коваленко себе поетом не вважав, але вірші писав добрячі. До арешту працював викладачем іноземних мов у якомусь навчальному закладі в Києві. Досконало володів французькою, англійською, німецькою мовами. Мав рідкісний дар навчати інших, тому багато політв'язнів були його учнями. Василь Шовковий і Валерій Марченко за якихось шість-сім місяців не тільки розмовляли англійською, але й перекладали несогірше. Надзвичайно здібний і вимогливий трапився їм викладач. Вірші Іван писав для душі, як любив говорити. Здебільшого то були поезії антирадянського спрямування, тому надрукувати він їх, звичайно, ніде не міг. Отож писав їх тихцем і складав на горищі цілими стосами, нікому не розповідаючи про свій творчий доробок. Пилюкою припадало кілька величезних ящиків рукописів, про які не відала жодна жива душа, окрім автора. Після «празької весни» шістдесят восьмого до Києва з'їхалося багато літераторів, серед яких були й українці-емігранти. У випадковій розмові з Коваленком приїжджі поети сказали, що у них, в Чехословаччині, з'явилася віддушина і можна багато чого надрукувати. Чи не знає Іван відповідних авторів? Признатися Іван не признався, але поета знайти пообіцяв. Наступного ж таки дня вручив гостям п'ятдесят власних віршів, «знайдених» на горищі. Ті аж ахнули. Вірші були вельми добротні. В скорому часі вся добірка була надрукована в Чехословаччині. Звідти пішли передруки в Канаді, США, інших країнах, де була українська еміграція. Книжки з Івановими віршами порозходилися світами. У Союзі КГБ розпочало гарячковий пошук автора. Шукали, як звично, за стилем. Але ж Коваленко

ще ніде «не світився» зі своїми віршами, тому й знайти його було неможливо. Пошуки тривали цілих три роки. Знайшли, як то часто буває, випадково. Деталей я не знаю, але запроторили Івана Коваленка за вірші на п'ять років до таборів. Ще й пощастило чоловікові, бо за такі речі давали сім. Виручило Івана трохи те, що нікому в Союзі своїх віршів не показував і не розповсюджував їх. Отак Іван Коваленко опинився за колючими дротами на станції Всесвятській. Пам'ять колишній викладач мав феноменальну. Майже всі свої вірші пам'ятав і часто декламував нам. Після обшуку з його господи в Боярці кагебісти вивезли ледь не повну вантажівку рукописів, все, що Іван написав впродовж життя. Рукописи Коваленкові пропали, але з пам'яті ніхто не міг витравити бунтівної поезії. Вірші Іван Коваленко продовжує писати. Я навідувався до нього в Боярці, підтримуємо дружні стосунки. Калинець, Світличний, Мельничук часто виносили на суд друзів-в'язнів написані в таборі вірші. Писали добре й декламаторами були чудовими. Але Коваленкові вірші найбільше торкалися моєї душі, бо були глибокі, яскраві і водночас доступні. Хоча інші дуже хвалили модерністську поезію Ігоря Калинця. Можливо, я не доріс до розуміння Калинцевої поезії. Хоча, як людина, Ігор мені був дуже симпатичний. Енергійний, різкий, сміливий, ерудований, відданий справі. Революціонер!

Народився Ігор Калинець 1939 року в Ходорові на Львівщині. У серпні-вересні 1965 року кагебісти заарештували двадцять п'ять осіб з Києва, Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Одеси, Луцька, Криму. Були то, здебільшого, творчі люди. Через сім років у розставлені недремним КДБ сіті втрапило подружжя Калинців. Щоби більше дошкулити Ігореві, спочатку заарештували дружину Ірину. В ув'язненні поетові не давали спокою, погрожували забрати доньку до дитячого будинку, як це зробили із маленьким сином Надії Світличної, знаходили привід, аби не дозволити побачення з мамою і донечкою, дошкулити будь-яким іншим способом. Проте Калинець умудрився написати в таборах вісім збірок поезій, які вдалося видрукувати за кордоном. Його нагородили премією імені Франка, прийняли до міжнародного ПЕН-

клубу. Але все це за кордоном, на чужині. В СРСР поет мав грати, етапи, зони, «шмони»...

Два роки ми з Євгеном Сверстюком були сусідами по нарах. Людина надзвичайно скромна і врівноважена, справжній філософ-мислитель і естет. Євген Пронюк був до пари Сверстюкові — обидва розумні, добрі, чуйні, м'які. Але в питаннях принципових Євгени стояли на своєму, мов гранітна скала, не поступалися своїм ні на йоту, витримані, мужні, стійкі...

Іван Світличний запам'ятався із зони як добрий стратег, інтелектуал-розумаха, тримався відособлено, спілкувався лише з окремими в'язнями, не мав тісного контакту з масами, хоча й давав розумні поради, загал його особливо не визнавав. Справжніми провідниками в таборі зарекомендували себе Сверстюк, Пронюк і Валерій Марченко. Вони були душею зони, натхненниками усіх табірних справ. За такими поведирями-трибунами люди йшли безоглядно. Організаторськими здібностями і молодечим запалом у цій трійці виділявся Марченко.

Відвагою і мужністю з-посеред невірницького люду вирізнявся Тарас Мельничук. Постійно був у перших лавах, якщо йшлося про якісь акти непокори владі, вимог щодо прав людини, ніколи не ховався за чийсь спину. Я гордився молодим своїм країнином, уродженцем Уторопів на Косівщині. Тарас з'явився на світ Божий 20 серпня 1938 року і дуже шкодував, що не раніше, бо воював би в УПА. Про це молодий в'язень неодноразово говорив. По закінченні Уторопської семилітки Тарас навчався в Яблуніві, а далі — університет у Чернівцях. Зарекомендував себе талановитим поетом. 1967 року зумів видати в Ужгороді збірку поезій «Несімо любов планеті», а в січні сімдесят другого поета заарештували. Суд, який відбувся 11 травня 1972 року, присудив йому за збірку «крамольних» віршів «Чага» три роки таборів. А саму збірку кагебісти також «заарештували» і захоvalи до архівів на десятиліття. Мельничук зумів у неволі написати на цигарковому папері десятки віршів, які дружина Марія умудрилася передати до Канади його дядькові Федорові Мельничукові. Цивілізований світ довідався про поета-невільника Тараса Мельничука. Три листи написав Тарас у таборі до влади: до Президії Верховної Ради УРСР, генеральному проку-

ророві СРСР і прокуророві Пермської області. У них пропонував, аби його розстріляли. На такий відчайдушний крок могла зважитися тільки дуже мужня і вольова людина. Після звільнення вороги не давали поетові спокою, його запроторювали навіть до лікарні для психічно хворих. Але не зламали борця. Тоді кагебістські вислужники спровокували п'яну бійку, і у квітні 1979 року Тарас Мельничук, людина добра і чуйна, потрапляє за ґрати як карний злочинець на чотири роки. Відбував у Вінниці. 20 серпня 1990 року, на поетові уродини, «добрі» люди спалили батьківську хатину в Уторопах, де замешкував Тарас. Згоріли рукописи десятків книг. Так конаюча комуністична система помстилася великому поетові. На зоні Тарас не пропустив жодної групової голодовки, жодного разу не відмовився поставити підпис під актом протесту. Ми часто спілкувалися, згадували рідні Карпати, які обидва любили понад усе. Тарас шив рукавиці, бо, окрім металообробного цеху, відновили швейний, в якому шили рукавиці й фільтри для установок з переробки урану. Фільтр являв собою верету завдовжки в два метри і завширшки в метр з якогось грубого білого, папероподібного полотна.

Євген Пронюк теж трудився у швейному цеху. Світличний не мав пальців на руці, тому бібліотекарював на зоні, але лише кілька місяців. Табірна адміністрація поспішила зробити з опального поета пожежника, оскільки побоялася, що в бібліотеці він займатиметься чимось забороненим. Адже із-за колючих концтабірних дротів часто виходили твори поетів-політв'язнів, різноманітні листи-звернення, різна інформація. Режимники з ніг падали, але за сім років мого перебування на «тридцятьп'ятці» не змогли виявити каналів, якими те все просочувалося на волю.

Євген Сверстюк працював у металообробному цеху на якомусь верстаті, Ігор Калинець з Василем Шовковим токарювали.

Голодовки, акції протесту, непокори прокочуються табором все частіше й частіше, вихлюпуються за колючі дроти зони, відгомін чутно і поза межами догниваючого Союзу. Протест проти порушення прав людини, відмова від радянського громадянства, вимога зм'якшення табір-ного режиму, заява-протест до міжнародного суду на за-

хист незаконно посаженого до буру Валерія Марченка... Всі ці «операції» розробляв і планував Світличний, втілювали в життя невгомні Сверстюк, Пронюк, Марченко, яким нерідко допомагав Антонюк з Волині, прилучалися інші в'язні. Мені, бувалому в бувальцях політв'язневі, було цікаво спостерігати за горінням молодих. Втім, я не тільки спостерігав...

Представники молодієї генерації спочатку ставилися до в'язнів мого покоління дещо зверхньо і погордливо. Кілька конфліктів на цю тему я мав з Ігорем Калинцем. Дав йому зрозуміти, що вони ще не зробили так багато, аби аж зневажати нас. Так, вони освічені, здібні, навіть талановиті. Але ж і з нас теж могли вийти і поети, і політики, і добрі фахівці, якби не воєнні лихоліття. Свої книги ми змушені були писати власною кров'ю, а політика наша зводилася, здебільшого, до вмілого володіння автоматом. І не наша в тому вина, що молодість нашу погубили різної масті наїзники. Скільки моїх ровесників розпрощалося із земним життям, так і не встигнувши цілком розкрити свої найкращі риси. Та що там, гинули, не звідавши навіть дівочого поцілунку. А ви, хлопці, вихваляєтесь своєю освітою, напіраєте ерудованістю. Ми ж не дорікаємо вам, що не були під кулями, навпаки, дай Боже, щоб і не воювали ніколи. Поступово «конфлікт поколінь» було погашено. Загалом я радів, що українська нація має таких синів. Можу тепер заявити, що ми, українські повстанці, в'язні старого гарту, доклали все-таки рук до виховання молоді. На початках окремі з них зайняли якусь таку незрозумілу, хистку позицію — думали одне, говорили інше, а робили ще щось інше. Іноді пробували навіть заgravати з табірною адміністрацією, іти на певні компроміси. Ми ж у цих питаннях були непохитні, на задніх лапах перед начальством жоден із нас, «старожилів», не ходив. Заповідь радянського політв'язня гласила: «Не вір, не бійся, не проси». Незабаром у всіх справах ми були єдині. Старі в'язні ділилися з молодими досвідом, навчали різних табірних хитростей. Ті ж, навзаєм, надавали нам юридичні консультації. Ми зажили єдиним дружнім і згуртованим колективом.

Інформація про радянські концтабори і політв'язнів у них розходилася світом все ширше й ширше. Окрім

наших заяв, були й інші джерела. По смерті Сталіна з концтаборів звільняли німців, японців, інших іноземців. Вони поверталися додому і розповідали в своїх країнах правду про «комуністичний рай». Значно активізувалась українська еміграція, родинам політв'язнів почала надходити з-за кордону допомога.

Сорок сьомого року головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич відправив делегацію до посольства США в Польщі. Завданням делегатів було розповісти світові почерез американське посольство про безчинства комуністів в Україні. Проте американські дипломати навідріз відмовили в будь-якій допомозі. Ситим чиновникам було байдужісінько до трагічної долі мільйонів українців, власний спокій дорожчий. Так само поводи́ла себе стара, вгодована Європа. Ситий голодного не розуміє. Проте всі вони зарухалися, коли їм під самим носом совіти розмістили в Східній Німеччині свої ракети. Отоді вже пани-капіталісти спохопилися й згадали про українських політв'язнів, які чи не єдині свого часу відважилися стати на прою зі злочинною системою і яких комуністи винищили вже мільйонами. Втім, краще пізно, ніж ніколи. Будь-яка інформація із радянських концтаборів негайно озвучувалася за кордоном і набирала розголосу.

Концтабір живе своїм звичним життям. У ньому дружно повживалися і шістдесятники, і сімдесятники, і бандерівці, одним словом, усі українські політв'язні. З хлопцями-шістдесятниками вперше заkontakтував ще у штрафному «двадцятому» таборі на Тайшеті. Була то група Богдана Германюка. В 1955 році вони створили на Коломийщині ОПВУ — Об'єднану Партію Визволення України. Молоді патріоти тісно контактували з провідником ОУН Бистрим із Лісної Слобідки. Партія налічувала понад п'ятдесят членів, мала свої статут і програму, була розгалужена по території тодішньої Станіславської області. Хлопці намагалися продовжувати боротьбу ОУН-УПА проти більшовизму. Богдан Германюк був головою, Іван Струтинський і Богдан Тимків — ідеологами, Микола Юрчик і Василь Коневич очолювали Службу безпеки, Мирослав і Василь Площаки виконували функції зв'язкових, велику організаційну роботу проводив Ярема Ткачук. Видав організацію Петро Гайовий,

який працював технологом на Брошнівському лісокомбінаті. П'ятдесят восьмого року провід партії заарештували. Комуністи не хотіли показувати громадськості розмах і масовість ОПВУ, тому судили лише п'ятьох керівників. Кожному дали по десять років таборів. Інші члени партії проходили на суді як свідки.

У штрафному таборі я зайняв невеличку кімнатину з фанерними стінами в кутку барака. Туди й розмістив своїх новоприбулих молодих краян. Фанерні перегородки захищали від сторонніх ока й вуха. Була змога зібратися й погомоніти з друзями без свідків. Молоді хлопці дивувалися з блощиць, що падали на голови просто зі стелі. Смоктали невірницьку кров не гірше за табірне начальство, але з ними ми собі якось давали раду.

Утім, повернемося до «тридцять п'ятого» табору. Вийшла у мене безглузда сутичка з колишнім прокурором-хабарником, якому чомусь впаяли політичну статтю. Зовнішність і вимову мав вірменські. Справа була дріб'язкова, але довела мене до буру. З роботи ми поверталися до барака просочені різними не вельми приємними запахами. Наші «роби» віддавали і соляркою, і масилами, дихати в тісному бараці було нічим. Тому я завжди провітрював барак, бо змалечку звиклий до чистого карпатського повітря. Не встиг відчинити маленьке віконечко, як колишній прокурор мовчки його зачинив. Я так же мовчки відчинив повторно. А той знову демонстративно зачинив. Цього я вже стерпіти не міг. Щось там йому сказав, а відтак і вліпив по пиці, бо той бугайкувато кинувся на мене. Побив я його не те щоб дуже, але все-таки дошкульно. Я б його не чіпав, але він грав радянського патріота в зоні, хоча потрапив туди, бо обдирав радянських людей. Фальші я не терпів. Відсидів за нього в бурі кілька днів. Перегода втрапив до буру повторно за якусь заяву, вже й не згадаю, яку саме. Більше на цій зоні до буру не потрапляв.

Фрезерую триклятий метал у дві зміни, бо хочеться вислати дружині й дітям якусь копійчину, щоби не почувалися цілковитими жебраками. Робота ладиться, бо вже маю навик токарювання. На фрезерному верстаті заробітки значно вищі, аніж на токарному. Фрезерую, тільки стружка летить. Друзі відмовляють мене. «Бійся Бога,

не гаруй так, у тебе ж термін великий. Доробишся до того, що витягнеш ноги і не побачать твої сини батька». Але я тільки відсміювався. Почував себе спокійніше, бо щомісяця висилав родині по п'ятдесят карбованців. Дружина акуратно складала поштові квитанції на кожную грошову суму, які я надсилав додому. Зберігаються й досі. Допмагаю родині, як можу, матеріально, але й виховую всіх — і синів, і дружину. Взяв її секретарем комсомольської організації, а зумів перевиховати на свідому українку, подругу багатолітнього політичного в'язня. Діти теж повиростали патріотами. Дорогою на побачення Ігор говорив попутникам, що він запорізький козак. Чимало допоміг у вихованні дітей Валерій Марченко. Звільнившись сімдесят восьмого року, він навідував мою родину в Запоріжжі. Часто хлопці їздили до нього в Київ. Щоправда, Валерій свободою насолоджувався недовго. Після семи років таборів і висилки повернувся до Києва, а через кілька років радянська влада «потурбувалася» про новий термін для дисидента, цього разу значно більший. В скорому часі захворів у таборі на нирки. Лікували його в Ленінграді, де й помер. Марченко, куди б нас не закидала лиха доля, постійно контактував і зі мною, і з моєю родиною. Якось Раїса повідомила, що отримала від Валерія з Казахстану, де він відбував висилку, сорок карбованців. Знаю, що йому там не гараздують, тому докоряю йому в листі, аби пильнував себе. Але він відповідає, що якщо не допомагати іншим, то навіщо на світі білому жити. Отакою людиною був Валерій Марченко. Сім'ї своєї створити не встиг, жив чужими радощами. Зберігаю, як дорогу реліквію, понад сотню його листів. З табору я привіз дві великі фанерні валізи листів від друзів — Ірини й Ігоря Калинців, Світличного, Марченка...

Часто згадую своїх друзів по табору на станції Всесвятській. Мертві навідують мене у снах і роздумах. Розмовляю з ними, звіряю по них кожен свій крок. Пам'ять людська, як і душа, невмируща.

МІЖ ДВОХ ВОГНІВ

*Все, що мав у
житті, він віддав
Для одної ідеї.
І горів, і яснів, і
страждав,
І трудився для
неї...*

Іван Франко

Відбуті за колючими дротами «тридцять п'ятого» табору сім років завершили моє двадцятип'ятилітнє ув'язнення першої судимості за політичними статтями. Але ще залишилося п'ять років за статтю 59.3.16. — «табірний бандитизм», тобто побутова стаття.

Викликає мене особист і повідомляє, що мій «політичний» строк минув, тепер я вважаюся в них за бандита, і перевезуть мене в табір для карних злочинців. Маю ще друга по нещастю — Василя Підгородецького із міста Сколе на Львівщині. Василя також свого часу судили повторно в таборі і дали «побутову» статтю. «Воронок» хутко привіз нас обох до залізниці. А там — «століпін», і завезли нас на пересилку до районного містечка Ільїм. В пересильній в'язниці протримали місяців зо три. Камера малесенька, смердюча, задушлива, а в мене гіпертонія, про що добре знали тюремники. Задумали, мабуть, мене тут закопати. Пишу листи в усі можливі інстанції. Добився таки свого, вивозять мене нарешті на «чисте» повітря. Василя залишили за перукаря.

Але перед тим ми з Василем мали розмову з начальником управління. Викликав для розмови «в чотири ока». Запитує, чому ми, знаючи, що Радянський Союз наймогутніша держава в світі, невеликою «кучкою» піднялися проти нього, тим паче, що українці й росіяни — брати-слов'яни. Чому я став на шлях злочину? Відповідаю, що ніколи не вважав простих росіян своїми ворога-

ми. А відтак, не довго думаючи, розтлумачую йому, що у нас, українців, причин було аж надто багато, аби взятися за зброю. Провів йому екскурс в глибину історії. Розповів про Батурина, де Меншиков вирізав двадцять п'ять тисяч українців, не пощадив ні дітей, ні жінок. З квітучої гетьманської столиці царські вояки залишили лише згарище і руїни. Перейшов на Запорізьку Січ, яку зруйнувала російська цариця Катерина, на Гайдамаччину. Розповів, як люди рятувалися від польської шляхти втечею на Лівобережжя, але тут москалі виловлювали втікачів і виривали їм ніздрі, випалювали очі, передавали польським панам. Пройшовся українською історією аж до сорок першого року, коли енкаведисти залишили по собі в Західній Україні повні в'язниці трупів розстріляних, закатованих, замордованих ними українців. Він сидів за столом, юрзався туди-сюди, то багровів, то полотнів, але слухав мовчки. Наприкінці мого монологу полковник тяжко зітхнув і витиснув з себе: «Ну ладна, ідіте». «Лекцією» з історії я заробив собі найгірше місце на лісоповалі кілометрів за сто сорок від залізної дороги.

Сиджу в бурі — маленькій камері з двоярусними нарами. Людей, мов у церкві на Великдень, тільки свяченим тут і не пахне. Жульня умудряється грати в карти навстоячки, бо присісти немає змоги. Густий камерний сморід час від часу розшматовують їхні дикі верески. Начальники запхали мене до тісного буру з блатярами, гадаючи, що ті збиткуватимуться з мене. Але хитромудрий план підступних оперів зазнав цілковитого краху. Несподівано для них і для себе самого я став у камері «авторитетом» для злодіїв. Вони часто сперечалися поміж собою, а мене, як тюремного «довгожителю» просили розсудити. Старих злодіїв 1953 року повипускали на волю, молоді ж не знали всіх їхніх порядків і законів. Їм хотілося бути «порядними ворами», а «вчителів» у зоні вже не було. Тому часто підходили до мене і запитували: «Батя, як то має бути?» Я постійно тлумачив, що законів їхніх не знаю, бо я політичний в'язень. Але щось трохи чув, щось бачив, і на фоні їхнього незнання виглядав у їхніх очах авторитетним зеком.

Якось у блатних ішов серйозний «процес». Вони вбили двох своїх учорашніх товаришів за те, що ті ходили зоною з червоними нарукавними пов'язками. «Ссучені злодії» твердили, що зеківський самосуд неправомірний і вимагали суду над вбивцями. «Чесні злодії» твердили, що все зроблено згідно «закону». Вдалися до мене за порадою, і я в міру своїх скувих знань пояснив, як умів, всі їхні розклади.

«Чесний вор» — краде і гордиться своєю «професією». Намагається красти у багатих, якими тогочасно були здебільшого люди при владі й на різних «теплих» посадах. В таборі він не мав права знущатися з «мужика», охороняв того від сваволі табірною начальства та інших зеків. «Чесний вор» виступав своєрідним оборонцем «мужика», який працював на нього. Не мав права на будь-яку співпрацю з адміністрацією, навіть, скажімо, бути бригадиром. За порушення його судили і карали згідно із злочинським «законом».

«Ссучений вор» — це злодій, який пішов на співпрацю з адміністрацією. «Кумівським», тобто донощиком, не був, але вже міг займати посаду бригадира, заставляти інших зеків працювати. Міг бути вже навіть членом СВП — «совет внутрєннево порядка». Вигадливі зєки розшифровували по-своєму — «сука випрашиває половінку», себто, половину терміну ув'язнення.

«Вор безпредел» був злодієм поза «законом». Співпрацює з адміністрацією, збиткується з «мужика». Міг програти в карти і не погасити борг, тимчасово рятуватися від карі смерті. З цієї категорії за певні проступки скочувались до нижчої — «ломіком подпоясаний». Якщо ж і тут не зумів втриматися, то ставав «одін на льдіне». З ним ніхто не спілкувався, промислом злочинським займався одинцем. Втікав, як загнаний вовк від розлюченої зграї. Кінець для такого злодія був незмінно однаковим — його неодмінно вилловлювали на зоні чи на етапі і вбивали. Якщо вдавалося вирватися живим на волю, знаходили там і виконували присуд.

«Мужик» — проста радянська людина, яка втрапила за колючі дроти за якийсь проступок. Такі ув'язнені здебільшого поводитися сумирно, не йшли на співпрацю з

адміністрацією. Радянські люди мали якусь певну долю відрази ще з волі до «стукачів». Правда, як і скрізь, в таборах були винятки. В'язні цієї «масті» нагадували терплячих волів, мовчки тягли невідільницьку лямку, самі нікого не чіпали і хотіли, щоб до них ніхто не прискіпував. Така собі сіра маса, яка працювала, виконувала щоденну норму, заробляла гроші державі, блатним і якусь децищу собі.

Тогочасні злодії виглядали досить таки імпозантно — заочені халяви чобіт, бажано буксових, або валянків, сорочка поверх штанів на випуск, спілкувалися тільки на жаргоні. Чоботи, скажімо, у них «прохаря». Лексикону злочинського я не осилив, бо не мав до того тяги.

Найнижчою кастою у таборах були «пітухи» — пасивні гомосексуалісти. Активні ж гомосексуалісти навіть гордилися собою. «Пітухами» ставали за різні «гріхи» — несплата картярського боргу, крадіжка у своїх, доноси адміністрації... Згідно злочинського «кодексу» за кожен проступок карали по-різному. Вирішувала «сходка», встановлювала міру покарання і тут же виконувала присуд. Винного, за наявності доказів, або вбивали, або робили «пітухом». Все залежало від ступеня провини. Судили «чесні вори». «Пітух» у таборах був цілком безправний. Не мав права сидіти в ідальні поруч з іншими зеками, спав окремо, посудом користувався тільки власним. «Пітухами» ставали, здебільшого, блатні, але могли бути й «мужики» за доноси адміністрації. Гіршого нещастя, аніж бути «пітухом» в совітських таборах вже, мабуть, не було. Торкатися «пітуха» або якоїсь його речі не можна, інакше автоматично стаєш «законтаченим», тобто тим самим «пітухом». Навіть били тих нещасних тільки ногами, інакше не дозволяв «закон».

Злочинський «закон» вимагав смертної кари за несплачений програв в карти, видачу злочинця табірній адміністрації, співпрацю з нею, за крадіжки у своїх злочинців-«крис» робили «пітухами». Злодії не вживалися в одному таборі, між ними щохвилино точилася жорстока боротьба з кривавою різаниною. Мене ж тюремне чи табірне начальство жодного разу не зуміло покарати руками злодіїв. Я ніколи не пас ласки перед блатними, але в

їхньому оточенні все-таки поважали силу волі і безкомпромісність, а «закони» злочинські вимагали шанувати довголітніх в'язнів.

Працюю на будівництві дороги до лісоповалу. В бригаді багато блатних. Моє завдання — палити вогнище для зігріву всієї зеківської братії. Дрова мені рубають і підносять, я лише підкидаю в полум'я. Сиджу собі годинами біля палахкітливої ватри, гріюся й читаю. Ніхто мене до якоїсь іншої праці не заставляє. Заробляємо в бригаді всі однаково. Така собі зеківська комуна з чітко визначеними функціями кожного «комунара». З блатних запам'ятався тільки Льонька з Боярки, «вор у законі». Засадила його якимось робом власна співжителька. Співбесідником Льонька був вельми цікавим, ерудований, досить непогано орієнтувався у багатьох речах, тому в розмовах ми торкалися багатьох тем. Злочинські ж теми мене не цікавили, через те й не залишилося багато в пам'яті.

Зона знаходиться у Верхній Косьві, у місці, де Макар телят не пас, осторонь найменшої цивілізації. Болота, бездоріжжя, якими довелося якось моїм дружині й дітям добиратися від залізниці три доби, аби побачитися зі мною.

З моєю «справою» ознайомилися начальник режиму майор Башкіров і начальник табору капітан Дюкін. Від прочитаного в паперах очі в них полізли на чоло. Обидва просто засипали мене запитаннями. Я знову не стримався, аби не провести невеличкий «лікнеп» з нашої історії — далі вже не зашлють. Поступово офіцери заспокоїлися. Справедливості заради скажу, що обидва ставилися до мене досить таки непогано. З настанням холодів перевели мене ближче до тепла — кочегарити в лазні. Дроворуби приносили готові дрова, а я палив піч, майже не працював фізично. Всі у зоні — і начальники, і зеки — не могли не рахуватись із в'язнем, який відсидів у різних таборах і в'язницях Радянського Союзу понад чверть століття. У цьому ж таборі я пробув шість місяців.

Тоді був такий порядок, що в'язня бажано було утримувати в таборах у межах його області, аби родина мала змогу на нього впливати і виховувати. Це стосувалося тільки побутовиків, а саме ним я останні п'ять років вважався. Отож дружина якимось чином дізналася про

це і почерез Кремль зуміла добитися, аби мене перевели до колонії в Запорізькій області.

Втішаюся, бо «столипін» пливе поміж російських снігів на Україну, везе мене ближче до рідних. Та й несприятливий клімат нарешті поміняю на м'якший. З моїм «букетом» хворіб це було дуже доречно. По більшовицьких концтаборах «заробив» собі гіпертонію, радикуліт, поліартрит, дві виразки і ще купу різних болячок. Етапом потрапив до «Красної Пресні» в Москві, яка стала ще смердючішою, відтак до харківської в'язниці, звідти — на Запоріжжя. Камери «пересилок» переповнені стриженним людом, кругом сморід, бруд, свинство...

Мала Токмачка — село в Запорізькій області. Зону збудували край села. Роздивився її ззовні, коли їздив туди за довідками для оформлення пенсії. Два з половиною роки, відпрацьовані в Малій Токмачці добавилися до загального трудового стажу. Хочу відмітити, що порядок в колонії на той час все-таки зберігся. В зонівській бухгалтерії досить оперативно знайшли необхідні документи. Добряга-бухгалтер навіть дописав мені кілька днів, яких не вистачало до стажу, бо дні, проведені в борах, санчастинах, не зараховувались. Начальник табору без зайвих розпитувань прибавив печаткою власний підпис. З російських колоній на мої запити відповіли, що довідок не видають. А я гарував, як навіжений, на Всесвятській по дві зміни впродовж семи років. Отака справедливість у «старших» наших братів.

Табір у Малій Токмачці — побутова зона суворого режиму. Двоповерхові цегляні бараки, довкола чистота й порядок, на клумбах з весни до осені цвітуть квіти. Вітерець приносить з-за мурів солодкий запах садовини й городнини, але в зоні яблучка не побачиш. Раціон в зонівській ідальні той же, що й в російських таборах. Основним виробництвом вважається виготовлення ресор до всіх марок «союзівських» автомобілів. Цехи надзвичайно погані, низькі, тісні, печі чадять, мов вулкани, у виробничих приміщеннях висока загазованість. Для роботи набирали молодих і здорових в'язнів, які в дуже скорому часі захворювали. Мені вже було майже шість десятків, тому втрапив до тарного цеху, де збивав ящики на помі-

дори. Норму — сорок два ящики за зміну — я ніяк не міг впорати, адже змалечку навчений робити все добро- якісно. А тут вимагалось абияк, тільки б багато. Насилу вибивав двадцять злополучних ящиків. Аби знову не сидіти по бурах, змушений був піти на невеличку хитрість — купував ящики у жуликів за гроші, за чай, за куриво. Трохи пощастило, бо трапився майстер, який був одру- жений на двоюрідній сестрі моєї Раїси. Звали його Ци- ганом. Майстер і приносив мені гроші від дружини. За- роблені гроші я відсилав додому, а звідти мені передава- ли частину, так що родина особливо не страждала. Що ж до мене, то один раз я все-таки «загримів» до буру.

До Малої Токмачки я прибув етапом ранньої весни 1980 року. Ще з Уралу написав на ім'я Брежнєва заяву на тридцять двох сторінках, в якій детально описав свою ав- тобіографію. Начальник спецчастини виписав мені довідку про законність заяви. Обидва документи зберігаються в мене й сьогодні. Місяців через п'ять приїжджає до табору полковник Гончар, до якого мене викликають. Полковник повідомляє, що своєю заявою я наробив шуму на цілий світ. Виявляється, вона потрапила до західнонімецького журналу «Шпігель». Звідти її попередруковували в бага- тох часописах світу. Відповідаю полковникові, що мою заяву цілком законно відправили до Кремля, яким чином вона потрапила до Західної Німеччини, не відаю. Раджу високому офіцерові, аби запитав у Леоніда Брежнєва, який, на відміну від мене, в'язня, має змогу спілкуватися з усім світом. Я сиджу за сімома парканами. Хіба можу по- через них щось передати? Каже, що дружина моя була на побаченні, і це її рук робота. Відповідаю, що наглядачки так ретельно її обшуковують і перевіряють, що й родимку на тілі виявляють, а не те що тридцять дві сторінки тексту. Раджу, аби «тиснули» на Кремль. Полковником підкину- ло, мов на їжачка сів. «Не клей дурня!» Відповідаю спокій- но, що й не пробую, але хай і він не клеїть дурня. Переко- нався, що мене не залякати, і пропонує напряму, аби я за- ставив дружину написати відповідь західноєвропейським «наклепникам». Відказую, що не силуватиму дружину пи- сати брехню. Балакайте собі самі з нею. Адже хто така моя дружина? Донька вірного комуніста-ленінця, який активно

будував радянську владу, ударно варив сталь на танки, якими ви пройшлися по Європі, загинув на війні з німецькими окупантами. Дружина моя з жовтеняти стала піонером, комсомолкою, навіть секретарем комсомольської організації була. Вихована вашою системою. Я, західняк-бандерівець, і вона, східнячка-комсомолка, — дуже різні люди за вихованням і світоглядом. Розмовляйте з нею. Ви мали б знайти спільну бесіду, бо виховувала вас одна система... Насправді ж я був твердо впевнений у своїй дружині. Полковник Гончар крижаним тоном погрожує, що відстану ще десять років. Спокійно відповідаю, що відсидів тридцять років, відбуду з Божою поміччю ще й десять. Повернувся, не чекаючи дозволу, й пішов на вихід. Гримнув дверми, аж вікна задзвеніли.

За три дні до мого звільнення на зоні з'являються два кагебісти і розпочинають опитувати в'язнів, з якими я бо-дай трохи спілкувався. Гарячково збирають на мене «матеріали». «Ужинок» офіцери мали непоганий. Понад сорок «свідків» заявили, що я зводив наклеп на прекрасну радянську дійсність, критикував радянську економічну й національну політику, виступав на підтримку польської «Солідарності», гуртував навколо себе молодих хлопців і виховував їх у націоналістичному дусі. Хутко назбирали на мене чимало отого усього «добра» й почали «накручувати» на обіцяні полковником десять років.

Капітан Тищенко пред'явив мені ордер на арешт. А далі звична справа — наручники на руки, і повезли до в'язниці. Дружина з квітами приїхала зустрічати свого звільненого чоловіка, а мене «воронок» повіз до обласної в'язниці на нове слідство. Пропали квіти...

Хтось якимось чином зумів дати знати на Захід про цей випадок. Розпочалася кампанія на мій захист. Чоловік відсидів тридцять років у комуністичних концтаборах, його не звільнюють, а хочуть домучити. Чекісти дали задній хід, але затії своєї не облишили. Перекваліфікували тільки з «політичної» статті на «побутову» — 178 прим. За цією статтею в Радянському Союзі судили єговістів, п'ятдесятників, інших сектантів.

«Давали» за нею від шести місяців до трьох років. Мені ж «відміряли» два з половиною роки особливо су-

ворого тюремного режиму, які я відсидів від «дзвінка до дзвінка», ледве не віддавши Богові душу.

Все слідство, награне й напрочуд відпрацьоване, провів у запорізькій в'язниці. Перед відправкою на етап кожен засуджений проходить медичну комісію. Вирятували мене тоді з великої біди начальник санчастини Людмила і головний лікар запорізької тюремної лікарні Іван Іванович. Прізвищ тих добрих і порядних людей, на жаль, не запам'ятав. Людмила в одній із чисельних наших бесід призналася, що мене хочуть вбити, але вони постараться не допустити цього. З усього було видно, що лікарі не боялися одне одного, довіряли й мені. Пообіцяли зробити другу групу інвалідності, з якою мене відправлять до інвалідного табору, де не буду змушений працювати. «Не перевтомлюючись, якось витримаєте отих два з половиною роки. Досвід і гарт маєте, дай Боже кожному». Чуйне ставлення чужих мені людей зворушило до сліз. Я час-то ходив на прийоми до лікарів, аби «збагатити» історію хвороби. Зрештою, й поспілкуватися з грамотними й порядними людьми було цікаво й приємно.

Інвалідний табір в Зміїній Балці Луганської області являв собою насправді в'язницю з надзвичайно поганим режимом. Саме до нього я й втрапив. Начальник у таборі почуває себе ледь не Богом, що заманеться, те й витворяє. Всі двері триповерхових бараків замикаються на ключ. В одному з бараків розміщена робоча зона. Здоровіші в'язні працювали, виготовляли пластмасові кришки для скляних банок. Я постановив собі не горбатіти більше в неволі на комуністів, тому в таборі не працював жодного дня.

Квітень 1985 року. До звільнення залишилося вісімнадцять днів. Думки про довгождану волю заповнили все моє ество. Гуляю з колегами по ув'язненню загратованим двориком під недремним наглядом конвоїрів, а думками вже біля родини. Повернувшись до камери, застаю біля свого ліжка двох наглядачів. Кожен тримає в руці по ножаці. Кажуть, що знайшли ті ножі в моїх речах. Проводять до оперуповноваженого. Той без зайвих церемоній випишує мені дванадцять діб суворого карцеру. Замкнули в холоднючій камері. Віконце не засклеє, хтось «випад-

ково» розбив шибку. Рвучкий весняний вітер жбурляє мокрим снігом аж до дверей. Всю камеру і в'язня в ній продуває наскрізь. Наглядачі «не забули» мене перед тим роздягнути до білизни. Думав, що наступить мені кінець від холоднечі й голоду. Сісти в карцері ні на що. Бетонна долівка мокра й студена, оббиті металом нари примкнені до стіни. Вночі на нарах також особливо не розлежишся, бо примерзнеш до холодного металу без одежі. Днів п'ять-шість я не піддавався, ходив з кутка в куток, аби остаточно не закачаніти. Але на сьомий день ноги розпухли, аж почорніли від холоду й багатоденного стояння. Намагаюсь трохи ходити, а якийсь час перепочивати, припершись до стіни. Не знаю, як витримав, допомагали молитва й бажання вижити. Через дванадцять днів охоронці попід руки привели мене до барака й кинули на ліжку. Термін перебування в неволі добігав до завершення, але я морально готувався до наступного. Не вірилося, що живим випустять на волю. Пороздавав хлопцям зайві речі. Був готовий до етапу. 30 квітня приходить наглядач і супроводжує мене до вахти. Думав, що заверне в бур. Ні, веде до штабу. Там буденно виписали довідку про звільнення. Поза штаб вздовж високої огорожі виводять мене до кімнати для перевдягання. Ледь живий, але вільний і щасливий, втрапляю в Раїсині обійми. Дружина вже чекала там з одежею.

Автобус везе до Запоріжжя, а мені ніяк не віриться, що вільний. Все здавалося, що автобус ось-ось зупинять і мене завернуть на зону. Відчуття це переслідувало ще кілька років, аж поки не почав розвалюватися зшитий до купи гнилими червоними нитками Союз. Довго не міг при звичаїтися до міської метушні. В таборах все було розмірене, суворо регламентоване.

Вдома очікувала сестра священника Ярослава Лесіва з донькою. Її чоловік, дніпропетровчанин, сидів у Володимирській централі. Ми раніше перебували в одному таборі, то вона розпитувала за чоловіка. Не встигли ми сьорбнути кілька разів чаю, як у двері подзвонили. Зайшли капітан і старший лейтенант міліції і ввічливо просять поїхати з ними. Причину пояснять у райвідділі. Чотирнадцятирічний Мирослав вчепився в мене обіруч і не пускає.

Міліціонери великодушно дозволили синові поїхати зі мною. В міліцейському відділенні мені оформили рік нагляду — своєрідний домашній арешт. Я не мав права від шостої години вечора до шостої години ранку знаходитися за порогом своєї домівки, а також мені не дозволялося ходити в «громадські» місця — кінотеатри, театри, універсами, стадіони... Щоденний маршрут мій мав пролягати на роботу і назад додому. За порушення покарають двома роками в'язниці. Відвідувати дачу дозволили, поспитавши у начальника відділу. Тричі на тиждень працівники міліції перевіряли мою присутність вдома, а щосереди я мусив навідуватися до них, аби відмітитися.

Якось я запрацював на дачі. Труджуся собі й гадки не маю, що старий годинник відстає. Залишив дружину досапувати ділянку, а сам чимдуж поспішив додому. На трамвайній зупинці виявив, що запізнююся на цілу годину. Аж впрів. Не дочікуюся повільного трамвая, а виловлюю таксі і мчу додому. На щастя, того дня перевіряльниці не навідувалися, а то потрапив би був на старості ще за ґрати.

Мій кум і старий табірний приятель Борис Ладний працює в тому управлінні, звідки мене заарештували. Має багато знайомих. Сам Борис бригадирує. Через начальника управління влаштовує мене слюсарем в транспортний цех. Слюсарюю собі помаленьку. Якось я дав професійну пораду молодому токареві в цеху. Начальник цеху випадково почув. А років через два пам'ятливий начальник попросив мене тимчасово потокарювати, бо токар звільнився. «Тимчасовість» та протривала аж до виходу на пенсію, цілих п'ять років.

На другий день мого перебування вдома приїхав син Ігор, який навчався на другому курсі Псковського електротехнічного інституту. Мирослав тоді вчився у восьмому класі. Посходилися знайомі, друзі. Довго балакали, затягли навіть пісень. Я ж ледь ноги переставляв після «гостювання» в бурі, з нетерпінням вичікував, аби всі розійшлися. Хотілося спокою...

Листівка Миколи Гануцака.

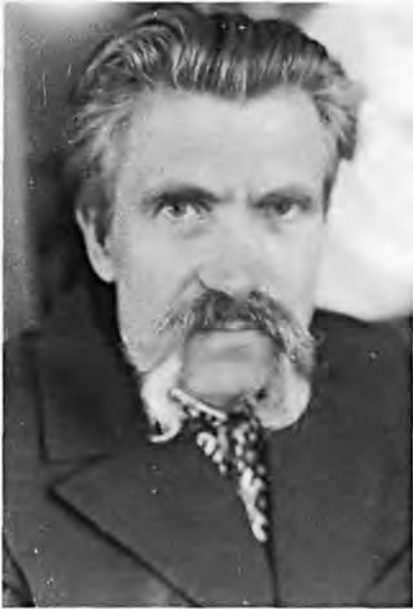
Понад три десятки літ неволі позаду.
Мирослав Симчич. Запоріжжя, 1985.

Петро Січко (нар. 18.VIII.1929), член УТГ, багаторічний в'язень комуністичних концтаборів.

Прем'єр-міністра України Віктора Ющенка передфестивальною Коломиєю супроводжують Михайло Вишиванюк, Зіновій Митник, Василь Ткачук, Ярослав Савчин... Коломия, 11.VIII.2000.

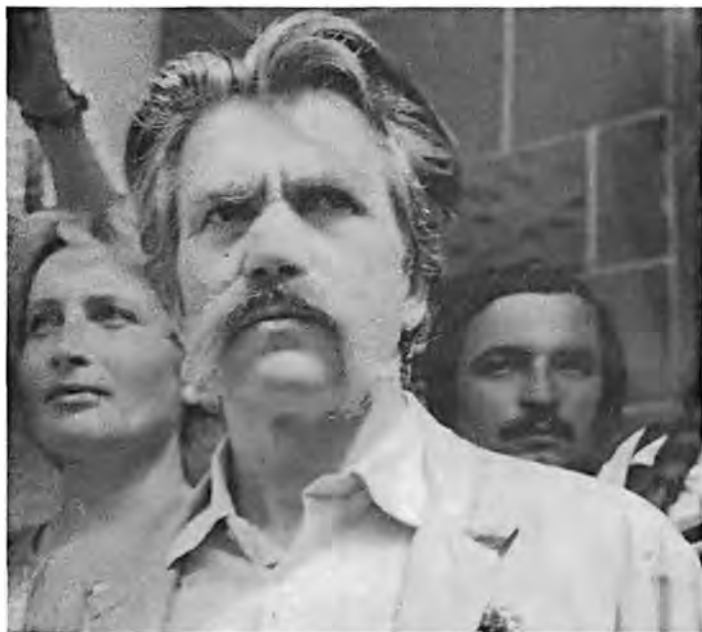
Левко Лук'яненко – керівник УРП.

Митрополит Йосиф Сліпий
(17.II.1892-7.IX.1984), с. Заздрість
(Теребовлянщина), 18 років провів у
більшовицьких концтаборах і в'язницях.

Березуни в Дземброні. 25.V.1996.

Левко Лук'яненко
в Коломії.

Мирослав Симчич в гостях у членів Косівського Братства УПА. Косів, 24.ІІ.2000.

Топорівські козаки (Городенківщина).

Слово має сотенний Кривоніс – Симчич Мирослав. Від ліва до права: Дмитро Павличко, Віктор Ющенко, Микола Мельник, Микола Жулинський, Іван Драч. Варшава, православне кладовище, 28.08.2001.

Іван Романюк, Дмитро Павличко, Мирослав Симчич, Лук'ян Вардзарук. Варшава, червень 2001 року.

Панахида на місці загибелі сотенного Мороза.

Турнір з футболу пам'яті Сизого – Радиша Степана. Рожнів, 1995.

Єпископ-ординарій Коломийсько-Чернівецький Кир Павло Василик на аудієнції у папи Римського Івана-Павла II.

Василь Ткачук, народний депутат України, меценат. Село Підгайчики, січень 2000-го.

Владика Софрон Дмитерко відправляє панахиду на могилі підполковника УГА Будза Петра. 28 січня 1990.

Кривоніс – Симчич Мирослав розповідає про Рушірський бій.

Мирослав Симчич (праворуч), Дмитро Павличко, Іван Романюк. Варшава, червень 2001 року.

Лисок – Галатинюк Мирослав (1925 р. н.), с. Яблунів, ройовий сотні Орлика.

50-а річниця розстрілу ґестапівцями 52-х українських патріотів. Чортків – Стара Ягольниця, 27 листопада 1992 року.

Панахида на місці загибелі Чорного – Перцовича Осипа. Середній Березів, 9 квітня 1995 року.

Панахида на місці загибелі полковника Ґрегота-Різуна – Андрусяка Василя.
Чорний ліс, 24 лютого 1993 року.

У двох ямах знайдено дев'ять останків жертв комуністичного терору. Черепи з дірками від куль і тріщинами від ударів. Три черепи цілком розтощені. Село Черганівка, урочище «Березина», липень-серпень 1991 року.

На могилі командира Скуби – Гаха Дмитра. Трач, літо 1994 року.

У Трачі знайшли останній пристанівок курінний Скуба з друзями.

Символічна могила на місці загибелі легендарного полковника УПА Грегота-Різуна – Андрусяка Василя у Чорному лісі.

Посол України в Польщі Д. Павличко, президент Польщі А. Кваснєвський, прем'єр-міністр Польщі Є. Бузек (праворуч). Варшава, 12.1.2000.

Мирон Мицьо, громадський діяч. Зібрав кошти на видання даної книжки. Нью-Йорк, 2000.

Має що сказати коломийським гімназістам колишня курінна "Пласту" Володимира Пригородська.

Члени Косівської організації «Меморіал», учасники розкопок: Ярослав Мазак, Іван Парипа, Василь Бович, Віктор Балдук, Микола Черленюк, Степан Пініщук.
Черганівка, урочище «Березина», липень 1991 року.

Панахида на місці загибелі полковника Ґрегота-Різуна – Андрусяка Василя. Чорний ліс, 24 лютого 1993 року.

Панахида на символічній могилі командира ТВ-22 полковника Грегота-Різуна – Василя Андрусяка. Чорний ліс, 24 лютого 1994 року.

Домовини з останками жертв комуністичного терору супроводжують ветерани УПА. Косів, 20 вересня 1992 року.

Знайдено 19 останків жертв більшовизму, один з них – жіночий. Косів, школа-інтернат, липень-серпень 1992 року.

Останню шану жертвам комуністичного терору прийшли віддати тисячі людей. Косів, 20 вересня 1992 року.

На місці Рушівського бою.

Господи, скільки їх полягло, наших хлопців!
Борис Тарасюк, Микола Жулинський, Іван
Драч слухають сотенного Кривоноса.
Варшава, 28.VIII.2001.

Біля пам'ятника Провідникові. Дарія
Кошак, Дмитро Амброз'як, Лідія Біль
(Гоянюк). Коломия, серпень 1992 року.

Члени Косівської станиці УПА біля могили курінного Скуби. Село Трач, 1999.

«А ми тую стрілецькую славу...»

«Гей ви, стрільці січовії...»

«Агро» – газета епохальна.

Демонтаж пам'ятника Ленінові в Коломиї. Вгорі працюють Мирослав Кушнірчук (ліворуч) і Юрій Тимошенко. 1990.

Шуліка – Стефанюк Петро, с. Вербівці,
стрілець сотні Орлика.

Петро Підлетейчук, голова Косівської
організації Братства ОУН-УПА.
Косів, 2000.

Подруги-підпільниці: Ганна Петрущак,
Параска Андрусяк (Левко), Марія
Книшук.

Невільницька пара: Параска Левко,
Микола Андрусяк, с. Вербівці, 1955.

Відправа на могилах січових стрільців.

Група активістів «Поступу» на чолі з Ярославом Полатайчуком і Володимирою Пригородською. Коломия, 15.V.1989.

Похід до пам'ятника Кобзареві. Стрий, с. Завадів, 1990.

Члени Братства ОУН-УПА Горodenківщини, 1992.

Ланцюг єднання.

Верхівці на вулицях Коломиї.

Володимира Пригородська (посередині), народна вчителька, курінна «Пласту» в Коломиї, патріот України, великий життєлюб...

«Ще не вмерла Україна...». Вічевий майдан. Коломия, 1991.

Дмитро Павличко – гість Коломиї.

Іван Симотюк, с. Спас. 1950.

Зеновій Красівський.

Колишні політв'язні воркутинських таборів.

Великдень біля церкви святої Покрови. Село Вербівці (Городенківщина), 1991.

Зустріч з народним депутатом (від ліва до права): Микола Савчук, Михайло Андрусяк, Мирослав Симчич, Василь Ткачук, Ольга Руданець. Коломия, 26.VII.2000.

Колишні політ'язні магаданських таборів.

Учасниці Вербівського хору. Село Вербівці, 1970-і.

Юрій Паєвський. Червоноград, 2000.

Громик – Іваничук Євген, стрілець сотні
Мороза.

«Молитва за маму».

Лідер НРУ Коломиїщини Лідія Ріпецька.

Ганна Василяшук (Братівник), Маркіян Сав'юк. Село Шешори, осінь 1998-го.

Хрест на місці загибелі Лебеда – Ткачука Михайла. Село Шешори (Косівщина).

Євген Іваничук на розкопках жертв більшовицьких репресій в Яблуніві.

Сталевий – Глушко Володимир (25.VIII.1925 - 18.I.2001), с. Одаї, стрілець УПА, художник.

Посвячення хреста на місці криївки Лебеда – Ткачука Михайла. Шешори (Заріччя).

Вертеп. Село Вербівці, 1990.

Дерево біля пам'ятника Кобзареві саджає депутат Василь Ткачук. Село Воскресинці, 14.V.1989.

«А ми нашу славу Україну...»

Слово має керівник НРУ Коломиї-
щини Богдан Волошинський.

Вербівський хор під орудою Миколи Андрусяка. Вербівці, 1960-і.

На відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку. Слово має письменник Роман Іваничук.
Село Воскресинці, 14.V.1989.

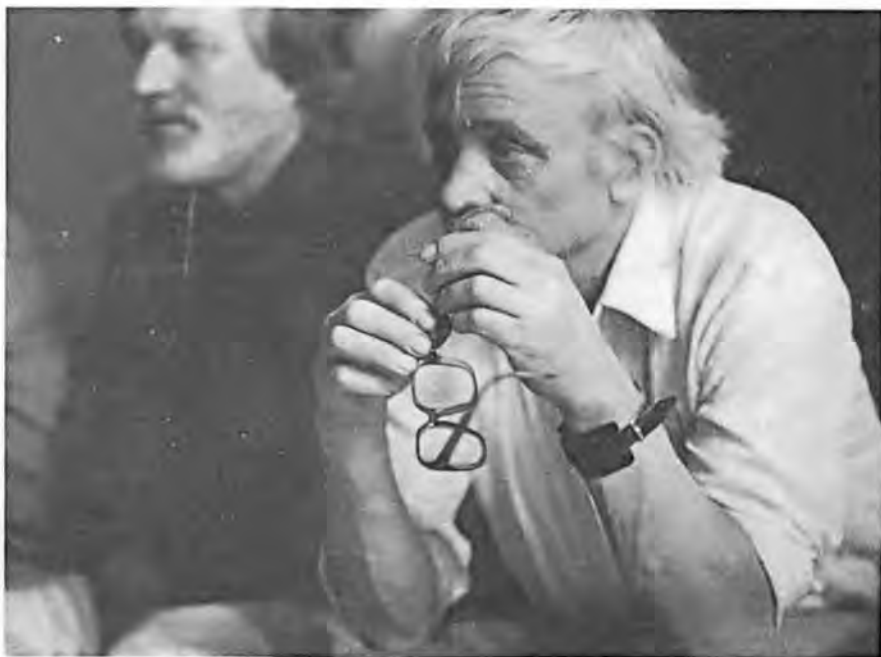
Україну здобули!

Політкаторжанки.

Стрільці сотні Орлика із Вербівців.

Опанас Заливаха, художник, політ'язень.

Вічевий майдан вирує. Коломия, 1991.

Хрест на місці останнього бою повстанців Юрія Човганюка (1932-51), с. Чернятин і Дмитра Ощипка (1927-51), с. Серафінці. Село Вербівці, урочище «Коротюхи».

Слава борцям за волю України.

Вклонитися могилам славних коломийців. Ігор Салій, Лідія Ріпецька, Наталія Степанюк.

На коломийському цвинтарі. Слово про Андрія Чайковського в день його народження має Володимира Пригородська. 15.V.1989.

Байда – Симчич Михайло, с. Вижній
Березів, охоронець окружного
провідника Бориса.

Галина Грабець з синами Любомиром і
Нестором.

Василь Кархут з дружиною Теодозією і внукою (праворуч).

Дні Української Духовної Республіки в Коломиї. 1990.

Богдан Бойко (2.VI.1937-26.VII.2000), с. Діброва (Рогатинщина), автор багатьох прозових творів, лауреат премій, редактор часопису «Перевал», вірний товариш, душевна людина.

На могилі Андрія Чайковського в Коломиї.

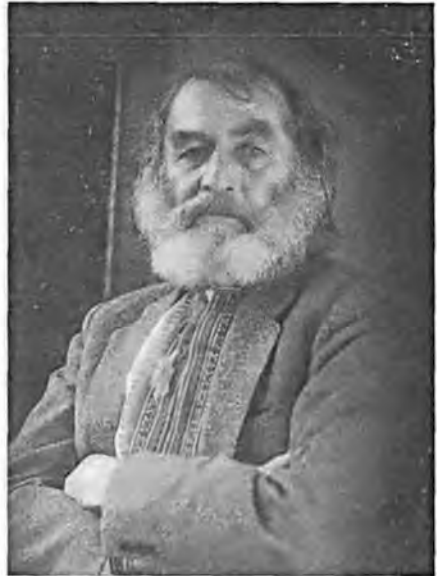
Тіло покійного Василя Кархута виносять друзі.

Біля могили Левка Бачинського
(від ліва до права): Петро Осадчук,
Степан Максим'юк. Івано-Франківськ, 1997.

Отець Ярослав Лесів.
(3.I.1945-19.X.1991), член УГГ, поет.

«Князь роси» – Тарас Мельничук.
(20.VIII.1938-29.III.1995), політ'язень, поет.

Ганна Петрушак, учасниця Норильського повстання (сидить), з родиною і друзями,
с. Вербівці (Городенківщина).

Біля пам'ятника Головному Командирові УПА. Село Тишківці, Городенківщина.

Пам'ятник героям УПА в Канаді. Листівка подарована Марією і Стефаном Романюками коломиянці Володимирі Пригородській.

Левко Лук'яненко і Ярослав Кендзьор в Коломії.

Юрій Голинський на могилі оперного співака Михайла Голинського.
Канада, Едмонтон, липень 1993-го.

Хрест на місці загибелі повстанців: Шугая, Буруна, Мороза, Чорноти,
Берези-Степана, с. Вербівці, 1999.

Школярі і вчителі Донеччини віддають шану провідникові ОУН Степанові Бандері.
Коломия, 10 січня 1994.

Від ліва до права: Лідія Біль, Андрій Стефуранчин, Ірина Стефуранчин,
Іван Романюк, невідомий.

Вічна слава борцям за волю України. Село Вербівці.

Хрест на могилі друзів Богуна – Гайдичука Михайла (1914-49), Хмари – Василика Михайла (1921-49), Мирона – Захарії Івана (1912-49), Грізного – Курганевича Івана (1911-49). Село Чернятин, цвинтар.

Пам'ятник на місці загибелі повстанців Богуна, Мирона, Хмари, Грізного та Миколи Бачинського. Село Серафінці (Городенківщина).

Олесь Бердник (1927 р.н.) – засновник УГГ, провідник Української Духовної Республіки. Коломия, липень 1990-го.

Зустріч старих друзів (від ліва до права): Богдан Магас, Роман Іваничук, Роман Шурак, Іван Романюк, Лук'ян Вардзарук.

Пам'ятна дошка в Корневі (Городенківщина).

Відкриття пам'ятника Михайлові Грушевському у Вербівцях (Городенківщина).

Панахида на могилі сотника Петра Васкула. Городенка.

Перезахоронення Василя Стуса (6.I.1938-4.IX.1985),
Юрія Литвина (26.XI.1934-4.IX.1984), Олекси Тихого (27.I.1927-5.V.1984).
Київ, Байкове кладовище, 19.XI.1989.

Панахида на могилі повстанців у Нижньому Вербіжі (Коломийщина).
Ліворуч: о. Остафійчук Іван.

Почесна варта біля пам'ятника
Провідникові.

«Повіяв вітер степовий...»

Хор села Вікна (Городенківщина).

Символічна могила героям визвольних змагань.

«Тримаймося, бо нас горстка». Опанас Заливаха.

Покутянки. Городенківщина.

Україні – бути!

Похорон Петра Клипея. Село Красноставці (Снятинщина), осінь 1996-го.

Гімназійних друзів зібрав Василь Стефаник. Від ліва до права: Лук'ян Вардзарук, Микола Кейван, Дмитро Павличко. Село Русів, Снятинщина.

На могилі повстанців Терена – Ілюка Михайла, Заболотів, окружний військовий референт; Мура – Чернелицького Михайла, с. Дубки. Загинули 1942-го року в бою з німцями в Городенці, поховані у Вільхівцях отцем Захарієм Пісецьким. Село Вільхівці (Городенківщина), 1996.

Стародуб – Томич Василь (1920 р. н.), стрілець сотні Гамалії і Сулятицький Василь.

Смерть сина Андрія. Дарія Кошак із сином Ігорем. Косів, 10.І.1993.

Ольга Дучимінська пережила багато на своєму віку. 1989.

Скільки їх полягло, українських хлопців...

Делегати з'їзду політ'язнів у Києві.

Копомийська гімназія збирає випускників (стоять в 1-ому ряду): Роман Іваницук, Василь Селезінка.

Посвячення державного прапора. Городенка, 1991.

Учасники Всеукраїнського з'їзду політв'язнів.

Ветерани визвольних змагань: Дмитро Клим'юк (1921 р. н.), стрілець сотні Недобитого, с. Середній Березів; Василь Томич (1923 р. н.), с. Середній Березів, стрілець Березівської сотні; Василь Малкович (1925 р. н.), с. Вижній Березів, ройовий Березівської сотні; Іван Фіцич (1925 р. н.), с. Нижній Березів, стрілець Березівської сотні.

Дочка Гриця Голинського
Люба із сином. Делятин,
8.VII.1967.

Дмитро Павличко
в Коломийській СШ № 1,
колишній гімназії.

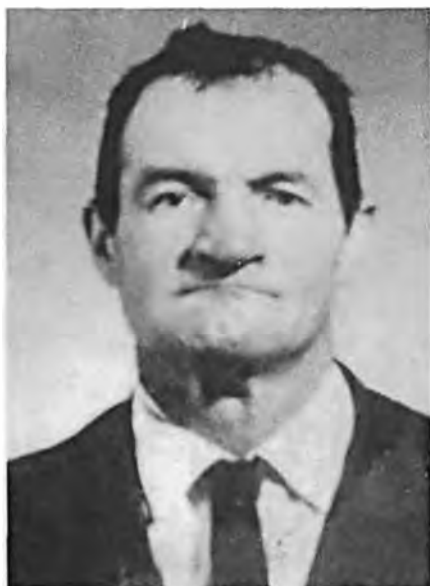
Богдан Бойко, талановитий письменник;
словом, невтомною працею, усім життям
наближав і утверджував українську
Незалежність.

Президія III-ix зборів НРУ. Київ, 1992.

На місці Рушівського бою. Космач-Рушів, 13.VIII.1995.

Горобець – Палійчук Лук'ян (1924 р. н.),
с. Бабин, стрілець сотні Цигана.

Коломийські політ'язні в столиці
України.

Співає кобзар Остап Кіндрачук з Котиківки, проживає в Ялті.

Відкриття меморіальної дошки Михайлові – Арсеничеві Миколі, головному провідникові СБ. Село Нижній Березів, 2.ІІ.1997.

Ветерани УПА села Вижній Березів. Червень 1996-го.

1000-ліття заснування Березовів. Владика Павло Василюк. Середній Березів, 6.VIII.1994.

Мирослав Симчич з друзями на місці переможного Рушівського бою. 13.VIII.1995.

Подружжя Симчичів. Коломия, 1996.

Онука Обуха – Якуб'яка Василя.
13.IV.1993.

Церква Успення Пресвятої Богородиці в
Городенці.

Василь – Войновський Петро, командир
Буковинського куреня, біля пам'ятника
Романові Шухевичу в Тишківцях.

Левко Лук'яненко, Степан Хмара, Михайло Горинь, Богдан Ребрик, Ірина Калинець,
В'ячеслав Чорновіл, Олесь Сергієнко, Генріх Алтунян. Київ, 24.VIII.1991.

Друзі по боротьбі. Івано-Франківськ, 1996.

Зустріч в Коломиї. Раїса, Василь, Мирослав Симчичі; Іван Скільський. Серпень 1996-го.

Хор Коломийського Братства ОУН-УПА. Верховина, 1997.

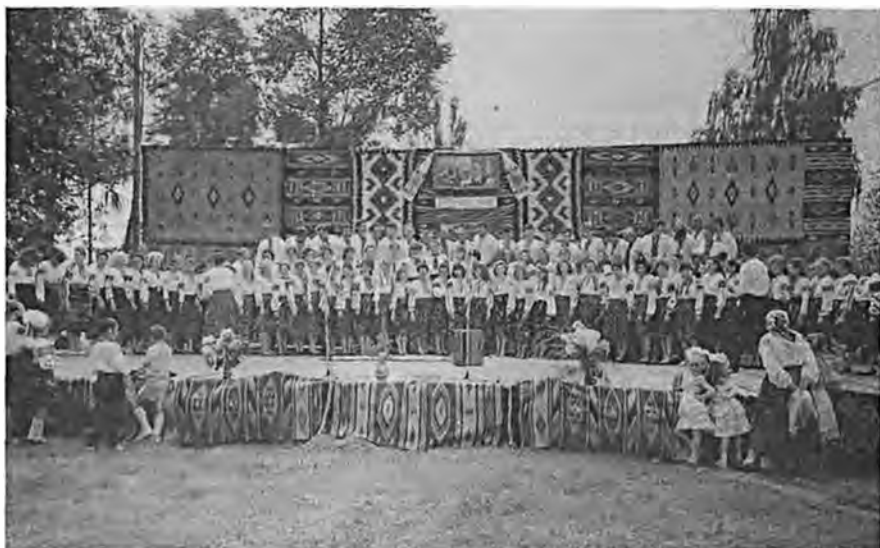
Кращих за Карпати гір немає. Мирослав і Раїса Симчичі. Дзємброня, 23.V.1996.

Символічна могила полеглим повстанцям в Космачі.

Символічна могила героям України.

Святкування 1000-літнього ювілею Березовів. Середній Березів, 7.VIII.1994.

Василь Симчич із Вижнього Березова, проживає в Канаді. 20.IV.1996.

Однотабірники: Іван Ємчук, Мирослав Симчич.

Чорновус - Пасічанський Іван (1912-99), с. Середній Березів, ройовий сотні Гамалії.

Залізняк – Вепрук Василь і Шабля – Вепрук Юрій (с. Яворів).

Ігор Симчич (посередині) гостює у Василя Симчича в Монреалі. 24.ІІ.1996.

Батькова опора й гордість. Ігор і Мирослав Симчичі.

Про полковника Різуна розповідає Мирослав Симчич. Снятин, 1999.

Друзів-повстанців скликав полковник Грегит-Різун – Андрусяк Василь. Снятин, 1999.

Члени Коломийського Братства ОУН-УПА.

Символічна могила борцям за волю України в Городенці.

Демонтаж пам'ятника Ленінові в Городенці.

Почесна варта біля пам'ятника командирів «армії безсмертних». Село Тишківці.

На відкритті пам'ятника полковникові Різунові – Андрусяку Василеві слово має сотенний Кривоніс – Симчич Мирослав. Снятин, 1999.

Ветерани УПА Коломийщини. Снятин, 1999.

Колонами до пам'ятника полковникові
Різунові. Снятин, 1999.

В гостях у коломиян професор Степан
Павлюк і письменник Василь
Скуратівський. Воскресінці, 1989.

Члени Коломийського "Меморіалу" на розкопках в Яблунові. Сидять (від ліва до
права): Б. Юращук, М. Кушнірчук, Р. Іваничук, Ю. Тимошенко, М. Іванюк; стоять: С.
Книшук, Марійка, Микола, О. Чеховський, М. Палагнюк, Є. Іваничук, Л. Безпалова, І.
Малкович, О. Ульяновський, Я. Малкович, Р. Струтинський, Д. Яцишин.

Хор Коломийського Братства ОУН-УПА під керівництвом Марії Маївської.

На відкритті пам'ятника легендарному полковникові Різунові – Василеві Андрусяку (від ліва до права): Зіновій Митник, голова Івано-Франківської обласної ради; Ольга Герелюк, голова Снятинської райдержадміністрації; Василь Ткачук, народний депутат України; Роман Демчина, член Коломийського Братства ОУН-УПА. Снятин, 1999.

«Друже полковнику, голошу слухняно!»
Снятин, 1999.

Микола Сарма-Соколовський слухає з
друзями кобзаря Скотаренка.
Дніпропетровщина, Великдень 1993-го.

Хор Коломийського Братства ОУН-УПА в Карпатах. Яблуницький перевал, 1999.

Настрій у хористів бадьорий. Коломия, 1998.

Раїса, Ігор і Мирослав Симчичі з родиню Ляшових. Запоріжжя, 1980.

Відбувши понад тридцять два роки в неволі, Мирослав Симчич з'єднався з родиню. Запоріжжя, червень 1985-го.

Пісні – Провідникові.

Мирослав Симчич з друзями: Дарія Кошак, Михайло Мамчук, Володимир Якім'юк.
Косів, 24.11.2000.

Запорізька родина (від ліва до права): Варвара Капля, Василь Капля, Раїса Мороз (Симчич), Олександр Капля, невідомий, Ігор Симчич (попереду).

Мирослав Симчич і Василь Овсієнко (нар. 8.IV.1949), член УГГ, політв'язень.
Коломия, 9.II.2000.

Соловій – Фіцич Іван (1925 р. н.),
с. Нижній Березів, стрілець Березівської
сотні.

Василь Антонюк у формі майора. Портрет
оунівця провисів у хаті Антонюків впродовж
усіх років радянської влади.

В. Чорновіл і М. Горинь в кабінеті Федерального судді Вашингтона Б. Футея.

Мирослав Симчич – 6 років в УПА; 11775 днів в комуністичних концтаборах; почесний громадянин Коломиї.

Василь Кавацюк, с. Мишин, син сотенного Довбуша.

Освячення меморіальної дошки командирові Гуцульського куреня Грицеві Голинському на його хаті в Микулічині.

Мирослав Симчич із свахами Вірою Гончарівською (праворуч) і Оленою Фіалко.
Київ, вересень 1997-го.

Раїса Симчич із внучкою Катрусею в гостях у родини Романюків. Коломия,
Великдень 1997-го.

Посвідчення почесного громадянина Коломиї Мирославу Симчичу вручає міський голова Ігор Довганюк. Коломия, січень 1998-го.

Зеновій Красівський – довголітній в'язень комуністичних концтаборів.

У коломийській оселі Симчичів (від ліва до права): Раїса Симчич, Мирослав Симчич, Галина Грабець, Василь Симчич, Іван Романюк. 1997.

Мирослав Симчич. Запоріжжя, 13.II.1964.

Від ліва до права: Мирослав Симчич,
Василь Симчич (Канада), Богдан
Германюк, Михайло Перцович (сидить).
Коломия, 1998.

Відкриття пам'ятника Михайлові Колодзінському (1902-39), с. Поточище, начальник
генерального штабу Карпатської України, загинув у бою з угорцями на Закарпатті.

Бойові побратими прийшли провідати полеглих друзів. Дземброня, липень 1996-го.

Ти справжній опришок, синку. Олена Антонів, Тарас Чорновіл.

Зеновій Красівський і Олена Антонів люблять приймати гостей.

На березі грайливої Дземброньки, 1996.

Держак – Малкович Василь (1925 р. н.),
с. Вижній Березів, ройовий Березівської
сотні.

Добре на волі. Мирослав Симчич.
Запоріжжя, серпень 1965-го.

Раїса Симчич із сином Мирославом.
1.VII.1980.

Мирослав Симчич. Запоріжжя, 1965.

Біля батьківської хати. Мирослав Симчич (праворуч), Василь Симчич.

На похороні улюбленої вчительки Володимири Пригородської.

Мирослав Симчич (стоїть праворуч) з колегами по вечірній школі. Запоріжжя, травень 1966-го.

Від ліва до права: Володимир Машталер, В'ячеслав Чорновіл, Василь Павлик, Коломия, серпень 1993-го.

Мороз Андрій, сталевар, загинув в обороні Севастополя від німців. Сочі, 12.III.1939.

У гості до Володимири Пригородської завітала Галина Грабець. Коломия, 1998.

Із 75-річчям Мирослава Симчича вітають коломийський голова Ігор Довганюк і його помічниця Ольга Руданець.

Ігор і Мирослав Симчичі з друзями на Хортиці.

Запорізькі союзянки. Запоріжжя, 1994.

Мирослав Симчич в гостях у союзянок. Запоріжжя, 1994.

Олена Антонів і Зеновій Красівський. 1985.

Михайло Слободян, с. Трач, керівник підпільної націоналістичної організації наприкінці 1970-х.

Анна і Осип Кічаки. Коломия,
14.VII.1952.

Лебідка – Голинська (Ригайло) Марія
(1926 р. н.).

Богдан Томенчук, заступник голови ОДА,
поет.

У гості до подружжя Симчичів завітав із Києва син Мирослав.

Євген Пронюк і Євген Сверстюк на могилі Валерія Марченка. 14.Х.1985.

Олена Антонів.

Валерій Марченко з мамою. Саралжин, червень 1979-го.

Під козацьким дубом. Запоріжжя, 8.V.1972.

Покутянка з Коломиї.

Мирослав Симчич. Запоріжжя, 1995.

Тарас Тодорів, керівник Конгресу українських націоналістів Коломиїщини.

Поєдналися навіки. Мирослав і Раїса Симчичі. Запоріжжя, 25.VII.1964.

Юлія Голинська (крайня ліворуч) в гостях у рідні. Крайня праворуч сидить Параска Симчич (Голинська) – мама Мирослава Симчича. Вишній Березів, 18.II.1975.

Біля пам'ятника Провідників. Богдан Германюк (ліворуч), Василь Симчич, Мирослав Симчич. Коломия, 24.VIII.1998.

Ірина Сенік за роботою.

Від ліва до права: Олександр Ємець, Михайло Горинь, В'ячеслав Чорновіл,
Лариса Скорик. Київ, 1992.

Колишні співкамерники станіславської в'язниці Василь Койляк, Мирослав Симчич, Іван Романюк на місці переможного Рушівського бою Березівської сотні під командою Кривоноса – Симчича Мирослава. Рушів-Космач, липень 1995 року.

Останки жертв комуністичного терору. Яблунів, 1990.

"Триумвірат" керівників УГС в гостях у батьків Л. Лук'яненка. Чернігівщина, с. Хрипівка, 1989.

Панахиду на могилі повстанця Тараса – Скіцька Андрія відправляє о. Корбутяк. Село Тишківці.

Пам'ятник Богунові – Іванишину Степанові (1926–44), с. Глибоке Богородчанського району. Глибоке, 31.V.1999.

Проводи на Коломийському вокзалі (від ліва до права): о. Білоскурський, Іван Романюк, Ярослав Яремчук, Антоненко-Давидович, Василь Гаврилюк, Петро Кузик.

Присмна зустріч. Спартак – Підлетьчук Петро, с. Хімчин (ліворуч); Кривоніс – Симич Мирослав (посередині). Снятин, 1999.

Захоронення жертв комуністичного режиму. Дем'янові Лази (Івано-Франківськ), 1990.

На могилі повстанців Михайла Пеци і Василя Доевського. Середній Березів, 2000.

Останній земний пристанівок Василя Кархута в Коломиї.

Від ліва до права: Сумний – Перцович Микола, с. Баня-Березів; о. Юрій Андрійчук, с. Стопчатів; Михайло Томащук, с. Баня-Березів.

Мирослав Симчич і директор Коломийської СШ № 9 Василь Перцович у шкільному музеї визвольних змагань.

На могилі Ярослава Василика.
Село Вікно, 1999.

На відкритті пам'ятника Тарасові
Шевченку в Слобідці (Городенківщина)
слово має письменник Степан Пушик.

Біля пам'ятника Степанові Іванишину. Село Глибоке, 31.V.1999.

Городенківці біля пам'ятника полковникові Різунові. Снятин, 1999.

Перезахоронення жертв більшовизму.
Косів, 1992.

Гуцули допоможуть литовським друзям.

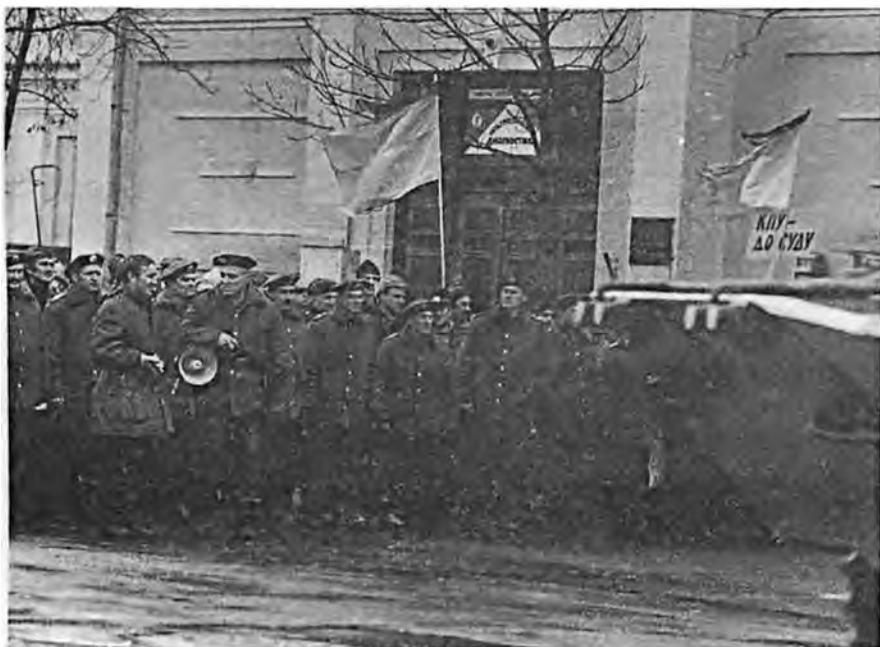
Зустріч друзів. Чікаго, 1990.

Біля рідної хати. Параска Симчич (Голинська) з дочкою і внуком на руках. Вижній Березів.

Трембітар.

КПУ – до суду. Київ, 1991.

З ювілеєм головного редактора газети «Агро» Дмитра Захарука вітає голова правління агрофірми «Прут» Василь Ткачук. Підгайчики, 1989.

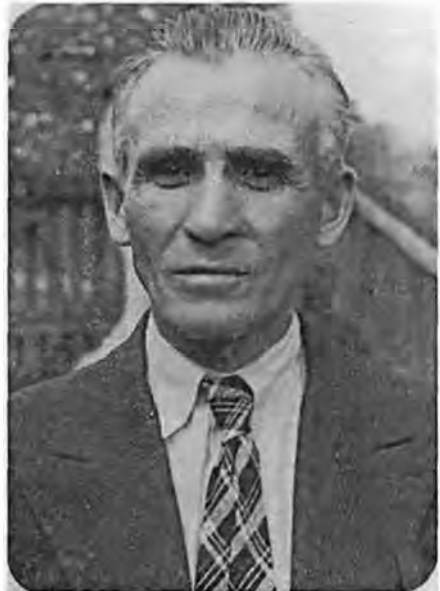
Тополя, Чумак – Андрусяк Микола (1925 р. н.), с. Вербівці (Городенківщина), стрілець сотні Орлика, вістун. Вербівці, 1985.

Раїса Симчич. Коломия, 1996.

Горбатий – Петричук Василь (1922 р. н.), політвиховник сотні Дорошенка, старший булавний у сотні Святослава, куцзовий референт пропаганди, учасник Норильського повстання (квітень-липень 1953), проживає в Бабині на Косівщині.

Бурлака – Фокшей Дмитро (1898-1972), талановитий лікар, з 1944-го в УПА, лікував повстанців, ходив у рейди, в 1948 році за наказом проводу легалізувався, помер і похоронений в Косові.

«Круглий стіл» до третьої річниці першої в Україні легальної демократичної газети «Агро». Від ліва до права: Ганця Галина, Качур Остап, Андрусяк Михайло, Лесів Василь, Чипига Володимир. Коломия, лютий 1991-го.

Колишні політ'язні комуністичних концтаборів. Коломия, 1991.

Початок демократичних перетворень. Перший ряд (від ліва до права): Василь Ткачук, Володимир Машталер; другий ряд: Петро Кучірко, Степан Андрієшин.

Співає хор села Вербівців (Городенківщина). Керівник – Микола Андрусяк.

Від ліва до права: Володимир Глива, Степан Бойко, Григорій Пришляк, Михайло Балан, Іван Недільський. Коломия, 1997.

Ліда – Андрусяк (Левко) Параска (1926 р.н.),
с. Вербівці (Городенківщина), підрайонний
провідник жіночої сітки ОУН.
Ворохта, 18.VI.1960.

Петро Кіщук показує місце, де було
віднайдено негативи «Яворівського»
архіву УПА. Село Яворів, присілок
Липний, червень 1999-го.

Ганна Кіщук із донькою Марією та сином Петром знайшли 24 червня 1999 року в
Яворіві (присілок Липний) негативи «Яворівського» архіву УПА.

КІНЕЦЬ ЧЕРВОНИХ ПРИВИДІВ

*Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам — в серце кривди влучать.
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!*

Іван Франко

Секретар комсомольської організації цеху налаштує, либонь, не без вказівки відповідних органів, людей проти мене. Тому відчуваю дещо прохолодне ставлення колег по праці. Тим паче, що компанії уникаю, ні з ким не випиваю, бо спиртного не вживав ніколи. Попередній токарь за найменшу виточену дрібничку брав якщо не пляшку, то три карбованці. А я роботу виконував, а «платню» не вимагав. Водії, а їх було в цеху сто двадцять, не розуміли дивакуватого токаря, гадали, що сектант якийсь. Розставити все на свої місця допоміг випадок. Одного понеділка з прохідної прошкую, як завжди, до верстата, а не на «п'ятихвилинку», як всі. Не встиг ще й налаштувати верстат, як до цеху вривається юрба шоферів, поспішають один поперед другого до мене. Ще здалеку викрикують: «Дед, ... твою матю! Почему не постріляв всех комуністов? Вон їх сколько, сволочей, ещю ходіт вокруг!» Що б це мало значити? Довго ламати голову не довелося, бо простягають газету «Индустриальное Запорожье» з величезною статтею якогось Легейди про Симчича-вбивцю. Описує, як багато комуністів убив, ледь не живцем їх поїдав, бідолах. Статтю зачитали колективові цеху на «п'ятихвилиниці» з розрахунку на громадський осуд. Але зреагували на неї прості запорізькі робітники по-своєму. Вони ніколи не були бездумними радянськими ура-патріотами. Після прочитання статті з незрозумілого дивака-«деда» я зробився для них враз героєм, хоча зайва реклама тоді мені була ні до чого.

Ще перед останнім арештом пообіцяв Раїсі збудувати дачку, оскільки мали на самому березі Дніпра клапоть землі. Із зрозумілих причин майже двадцять років не міг

виконати обіцянку. А це вирішив нарешті порадувати свою половину, проте коштів належних не маємо. Після ознайомлення з нашумілою статтею водії цікавляться, які в мене потреби. Я взяв, та й бовкнув про дачу. За кілька днів на ділянці біля Дніпра лежав весь необхідний матеріал. Мало того, товариські й майстровиті шофери ще й допомогли збудувати невеликий будиночок. Я копійки не вклав у ту будову, бо звідки візьмуться гроші в людини, яка ледь не все життя провела за колючим дротом. Дошки для підлоги хлопці стругали у вихідний день в столярному цеху. Багато допоміг начальник цеху, який ледь не всі дошки перепустив через верстат власноручно. Але треба їх якось вивезти з підприємства. Хлопці лише підсміюються. «Дед, еслі нада, всьо руководство пьяное вивезем, а не только твої доски!» Я не знав через свою довголітню ізольованість від суспільства, що крадуть всі — від перших керівників до «вохривців» на прохідній. Але крадене хтось мусить вивозити, тому й дружить «доблесна» охорона з водіями. Ідемо вантажівкою, повною струганих дощок, до прохідної. Суворий на вигляд охоронець у форменному кашкеті височіє над ворітьми у своїй будці. Водій висунув з кабіни чубату голєзу. Бравий «вохривець», мов генералові, козирнув хвацько шоферській усміхненій пиці й натиском кнопки на пульті відчинив важку металеву браму. Вантажівка помчала шосейкою до Дніпра. Ось і вся операція.

Зі здивуванням помітив, що на роботі до мене після випадку з газетною статтею почали ставитися значно краще. Люди, які першопочатково бокували від мене, тепер підходили, про щось розпитували, щось оповідали своє, просто посміхалися при зустрічі. Я зрозумів тоді, що народ наш не втратив душу, не зуміли комуністи за довгі десятиліття свого владарювання вихолостити з українців притаманні їм щирість, доброту, товариськість... Нація українська, хай і зросійщена вкрай, все-таки жива! Відкриття це втішило невимовно.

«Перебудова» для мене засвідчила, що гнилій комуністичній імперії настає нарешті крах. Я свідомий був того, що разом з друзями доклав рук до її розвалу. Всі ми свято вірили в перемогу добра, в торжество правди й справедливості. Ще далекого літа 1955 ро-

ку в колимському таборі на Широкому молоді солдати відмовилися стріляти у в'язнів-страйкарів. У карагандинських таборах солдати не підчинялися команді офіцерів і не стріляли в невільників. Це щось та й значило. Ось, коли ще дала тріщину Система.

Постійно підтримував тісні стосунки з політв'язнями Антонюком, Марченком, Сверстюком і надзвичайно мужньою жінкою Іриною Калинець.

Ніщо до нас не прийшло само собою, за все необхідно було боротися, працювати постійно, наполегливо. З начальником цеху перші два роки сварилися майже щодня. Він намагався перевиховати мене. Проте поступово мені вдалося його переконати в хибності комуністичних ідей. З часом ми знайшли спільну бесіду і навіть заприятелювали. Запорожець Михайло Морщ з комуніста-інтернаціоналіста став свідомим українцем.

Зміна в ставленні до мене на підприємстві відбилася в кращу сторону й на моєму здоров'ї. Двічі на рік мав змогу заліковувати нажиті в концтаборах болячки на курортах і в санаторіях. Побував у Бердянську, Хмільнику, Трускавці... «Запоріжсталь», гігант, на якому працювало сто п'ятдесят тисяч працівників, мав фінансову спроможність забезпечити трудівників безплатними лікуванням і оздоровленням. Заводські цехи були настільки величезні, що ешелон в цеху виглядав, мовби до стодоли заїхали тачкою.

Часто навідують друзі й знайомі, які проживають в Україні. Навіть з далекої Чуни біля Тайшету в Іркутській області навідався якось Дмитро Дем'янюк — учасник колимського повстання каторжників 1946 року. Один з організаторів героїського повстання був нарядником і часто ходив на вахту. Зумів відібрати в охоронця пістолет. Далі каторжники розбрóили гарнізон, позаганяли солдатів до казарми і виставили варту. Зі складів забрали харчі й одержу і всім табором подалися в тайгу. Задум був зухвалий і простий водночас — дійти п'ятсот кілометрів тундрою до берега Північного Льодовитого океану. Там захопити пароплав і перебраться до Аляски. Дорогою повсталі каторжники розгромили ще два табори, обірвали між ними зв'язки. Величезна маса визволених каторжників ринула із селища Горького на північ. На повсталих спішно скерували всі наявні тоді на Колімі гарнізони внутрішніх військ. Ко-

лишні вояки УПА розгромили ті гарнізони до ноги. Тоді більшовики кинули з повітря на каторжників величезні десантні сили, обстрілювали майже беззбройних повстанців з літаків, кидали їм на голови бомби. В пустинній тундрі заховатися було важко, тому повсталі понесли величезні втрати. Понад п'ять тисяч чудових хлопців наклали головами у вічних мерзлотах. Живим не здавався ніхто. За кілька тижнів боїв з багатотисячної повсталі маси залишилося тільки троє важко поранених в'язнів — Дмитро Дем'янюк, Іван Гой і росіянин з-під Москви. Їх не дострілювали на місці, а забрали, щоби провести показовий суд. Дмитрові дали двадцять п'ять років каторги. Відсидів їх колишній студент Київського університету від «дзвінка до дзвінка». Звільнившись, Дем'янюк бухгалтерував у Тайшеті, де зійшовся з бухгалтеркою-українкою, діда якої свого часу більшовики спровадили «на ведмеді». Через якийсь час дружина померла. Дмитро з її сином так і залишилися в Чуні. Вирощують в холодних краях овочі, живуть обидва з теплиці, бо мізерної пенсії не вистачає. На переїзд немає коштів, а молода Україна неспроможна поки що зібрати докупи розкиданих світами всіх дітей своїх.

Дем'янюк, Польовий, Марченко надзвичайно багато зробили для того, щоб і я, і моя родина вижили в скруту. Поки я «загоряв» під сибірським сонцем за дротами, друзі допомагали моїй родині і словом, і ділом. Я ніяк не міг навчитися в таборах ходити по одній дощечці, не хотів прощати наруги, не терпів несправедливості, тому навіть листи писати рідним мені часто забороняли. Але з допомогою справжніх друзів і з Божою поміччю нам з дружиною і дітьми вдалося вистояти.

До Незалежності я готовий був давно, адже змагав за неї все своє свідоме життя. Не вважаю, що вона впала з неба, або хтось подав її нам готову. Неправда. За неї пролито море крові, виплакано океан жіночих сліз. Десятками мільйонів кращих своїх синів і дочок пожертвувала Матір-Україна. Це і вбиті, і ненароджені. Вільна Україна є результатом енергії мрії мільйонів борців за її волю, мрії, втіленої в дійсність. Хай держава наша поки що не зовсім така, про яку мріялось у лісах і таборах, але вона наша Держава. І нам її розбудовувати і зміцнювати, а не плакатись по закутках і нарікати. Основа закладена —

Державу маємо! Треба взяти добрі мітли і вимести з неї сміття, щоб аж курява до неба. Отаке моє розуміння.

У житті моєму не було жодного дня, аби я бодай трохи не зробив щось для приближення Незалежності, а тепер для утвердження Держави. Працюю як умію і скільки можу.

Часто скиглять: за що боролись, навіщо нам незалежність? Відповідаю, що за Державу Українську боролися ще з XIII століття, коли впала Княжа держава, і по сьогоднішній день. Завжди знаходилися люди, готові віддати своє життя за Україну. Саме завдяки їм маємо сьогодні Незалежну Україну. Кріпаччина, тяжкий московський гніт, здається, все — України немає. Але народжується пророк Тарас Шевченко. Своім генієм утверджує Україну, відроджує рідне слово. І так було в усі віки. Були козаки, гайдамаки, опришки, відтак січові стрільці. В сорокових змогутніла ОУН, зуміла створити і змонолітити незбориму Повстанчу Армію. Була Божя воля на те, щоб і я доклав скромної праці в лавах ОУН-УПА. Думаю, що Бог покарав український народ за якийсь тяжкий гріх, можливо, за княжі міжусобиці, а може, й ще за щось. Але завжди Всевишній давав нам змогу де зброєю, де словом і працею виборювати і відстоювати свою Державу. Якщо за націю нікому вмерти, вона помирає, коли народжує героїв — живе. Українці вмирили щедро, тому й нація українська вижила. А скільки народів бурі історії змели з арени, вони назавжди канули в Лету. Нація українська вистояла, хоча мала закланних сусідів. Бог давав нам постійно спокуту і повсякчасно знаходилися герої, що жертвували собою заради Держави, тому й маємо її сьогодні. Я горджуся тим, що бодай чимось прислужився Україні, від якої не відрікався в найтяжчу хвилину навіть в найпотаємніших думках. Волею Божою я не склав свої кості ні в боях із наїзниками, ні в чужій неволі. Мав сотні можливостей загинути в УПА, опісля смерть чигала за мною в гулагівських таборах. За тридцять два з половиною роки в неволі на моїх очах загинули сотні тисяч українців. Я запросто міг опинитися в їхньому числі. Ніколи не мав ані найменших привілеїв, жодного разу ніде не заховався за чийсь спину.

Неслухняними, ослабленими ногами долаємо понад десять кілометрів до місця праці. Вранці, ще трохи здоро-

віші, якось протопчемо дорогу, а за день її замете снігом. Вертатися нема жодних сил. Падаємо щодесять кроків, допомагаємо один другому, знову падаємо. Навіть автоматні черги конвоїрів над головами неспроможні підняти зморених в'язнів. Ноги в кожного опухлі, набрякли, наче гнилі колоди. Обличчя, мов у мерців. Дибаємо, як неживі. У нас кажуть: то їхала, то везлася. Дехто ще й спромагається тягнути якесь полінце, аби нагріти трохи барак. Але конвоїри теж тепло люблять. Тому біля гарнізону звучить безапеляційна команда: «Брасай драла!» Ніхто на неї не реагує. «Брасай драла!» Ще голосніше й лютіше горланять конвоїри. Жоден невільник не ворухнеться. «Брасай драла,... твою мати!» Московська брудна лайка підкріплюється довгими автоматними чергами над головами ледь теплих в'язнів. Глухо гупають під ноги поліна. Знову холод, знову голод... І так щодня. Через поріг барака переступити несила. Пересаджуєш крижаними руками одну ногу, другу і так втрапляєш до барака. А там ні води, ні тепла, ні хліба — лише холод і сморід. Лягаєш на голі холодні нари у промерзлій одязині, скулишся і скнієш у напівзабутті. А через кілька годин штурханами і лайками піднімають і знову женуть до виснажливої праці.

Табір кілометрів за сорок від траси. Борошно для випікання хліба возять трактором, який часто ламається. Лагодять його «безконвойники» чотири-п'ять днів, а вся зона без хліба. Начальник табору обіцяє видати хлібні пайки за пропущені дні, проте слова жодного разу не дотримав. «Зекономлений» таким чином на в'язнях хліб з'їдали конвоїри і табірна обслуга. В'язні робили на нарах карб на недоданий кусень хліба. Нари скидалися на маглівницю, але хліба від того не прибавлялося. Кожен так і контентувався лише тими зарубками. Тижнями в'язні не мали в роті крихтини хліба. Перлова крупа на воді вважалася найкращим наїдком. Після шести місяців такого, з дозволу сказати, харчування з тисячі двохсот в'язнів половину закопали на недалекому могильнику. Ті, що zostалися, протрималися недовго. Василь Пірус з Тернопілля, я та ще зо кілька десятків найвпертіших зуміли якимось незбагненим чином вижити, а від решти zostалися лише дерев'яні таблички з лаконічними напи-

сами. Отаке було наше невольницьке життя. Василь осів на Херсонщині.

Іноді вночі заплющу очі, сон не йде, згадується пережите, переболіле. Бачу все, як на екрані кіно, кадр за кадром. Бачу себе, бачу друзів і не вірю, що пережилося ту страшенну біду. Сняться сні з арештами, допитами, етапами, в'язницями, конвоями, таборами... Сні ці, мабуть, не покинуть мене до самої смерті. Іноді сняться табори, в яких я ніколи не був. Чи вони з розповідей інших людей, а чи ще звідкілясь? Але сні дуже реальні. Сняться УПА, завзято воюю вві сні і з коричневим, і з червоним окупантом, роблю в Карпатах засідки на ворога... Але частіше сняться табори. Довголітня неволя робить глибоку криваву відмітину на душі, і кровоточить душа безкінечно.

У неволі значно відрізнялися хлопці упівці, тобто ті, які боролися зі зброєю в повстанській армії, і хлопці цивільні. Останні якимось спокійніше зносили знущання конвоїрів, тюремників, «побутовиків»... Ті ж, хто на волі тримав у руках зброю, і в таборах поводили себе відповідно. Люди відчули свою силу, звикли говорити з поневолювачами на рівних. Всі бунти, повстання, страйки в концтаборах піднімали саме колишні вояки УПА, оунівці. Гордого гірського орла неможливо втримати в клітці і годувати з рук. Орел завжди залишається орлом. Я й досі інстинктивно негативно реауюю на форму з червоними погонами.

У Запоріжжі виявилось чимало колишніх політв'язнів, свідомих інтелігентів і робітників. Я законтрактував з багатьма із них. Василь Маркович родом зі Львівщини. Арешту й суду свого часу зумів уникнути втечею на Східну Україну. Закінчив у Запоріжжі вечірнє відділення будівельного інституту, працював головним інженером у будівельному управлінні. Олександр Черненко — людина дійова й порядна — поїхав до Львова, де зв'язався зі Славою Стецько, з Кандибою. Зумів організувати в зросійщеному Запоріжжі ДСУ. Активний і знаючий Олександр Айбабін створив у козацькому краї обласну організацію УРП. Хлопці виявилися відданими справі, досить організованими і метикуватими. У прокомуністичному, пролетарському місті ми зуміли на виборах

1994 року обрати до Верховної Ради Сергія Соболева, нащадка запорізьких козаків Соболів. Розділили Хортицький виборчий округ на райони, квартали, окремі будинки. Буквально за кожним будинком була закріплена наша людина. Вибори ми виграли з величезною перевагою, хоча говорили, що без грошей це нереально. Інші кандидати сипали грошима, мов сміттям. Але люди вартніші за гроші. Ми це довели. Не знаю, як зуміли вирости у тих умовах українськими патріотами такі хлопці, як Черненко, Соболев та інші. Очевидно, ті слова з «Декалогу»: «Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопа й поставив на грані двох світів творити нове життя...» дуже правдиві. Саме той нескоренний дух нас виніс із п'ятьми. Ніяка сила його не здолає, не вб'є, не зітре...

У місті на берегах Дніпра всі здорові національні сили гуртувалися, жили дружно, проводили велику роботу. Частенько спільно збиралися на Хортиці для обговорення плану дій. На зібрання Братства ОУН-УПА нерідко приходили представники різних партій і організацій. Вчилися в нас дисципліни і порядку. По моєму від'їзді в рідні краї головою Братства став Василь Ромащук, який воював з німцями і більшовиками в УПА на Волині. Колишній чотвий відбув чималенький термін у колимських таборах.

Я часто ходив на кладовище на могилу двоюрідного брата моєї дружини Івана Закутька. Цвинтар більше складався на окопище, аніж на місце, де покояться людські останки. Ніде не видно хреста. Якщо не червоніють п'ятикутні зірки, то лише чорніють написи на надгробних плитах. Таке враження, що там почивають не християни, а Бог зна хто. На могилі Раїсиного брата, льотчика-фронтовика, також красувалася червона зірка. Роздивляюся по намогильних пам'ятниках, а там написи: птічкін-сінічкін, іванов-сідоров... Думаю собі, Господи Ти мій, невже і мене так похоронять? Аж плакати хотілося. Навіть пожалкував, що не загинув у Карпатах. Хоча могилка людська була б, з хрестом, калиною і барвінком. Такого червонозоряного сусідства я навіть мертвий не витримав би. Благов Господа, аби похоронили мене на рідній землі, яку як міг боронив від загарбника, посеред людей, з якими пліч-о-пліч ставав на ворога... Багато не просив, лишень сажень землі на цвинтарі у рідному селі.

Допоки не розвалився «великій і неделімий», це було неможливо, бо на невеликому клапті сіруватого паперу зловіснів напис: «...въезд воспрещѡн». Мусив я скніти останки свого нелегкого життя в чужому краї і кості мої мали тліти посеред чужих людей. Про могилу на рідній землі залишалося тільки мріяти.

Напровесні 1996 року телефонує з Коломиї Надія, дочка Миколи Сулятицького, що мав у Березівській сотні псевдо Козачок. Повідомляє, що є змога перебраться до Коломиї. У місті над Прутом нова влада надасть житло. Через два дні їду швидким поїздом, а здається мені, що потяг тягнуть повільні воли. Птахом хотілося линути в рідні краї. Рій дум обсів сиву голову. Дожився... Дочекався... Слава Тобі, Господи! Згадалося, як часто сидів темної ночі на високій горі і споглядав Коломию в електричних вогнях. Стрільці солодко спали на постой. Сон їхній сокотили стійкові. А мені не спалося. Хотілося до людей, до міського гамору. Праглося затягнути голосно пісню, вслухатися в дівочий сміх... Натомість — зброя, переходи, бої, засідки, щоденна нелюдська напруга. Чим я завинив перед людьми і Богом, що змушений вовкувати по лісах і нетрях? Хто і за яку кару наслав оцю погань, від якої мусимо звільняти рідний край? Але швидко брав себе в руки і сам собі відповідав: «Якщо не ми, то хто? Якщо не я, то хто ж?!» Жорстока, нерівна боротьба, яку ми провадили, вимагала неймовірної напруги всіх сил — фізичних і духовних.

У вимріяному місті на березі швидкоплинного Пруту мене гостинно зустріли міський голова Ігор Довганюк, людина розумна й порядна, його помічниця Ольга Руданець, друзі й знайомі. Завдячуючи їм і клопотанням Євгена Пронюка, Левка Лук'яненка, інших знаних народних депутатів, 27 березня 1996 року мені виписали ордер на отримання однокімнатної квартири на бульварі Лесі Українки. З того дня відчував постійно щиру турботу краян. Іван Грималюк і Василь Джаман допомогли перевезтись із Запоріжжя і облаштуватись. Щиро заопікувались нами з дружиною Галина Грабець і її син Любомир, Іван Романюк з Городенки, Василь і Марія Симчичі, Іван Романюк із сусідньої з Вижнім Березовом Текучі — колишній кравець куреня Скуби, його син Ярема... Всіх

не перелічити. Запорізькі хлопці також доклали рук, хоча довго відмовлялі перебиратися на Прикарпаття. Не скажу, що розлука з вірними друзями-козаками була легкою, та й з містом зріднився. Ще колись, у молодості, я вимріяв собі, що житиму або в Карпатах, або на Дніпрі. Збулося й одне, і друге, хоча довелося пожити і в чужій стороні. Ой довелося...

Петро Горецький, Володимир Глива запропонували вступити до міськрайонної організації Братства ОУН-УПА, а невдовзі збори обрали мене головою Братства. Маємо чудовий хор, яким керує Марія Маївська, пропагуємо українську пісню, рідне слово, намагаємося в міру сил і можливостей впливати на державотворчі процеси...

У рідному селі на батьківському обійсті за літо 1998 року звели мені односельці толокою добротну дерев'яну хату, як дзвін. Безмежна моя дяка добрим людям. Яюсь на Різдво хор заспівав мені у церкві «Многая літа». Співали усі присутні. Проте знайшлася жінка, колишня партактивістка, що не вельми була тим задоволена. Деякі навіть раділи з того, що якісь недоброзичливці спалили мені стодолу. Є й такі у рідному Вижньому Березові. На щастя їх дуже небагато. І зла : на них не тримаю.

Отримав листа від тітки Юлії з Варшави. Просить приїхати на її столітній ювілей — 1 червня 2000 року. Юлія Голинська — рідна сестра мого діда Михайла і командира Гуцульського куреня Гриця Голинського — приходиться мені ще й хресною матір'ю. А ще... врятувала мені, маленькому, життя. У півторарічному віці ми з моїм братчиком-близнюком Ромчиком захворіли на черевний тиф. Наша мати-селянка не мала ні належних знань, ані відповідних коштів, аби вилікувати діточок. Тітка, яка десь вчителювала, довідалася про трагедію і примчала до Березова. Братчик вже погас, а мене тітка зуміла вирвати з ціпких пазурів смерті. Вона і Гриць Голинський багато доклали рук до мого виховання. По закінченні Краківського університету Юлію Голинську залишили для праці в Польщі. Там вона вийшла заміж, народила четверо дітей і пропрацювала все своє життя. До війни тітка регулярно відвідувала Вижній Березів, опікувалася мною. Після війни все полетіло шкереберть,

зв'язки надовго обірвалися. Воєнні й повоєнні роки для українців в Польщі були дуже й дуже важкі. Не гараздувалося й тітчиній родині. Проте, дізнавшись якимось чином про мій арешт, тітка регулярно писала мені в табори листи. Зверталася також в Міжнародну амністію, інші міжнародні інституції, Кремль, проте всі кінці сходилися й обривалися в «червонозоряному», де до її голосу ніхто й не думав дослухатись.

Вперше ми з дружиною провідали тітку Юлю ще вісімдесят дев'ятого року. Зустріч видалася надзвичайно теплою і багатою на спомини. Тоді ж побачили по польському телебаченню львівські майдани, переповнені людьми із тріпотливими синьо-жовтими знаменами. Рідні прапори довели тітку, велику патріотку України, до сліз.

На сторіччя дорогої людини подалися до Варшави із сином Ігорем. Тітчине трикімнатне помешкання на третьому поверсі переповнене людьми. Тут і родина, і представники влади, колеги по праці, учні, друзі... Квартира, мов квіткова клумба. Нагомонілися ми з тіткою за кілька днів і ночей!.. Додому повертався переповнений враженнями і душевним тітчиним теплом.

Коломия купається в добрій енергії трьох гірських річок, тому, либонь, місто багате талантами й майстрами, щедро дарує Україні патріотичні кадри. Саме в Коломиї формувались, як лідери, обласні керівники Михайло Вишиванюк, Зіновій Митник, Богдан Томенчук. Придивляюся до не завжди ординарних в перебігу підготовки до Гуцульського фестивалю в Коломиї дій Михайла Вишиванюка і душа радіє за односельця славного сотенного Спартана. Віриться, що Коломия буде, як писанка, а вслід за нею і вся Україна. Має Коломия в собі такий могутній заряд, який здатний розбурхати всю Україну, має!

Своєю душевністю, щирістю, добротою і діловитістю полонив мене народний депутат України Василь Ткачук, з яким доля звела нас у місті моєї юності. Простий сільський хлопець з підколомиїської Королівки сягнув адміністративних і політичних висот, зумівши залишитись людиною надзвичайно скромною. Свої патріотизм і любов до України Ткачук декларує не з високих трибун, а добрими справами, щоденною виснажливою працею, благодійністю... В ранзі депутата Верховної Ради СРСР Герой соц-

праці Василь Ткачук ввійшов до міжрегіональної групи академіка Сахарова, осудив злочинні діяння компартії і пірвав з нею назавжди. При своїй агрофірмі «Прут» створив першу в Україні легальну демократичну газету «Агро», яка не побоялася на повний голос виступити проти червоної імперії, проводила велику просвітницьку роботу. Багато добрих справ звершив на посаді міністра сільського господарства незалежної України. Ще стало мені відомо, що розважливий господарник фінансував перший фестиваль «Червона рута» в Чернівцях, допомагає людям творчим, дітям-сиротам, всім, хто потребує матеріальної і моральної помочі. Працює, не покладаючи рук, на посту народного депутата. Завжди серед людей. Тому цілком заслужено Президент України Леонід Кучма нагородив народного депутата України Василя Ткачука орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня.

Іноді можна почути, що воювати, навіть загинути за Україну було легше, аніж будувати її зараз. Говорять це ті, хто ніколи нічого путнього не робив і не бідував. Так, будувати, перебудовувати, відбудовувати завжди нелегко, але Боже нас борони, щоб повернулися пережиті нами лихоліття. Це кажу, як людина, яка пройшла і війну, і неволю, щось трохи бачила у своєму житті. Паніку й зневіру сіють люди слабкодухі або й скриті вороги молодій Україні, догоджаючи своїм імперським господарям. Боляче нам, людям, які все своє життя змагали за Україну, слухати зусебіч іншомовні пісні, витримувати засилля чужого в усіх сферах, спостерігати за антиукраїнськими діями проімперських сил. Міркую так, якщо волею Божою нам відведена роль борців, мусимо боротися до згину за своє, рідне, за Україну. Мусимо працювати, не покладаючи рук, залучати до праці молодь, юнь...

Найбільше задоволення приносить конкретна праця, виконана власноруч. Ніколи не ганявся за званнями-нагородами, похвалами-грамотами... Не задля цього нас виховувала ОУН, не для цього гартувала УПА. Поважаю людей безкорисливих, бо й сам із тієї когорти. Найбільша нагорода для нас — Незалежна Україна, а ще — шана людська, добре слово...

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абабкін ? 529
- Айбабін Олександр 792
- Амброзяк Дмитро 554, 694
- Андріїв Василь (**Ворон**) 52
- Андрієшин Степан 783
- Андрійчук Юрій 776
- Андріюк Василь (**Явір**) 325
- Андріяшик Роман 5
- Андрусів ? 653
- Андрусак (Левко) Параска (**Ліда**) ...
..... 565, 698, 785
- Андрусак Анна 65, 205
- Андрусак Василь (Чорний, Різьбяр,
Ґрегіт, Різун) 35, 229,
230, 250, 254, 383, 388, 688,
689, 691, 692, 744, 746, 748
- Андрусак Василь 71
- Андрусак Василь, с. Василя 230
- Андрусак Іван (**Чумак**) 69, 71
- Андрусак Іван, с. Олексія 71
- Андрусак Микола (**Тополя, Чумак**)
..... 71, 698, 781
- Андрусак Микола, с. Івана
..... 709, 784
- Андрусак Михайло
..... 5, 6, 89, 704, 782
- Андрусак Михайло, с. Федора 119
- Андрусак Федір 73
- Андрусак-Целінська Євгенія (**Мрія**)
..... 229
- Андрушко Микола 371
- Антоненко-Давидович Борис 774
- Антонів Олена 758, 765, 767
- Антонович Володимир 532
- Антонович Дмитро 533
- Антонович Михайло 532, 533
- Антонюк Євген 664, 788
- Антонюк Василь (**Арсен, Крила-
тий**) 88, 93, 753
- Антонюк Ілько 99
- Аркадій** 222, 224
- Арсенич Антін (**Зубрик**) 125, 299
- Арсенич Антон (**Голуб**) 148, 234
- Арсенич Іван 299
- Арсенич Микола (**Михайло,
Дем'ян, Березовський, Максим,
Григор**) 121, 299, 735
- Арсенич Микола (**Стародуб**) 200
- Арсенич Микола 15
- Арсенич Михайло 299
- Арсенич Степан 299
- Атаманюк Василь (**Тхір**) 400
- Атаманюк Микола 75

Баб'як Василь (<i>Шугай</i>).....	Белейлович Іван (<i>Дзвінчук</i>).....
..... 91, 136, 138, 148, 152, 719 293, 294
Бабинська Олена..... 126	Бердник Олесь..... 715, 722
Бабій Олесь..... 129	Бережницький Іван..... 490
Багняк Дем'ян (<i>Моряк</i>)..... 479	Березовська Олена..... 16
Байрон Джордж Ноель Ґордон.....	Бернадська Ганна..... 128, 223, 322
..... 537	Библюк?..... 204
Балагурак Дмитро (<i>Скоба</i>).....	Бистрий 665
..... 57, 223, 311	Бицкало Дмитро..... 67
Балагурак Микола (<i>Мороз</i>)..... 61	Бицкало Марія (<i>Люба</i>)..... 353
Балан Михайло..... 784	Бицкало Степан..... 92
Балдук Віктор..... 691	Білавич Дмитро (<i>Вдовенко</i>)..... 404
Бандера Степан.... 33, 445, 628, 720	Білавич Петро (<i>Сміхун</i>)..... 314
Бандура Анна..... 111	Біланюк Мирослав (<i>Дорош</i>).....
Бандура 200 171, 172
Барабчек ?..... 268, 269	Білас Іван..... 620
Баранський Петро..... 281	Біленчук Петро..... 62
Барка Василь..... 5	Білий Михайло..... 77
Баронін ?..... 638, 639	Білик Анна..... 111
Басараба Михайло (<i>Лобода</i>).....	Білик Тарас..... 82
..... 279, 411	Білінський Мирон..... 613
Батура Василь..... 86	Білінчук Василь (<i>Сибіряк</i>).....
Бачинський Левко..... 36, 716 178, 180, 306, 308, 321, 325,
Бачинський Микола..... 721 329, 331, 375, 398, 414, 481
Башкіров ?..... 672	Білінчук Дмитро (<i>Хмара</i>)..... 37, 63,
Бежук Іван (<i>Ярема</i>)..... 148, 178, 179, 180, 207, 247,
..... 54, 310, 313, 323, 406, 494 306, 309, 312, 320, 325, 331,
Безпалова Лідія..... 747 334, 335, 339, 347, 348, 362,
Безсметрний Роман..... 620 363, 371, 375, 377, 388, 398,
 409, 413, 423, 425, 426, 429

Білінчук Михайло.....	577	Бойчук Василь.....	91
Білінчук Онуфрій.....	37, 308	Бойчук Дмитро.....	91
о. Білоскурський Яків.....	774	Бойчук Марія.....	461
Білоус Григорій.....	490	Бойчук Михайло (<i>Шабля</i>).....	28
Біль (Гоянюк) Лідія.....		Бойчук Ольга.....	407
.....	66, 97, 694, 720	Боротинський Іван (<i>Білий</i>).....	395
Бісковський Євген.....	72	Бортейчук Марія.....	580
Бісюк Іван (<i>Сокіл</i>).....	406	Боршош-Кум'ятський Ю.....	12, 274
Близнюк Іван (<i>Херсон</i>).....	235, 381	Братівник (Василацук) Ганна.....	
Близнюк Михайло (<i>Буревій</i>).....	73	140, 706
Блясецький Василь (<i>Матвій, Теодор</i>).....	7, 34, 248, 273	Брежнєв Леонід.....	674
Бович Василь.....	691	Брик Богдан.....	596
Богдан Семен.....	128	Бродер?.....	535
Богдан	207	Бростурняк Анна.....	15
Богомол Михайло.....	36	Брустурняк Антон (<i>Сивенький</i>).....	
Богун	172	39
Боднаренко Богдан (<i>Шабля</i>).....		Бубновський ?.....	514
.....	294, 295	Буджак Анатолій.....	285
Боднарук Микола.....	606	Буджак Тарас (<i>Сталевий, Дзвін</i>)..	
Боднарчук Микола.....	337	233, 285, 378, 389, 498
Бодруг Василь.....	19	Буджак Ярослав.....	285
Бодруг Степан (<i>Меч</i>).....	178	Будз Володимир (<i>Чорний</i>).....	318
Бойків Василь.....	110	Будз Петро.....	685
Бойко Антон.....	42	Будурович (Скільська) Юлія.....	588
Бойко Богдан.....	5, 715, 733	Будурович?.....	292
Бойко Михайло.....	71, 90	Бузек Є.	690
Бойко Степан.....	784	Бульба	404
		Бунь Ярослав.....	518, 540

Буревій	28	Васкул Орест.....	583
Бучок	650	Васкул Петро.....	87, 116, 723, 779
Бучма Семен.....	577	Васкул Степан (Марко).....	281, 399
Вадюк Антон (Дуб).....	443	Ватаманюк Михайло (Арсен).....	316
Вайнер Антон.....	21	Вацик Павло (Прут).....	520
Валуєв?.....	270	Вашкурак ?.....	501
Валько Дмитро (Дик).....	201, 213	Вдовиченко Олексій.....	630
Варварсків Микола.....	21	Веprук Василь (Залізник).....	265, 355, 362, 365, 412, 424, 427, 569, 742
Вардзарук Лук'ян (Кучерявий).....	435, 683, 722, 728	Веprук Юрій (Шабля).....	265, 569, 742
Василевський Пантелеймон.....	115, 135, 190, 499, 500, 527, 528, 530	Вережак Володимир.....	83, 89
Василенко Михайло.....	640	Веретко Ярослава.....	535, 629
Василик Володимир.....	95, 116, 117, 259, 591	о. Витвицький Павло.....	36, 65, 106
Василик Марія.....	589	Витошук Олекса.....	53
Василик Мирон (Роман).....	95, 116, 117, 221, 259, 328	Вишиванюк Михайло.....	680, 796
Василик Михайло (Хмара).....	120, 721	Вишневський Микола (Могиль-ний).....	87, 92
Василик Олекса.....	98, 589	Вишневський Степан.....	87
Василик Павло.....	638, 685, 736	Вівчарук Василь (Сірко).....	192
Василик Ярослав (Грім).....	95, 116, 117, 213, 218, 220, 221, 259, 330, 777	Вінтоняк Ганна.....	597
Васкул Ганна (Ліда).....	411	Вінтоняк Ірина.....	66
Васкул Микола (Нечай).....	128	Вінтоняк Микола (Орел).....	113, 393, 396, 397, 454
Васкул Михайло (Орел).....	29, 31, 32, 139, 191	Вінтоняк Роман (Левада).....	206, 214, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 326, 472, 473, 474
		Вінтоняк Федір (Смерека).....	396

Вітер	393, 472	Гаврилюк Степан	217, 219
Вітковський Василь (Діл)	587	Гасвий Іван	605
Вітович С.....	620	Гайдичук Ганна	43
Віхоть Ф.....	600	Гайдичук Іван	43
Вовк	210	Гайдичук Михайло (Проць, Богун)	68, 69, 71, 380, 721
Водоставська Надія (Уляна)	35, 53, 214, 221	Гайдичук Михайло, с. Василя	71
Водянка-Братківська Ганна	580, 581	Гайдичук Наталка	565
Вознюк В.	624	Гайдичук Ярослав	43
Войнаровська Марія.....	16	Гайдук Мирослав (Федір).....	154
Войнаровський ?	204	Гайова Марія (Солов'їха)	354
Войновський Петро (Василь)... 738		Гайовий Петро.....	665
Войтила Кароль (Іван-Павло II).....	685	Галаєв ?	267
Войцехівський Василь.....	601, 605	Галайда	331, 375, 471, 472, 481
Волошинський Богдан.....	709	Галатинюк Мирослав (Лисок)... 686	
Волощук Юрко (Боярин)	49	Галицька Артемізія (Мотря)	205
Вонсуль Іван	36	Галицький Георгій	205
Воробець Михайло.....	87	Галовський Роман.....	108
Воробйов Іван.....	270	Гальченко Ф.....	621, 623
Воробйова Катерина.....	24	Гальчук (Уштан) Параска	579
Воронцов ?	522, 524	Гамула Василь	75
Гаврилюк Василь.....	774	Гамула Іван	76
Гаврилюк Іван (Лисок).....	217, 218, 220, 333	Ганущак Микола.....	679
Гаврилюк Одокія.....	217	Ганцяк Василь (Володимир)	57
Гаврилюк Параска.....	219	Ганцяк Галина	782
		Ганчук Дмитро.....	207
		Гаргат Іван (Липкевич)	423, 429
		Гардецька ?	204

Гасюк Василь.....	321	Голинська Юлія.....	770, 795, 796
Гасюк Ярослав	636, 639	Голинський Василь	609
Гах Дмитро (Скуба)	29, 31, 129, 131, 132, 137, 146, 151, 200, 213, 214, 215, 255, 399, 472, 473, 554, 648, 689, 695	Голинський Гриць	13, 17, 124, 732, 795
Гах Євдокія	554	Голинський Дмитро.....	21
Гах Настя	554	Голинський Іван	71
Гах Петро (Ворон)	399	Голинський Микола.....	119
Гах Софія.....	554	Голинський Михайло	112, 719
Гачіч ?	140, 142, 144, 145	Голинський Михайло	13, 283, 284, 795
Гелетюк Катерина	547	Голинський Прокіп	68, 71
Герасим'юк Марія.....	556	Голинський Юрій.....	23, 68, 71, 283
Герелюк Ольга	748	Голинський Юрій.....	719
Германюк Богдан	665, 757, 770	Голов'яцький Михайло (Нечай)	71, 90
Герцюк Володимир	40	Гонтуляк Михайло (Ворон).....	91
Гершко ?	18	Гончар ?.....	673, 675
Гладковський Є.	600	Гончарівська Віра.....	755
Глива Володимир.....	784, 795	Гончаров?.....	653
Глушко Володимир (Сталевий)....	707	Горбатюк М.....	620
Гнатюк Іван	526, 625	Горбачевська Марія.....	92, 101, 108
Гнатюк Осип	36	Горбовий Володимир.....	298, 313, 627, 628, 629, 632
Говерла	145, 152	Горбовий Михайло.....	41
Гой Іван.....	635, 636, 789	Гордасевич Галина.....	5
Голинська (Ригайло) Марія (Лебід-ка).....	766	Гордий	465, 467
Голинська Люба	732	Гординський Святослав	5
Голинська Розалія.....	597	Горецький Петро.....	795

Горинь Богдан	620	Грабовецький Василь	515, 516, 517
Горняткевич Дмитро (<i>Ратай,</i> <i>Книш</i>)	168, 169, 180, 200, 253, 258, 263, 438	<i>Грабок</i>	650
Готич Іван (<i>Заграва</i>)	324	Гретчук Іван (<i>Стріпа</i>)	80
Гоянюк Василь	198	Грига Олекса (<i>Чумак</i>)	152
Гоянюк Дмитро	198	Григорчук Василь (<i>Кукурудз</i>) ..	203
Гоянюк Євдокія	198	Григорович Дмитро	102
Гоянюк Зеновія (<i>Орися</i>)	92, 108, 215, 612	Григорчук (Галицька) Розалія (<i>Ягі-</i> <i>дка</i>)	605
Гоянюк Іван (<i>Дід</i>)	333	Григорчук Дмитро (<i>Граб</i>)	111, 127
Гоянюк Катерина (<i>Соня</i>)	213, 215, 220, 315	Григорчук Микола (<i>Сокіл</i>)	152, 279
Гоянюк Лідія	215	Григорчук Михайло (<i>Тухий</i>)	94
Гоянюк Марія (<i>Вірна</i>)	198, 214, 370	Григорчук Михайло	114
Гоянюк Марія (<i>Ярина</i>)	198, 220	Григорчук Степан	71
Гоянюк Марія	16	Григорчук Степан	98
Гоянюк Микола	198	Грималюк Іван	794
Гоянюк Михайло (<i>Залізник</i>)	197, 211, 220, 376	Грималюк Наталія	609
Гоянюк Прокіп (<i>Дзвін</i>)	333	Грималюк Палій	433
Гоянюк Федір (<i>Сорокатий</i>)	197	Гринчук Іван (<i>Хома</i>)	611
Грабець Галина	20, 47, 714, 756, 762, 794	Гринчук Йосип (<i>Чигирин</i>)	214, 581
Грабець Любомир	714, 794	Гринюк (Каплич) Євгенія (<i>Ластів-</i> <i>ка</i>)	46
Грабець Нестор	714	Гринюк Андрій	40
Грабець Омелян (<i>Вовк, Батько</i>) ..	20, 373	Гринюк Петро	44, 206, 550
		Грицай Дмитро (<i>Перебийніс, Па-</i> <i>лій</i>)	520

Грицюк Іван.....	77	Ґеник Дмитро (<i>Віктор</i>).....	15, 114, 301, 330
Грицюк Параска.....	27	Ґеник Дмитро.....	168
Грінченко ?.....	270	Ґеник Дмитро.....	484
Грозберг Ольга.....	229	Ґеник Іван.....	484
Грозний Іван.....	21	Ґеник Йосип.....	650
Грушевський Михайло.....	723	Ґеник Кость (<i>Крук</i>)....	114, 147, 148, 150, 233, 234, 292, 322, 328, 367, 385, 405, 407, 455, 472
Гузар З.	5	Ґеник Микола (<i>Змії</i>).....	15, 279, 650, 651, 652, 653
Гукевич Ярослав.....	204	Ґеник Михайло (<i>Ярий</i>).....	114, 385
Гулей Іван (<i>Меч</i>).....	466	Ґеник Петро.....	24, 129
Гулик Василь (<i>Дубок</i>).....	372	Ґеник Юліан.....	15
Гуменюк Григорій.....	77	Ґеник Ярослав (<i>Чокан</i>).....	15, 385
Гуменюк Марія.....	80	Ґонта.....	29
Гуменюк Петро (<i>Чумак</i>).....	28, 29, 441, 443	Ґонта.....	201
Гуменюк Юрій (<i>Тарас</i>).....	441, 443	Ґошуватюк Антон.....	25
Гураль Іван (<i>Гайворон</i>).....	322, 325, 370, 479	Данилович Р.....	124
Гурей Дмитро (<i>Тріска</i>).....	145	Данилюк Назарій (<i>Перебийніс</i>).....	132, 134, 165, 167, 168, 208, 306, 310, 313, 328, 331, 347, 349, 375, 413, 426, 432
Гуцул Микола.....	110	Дебринюк Іван (<i>Непорадний</i>).....	308, 325, 329, 331, 414
Гуцуляк Марія (<i>Дарка</i>).....	88, 219	Дебрій Іван (<i>Степовий</i>).....	722
Гасва (Марунчак) Ольга.....	574	Дебрій Петро (<i>Юрчик</i>).....	722
Ґеник Антон (<i>Лисок</i>)... 188, 313, 279		Девдюк Микола.....	601
Ґеник Антон (<i>Сумний</i>).....	385	Дем'ян Григорій.....	620
Ґеник Антон.....	483, 484	Дем'янюк Іван.....	658
Ґеник Василь (<i>Тихий</i>).....	15, 24, 27, 650		
Ґеник Григорій (<i>Славута</i>)....	15, 41		

Дем'янюк Петро.....	Довганюк Ігор
..... 635, 636, 788, 789756, 762, 794
Дембицька Катерина.....	Довірак Василь (<i>Ворон</i>)....
..... 522369, 396
Демидів Дмитро.....	Доляк Оксана
..... 660168
Демидюк Петро	Доляк Олекса (<i>Крига</i>)
..... 36148, 152, 159, 161, 165, 166, 168
Демчина Роман	Доевський Василь.....
..... 748775
Дергачов Ніколай	Долішняк Василь (<i>Голуб</i>).....
..... 189, 190148, 234, 328
Децько Федір (<i>Циган</i>)	Долішняк Юрій (<i>Білий</i>).....
..... 132, 303, 469, 470148, 200, 213, 215, 259, 292,
Джаман Василь 293, 299, 300, 301, 302, 306,
..... 794 318, 322, 359, 364, 375, 408,
Джугашвілі Йосиф (<i>Сталін</i>)..... 423, 442, 457, 479, 498, 650
..... 8, 25, 231, 534, 535, 536, 665	Домнюк Григорій (<i>Вихор</i>).....
Джуранюк Марія (<i>Тополя</i>).....344
..... 210, 607	Донцов Дмитро.....
<i>Дзвін</i>5
..... 311	Дорош ?
Диб'юк Дмитро.....26
..... 652	<i>Дорошенко</i>
Диблюк Михайло (<i>Калина</i>).....161, 163, 176, 177, 178
..... 458	Дорощук Микола
Дика Оксана.....517
..... 551	Драгомаца Антон
<i>Діброва</i>119
..... 211	Драгомаца Іван
Дідик Василь (<i>Дуб</i>).....71
..... 405	Драгомаца Михайло, с. Антона....
Дмитерко Михайло71
..... 108	Драгомаца Михайло, с. Петра.....
Дмитерко Софрон71
..... 685	Драгомирецький П.
Дмитрюк Яків5
..... 524, 586	Дранчук Василь (<i>Кобзар</i>).....
Добрянський Лев384
..... 82	Драч Іван
Довбуш Олекса.....683, 694
..... 179	Дреботюк Микола.....
Довбуш Ярослав316
..... 513, 514, 610, 625	Дрогомирецький Г.....
Довганик Іван.....124
..... 38, 42	Дронюк Василь (<i>Голуб</i>).....
Довганюк Дмитро (<i>Сокіл</i>)121
..... 379	

Дронюк Ганна (<i>Яриха</i>).....	122	Жибчин?	110
Дронюк Іван (<i>Галайда</i>).....	363	Жмундуляк Микола (<i>Лис, Соло- вій</i>).....	332
Дронюк Петро.....	71	Жовнір Василь	650, 683, 694
Дронюк Юрій (<i>Яр, Ярій</i>)	122	Жовтоголовий Василь (<i>Грізний</i>)....	
Дуб	279	Жолкевич Любов.....	115
Дубик Роман (<i>Босвір</i>).....		Жубер	146
.....	132, 134, 154, 165, 326	Жулинський Микола	620
Дубілін ?.....	267, 268	Заводніков ?	511
Дуда Михайло (<i>Громенко</i>).....	520	Закутько Іван	793
Дужий Петро (<i>Дорош, Аркадій, Арсен, Панасенко, Віталій, Пав- лович, Орест</i>)		Заливаха Опанас	
.....	322, 629, 630, 631, 632	655, 659, 711, 726
Думанська Ганна	581	Заліщук Василь.....	77
Дунаєв Петро.....	291, 292	Зар'янов ?.....	246, 247
Дутчак Степан (<i>Сумний</i>)	464	Захарія Іван (<i>Мирон</i>).....	390, 721
Дутчак Степан	38	Захаров ?.....	218, 337
Дучимінська Ольга	730	Захарук Дмитро.....	781
Дюкін ?	672	Заячківський Іван (<i>Юрко, Ас- кольд</i>).....	
Дяків Осип (<i>Горновий, Осипенко, Артем, Гончарук, Наум</i>)	240	125, 260, 261, 262
Дяків Юрій.....	507, 510	Звенислава	493
Дяченко Михайло (<i>Гомін, Марко Босслає</i>)	149, 449	Злобін Андрій (<i>Лісовий</i>).....	
Єжов Микола	511	141, 142, 151, 169, 174, 181, 184, 185, 191, 194
Ємець Олександр	620	Іван XXIII.....	637
Ємчук Іван.....	742	? Іван Іванович.....	676
Єрмак А.....	620	Іваничук Євген (<i>Громик</i>).....	
Жибчин Роман (<i>Алярм</i>).....	83, 84	110, 583, 596, 705, 707, 747
		Іваничук Марія.....	583

Іваничук Роман.....	5, 710, 722, 730
Іваничук Роман, с. Євгена	747
Іванишин Степан (Богун).....	85, 92, 773, 777
Іванишин Ярослав.....	23
Іванчук Володимир.....	14
Іванчук Євгенія	14
Іванчук Олекса.....	14
Іванчук Тарас.....	14
Іванюк Василь.....	58
Іванюк Марія.....	747
Іванюк Микола (Тихий).....	310, 323, 387
Іванюк Микола (Хрущ).....	49
Іванюк Юрій	70
Івасюк Дмитро	72
Івасюк Федір (Паливода)	335
Ігнатенко Ольга	605
Ігнатюк Іван (Грімкий).....	40
Ілак	324
Ілюк Дмитро (Кичера).....	245, 319, 375, 432, 468
Ілюк Михайло (Терен) .	97, 124, 728
Ілясевич ?	620
Ільницький Іван (Риболов).....	526, 584, 587
Ільницький Микола.....	5
Ільницький С.....	124
Ісаєв ?	513, 530
Їжак	387
Кабин (Лаврук) Оксана (Ірина) ..	51
Кабин Ганна.....	317
Кавацюк Василь (Качур) ..	586, 754
Кавацюк Микола (Довбуш).....	303, 406
Калина ?	24
Калина	158, 159
Калинець Ігор	660, 661, 663, 664, 667
Кандиба Іван	792
Кандиба Олександр (Олександр Олесь).....	232
Каплич Євгенія (Пастівка).....	205, 317
Капля Василь	645, 646, 752
Капля Олександр	752
Капля-Повстяна Варвара	644, 752
Караванський Святослав.....	536
Карачевська Ірина.....	115
Карп'як ?	301
Карп'як Дмитро (Соловей).....	321
Карпатський Патрус.....	625
Карпенюк Федір (Хвильовий) ..	118
Карпо	148, 234
Кархут Василь	579, 633, 634, 635, 636, 714, 716, 775

Кархут Володимир	634	Кіт Оля	596
Кархут Зореслава	635	Кічак Анна	765
Кархут Наталія	634	Кічак Ігор (Сокіл).....	394, 430, 590, 597, 598, 600, 606, 639
Кархут Теодозія.....	635, 714	Кічак Осип.....	765
Кархут Христина.....	635	Кішакевич?	24
Касюк М.....	40	Кіщук Ганна	785
Катеринчук Степан (Чорногора)...	222, 223	Кіщук Марія	785
Кацо	249	Кіщук Петро	785
Качорівська Марія	76, 77, 79, 80	Кіящук Дмитро (Острий).....	213
Качорівський Роман (Рибак).....	76, 77, 78, 79, 80, 86, 214, 299, 430, 493	Кіящук Федір (Грім)	54, 316
Качур Остап.....	782	о. Клецан ?	109
Кваснєвський А.....	690	Клим'юк Дмитро	15, 732
Кейван Іван.....	25	Клим'юк Іван (Лопух).....	47, 415
Кейван Марія	25	Клим'юк Микола (Берест).....	314
Кейван Микола	728	Клим'юк Петро (Колюк).....	35
Кендзьор Ярослав.....	620, 718	Клименко Сергій.....	337
Кеннер Стефанія.....	564	Клипей Петро	727
Керенський Олександр	17	Ключевська Марія.....	471
Киселюк (Юсипчук) Ольга (Річка)	46	Ключівський Іван (Байда).....	71, 96, 387
Кисілевська (Колянківська) Олена	65	Ключівський Іван (Чорнобай).....	71
Кифорук Василь	334	Ключук Катерина.....	325
Кіндрачук Остап	735	Книгницький Северин	71
Кіращук Федір.....	91	Книшук Марія	698
Кірякова Людмила.....	526	Книшук С.	747
		Кобилянський Петро.....	530
		Коваленко Василь.....	72

Коваленко Іван	660, 661	Колодзінський Михайло.....	757
Ковалів Юліан.....	24	Коневич Василь.....	665
Ковалюк (Тарнавська) Ольга (Оля)	53	Коник Наталка.....	205, 206
Ковалюк Анна	108	Коник	466
Ковалюк Василь (Діоген, Іскра)	45, 222, 223, 224	Коновалець Євген.....	628
Ковалюк Микола.....	248	Копильчук Василь	51, 577
Ковалюк Михайло (Бас).....	63	Копильчук Іван	50
Ковалюк Олена (Оксана).....	594	Копильчук Петро	51
Ковальчук П.	596	Копильчук Федір.....	50
Ковальчук Роман (Тиміш) 319, 344		Копчук Василь (Веселий).....	428
Ковтуненко Олександр.....		о. Корбутяк ?	773
.....	523, 532, 533	Королюк Петро.....	18, 21
Ковтюк Іван	605	Король Василь (Береза)	327
Когут Федір (Берест)	205, 210	Коротчук Василь (Крук).....	115, 559
Когут Анна.....	37, 210	Корпан Дмитро	590, 598
Когутяк Ярослав	561	Корупич Іван (Шум)	382
Кожин Едуард	620	Косак Олекса.....	102
Козій Василь	650, 652	Косач Лариса (Леся Українка)	489
Козменюк Микола (Чорний).....	221	489
Козменюк Петро (Кордуб).....		Косович Марія	24, 27
.....	221, 338, 339	Костащук Дмитро (Поліщук).....	209
Козьмин Степан (Левко, Марко)....	396, 434, 455, 456	Костицький Василь	620
Койляк Василь	772	Костів Микола.....	627
Колесник Михайло (Дубовий)..	632	Костюк (Процак) Стефанія (Сте- фа, Марта).....	45, 228, 229, 550
Колесса Філарет.....	172	Костюк Осип	550
Коліушко І.....	620	Костюк Роман.....	383
		Костюк?.....	208

Котик Василь	337	Крук	279
Котик Степан (Махно, Кім)	84	Круцик Роман	620
Котлярчук Дмитро (Кис)	317	Кузенко Михайло	18, 32
Котлярчук Іван (Вихор)	317	Кузик Петро	774
Котлярчук Микола (Стрий)	317	Кузич Іван	15, 16, 19, 24, 125
Кочержук Степан (Тигр)	145, 302, 482	Кузів Василь (Галайда, Базь)	288, 410, 427, 429
Кошак (Данилів) Тереза (Веселка)	56	Кузменюк Іван	40
Кошак Богдан	210, 221	Кузнєцов ?	270
Кошак Володимир	210, 221, 582	Кузьма Марія	593
Кошак Марія	55	Кузьма Орест	74, 593
Кошак Микола	49, 204	Кузьменко Надія (Туха)	547
Кошак Михайло	50	Кулешір Дмитро	58
Кошак-Свистельницька Дарія (Христя)	34, 38, 204, 223, 227, 228, 547, 548, 549, 552, 557, 561, 694, 729, 751	Кулик Іван (Сірий)	220, 222, 223, 224, 306, 322, 335, 363, 413, 425, 426, 650
Кошевка Василь (Чапай, Богун)	259, 310, 323, 330	Кулинин Василь	658
Кравчук Леонід	620	Кулінич В.	620
Крайлюк Михайло (Голуб)	441, 443	Кульчицька Марія	572
Красівський Зеновій	556, 562, 590, 658, 702, 758, 765	Кульчицька Надія	572
Кривейко	251	Кульчицький Остап	572
Кривульчак Василь (Промінь)	435	Кундуш Ростислав	272
Крилюк Василь (Тихий)	235, 430	Куничич Дмитро (Калина)	37, 240, 287, 393, 397, 454
Кричун Микола (Черемшина, Старий, Олексій)	151	Курганевич Іван (Грізний)	90, 721
		Курилів Степан (Береза, Степан)	148, 719
		Кучірко Петро	783
		Кучма Леонід	797

Кушманюк Микола (<i>Розбійник</i>)	120, 385
Кушманюк Микола (<i>Карий</i>).....	385
Кушляк Микола (<i>Штоля</i>)	363
Кушнірчук Мирослав	697, 747
Кушнірчук Танасій (<i>Бистрий</i>) ...	435
Лаврук Оксана (<i>Ірина</i>)	212, 317
Лагола Марія	65
Ладний Борис	648, 678
Лазарович Іван (<i>Туршуг</i>).....	39
Лазарович Микола (<i>Бистрий</i>).....	106, 194
Лазарович Микола (<i>Вдовенко</i>).....	190
Лазарович Розалія	485
Лазорик Василь	333
Лазорик Михайло (<i>Богун</i>)	28
Лазорик Павло (<i>Черемош</i>).....	223, 226
Лалак Михайло	119
Лалак Федір	119
Ласійчук Олекса (<i>Котик</i>).....	580
Лахманюк Дмитро (<i>Суворий</i>)...	528
Левадний	201
Левицький Василь	526
Левко Василь (<i>Підкова, Циган</i>).....	368
Левко Микола	120
Легкий Григорій (<i>Борис</i>).....	118, 213, 214, 215, 218, 220, 232, 233, 245, 253, 259, 288, 297, 299, 300, 301, 321, 322, 325, 328, 352, 363, 372, 390, 391, 408, 424, 425, 434, 465, 477, 479, 481, 483, 498
Легуневич Дмитро (<i>Іжак</i>).....	97
Лелет Іван (<i>Крига, Лис</i>).....	52, 238, 239, 242
Лепкалюк Ірина (<i>Леся, Хмара</i>)	35, 45, 78, 213, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 314
Лепкалюк Марія (<i>Галя</i>).....	61, 146
Лепкалюк Оріся.....	63
Лепкий Богдан	26
Лесів Василь.....	782
Лесів Ярослав	658, 677, 717
Линдюк Кирило.....	164
Линдюк Лук'ян (<i>Грегін</i>).....	91
Липа	282
Липчук Василь.....	72
Липчук Степан.....	72
Лис	239, 240
Лисняк Ірина.....	383
Литвин Юрій	724
Лівий Володимир (<i>Митар, Йордан, Роман Орлів</i>)	89, 108, 191, 214, 309, 323, 498, 502
Ліцовський Богдан	104

Ліщук Микола.....	248	Макоїда ?.....	22
Лук'яненко Левко		Максим'юк Степан	716
..... 599, 620, 681, 682, 718, 794		Маланюк Євген	5
Луканюк Анна (<i>Дарія, Вірна</i>)	61, 310	Маланюк Степан.....	119
Лукань Калина (<i>Галина</i>).....		Малісевич Микола (<i>Козут</i>)	
..... 59, 332, 408	393, 396, 397, 454, 458	
Лукинюк Василь.....	52	Малкович (Геник) Розалія	
Лукинюк Микола (<i>Бомба</i>)502, 503	
..... 210, 237, 238, 376, 379		Малкович Василь (<i>Держак</i>)	
Лупаков Євген	620, 624130, 172, 194, 732, 759	
Лупій Олесь	5	Малкович Василь.....	7, 273, 551
Луцак Готта.....	16	Малкович Дмитро (<i>Беркут</i>)	41
Луцаківна Гафія.....	16	Малкович Іван	747
Луцик Іван (<i>Прут</i>).....	382	Малкович Михайло (<i>Лобода</i>)	
Лучко Іван (<i>Ярема</i>)	384112, 113, 143, 145, 146, 167,	
Лучко Петро (<i>Потіха</i>).....	101, 493	172, 173, 174, 181, 194	
Лушпинська ?.....	74	Малкович Параска.....	304, 502
Любачівський І.....	598	Малкович Ярослав.....	747
Людмила ?.....	676	Малярчук Василь (<i>Довбуш</i>)	71
Льонька ?	672	Малярчук Дмитро.....	119
Магас Богдан.....	722	Малярчук Іван	119
Магас Михайло.....	530, 539, 540	Малярчук Іван, с. Василя	71
Мазак Ярослав	691	Малярчук Михайло	71
Мазепа Ганна	581	Малярчук Петро.....	71
Маївська Марія.....	748, 795	Малярчук Федір.....	71
Маївський Дмитро (<i>Тарас, Косар,</i>		Мамчук Михайло.....	180, 502, 751
<i>П. Дума, Зруб, Курган, Ом</i>)	520	<i>Манів</i>	129, 133, 137,
Майданський Іван.....	98	146, 151, 274, 280	
		Манчук Іван (<i>Білогруд</i>).....	225

Манюх Володимир (Борис).....	Масевич Микола119
..... 501, 503, 599	Масевич Михайло (Підкова).....
Мардарович Ігор..... 59766, 71
Марина 210	Масевич Степан.....71
Маркович Василь 792	Масевич Федір (Карпо)378
Мартинюк Дмитро 57	Матвіїв Юліан (Недобитий) 132, 133, 146, 151, 154, 158, 192, 200, 235, 236, 244, 245, 247, 259, 298, 378, 379, 405, 472, 473, 481, 483, 498
Мартинюк Іван 46, 63	Матейко (Никифоруk) Параска.....
Мартинюк Микола (Чумак)..... 71202
Марунчак Лесь..... 568	Матейко Дмитро.....202
Марунчак Павло (Кармелюк)... 601	Матейко Семен (Палій)....116, 145, 161, 176, 201, 202, 285, 439
о. Марусяк ?..... 209, 210	Матіїв-Мельник Микола26, 27, 28
Марченко-Смужаниця Ніна..... 768	Матійчак Дмитро (Кім) 57, 232, 233, 234, 235
Марченко Валерій 592, 660, 662, 664, 667, 767, 768, 788, 789	Матійчак Микола (Сигота).....
Марчук Михайло..... 7150, 221, 235
Марчук Олексій..... 119	Матійчук Іван (Червоний).....
Маршалюк Павло 36311, 318, 339
Мар'янська Марія 285	Машталер Володимир.....762, 783
Мар'янський Федір 285	Мегера Ярослав.....36
Масевич Василина 355	Медведчук Василь316
Масевич Ганна 569	Медведчук Микола.....316
Масевич Іван (Кармелюк).....	Мельник Григорій382
..... 23, 67, 71, 283	Мельник Іван (Залізник) 288, 426, 429
Масевич Іван (Нечай) 67, 68, 71	Мельник Микола683
Масевич Іван 119	
Масевич Іван 119	
Масевич Ілько..... 119	
Масевич Ілько..... 71	

Мельник Петро (<i>Хмара</i>)	Михнюк Олена (<i>Вишня, Зена</i>)
..... 250, 251, 288, 289, 290, 306, 312, 313, 320, 322, 325, 388, 344, 356, 361, 363, 365, 375, 380, 388, 396, 410, 412, 413, 416, 422, 425, 426, 429, 433, 440, 463, 465, 498, 65044, 322
Мельник Ярослав (<i>Роберт</i>)	Мицканюк Іван (<i>Кукул</i>)
..... 90, 214318, 326, 327
Мельничук Андрій (<i>Цвіркун</i>)	Мицьо Андрій (<i>Верниволя</i>)
..... 234, 430520, 522
Мельничук Василь (<i>Грім</i>)	Мицьо Дмитро
..... 467, 482522
Мельничук Василь (<i>Чумак</i>)	Мицьо Іван
..... 82, 391519
Мельничук Марія	Мицьо Катерина
..... 662522, 523
Мельничук Петро	Мицьо Марія
..... 43522, 523
Мельничук Тарас	Мицьо Марко
..... 660, 661, 662, 663, 717522, 523
Меч	Мицьо Мирон (<i>Дух</i>)
..... 28519, 520, 521, 522, 523, 524, 546
Микитюк Василь (<i>Рись</i>)	Мікадо?
..... 393, 396, 397, 454, 455544
Микитюк Зеновій (<i>Збік</i>)	Мілевський Іван (<i>Медвідь</i>)
..... 9742
? Микола	Мірчук Петро
..... 1586
? Микола	Міхняк ?
..... 23725, 26, 502
Миронюк ?	Міцуйя?
..... 110544
Мисевич Ганна	о. Могильняк Михайло
..... 115204, 205
Митник Зіновій	Мойсак Василь
..... 680, 748, 796383
Михайлович ?	Мокрій Роман (<i>Байда</i>)
..... 501, 50290, 108
Михалевич Марія	Монах Василь (<i>Береза</i>)
..... 596152
Михлюк Михайло (<i>Грім</i>)	Мороз Андрій
..... 51, 302644, 762
	Морозевич Ізидор (<i>Бурун</i>)
148, 719
	Морозевич Юліан (<i>Ратай</i>)
70, 377
	Морщ Михайло
788

Москалюк Михайло (<i>Спартан</i>).....	Недільський Іван.....	784
..... 145, 168, 172, 182, 184,	Неміш Василь.....	27, 505, 509
197, 200, 201, 293, 294,	Неміш Дмитро (<i>Тур</i>).....	69
299, 307, 359, 481, 796	Неміш Марія (<i>Хмара</i>)	588
Мостовий Григорій (<i>Левко</i>).....	Неріс Соломея	465
382	Несторак Марія	564
Мотрюк Микола	Німа Ліда (<i>Ксеня</i>).....	213, 215, 217,
660	218, 219, 221, 222, 223,	224, 225, 226, 315, 473
Мотуз Петро.....	Ніцович Роман	77
657	Ободянська Любов	9
Мохнатчук Танасій (<i>Прудкий, На-</i>	Овсієнко Василь.....	752
<i>ливайко</i>).....	Огурцов Ігор	537
435, 437	Одинець Василь.....	206
Нагірний Григорій	Одинська Ольга (<i>Оксана</i>)	315, 403
574	Оксана	220
Наддніпрянець	Олексюк ?	540
168	Оленюк Анна.....	93
Наняк Михайло.....	Оленюк Ілько (<i>Грубий</i>).....	89, 97, 114
206	Оленюк Михайло (<i>Лис</i>).....	92, 108
Настасюк ? (<i>Ромко</i>).....	Оленюк Параска	93
443	Оманчук Віктор (<i>Опельс</i>)	339, 493, 494, 499, 500
Наталух Микола	Омельченко	141
558	Омельяненко Г.....	621, 623
Небелюк ?	Ониськів Петро (<i>Пструг</i>)	148, 234
204		
Небесійчук Василь (<i>Заведія</i>)		
..... 179, 223, 324		
Небесійчук Дмитро (<i>Білий</i>)		
324		
Небесійчук Дмитро (<i>Кім</i>)		
324		
Негрич ?		
191		
Негрич Василь (<i>Голуб</i>).....		
29		
Негрич Д.....		
124		
Негрич Дмитро (<i>Грізний</i>)		
200		
Негрич Дмитро (<i>Мороз</i>).....		
..... 22, 146, 167, 168, 169, 172,		
177, 181, 184, 185, 194, 196,		
197, 200, 201, 213, 273, 274,		
275, 276, 277, 278, 281, 282,		
299, 379, 439, 470, 509, 684		
Негрич Михайло		
22		

Опарик Григорій (Смілий)	223, 224
Орлик	194, 200, 281, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260
Орбець Ольга	70, 96, 108
Орос Михайло	269, 270
Осадчук Іван	71
Осадчук Петро	620, 716
Остан	168
Остафійчук Василь	119
Остафійчук Дмитро	380
Остафійчук Іван (Борис)	71
Остафійчук Іван	119
о. Остафійчук Іван	724
Остафійчук Іван, с. Андрія	71
Остафійчук Катерина	43
Остафійчук Микола (Мороз)	71, 96, 148, 377, 387, 719
Остафійчук Микола	119
Остафійчук Микола, с. Юрія	71
Остафійчук Михайло (Гора)	71
Остафійчук Михайло, с. Олексія	68, 71, 380
Остафійчук Михайло, с. Юрія	71
Остафійчук Михайло, с. Івана	71
Остафійчук Степан	71
Остафійчук Юрій	119
Остафійчук Ярослав (Гайдабура)	71
Острук Іван (Гонта)	51
Ошудляк Іван (Майєр)	333
Ощипко Василина	111
Ощипко Дмитро	712
Павлик Василь	762
Павлик Ганна (Соня)	205, 219, 317, 464
Паєлик	387
Павличко Дмитро	74, 75, 77, 89, 182, 475, 683, 686, 690, 702, 728, 733
Павлій (Срібняк) Марія (Чайка)	48
Паєло	222, 228
Павлюк Іван (Скиба)	147, 253
Павлюк Іван	58
Павлюк Микола (Богдан)	69
Павлюк Мирослав	40
Павлюк Михайло	71
Павлюк Михайло	119
Павлюк Олексій (Нечай)	68, 71
Павлюк Степан	747
Паєвська Олександра (Ориця)	214, 216, 239, 240, 312, 368
Паєвський Юрій (Жук)	34, 232, 239, 241, 705
Палагнюк М.	747
Паливода Левко	67

Палинюк Василь (<i>Ненаситець</i>).....	Перцович Осип (<i>Чорний</i>).....
..... 236, 237, 239, 240, 242,464, 687
243, 246, 376, 377, 379	Перцович Розалія398
Палій ? 110	Петер Кость (<i>Сокіл, Гонта</i>).....
Палійчук Василь (<i>Лот</i>)..... 60286, 343
Палійчук Лук'ян (<i>Горобець</i>)..... 734	Петлюра Симон..... 157
Пантелюк ? 110	Петричук Василь (<i>Горбатий</i>) ...782
Панчук Микола 554	Петричук Василь.....317
Паньків Іван (<i>Могила</i>) 71	Петричук Дмитро (<i>Бистрий</i>).....56
Паньків Михайло 71	Петричук Іван324
Парасюк Михайло 36, 102	Петричук Микола59
Парашук Василь..... 126	Петричук Петро (<i>Гомін</i>)547
Парипа Іван 691	Петричук Петро.....60
Пасічанський Іван (<i>Чорновус</i>).....	Петричук Юрій (<i>Ключ</i>).....317, 319
..... 742	Петришин Богдан.....578
Пасічанський Степан (<i>Чайка</i>).....	Петруняк Дмитро 108, 126
..... 287, 298, 388	Петрущак Ганна
Пасічняк Іван (<i>Арсен</i>) 128562, 580, 698, 717
Пелипейко Ольга (<i>Скала</i>).....	Петрущак Іван584
..... 35, 66, 78	Петрущак Параска.....584
Перегінчук Данило (<i>Дзвін</i>) 71	Пеца Василь (<i>Скиба</i>).....
Перцович Василь 776 108, 109, 150
Перцович Ганна (<i>Миреска</i>) 398	Пеца Іван..... 110
Перцович Іван (<i>Лісовик</i>)	Пеца Михайло (<i>Славуца</i>).....65,
..... 311, 318, 367, 409	109, 259, 279, 280, 286, 287, 775
Перцович Микола (<i>Сумний</i>)..... 776	Пеца-Довбуш Василина (<i>Зірка</i>).....
Перцович Микола..... 470 110
Перцович Михайло..... 757	Пеца-Довбуш Ганна (<i>Волошка</i>)....53
	Перацький Броніслав.....628

Петухов ?	492, 493, 495, 496, 497, 498, 503, 504	Полтавець	494
Пилип'юк Наталка (Марина)	207, 210	Польовий ?	789
Пилипчук Володимир.....	620	Попович С.	600
Пилипчук Ярослав.....	442, 443	Порицький ?.....	540
Пицюк ?	501	Порчук Микола	48
Підгорний ?	524	Потикевич-Заболотна Марія	565
Підгородецький Василь	668	Прибитківський Роман.....	76, 77
Піддубний Іван	135	Пригородська Володимира	14, 16, 105, 614, 690, 699, 701, 713, 761, 762
Підкова	393, 397, 454	Пригородська Юлія.....	13
Підлестейчук Петро (Спартак).....	247, 553, 558, 559, 560, 697	Пригородський Бореслав (Лук) ...	122
Пій XI	12	Пригородський Микола.....	14, 15, 105, 125
Пініщук Степан	691	Пригородський Михайло (Круг) ...	100
Пірус Василь.....	791	Приймак Йосип (Ніччай)	387, 437
Пісецький Захарій	728	Приймак Костянтин (Підгірський) .	146, 197, 213, 215, 220, 259, 309, 323, 383
Плахута ?	267, 269	Приймак Михайло (Буря).....	458
Площак Василь	665	Присяжнюк Роман.....	208
Площак Мирослав.....	665	Пришляк Григорій (Мікушка, Вайс, Маріян, Вільховий)	598, 784
Поварчук Іван	443	Проданюк Танасій (Солідний).....	28, 138, 166, 437
Поварчук Михайло (Ігор).....	441	Прокоп'юк Катерина.....	549
Погребенник Федір.....	5	Прокопів Ярослав	36
Погрібний Іван	71	Прокоф'єв Іван.....	538
Погрібний Михайло	119	Пронюк Євген.....	608, 620, 662, 663, 664, 767, 794
Полатайчук Ярослав.....	699		
Поливан Федір.....	72		
Полоз Андрій	517, 518		

Пструг	148, 234	Романчич Василь (Хміль) ...	64, 611
Пашик Євген (Бей)	231	Романюк Іван	756, 794
Пугач	194	Романюк Іван, с. Михайла	77, 501, 505, 509, 577, 609, 683, 686, 720, 722, 772, 774
Пустовар Микола (Пан)	44, 89, 46	Романюк Марія (Дарина)	232, 233, 234, 235
Пушик Михайло	517	Романюк Марія	718
Пушик Степан	777	Романюк Михайло (Скала)	333
Рабинюк Параска	61	Романюк Стефан	718
Равич ?	516, 517	Романюк Ярема	794
Радиш Степан (Сизий)	59, 213, 214, 216, 220, 221, 684	Ромашук Василь	793
Радьков Дмитро	506	Ромко	472
Рачок Ілько (Вільха, Лупей)	28, 29, 31, 178	Рошук Дмитро (Чорнота)	148, 375, 719
Ребрик ?	269	Руданець Ольга	704, 763, 794
Реутов Ніколай (Птах, Коля)	165, 466	Рудницька Володимира	70
Решко ?	501	Русинюк ?	265
Рибчук Прокіп (Лис)	101	Русов Юрій	5
Ріж Іван (Козак)	203	Сабат Роман	110
Ріпецька Лідія	706, 713	Сав'юк Маркіян	706
Розумна Марія	580	Савін Володимир	657
Розумна Параска	580	Савчак Василь (Сталь, Сокіл)	134, 164, 168, 208, 214, 215, 222, 223, 233, 245, 248, 249, 286, 306, 307, 308, 310, 372, 408, 424, 433, 434, 466, 467, 498, 499, 500
Розциб'юк Богдан	518, 530, 540	Савчин Ярослав	680
Рокітін Ніколай	527		
Романиця (Ткачук) Марія (Липка) .	99, 494		
Романиця Михайло (Буревій, Артур, Улас)	99, 494		
Романів Остап	62		

Савчинська (Кобринська) Ольга (Наталка)	599	Селезінка Василь.....	730
Савчинський Богдан (Гордий)	599	Сельський Роман (Мундзьо, Ба- зьо)	82, 107
Савчук Ілля.....	62	Семенів Василь.....	22
Савчук Микола.....	704	Семенчук Євдокія.....	565
Салига Тарас.....	5	Семенчук Іван.....	71
Салій Ігор (Орлик)	713	Семенчук Микола.....	71
Сальваровська Зеновія (Зенка)	205, 210, 211, 212	Семенчук Михайло.....	71, 94
Сальваровська Ліда (Хмара)	55, 181, 205, 210, 211, 212	Семенюк Дмитро.....	119
Самулевич Ольга.....	383	Семків Аделя.....	632
Сараєв ?.....	492, 495	Семчук Микита (Хмара)	435
Сарма-Соколовський Микола (Бі- да)	493, 601, 749	Сеник Ірина.....	589, 771
Сатурський Роман.....	123	Сенітович Марко.....	104
Сахаров Андрій.....	797	Сенітович Петро (Крук)	411
Сверстюк Євген.....	662, 663, 664, 767, 788	Сенюк ?.....	110
Свиридовський Сергій.....	641	Сенюк Микола (Самбірський)	213, 218, 221, 222
Свистельницька Євдокія.....	583	Сербенюк Петро (Дир)	382, 406
Свистельницький Андрій ..	583, 729	Середа Микола.....	308
Свистельницький Ігор.....	583, 729	Сибірцев ?.....	501
Свистельницький Михайло (Бер- кут)	231, 549	Сидорук Володимир.....	92, 102
Світлична Надія.....	661	Сидорчук Володимир (Вуйко) ...	108
Світличний Іван.....	659, 660, 661, 662, 664, 667	Симотюк Іван.....	217, 220, 482, 702
Сворах Михайло.....	87	Симотюк Микола.....	64, 217, 218, 219, 220, 371, 482
		Симчич (Голинська) Параска.....	770, 779

Симчич (Мороз) Раїса.....	546, 584, 591, 646, 647, 650, 653, 656, 667, 739, 740, 750, 752, 755, 756, 760, 766, 770, 781, 786
Симчич Василь..... 739, 742, 743, 756, 757, 760, 770
Симчич Василь.....	794
Симчич Ігор.....	584, 585, 647, 656, 667, 678, 743, 750, 752, 763, 796
Симчич Катруся.....	755
Симчич Марія.....	794
Симчич Микола (Чабан)..... 13, 15, 287, 483, 485
Симчич Мирослав (Кривоніс)..... 6, 12, 28, 34, 114, 129, 145, 152, 166, 176, 187, 292, 293, 300, 306, 486, 494, 503, 504, 505, 509, 546, 591, 602, 608, 610, 613, 621, 622, 623, 624, 650, 651, 656, 680, 682, 683, 686, 704, 737, 738, 739, 740, 742, 744, 746, 750, 752, 754, 755, 756, 757, 759, 760, 761, 763, 764, 766, 769, 770, 772, 776, 786
Симчич Мирослав	585, 656, 677, 678, 743, 750, 760, 763, 766
Симчич Михайло (Байда)..... 247, 319, 372, 404, 477, 611, 714
Синітович Василь (Буйтур)..... 194, 302, 306, 467, 468
Синітович Оля.....	194, 306
Сич	147
Сілкін ?.....	267, 269
Сіреджук Василь (Котик) ...	91, 435
Сіреджук Василь.....	123
Січко Петро.....	680
Скавінський Ярослав.....	627
Скільська ?.....	485
Скільська Люба (Квітка).....47, 192, 193, 506
Скільська Розалія.....	485, 491
Скільський Василь (Ясен)....	40, 192
Скільський Іван.....	19, 469, 739
Скільський Микола (Явір).....	192
Скільський Павло (Іскра).....404, 458, 491, 648
Скільський Петро (Ганджа).....	200
Скіцько Андрій (Тарас, Крук, Бо- рис).....	111, 773
Скіцько Василь.....	111
Скіцько Микола.....601, 603, 604, 605, 606
Скобильський Зеновій.....	383
Скотаренко ?.....	749
Скригунець Василь (Гамалія).....72, 122, 168, 200, 213, 298, 367, 379, 380, 387
Скульський Іван (Артим).....117, 227, 224, 225, 226, 227, 325, 328, 473
Скуратівський Василь.....	747
Сливка С.....	600
Сливка Юрій.....	104

Сливоцький Михайло.....	605	Степанюк Г.....	600
Сливчук Іван.....	373	Степанюк Наталія.....	713
Сліпий Йосиф....	636, 637, 638, 681	Степанюк Параска.....	563, 565
Слободян Ганна (Степова).....	327, 383, 461	Степок	311
Слободян Михайло.....	765	Стефанович Теодор (Кропива).....	135, 136, 139, 150, 394
Смірнов Олександр.....	603	Стефанюк Василь.....	25, 728
Смолін ?.....	218, 220	Стефанюк Іван.....	71
Соболєв Сергій.....	793	Стефанюк Микола.....	119
Совінська Марія.....	565	Стефанюк Михайло.....	71
Совінський Михайло.....	119	Стефанюк Петро (Шуліка).....	71, 697
Сойчук Михайло.....	127	Стефурак ?.....	204
Соколовський Анатолій.....	494	Стефурак Танасій.....	121
Соколовський Леонід.....	494	Стефуранчин Андрій.....	180, 501, 503, 720
Сорич Юрій.....	218, 221	Стефуранчин Іван (Мирон).....	238, 239, 242
Сорока Михайло.....	594, 627	Стефуранчин Ірина.....	720
Сорока С.....	590	Стефуранчин Петро.....	180
Сорохан Михайло (Олесь).....	56	Стець Ярослав.....	577
Сорохтей Ярослав.....	77	Стецько Ярослав.....	445
Сорук Микола (Гуцул).....	105, 205, 309, 320	Стецько Ярослава.....	631, 792
Срібнак Юрко.....	598	Столащук Василь (Шагай).....	428, 438
Ставничий Андрій.....	36	Столащук Петро (Вільха).....	438
Станик Степан.....	604	Столащук Федір (Лужок).....	413, 426, 427
Старикова О.....	621	Столящук Ілля.....	60
Стасів-Калинець Ірина.....	536, 661, 667, 788		
Стельмах Дмитро.....	605		

Стоян Мирослав	518	Тарасенко? (<i>Степовий</i>)	141, 142, 143, 147, 148, 151
Стринадюк Степан	39	Тарасюк Борис	694
Стріпанчук Володимир	464	Тарков ?	269, 270
Строката-Караванська Ніна	536	Тарновецька Ганна (<i>Віра</i>)	54
Строкач Т.	277, 278	Тарновецька Марія (<i>Річка</i>)	55
Стромецький Іван	15, 16	Тарновецький Володимир (<i>Лус</i>)	55
Струтинський Іван	665	Твердохліб Микола (<i>Грім</i>)	249
Струтинський Р.	747	Тетерін Сергій	269
Стус Василь	489, 536, 611, 649, 724	Тимків Богдан	665
Сулятицька Анна	115	Тимошенко Юрій	697, 747
Сулятицька Надія	794	Тимчук ?	536
Сулятицька Юлія	201	Тихий Олекса	724
Сулятицький Андрій (<i>Чип</i>)	192	Тихович Володимир	107
Сулятицький Василь	729	Тичина Павло	186
Сулятицький Микола (<i>Козачок</i>)	482, 794	Тіщенко ?	657, 675
Сулятицький Мирослав (<i>Кривоніс, Петро</i>)	15, 22, 114, 115, 192, 201, 299, 388, 467	Ткачук Василь	680, 685, 704, 708, 748, 781, 783, 796, 797
Сулятицький Степан	45, 124	Ткачук Емілія	140, 232, 234, 407
Сумарук Микола (<i>Орлик</i>)	324	Ткачук Михайло (<i>Лебідь</i>)	140, 232, 233, 234, 235, 241, 391, 407, 706, 707
Сумарук Параска	59	Ткачук Ярема	665
Сухолотюк Омелян	108	Товстюк ? (<i>Чумак</i>)	278
Сущик ?	540	Тодорів Василь (<i>Яструб</i>)	58
Табачнюк Микола	72	Тодорів Тарас	769
Тамара	180	Тодорюк Володимир (<i>Тур</i>)	207, 209
Танюк Лесь	620		

Тодорюк Михайло (Весна)	151, 154, 155, 466	Тучак Роман (Клим, Кіров).....	180, 214, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 246, 297, 299, 338, 339, 469, 650
Токарник Микола.....	509, 578	Тяпка	250
Томашевський ? (Левко) ...	138, 152	Тяпка	288
Томащук Ганна.....	96	Убийкінь С.	621
Томащук Микола (Кремінь)	100	Угорська (Григорчук) Параска (Одарка).....	127
Томащук Михайло	776	Угорська Марія (Оксана).....	387
Томащук Петро.....	96	Угорський Ілля (Луг).....	94
Томенко Федір.....	110	Угорський Ілько (Грізний).....	387
Томенчук Богдан	766, 796	Угринюк Катерина.....	566
Томич Анна.....	15	Угринюк Микола (Назар)... 140, 566	
Томич Василь (Гонта)	109	Удовиченко Олексій.....	470
Томич Василь (Стародуб)	15, 729, 732	Ужитчак Василь (Тичина, Банду- ра).....	123
Томич Дмитро (Скала).....	482, 484	Ульванський О.	747
Томич Петро (Чернець)	287, 295, 302, 319, 467, 482, 483, 484, 486, 490, 491	Ульріх ?.....	246
Томич Юлія.....	15	Урбанович Анна.....	129
Трач Ігор	11	Урбанович Антон (Гай).....	612
Тришкалюк Ганна.....	126	Урбанович Іван (Зірка).....	200
Трохименко Марія.....	641, 642	Урбанович М.	124
Труфін ? (Наливайко)	152	Урбанович Марія.....	192
Тулівський Степан.....	43, 103	Урбанович Микола.....	168
Туліка Петро	23	Уршеджук Федір (Швидкий).....	207
Туркула Ярослав	92, 108	Уштан Ганна.....	400
		Уштан Михайло (Лента).....	392
		Федорак Дарія (Анна).....	403

Федорак Дарія	383	Харкевич Мирослав (Степан)....	97
Федориняк Марта	229	Харук Микола (Вихор).....	112,
Федорів Роман.....	5	200, 223, 247, 263, 288, 292,	
Федотькін ?	504	293, 299, 301, 309, 331, 365,	
Федун Петро (Петро Полтава,		366, 422, 455, 468, 472, 481	
Волянський, Север).....	5, 240	Харчук Б.....	5
Федюк Марія (Калина).....	589, 596	Харчук Григорій.....	608, 613
Федюк Василь (Курява, Гонта,		Хасевич Ніл (Зот, Бей)	
Євшан).....	179, 180, 206, 315, 607	118, 305, 448, 449
Фесюк Юрко (Аскольд)	384	Хімчак Іван (Ванька).....	227
Філійович Василь (Гуска)	282	Хміль	152
Фіцич Іван (Соловій).....	732, 753	Ходан Михайло (Кум).....	48
Фляк Микола.....	24	Хома Василь (Марко, Демон)	
Фокшей Антон (Тихий).....	52, 209	214, 378, 382
Фокшей Дмитро (Бурлака).....		Хома Дмитро	87
.....	209, 782	Хомин Ярослав	597
Фокшей Іван.....	205	Хохлов Павло.....	642, 644
Фокшей Михайло.....	49	Хрульов ?	644
Фокшей Надія	209	Хрульова Світлана.....	644
Форманчук ?	492, 495	Хрущ ?	245
Фурикевич О.	600	Худик Т.	596
Фуць Василь	283	Цап І.....	600
Фуць Ганна.....	283	Цариняк Микола (Дон)	203
Фуць Марія.....	283	Цикаляк Михайло	40
Халупа І.....	596	Цикаляк Роман (Орлик)	143
Харжевська Дарина.....	66, 70, 103	Цимбаліста Дарія.....	191
Харжевський Нестор.....	124	Цимбалюк Василь.....	513, 514
Харитонюк Василь	560	Цицак Петро	559
		Чабан	146, 211

Чавун	393, 397, 454	Чорноморець	168
Чайкевич	263	Чуперчук Ярослав.....	179
Чайковський Андрій	713	Шабатура Стефанія.....	588
Чаплинська ?	276	Шабля	396
Чарнецький Миколай	127, 570	Шашкевич Маркіян.....	25
Чемерис Василь	396, 455	Шведюк Дмитро (Остан)....	72, 354
Челига Володимир	40	Шведюк Іван (Сірко).....	48, 331
Черемшина Марко	25	Шведюк Микола	72
Черкашенко ?	558	Швець Михайло	606
Черленюк Микола	691	Швидкий П.	620
Чермак Наум	248	Шеванюк Василь (Залізний).....214, 215, 297, 298, 497
Чернелицький Михайло (Мур) ..	728	Шевченко Тарас.....	25
Черненко Олександр.....	631, 792	Шеко ?.....	649, 652, 653
Чернецький Дмитро	71	Шекспір Вільям	537
Чернишевський М. Г.	204	Шептицький Андрей.....	12, 637
Чернищук Микола (Граніт)	435	Шинкарук Василь	72
Черчілль Уїнстон Леонард Спен- сер	293	Шинкарук Степан (Корній).....	72
Чеховський Олександр	747	Шипайло Євген	97
Чипига Володимир	782	Шікльґрубер Адольф (Вольф, Гі- тлер).....	8, 30
Чирва ?	645, 646, 647	Шкарупа Микола (Ґонта)	145, 172, 175, 176, 179, 181, 191, 195
Чмелик Григорій	530, 539, 540, 543, 543, 544, 613, 626	Шкондеюк Дмитро (Рись).....	46
Чоборяк Іван (Листюк).....	62	Шкондеюк Іван (Святослав)54, 195, 205
Човганюк Юрій	712	Шкрібляк ?	227
Чорний	213	Шкрібляк Василь (Черемош).....366, 413, 426, 427
Чорновіл В'ячеслав... 536, 620, 762			
Чорновіл Тарас.....	758		

Шкрібляк Федір (<i>Орел</i>)	43	Юсипчук Ірина	206
Шлемкович Петро	85	Юсипчук Роман (<i>Чорноморець</i>)	312
Шовковий Василь	660, 663	Юхновський Ігор	620
Штинь	141	Ющенко Віктор	680, 683
Шугай Олександр	Явдошняк Іван (<i>Мишка</i>)
.....	608, 613, 655, 658	393, 396, 397, 454, 458
Шуліка Василь (<i>Луговий</i>)	151	Яворівський Володимир	620
Шура ?	469, 470	Яворська Меланія (<i>Туса</i>)	322
Шурак Іван	36	Яворський Микола (<i>Козак</i>)
Шурак Роман	722	29, 30, 31, 132, 141, 166, 208, 274, 288, 289, 290
Шутак Іван (<i>Пожка</i>) ...	129, 152, 648	Якібчук Василь	140
Шутка	498, 499, 500	Якібчук Петро	430
о. Шухевич Зенон	107	Якім'юк Володимир (<i>Аскольд</i>)
Шухевич Емілія	107	246, 247, 309, 331, 334, 335, 553, 559, 751
Шухевич Ольга	107	Якір ?	536
Шухевич Роман (<i>Тарас Чупринка, Тур, Роман Лозовський, Чер- нець, Туча, Степан, Щука, Дзвін</i>)	305, 523, 665, 718, 738	Яковишин Михайло (<i>Видра</i>)	399
Щербина Микола	577	Якуб'як Василь (<i>Обух</i>)
Юрашук Богдан	747	278, 286, 509, 602, 658, 737
Юрків В.	600	Яник М.	590, 598
Юрко	185, 188, 191, 194, 201, 202, 293, 299, 301, 465, 472	Ярема Іван (<i>Гроза</i>)	69, 71
Юрчик Микола	665	Ярема Микола (<i>Сорока</i>)
Юрчик	182	71, 94, 96
Юрчук Іван	68	Ярема Михайло	119
Юрчук Федір	119	Ярема Юрій (<i>Соловій</i>)	71, 90
		Яремин Марія	35
		Яремчук В.	596
		Яремчук Іван	72

Яремчук Ірина	105
Яремчук Михайло.....	119
Яремчук Михайло.....	71
Яремчук Ярослав	774
Ярошенко	152
Яценко ?.....	228

Яцишин Д.	747
Яшан Василь (Данило)	602
Яшан Ярослав.....	81
Ящук Дмитро (Скидан, Херсон).....	408, 423, 479

ЗМІСТ

«Ми повертаємося знов»	5
СИН БОЇВ	11
Кроки пізнання	12
Гартується не тільки сталь	129
«Буду гідним...»	149
«Ми смілі воїни суворі»	167
«Тверді, міцні, незламні...»	186
1. Христя — Дарія Кошак	204
2. Жук — Юрій Паєвський	232
3. Політвиховник Теодор — Василь Блясецький	248
Після нас прийдешнім	274
Син боїв	465
ЗАКАЙДАНОВАНІ ДЕСЯТИЛІТТЯ	489
У червоних лабетах	490
Етапи, табори, бури...	506
Сильні духом	526
Єлецький «курорт»	538
Люди із криці	625
Ковток волі	640
Закон гулагівських джунглів	649
Між двох вогнів	668
Кінець червоних привидів	786
Іменний покажчик	798

Михайло Андрусяк

БРАТИ ГРОМУ

Художньо-документальна повість

Видання третє, виправлене та доповнене.

Андрусяк, Михайло.

А66 Брати грому. – Коломия: Вік, 2005 – 832с.

ISBN 966-550-139-9

У повісті «Брати грому» розповідається про героїчно-трагічний період української історії – національно-визвольні змагання 40-х – 50-х років ХХ століття. Дія повісті здебільшого відбувається на Прикарпатті, а також на півночі Росії, у радянських концтаборах.

Сотні світлин вдало доповнюють зміст повісті.

ББК 84УКР6

Редактори

Богдан Бойко,

Любов Ободянська

Технічний редактор

Тарас Дольницький

Коректор

Ольга Солоджук

Здано до складання 3.01.2005 р. Підписано до друку 6.02.2005 р.

Вид. № 404. Замовлення 15023. Тираж 3000.

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 24,18. Папір офсетний. Друк офсетний.

Видавничо-поліграфічне товариство "Вік".

Коломийська друкарня ім. Шухевича.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ІФ, №15 від 18.07.2001 р.

78200, Коломия, Гетьмана І.Мазепи, 235. Тел. (03433) 2-34-06, 2-49-37.